William Faulkner

WF

Yoknapatawpha uusaeg

William Faulkner

Yoknapatawpha uusaeg

William Faulkner

William Faulkner

Yoknapatawpha uusaeg

JUTUSTUSED II

TALLINN
KIRJASTUS »EESTI RAAMAT«
1983

T(Ameerika)
F17

Originaalide tiitlid:
William Faulkner
Collected Stories
New York: Random House, 1950

William Faulkner
Knight's Gambit
Vintage Books
New York, 1978

TÕLKINUD
JAAK RÄHESOO ja ENN SOOSAAR

KUNSTILISELT KUJUNDANUD
HEINO KERSNA

F 4703000000-007 / 901(15)-83 165-82

© Tõlge eesti keelde, järelsõna ja märkused. Kirjastus »Eesti Raamat«, 1983.

VÕÕRAS SÕJAS

AD ASTRA

Ma ei tea, kes me olime. Comyn välja arvatud, olime algselt ameeriklased, aga pärast kolme aastat Briti mundris, Briti lennuväe eraldusmärgid ning siin-seal ka lindikesed rinnas, ei olnud me vist kõige selle aja jooksul vaevunud endalt küsimagi, järele mõtlema või meenutama, kes me siis õieti oleme.

Ja tol päeval, tol õhtul ei küündinud me sellenigi, või olime ka sellest üle: kas all- või ülalpool teadmist, et me pole kolme aasta jooksul seda endalt isegi küsinud. Too subadar* – tema liitus meiega hiljem, turban peas ja nende koomiliste majoritärnikestega munder seljas – ütles, me olevat nagu vees liikuda püüdvad inimesed. »Aga küll see varsti selgib,« ütles ta. »Kõik see sõnade ja vihkamise vine. Me oleme nagu vees liikuda püüdvad inimesed, kes jälgivad hinge kinni pidades oma jahmatavalt tillukesi jäsemeid ning naabri jahmatavat liikumatust, üksteisest eraldatud, üksteist puutumata - inimesed, kellel pole jäänud enam muud kui abitus ja tarve.«

Me olime siis juba autos ja kihutasime Amiens'i poole, Sartoris juhi kohal ning temast pool pead pikem Comyn nagu suur poksikott ka eesistmel, meie – subadar, Bland ja mina – aga kolmekesi taga, igaühel pudel või kaks taskus. Kõigil peale subadari, tähendab. Too oli lühike, jässakas ja paks, aga kolossaalselt kaine. Selles alkoholitulvas, kuhu meie teised oma möödapääsmatute minade eest olime pagenud, püsis tema nagu kalju, ja sügav bassihääl, millega ta aeg-ajalt midagi vaikselt lausus, oli temast oma neli numbrit suurem. »Oma kodumaal olin ma vürst,« ütles ta. »Aga kõik inimesed on vennad.«

Aga nüüd, kaheteistkümne aasta pärast, tundub mulle tagasivaates, et olime pigem vee pinnakihis üksteisest eraldatult, sihitult ja lakkamatult rabelevad mutukad. Mitte pinnal, vaid just tolles pindmises kihis, kahe elemendi vahelisel rajajoonel kord õhu kätte kerkivad, siis jälle vee alla vajuvad mutukad. Võib-olla olete kunagi väikeses merekurmus jälginud lähenevat hiigellainet, vesi ümber vaikne, madal, omas tüütus tuttavlikkuses pisut pahaendelinegi, kuna kaugel tumeda horisondi taga hääbuv torm veel määratseb. Selline oli see vesi; ja meie – temal hõljuvad riismed. Isegi praegu, kaheteistkümne aasta pärast, pole midagi selgemaks saanud. See oli nagu alguseta ja lõputa tühjus, kus me ulgusime,

taipamata midagi tormist, mille käest olime pääsenud, ja võõrast rannast, mille eest polnud pääsu; taipamata veel, et selles kahe laine vahelises tühemikus me surime, surime nii noorelt, et ei jõudnud õieti eladagi.

Pidasime auto keset teed kinni, et jälle juua. Maa ümberringi oli pime ja tühi. Ja vaikne: seda märkasid, tajusid kohe. Oli, nagu kuuleksime maa hingamist: kuidas see otsekui narkoosi alt väljus, ise veel adumata, uskumata, et on juba ärkvel. »Aga nüüd on rahu,« ütles subadar. »Kõik inimesed on vennad.«

»Te esinesite ükskord vaidlusklubis,« ütles Bland – pikk blond noormees. Kui ta kuskilt naiste hulgast läbi läks, saatis teda nagu dokki ujuvat praami ohkav joom. Ta oli lõunaosariiklane nagu Sartoriski, ent erinevalt Sartorisest polnud keegi nende viie kuu jooksul, mis ta meie eskadrillis teenis, tema lennukil ainsatki kuuliauku märganud. Ometi olid tal ühest Oxfordi tudengite pataljonist – ta õppis seal Rhodesi stipendiaadina* – meile üle tulles ordenilint ja haavatupaelake. Purju jäädes hakkas ta alati oma naisest rääkima, kuigi me kõik teadsime, et ta pole abielus.

Nüüdki võttis ta Sartoriselt pudeli ja jõi. »Mul on nii kena väike naisuke,« ütles ta. »Las ma räägin teile.«

»Mis sa ikka räägid,« sõnas Sartoris. »Anna ta parem Comynile. Tema on naistenäljas.«

»Olgu,« ütles Bland. »Võta ta endale, Comyn.«

»Mis ta on – blondiin?« küsis Comyn.

»Ma ei tea,« ütles Bland ja pöördus jälle subadari poole. »Te esinesite ükskord vaidlusklubis. Ma mäletan teid.«

»Aa, Oxfordis,« ütles subadar. »Seda küll.«

»Ta võib käia nende koolides, heledanahaliste aristokraatide hulgas,« ütles Bland. »Aga neid ohvitserina kamandada ei või, sest aristokraatsust ei määra vürstisugu või kombed, vaid nahavärv.«

»Sõdimine on tähtsam kui tõde,« ütles subadar. »Sellepärast peame reserveerima tolle au vähestele privilegeeritutele, et see ei kaotaks külgetõmmet surma minevate masside silmis.«

»Miks tähtsam?« küsisin mina. »Minu arust pidi see sõda sõja igaveseks lõpetama.«

Tõmmu, mõistatuslik, rahulik, tegi subadar väikese vabandava käeliigutuse. »Ma rääkisin hetkeks ka nagu valge. Eurooplasele on see tähtsam, sest tema samastab end ainuüksi oma tegudega, on oma tegude summa.«

»Aga teie näete meist kaugemale?«

»Inimene, kes vaatab pimedusest valgusesse, näeb kaugemale kui see, kes seisab valges ja püüab valgusesse vaadata. Selles

on pikksilma põhimõte. Lääts on üksnes tema õrritamiseks sellega, mida kannatav ja ihkav meel iial kinnitada ei või.«

»Ja mida te siis näete?« küsis Bland.

»Mina näen naisi,« ütles Comyn. »Näen nende kollaseid juukseid, mis laiuvad nagu nisuväljad, ja näen ennast seal nisus. Olete kunagi näinud, kuidas jahikoer nisus ringi laseb, nii et teda ennast pole nähagi, ah?«

»Innaajal küll mitte,« ütles Bland.

Comyn keeras oma suure paksu kogu eesistmel ringi. Ta oli igavene mürakas. See, kuidas mehaanikud teda kahe mehega »Dolphini«* kabiini aitasid – justament nagu voodirulli liiga väikesesse püüri ajavad toatüdrukud –, oli omaette vaatepilt. »Tahad, ma löön su näo ühe šillingi eest sisse?« ütles ta.

»Nii et teie usute inimese õiglustundesse?« küsisin mina.

»Ma löön teil kõigil näod šillingi eest sisse,« ütles Comyn.

»Ma usun inimese haletsusväärsusse,« ütles subadar. »Mis on paremgi.«

»Olgu, ma annan teile ise šillingi,« ütles Comyn.

»Hea küll,« ütles Sartoris. »Kui võtaks õige külma vastu natukese, teie seal?«

Comyn võttis pudeli ja jõi. »Nagu laiuvad nisuväljad,« ütles ta, »kust nende väikesed valged naiselikud ümarused nisu rabinast vastu helgivad.«

Seepeale jõime jälle, seal üksildasel maanteel kahe peedipõllu vahel hääletus pimeduses, ja joove hakkas uuesti tunda andma. See pöördus kuskilt, ei tea kust tagasi ning mattis meid kõiki, ka kaljuna kaine ja väärika subadari, oma voogudesse, kuni tema rahulik hääl kostis nagu kuskilt kaugest unenäost, korrates üha, et me kõik oleme vennad. Ja siis oli ka Monaghan seal ning seisis oma masina kiiskavate täistulede valgel meie auto kõrval, R. F. C* müts peas, aga Ameerika mundris, mille õlakud lipendasid, ning kummutas Comyni pudelist. Tema kõrval seisis veel üks mees, mundrikuub niisamuti meie omadest lühem ja kitsam, side ümber pea.

»Ma kolgin su läbi,« ütles Comyn Monaghanile. »Võin anda selle peale šillingi.«

»Hästi,« ütles Monaghan. Ta võttis uue lonksu.

»Me kõik oleme vennad,« sõnas subadar. »Vahel jääme lihtsalt vales võõrastemajas pidama. Mõtleme, et on öö, ja teeme peatuse, kui tegelikult ei ole öö. Ja see on kõik.«

»Võin anda sulle terve naelsterlingi,« ütles Comyn Monaghanile.

»Hästi,« ütles Monaghan. Ta ulatas pudeli oma kaaslasele, kelle pea oli sidemes.

»Thänan fäga,« ütles too. »Ma juba jõin.«

»Ma kolgin ta läbi,« ütles Comyn.

»Ja kõik sellepärast, et võime teha ainult seda, mis süda käsib,« ütles subadar. »Aga näeme ometi südamest kaugemale.«

»Seda sa, kurat, küll ei tee,« ütles Monaghan. »See mees on minu. Oled ju minu?« pöördus ta sidemes peaga mehe poole. »Võta, joo.«

»Ma juba jõin; suur thänu, džentelmenid,« kostis too. Aga ma ei usu, et me keegi enne »Cloche-Clos'sse« jõudmist teda eriti tähele panime. Kõrts oli tungil täis, käratsev ja suitsune. Aga kui me sisenesime, katkes kära nagu pooleks lõigatud nöör, mille otsad hargnesid jahmunult pöörduvaiks tardunud nägudeks; kelner – räpase põllega vanamees – taganes samm-sammult, suu lahti, näol nördinud uskumatus, otsekui Kristuse või vanakurjaga vastamisi sattunud ateist. Me läksime üle kõrtsitoa, kelner vähikäigul ees, läbi nördinud nägude kadalipu, ning hõivasime laua, mille naabruses istusid kolm Prantsuse ohvitseri, kes jälgisid meid tollesama algul üllatunud, siis nördinud ja siis vihase ilmega. Nagu üks mees tõusid nad püsti; ja siis täitis kõrtsi, selles lasuvat vaikust häälte stakaato nagu kuulipildujatärin. Nüüd alles pöördusin ma ümber ning heitsin esmakordselt Monaghani kaaslasele – tema rohekale mundrikuuele ja mustadele hästiistuvatele pükstele ja mustadele saabastele ja valgele sidemele – uuriva pilgu. Tema lõual olid värsked habemeajamisarmid; ja side ümber pea, nägu viisakas-oimetu ja veretu-kaame, jättis ta mulje, et Monaghan on teda tublisti vintsutanud. Oma ümmarguse noore näo ja laitmatult seotud sidemega, mis veel teravamalt rõhutas teda turbaniga subadarist lahutavat tohutut vahet, Monaghani meeletu nägu ja lohakas munder kontrastiks kõrval ning prantslaste šokeeritud, nördinud näod ümberringi, tundus ta viisaka ja valvsa murega jälgivat omaenda võitlust purjujäämisega, mida Monaghan talle vägisi peale surus. Temas oli midagi, mis meenutas Antoniust*: jäiksirge, sõjamehelik, kõik nööbid omal kohal, lumivalge sideme ja värskete habemeajamisarmidega, näis ta raevukas keskendatuses kontempleerivat selle kindla veendumuse heledat leeki, et inimese isiklik käitumiskoodeks tõstab ta kõrgemale igast seletamatust märatsevast kaosest. Nüüd märkasin ma, et Monaghaniga oli veel üks mees – Ameerika välipolitseinik. Too ei joonud, vaid keerutas sakslase kõrval istudes riidekotikesest võetud tubakast sigarette.

Sakslase teisel küljel täitis Monaghan parajasti tema klaasi. »Tõin selle poisi täna hommikul alla,« sõnas ta. »Nüüd viin ta koju kaasa.«

»Mispärast?« küsis Bland. »Mis sa seal temaga peale hakkad?«

»Sellepärast, et ta on nüüd minu oma,« ütles Monaghan. Ta tõstis täis klaasi sakslase ette. »Võta, joo!«

»Ma ise mõtlesin ka ükskord, et viin mõne koju kaasa,« ütles Bland. »Et saaksin naisele tõendada, et olin ainult sõjas. Aga ma pole siiamaani ühtki korralikku leidnud. Ühtki tervet eksemplari, tähendab.«

»Noh,« ütles Monaghan. »Joo!«

»Ma juba jöin,« ütles sakslane. »Ma juba jöin terve päeva.«

»Kas tahate temaga Ameerikasse minna?« küsis Bland.

»Jah. Meelsasti. Thänan.«

»Muidugi tahad,« ütles Monaghan. »Ma teen sinust veel inimese. Joo!«

Sakslane kergitas klaasi, aga hoidis seda niisama käes. Tema nägu oli anuv ja pingul, ent ühtaegu kuidagi helge ja rahulik, just nagu inimesel, kes on endast võitu saanud. Arvatavasti vaatasid mõned vanaaegsed märtrid sellise näoga lõvidele otsa. Et tal oli halb, võis ka näha; ja et see ei tulnud joomisest, vaid peahaavast. »Minul on Bayreuthis* naine ja fäike laps. Minu poek. Mina ei ole teda feel näinud.«

»Ah, Bayreuthis,« ütles subadar. »Ma käisin seal ükskord keva-del.«

»Jah?« ütles sakslane. Ta heitis subadarile kiire pilgu. »Muusikat kuulamas?«

»Jah,« ütles subadar. »Muusikas on mõned teie kaasmaalased tunnetanud, maitsnud, läbi elanud tõelist vendlust. Meie teised näeme ainult veidi südamest kaugemale. Aga muusikas võime neile natukeseks ajaks järgneda.«

»Ja siis peame jälle thagasi tulema,« ütles sakslane. »See ei ole mitte hea. Miks peame ikka jälle thagasi tulema?«

»Sest aeg ei ole veel küps,« ütles subadar. »Aga varsti saab . . . See ei ole enam nii kaugel kui varem. Enam ei ole.«

»Jah,« ütles sakslane. »Kaotus thuleb meile kasuks. Kaotus on kunstile hea; föit ei ole mitte hea.«

»Sa siis tunnistad, et saite peksa,« ütles Comyn. Ta higistas jälle, ja Sartorise sõõrmed olid lubivalged. Ma mõtlesin selle üle, mida subadar vees liikuda püüdvate inimeste kohta oli öelnud. Ainult et meie vesi oli viinauim: see alkoholist tekitatud üksildus, mis paneb inimesed räuskama ja naerma ja kaklema, kuigi tegelikult ei võitle nad üksteisega, vaid iseenda talumatu minaga, mille eest nad purjuspäi veel innukamalt ja veel lootusetumalt põgeneda püüavad. Valjusti, ülemäära valjusti, nördinud Prantsusmaa mustale äikeserünkale tähelepanu pööramata (üksteise järel jäid teised lauad tühjaks; ülejäänud kõrtsiseltskond oli nüüd

kobaras ümber kõrge baari, mille taga vana *patronne**, terasraamidega prillid ees, istus, kudumistöö puntrana letil), räuskasime omavahel, rääkisime oma pääsmatus üksilduses võõraid keeli, korrutasime üht ja sama, üksteist kuulamata; kuna kuskil selle lärmi taga ning veel võõramas keeles rääkisid sakslane ja subadar muusikast, kunstist, kaotuse läbi sündinud võidust. Ja väljas kõledas novembripimeduses lasus see ikka veel päriselt uskumatu, ikka veel päriselt ärkamata tontlik-unenäoline vaherahu – iidsete retooritsevate himude, paraadmundris ja lipuehtes saagiiha hingetõmbeaeg.

»Kurat võtaks, ma olen tavaline iiri kaltsakas!« hüüdis Monaghan. »Vaat mis ma olen!«

»Ja mis siis?« küsis Sartoris, ninasõõrmed verevas näos kriitvalged. Tema kaksikvend sai juulis surma. Ta teenis »Camelite«* eskadrillis meie läheduses, ja see juhtus, kui Sartoris seal oli. Pärast seda tõusis ta nädal aega patrull-lennult tulles kohe jälle õhku: võttis bensiini peale ja lendas üksi välja. Ühel päeval juhtus keegi nägema, kuidas ta vanast Ak. W-st* viis tuhat jalga kõrgemal varitses. Ilmselt oli see teine mees, kes ta vennaga tol hommikul kaasas oli, hunnide* patrulleskadrilli juhi eraldusmärke näinud; igatahes ootas ja passis Sartoris nüüd, vana Ak. W. söödaks. Kust ta selle oli saanud ja kelle sinna lenduriks kaubelnud, polnud meil aimugi. Aga ta tõi tol nädalal kolm hunni alla – ründas neid ootamatult, kui nad Ak-i pikeerisid –, ja kaheksandal päeval ei läinud ta pärast patrull-lendu enam kuhugi. »Ju vist sai tolle selli kätte,« ütles Hume. Aga kindlalt ei teadnud keegi. Ta ise ei lausunud sõnagi. Pärast seda oli ta lihtsalt jälle endine. Jutumees polnud ta kunagi; käis, tegi oma patrull-lennud ära, ja võib-olla korra nädalas istus ja jõi vaikides endal ninasõõrmed valgeks.

Bland, kassilikult laisk ja mugav, täitis peaaegu tilkhaaval uuesti klaasi. Teda vaadates mõistsin ma, miks mehed teda ei sallinud ja miks ta naistele meeldis. Comyn põrnitses sakslast, käed laual ristamisi, kätis viinaloigus, verdunud silmad kergelt pungis. Vormilotu laubale lükatud, nägu tühi ja ilmetu, pahvis Ameerika välipolitseinik oma viletsaid sigarette. Rinnataskust tolknes tal terasest vilekett, püstolikabuur oli ette sülle nihutatud. Eemal baarileti juures olid prantslased – sõjaväelased, kelner, *patronne* – tihedalt kobaras. Nende hääled kostsid nagu kuskilt kaugelt-kaugelt, otsekui ritsikad septembrikuises rohus; käte vehklevad varjud viskusid seintele ja kadusid jälle.

»Sõjamees ma ei ole. Džentelmen ma ei ole. Mitte midagi ma ei ole,« räuskas Monaghan. Tema lipendavate pagunite otstel olid väikesed rebendid; samasugused, aga pikemad, paistsid rinnal

vasaku tasku-kohal, kus olid olnud lennuväe eraldusmärk ja paelake. »Ma ei tea ise ka, mis ma olen. Kolm aastat raiskasin ma sellele kuradi sõjale, ja nüüd tean ainult seda, et olen elus. Ma . . .«

»Kust sa tead, et oled elus?» küsis Bland.

Monaghan jäi Blandile otsa vahtima, suu lahti, lause pooleli.

»Ma löön su šillingi eest maha,« ütles Comyn. »Su lõust ei meeldi mulle, leitnant. Kuradi leitnandilõust.«

»Ma pole muud kui iiri kaltsakas,« ütles Monaghan. »Vaat mis ma olen. Minu isa oli iiri kaltsakas, kurat. Vanaisast ei tea ma midagi. Ei tea, kas teda üldse oli. Isa teda igatahes ei mäleta. Küllap seal võis rohkem kui üks olla. Nii polnud isal vaja džentelmeni mängida. Polnud mingit tarvidust. Ja sellepärast võis ta kanalisatsioonikraavide kaevamisega miljonäriks tõusta. Võis seista ja vaadata nende kõrgete säravate akende poole üles ja öelda – ma ise kuulsin, kuidas ta, vana haisev piibutobi suus, mille peale teie, kuradi väiklased pedandid ja peenutsejad, köötsiksite hinge – «

»Kas sa hoopled oma vanamehe raha või tema kanalisatsioonikraavidega?« küsis Bland.

»– vaatas nende poole üles ja mulle siis ütles: »Kui sa juhtud oma peente sõprade, nende Yale'i kamraadide isade ja emade ja õdedega koos olema, siis võiksid neile meenutada, et igaüks on oma solgi ori, ja et sellepärast sinu vana taat, kellel nad käsiksid oma neljakümnenda korruse köögiukse kaudu tulla, on nende kõigi kuning – « Mis sa ütlesid?« vaatas ta Blandile otsa.

»Tead mis, kulla mees,« ütles välipolitseinik. »Ehk aitab juba. Ma pean vangi lõpuks üle andma.«

»Oota,« ütles Monaghan. Ta vaatas endiselt Blandile otsa. »Mis sa ütlesid?«

»Kas sa hoopled oma vanamehe raha või tema kanalisatsioonikraavidega?« kordas Bland.

»Ma ei hoople,« ütles Monaghan. »Milleks? Ma hooplen sellega sama vähe kui kolmeteistkümne allatulistatud hunniga või nende kahe paelaga, millest üks on tema kuradi kuninga –« ta nõksas peaga Comyni poole – »käest saadud.«

»Minu kuradi kuningaks ära teda nimeta,« ütles Comyn; tema kätis tõmbus alkoholiloigus aeglaselt tumedamaks.

»Näed?« ütles Mongahan. Ta osutas oma lipendavaile paguneile ja rinnatasku kohal olevaile rebendeile. »Vaat mis ma sellest arvan. Kõigest teie kuradi kuulsuse- ja džentelmenlusemölast. Ma olin noor ja jäin seda uskuma. Ning siis olin juba supi sees ega saanud enam pidama, isegi kui taipasin, et see on pläma. Aga nüüd on lõpp; nüüd on see läbi. Nüüd ma võin olla, kes ma tegelikult olen – iiri kaltsakas, kelle immigrandist isa ei saanud elus muud tunda kui labida ja kirkaga rügamist, kuni ta oma nooruse ja rõõmuaastad enneaegselt oli maha matnud. Tema tuli kuskilt Iiri turbamülkast, aga tema poeg käis härrastekoolis ja tuli siis üle suure vee siia tagasi, et kehkelda nende seltsis, kelle päralt on turbamülkad ja seal müttajate kibe higi, ning kuningas ütles talle, »Tubli!««

»Tahad, ma löön su näo šillingi eest sisse,« ütles Comyn.

»Aga misjaoks tahad sa teda endaga kaasa viia?« küsis Bland. Monaghan ei vastanud, vaid vaatas talle ainult otsa. Ka temas, Monaghanis, oli midagi märterlikku: mingi sõnatu, mitte rumalusest, vaid rumaluse taipamisest kõnevõimetu viha, otsekui oleks temasse meist kõige rohkem imbunud toda iidset himu ja saagiiha, mis alles nüüd, trummipõrina lakates, jahmunult ärkas ja märkas omaenda jõuetust ning tilkhaaval akumuleerunud meeleheidet. Bland istus laatsakil, jalad pikalt ees, käed püksitaskuis, ilus nägu talumatult rahulik. »Mis muusikat ta sul seal kirkaga teeks? viiuldaks võib-olla labidavarrele tõmmatud kassisoolikatel? looks ehk Manhattani klosettide solinast inspireeritud heliteose, mida su isale pärast õhtusööki ette kanda?« Monaghan ei vastanud, ainult vaatas Blandi tolle meeletu, äraoleva ilmega. Bland keeras oma laisa näo veidi kõrvale, sakslase poole.

»Tead, mis,« ütles välipolitseinik.

»Kas teil naine on, *Herr Leutnant**?« küsis Bland.

Sakslane vaatas üles. Tema pilk käis kiiresti näolt näole. »Jah, tänan,« ütles ta. Täis klaas oli tal endiselt puutumatult käes. Aga ta polnud kainemaks saanud: alkohol oli muutunud peavaluks, peavalu soontes vasardavaks ja tuikavaks viinaks. »Minu perekond on Preisimaa fäikesed parunid. Meie olime neli venda: teine vend offitser, kolmas niisama Berliinis, ei tee midagi, kõige fäiksem oli tragunikadett; mina, kõige fanem, käisin ülikoolis. Õppisin seal. Mis ilus aek! Oli, nagu oleksime meie, rahus maa noored, kokku kogutud – fälja valitud ja fäärt leitud tunnistama üht aega, mis oli nagu naine maailma ja inimese ülevast saatusest rase. Nagu peaks kõik fana krempel, kõik inimese eksimiste fana praht ära pühitama, et uus inimpõlv fõiks aegade alguse heroilises lihtsuses käia uuestisündinud maa peal. Teie ju ka mäletate seda aega, fõi mitte? Kui silmad särasid, kui feri kiirelt voolas?« Ta vaatas meile kõigile otsa. »Fõi mitte? Ameerikas fõib-olla mitte. Ameerika on uus; uues majas ei ole nii palju prahti.« Hetke silmitses ta oma klaasi, nägu rahulik. »Ma tulen koju; ma ütlen isale: Mina olen ülikoolis õppinud, et see ei ole hea; paruniks mina ei hakka. Tema ei taha uskuda. Räägib Saksamaast, isamaast. Mina ütlen talle: Selles asi just on. Sina ütled isamaa; mina, vennamaa.

Mina ütlen: sõna »isa« on see barbarismus, mis kõige esimesena ära pühitakse; tema sümboliseerib kogu seda hierarhiat, mis on määrinud inimkonna ajalugu ülekohtuse despotismusega, mitte moraaliga; fägivallaga, mitte armastusega.

Nemad saadavad selle järele, kes Berliinis; see teine, kes offitser, tuleb ka. Mina ütlen jälle, et paruniks mina ei hakka, sest see ei ole hea. Meie oleme oma fäikeses saalis, kus minu esiisad seinade peal ripuvad; mina seisan seal nende nagu sõjakohtu ees ja ütlen, et Franz peab paruniks hakkama, sest mina ei föi. Isa ütleb, föid küll ja hakkad; Saksamaa pärast hakkad. Mina küsin siis: Kas Saksamaa pärast saab minu naine parunessiks? Ja mina ütlen neile nagu sõjakohtule, et olen abiellunud ühe muusikeri, endise talupoja tütrega.

Nii on see otsustatud. See, kes Berliinis oli, hakkab paruniks. Tema on Franziga kaksikud, aga Franz on juba kapten, ja ka kõige fäiksem offitser föib meie keisriga ühes lauas süüa; temal pole parun olla vaja. Ja nii elan mina Bayreuthis oma naise ja muusikaga, nagu oleksin mina surnud. Mina ei saa enne kirja, kui et isa on surnud ja et see on minu süü, ja nüüd on see, kes Berliinis oli, kodus paruniks. Aga tema ei jää koju. 1912 on tema Berliini ajalehes, et ühe naise mees on tema tapnud, ja nüüd peab Franz ikka paruniks hakkama.

Siis tuleb sõda. Aga mina olen Bayreuthis oma naise ja muusikaga, sest me ei uskunud, et see kaua kestab, sest eelmine kord see ei kestnud kaua. Isamaa omas uhkuses vajas meid, kes koolis käinud, aga kui meid vaja, siis ta seda ei teadnud. Ja kui ta lõpuks mõistis, et vajab meid, siis oli juba hilja, ja iga talupoek, kes oma elu eest fäljas, käis küll. Ja nii – «

»Miks te siis ikkagi läksite?« küsis Bland. »Kas naiste pärast? Pildusid teid mädamunadega või mis?«

Sakslane vaatas Blandi. »Mina olen sakslane; see on minust, minu olemisest enam. Mitte paruni ja keisri eest.« Siis pöördus ta pilk Blandilt lahkumata endasse. »Saksamaa oli enne paruneid,« sõnas ta. »Ja jääb ka pärast neid.«

»Isegi pärast seda?«

»Enamgi. Enne oli see uhkus, paljas sõna. Nüüd see on – kuidas seda öelda? . . .«

»Rahvus tõuseb oma lippudest kõrgemale,« sõnas subadar. »Mees saab endast võitu.«

»Föi naine toob lapse ilmale,« ütles sakslane.

»Himule järgneb sünnivaev,« jätkas subadar; »sünnivaevale – jaatus, jumalus, tõde.«

Välipolitseinik keeras endale uut sigaretti, pilk subadaril, nägu

sarkastiline, talitsetud, külm. Ta niisutas keelega paberit ja vaatas mulle otsa.

»Enne siia kuradi Prantsusmaale tulekut,« sõnas ta, »mõtlesin, et nigerid on ikka nigerid*. Aga nüüd võtku kurat, kui ma enam tean. Mis imeloom see on? Mõni maovõluja?«

»Jah,« ütlesin mina. »Maovõluja.«

»Siis tehku parem kõige oma maoga päkad. Ma pean vangi lõpuks võimudele üle andma. Näete ise, mis nägu need konnaõgijad on.« Kui ma vaatama pöördusin, lahkusid kolm prantslast parajasti kõrtsist, solvang ja nördimus selgadestki nähtav. Sakslane jätkas.

»Ma kuulen ajalehtedest, kuidas Franz on nüüd kolonel ja siis kindral, ja et see kadett, kes oli alles fäike ümmarguse peaga poiss ja alati püssi küljes kinni, kui mina teda fiimati nägin, on nüüd lendur ja suur äss, kellele *Kaiser** ise oma käega raudristi andnud. Siis thuleb 1916. Mina näen lehest, et teie Bishop*, see tubli mees –« ta tegi Comynile kerge kummarduse – »on tema tapnud. Nüüd olen mina ise kadett. Mina just nagu tean, just nagu näen, mis tuleb. Nii lasen mina end lennufäkke üle fiia, aga kuigi mina tean, et Franz on nüüd kindralštaabis ja ütlen endale iga õhtu, »Sina oled jälle thagasi,« mina tean ikka, et see ei ole hea.

Nii oli, kuni *Kaiser* põgenes. Siis mina kuulen, et Franz on nüüd Berliinis; mina usun, et tõde on olemas, usun, et meie ei ole mitte kõike omas uhkuses kaotanud, sest me teame, et see ei kesta nüüd enam kaua, ja Franz on Berliinis kindlas kohas, sõdimisest eemal.

Siis thuleb täna hommik ja mina saan kirja. See on minu ema käega, mida mina ei ole seitse aastat näinud, ja tituleerib mind paruniks. Saksa sõdur on Franzi Berliinis tänaval hobuse seljast maha lasknud. Ja nüüd on kõik nagu unustatud: naised föivad asju nii kiiresti unustada, sest et neile pole miski reaalne – tõde, õigus, mitte miski, mida ei saa käes hoida föi mis ei sure. Siis mina põletan kõik oma paberid, oma naise ja poja pildi, keda mina ei ole feel näinud, hävitan oma isikutunnistuse ja kõrvaldan kõik märgid mundrilt –« ta osutas kraele.

»Tahate öelda,« küsis Bland, »et teil polnud plaaniski tagasi pöörduda? Miks ei võtnud te lihtsalt püstoli? Oleksite säästnud oma valitsusele lennuki.«

»Enesetapmine puudutab ainult keha,« ütles sakslane. »Keha ei loe midagi. Sellel ei ole mingit tähtsust. See thuleb ainult puhas hoida, kui föimalik.«

»See on ainult tuba võõrastemajas,« ütles subadar. »Koht, kuhu me veidikeseks varju poeme.«

»Käimla,« ütles Bland; »klosett.«

Välipolitseinik tõusis ja koputas sakslasele õlale. Comyn põrnitses sakslast.

»Sa siis tunnistad, et saite peksa?« küsis ta.

»Jah,« ütles sakslane. »Meie kord oli esimene, sest et meie olime kõige haigemad. Teie Inglismaa on järgmine. Siis saab ka tema terveks.«

»Ta pole mingi minu Inglismaa,« ütles Comyn. »Mina olen iiri rahvusest.« Ta pöördus Monaghani poole. »Sina rääkisid siin minu kuradi kuningast. Ta pole mingi minu kuradi kuningas, Iirimaal pole pärast Nialli sugu* kuningat olnud, issand õnnistagu tema punasekarvalist tagumikku!«

Jäiksirge, talitsetud, tegi sakslane kerge liigutuse. »Näete nüüd,« ütles ta kellegi poole pöördumata.

»Võitjad kaotavad selle, mille kaotajad võidavad,« sõnas subadar.

»Ja mis te nüüd peale hakkate?« küsis Bland.

Sakslane ei vastanud. Ta istus tikksirgelt, nägu haige, laitmatu side ümber pea.

»Ja mis te ise peale hakkate?« küsis subadar Blandilt. »Või meie teised? Kogu see sõjast osavõtnud sugupõlv suri täna. Me ainult ei tea seda veel.«

Me kõik vaatasime teda: verdunud seasilmadega Comyn, kriitvalgete sõõrmetega Sartoris, laisalt toolil lösutav Bland oma talumatu, hellikut naist meenutava ilmega. Välipolitseinik seisis sakslase kõrval.

»See teeb teile vist hirmsasti muret,« ütles Bland.

»Te ei usu?« küsis subadar. »Oodake. Küll te näete.«

»Oodake?« kordas Bland. »Ma ei ole viimase kolme aasta jooksul vist midagi teinud, mis taolist harjumust soodustaks. Viimase kahekümne kuue aasta jooksul. Kaugemale ma ei mäleta. Võibolla varem ma ootasin midagi.«

»Siis näete ilma ootamatagi,« ütles subadar. »Küll näete.« Ta vaatas meile kordamööda otsa – tõsine, väärikas, rahulik. »Need, kes seal väljas neli aastat maas on mädanenud, –« tema lühike paks käsi tegi viipe – »pole meist teragi surnumad.«

Välipolitseinik puudutas sakslast uuesti õlast. »Kuradile,« ütles ta. »Hakkame astuma, sõber.« Siis pööras ta pead, ja nüüd silmitsesime kõik kaht prantslast, seersanti ja ohvitseri, kes seisid meie laua kõrval. Hetkeks tardusime paigale. Oli, nagu oleksid väikesed mutukad kõik järsku leidnud, et nende tiirud ühtivad ja et neil pole tarvis enam sihitult rabelda, pole tarvis kiikudagi. Kuskil viinauima all tajusin ma kõhus jälle toda kõva kuuma paisuvat kera, täpselt nagu lahingus, nagu siis, kui sa tead, et nüüd kohe juhtub midagi; nagu hetkel, kui sa mõtled Nüüd. Nüüd võin ma kõik üle parda heita ja lihtsalt olla. Nüüd. Nüüd. See on päris meeldiv tunne.

»Miks on see siin, *monsieur*?« küsis ohvitser. Monaghan põrnitses teda, ise laatsakil külili toolil, end kannikatel nagu päkkadel kõigutades, käsivars laual. »Miks teete teie Prantsusmaale pahandust, *monsieur*, ah?« küsis ohvitser.

Monaghan hakkas tõusma, aga keegi haaras temast kinni; see oli välipolitseinik, kes seisis tema selja taga ning surus teda tagasi, pomisedes »Ügsmommeent, ügsmommeent,« sigaret endal alumise huule küljes tilbendamas. Tema käed olid Monaghani õlgadel ja ametiside varrukal selgesti nähtav. »Mis see sinu asi on, konn,« sõnas ta. Ohvitseri ja seersandi taga seisid teised prantslased ringis. Ka vana *patronne* oli seal ja püüdis teiste vahelt läbi trügida. »See on minu vang,« ütles välipolitseinik. »Ma võin ta viia, kuhu tahan, ja jätta sinna nii kauaks, kui mulle meeldib. Mis on teil selle peale ütlemist?«

»Mis õigusega, *monsieur*?« küsis ohvitser. Ta oli pikka kasvu ja kõhna traagilise näoga. Siis ma märkasin, et tal oli üks silm klaasist. See oli tardunud ja liikumatu, aga nägu ise oli võltssilmast veel elutum.

Välipolitseinik heitis pilgu oma varrukasidemele, siis vaatas jälle ohvitseri ning koputas vastu puusal kõlkuvat püstolikabuuri. »Ma viin ta kuhu tahan teie kuradi täitanud maal. Kas või teie kuradi senatisse, ja annan teie presidendile jalaga tagumikku, et tehku tool tema jaoks vabaks, ja teie võite niikaua suud maigutada, kuni ma tulen ja teie peldiku jälle ära kasin.«

»Või nii,« ütles ohvitser. »Või nii. Kuradi koer.« Ta venitas seda läbi hammaste, ilma et ükski lihas elutus näos oleks liikunud, mis oli juba iseendast solvamine. Tema selja taga hakkas *patronne* prantsuse keeles tänitama:

»*Boche*!* *Boche*! Katki! Puru! Kõik tassid, alustassid, klaasid, taldrikud – viimne kui üks! Ma veel näitan teile! Ja kuidas ma neid tänase päeva jaoks hoidsin! Kaheksa kuud – sellest pommitamisest saadik – olid nad kõik mul ühes kastis tänase päeva jaoks valmis: taldrikud, klaasid, tassid, alustassid – kõik, mis mul kolmkümmend aastat olnud, kõik puru, katki, ühekorraga lõhutud! Iga klaas maksab viiskümmend santiimi ja on selline rämps, et mul on häbi seda oma külalistele –«

Tüdimus võib tõusta talumatuseni, saavutada äärmise piiri. Siis ei saa isegi viinauim temaga võistelda. Hulgavägivald on selle, mingi lihtsalt talumatuks veninud ühetoonilise olukorra sünnitis.

Kui Monaghan end püsti ajas, paiskas välipolitseinik ta tagasi. Ja siis oli, nagu heitnuksime kõik korraga üle parda ning jäänuksime häbitult ja varjamatult silmitsi tondiga, keda me neli aastat kõrgelennuliste sõnade taha olime peitnud, karates iga kord automaatse ja üksmeelse kiirusega vahele, kui liitluse lipukangas kippus kärisema. Ma nägin, kuidas välipolitseinik ohvitseri poole sööstis, aga siis kerkis Comyn tema teele ette. Nägin, kuidas politseinik Comynile kolm korda rusikaga vastu lõuga andis ning kuidas Comyn ta seejärel nagu takutuusti maast haaras ja puhtalt üle kõrtsiliste lennutas; horisontaalselt õhus, käsi püstolikabuuril, kadus politseinik nende taha. Kolm prantsuse sõdurit olid Monaghani turjal ja ohvitser püüdis talle pudeliga äiata, kui Sartoris ohvitserile selja tagant kallale kargas. Comyn oli kadunud; temast jäänud tühemikku ilmus *patronne*'i kriiskav nägu. Kaks meest hoidsid naist kinni, aga ta rabeles edasi, püüdes sakslase peale sülitada. »*Boche*! *Boche*!« kriiskas ta, sülge pritsiv suu vahus, hallid lahtipääsenud juuksed näo ees; siis pöördus ja sülitas ta mulle otse näkku. »Ja sina ka!« karjus ta. »Inglismaa jäi sõjast puutumata! Sina ka tulid ainult Prantsusmaa konte jagama! Šaakal! Raisakull! Elajas! Katki! Puru! Kõik viimseni lõhutud!« Ja keset seda möllu, laskmata end häirida, istusid sakslane ja subadar liikumatult, valvsalt ja talitsetult, üks oma kitsa haige näoga ja teine nagu paks rahulik iidol, mõlemad nagu kaks Vana Testamendi turbanis prohvetit.

See ei kestnud kaua. Kõik juhtus nagu ühe hetkega. Või õigemini olime väljaspool aega – mitte tol möödanikku (kus me enda teada polnud hukkunud) tulevikust (kus me subadari sõnade järgi olime surnud) lahutaval pinnal, vaid selles pinnas, rajajoones. Kuskilt vehkivate pudelite, siniste varrukate ja räpaste käte segadusest, lapsi hirmutavaid maske meenutavate, hääletuiks karjeiks tardunud grimasside tagant kerkis taas Comyni kogu nagu tormist merd kündev raskes lastis laev. Tema kaenla all siples vana kelnerinäss; suus oli tal välipolitseiniku vile. Siis purustas Sartoris tooliga kõrtsi ainsa lambi.

Väljas tänaval oli külm – läbi riiete ja alkoholi toimel laienenud pooride hõnguv rõskus, mis tungis kontideni. Plats oli tühi, tuled harvad ja kauged. Nii vaikne oli, et ma kuulsin purskkaevu tasast sulinat. Kuskilt eemalt kandusid madala sompus taeva all samuti nõrgad ja kauged hääled – ebamäärane, kõrge, naiselikult kile kisa, nagu rahvahulga, ka meeste karjumine alati on; aeg-ajalt lõikus sellesse puhkpilliorkestri mürtsumine. Pimedas seina varjus

hoidsid Monaghan ja Comyn teadvusetut sakslast püsti. Sakslase peasideme ähmane laik välja arvatud, olid nad kõik kolm nähtamatud; ja Monaghani pidevat monotoonset kirumist arvestamata ka hääletud.

»Prantslased ja inglased ei oleks pidanud kunagi liitu astuma,« sõnas subadar. Tema hääl oli vaba, sundimatu; seal pimeduses kõlas see nagu tema koguga kuidagi seostamatu suur orel. »Eri rahvad ei peaks kunagi ühiste jõududega ühe ja sama asja eest võitlema. Las igaüks võitleb mingi eri asja eest, omaette, teiste huvisid segamata.« Sartoris tuli purskkaevu juurest tagasi ja möödus meist, vett täis müts ettevaatlikult käes. Sammude vahele oli kuulda, kuidas vesi mütsist tilgub. Siis sulas ka tema sinna tihedamasse varjulaiku, kust paistis ähmane side ning kostis Monaghani pidevat vaikset kirumist. »Ja igaüks omal harjunud viisil,« ütles subadar. »Aga nagu minu rahvas praegu. Inglased andsid neile püssid. Nad vaatasid püsse ja tulid minu juurde: »See oda on liiga lühike ja raske: kuidas saab sellise lühikese ja raske odaga kiiret vaenlast tabada?« Nad andsid neile mundrid, mis peaksid kogu aeg kinninööbitult seljas olema. Ma käisin kord terve kaeviku läbi, kus nad kõrvuni tekkidesse, õlgedesse, tühjadesse liivakottidesse mässituna liikumatult kükitasid, näod külmast hallid; kui ma tekke kergitasin, paistsid nende alt üksnes särgiga kaetud kannatlikud kehad.

Inglise ohvitserid käsivad, »Minge sinna ja tehke toda,« aga nemad ei liigutagi. Siis ühel südapäeval tormab terve pataljon, märganud ühe mürsulehtri taga mingit liikumist, kaevikust välja, mind ja veel üht ohvitseri endaga kaasa kiskudes. Me vallutasime vaenlase kaeviku ainsagi pauguta; ja siis kükitasime – nii palju kui meid jäänud oli: mina, too teine ohvitser ja veel seitseteist meest – kolm päeva nende eesliini jooksukraavis; läks vaja tervet brigaadi, et meid sealt päästa. »Miks te vastu ei tulistanud?« küsib ohvitser. »Te lasite endid nagu faasaneid maha kõmmutada.« Nad ei vaata talle otsa; seisavad nagu lapsed ja sosistavad omavahel, valvsad, häbenemata. Ma küsin pealikult, »Kas püssid olid laetud, oo Das?« Nemad seisavad nagu lapsed – häbelikud, aga häbi tundmata. »Oo arvutute kuningate võsu,« ütleb Das. »Räägi sahibile, mis su süda teab,« ütlen mina. »Nad ei olnud laetud, sahib,« ütleb Das.«

Jälle kandus eemalt läbi sombuse õhu puhkpillide tume mürtsumine. Nad andsid sakslasele pudelist juua. »Noh? Kas hakkas parem?« küsis Monaghan.

»See on minu peast,« ütles sakslane. Nad rääkisid rahulikult ja vaikselt, otsekui valiksid tapeeti.

Monaghan hakkas jälle vanduma. »Ma lähen ja näitan neile, kurat –«

»Ei-ei,« ütles sakslane. »Mina ei luba mitte. Ma olen teile niigi fölglane –«

Seistes pimedas seina varjus, tühjendasime ka viimase pudeli. Siis lõi Comyn selle klirinal vastu seina puruks.

»Ja edasi?« küsis Bland.

»Naistesse!« hüüdis Comyn. »Tahate näha, kuidas iiri rahva poeg Comyn hullab nende kollastes juustes nagu koer nisus?«

Me seisime seal, kuulates eemalt kostvat puhkpillimuusikat ja kisa. »Oled kindel, et sul on nüüd parem?« küsis Monaghan.

»Jah, thänan,« ütles sakslane. »Mina tunnen hästi.«

»Siis hakkame astuma,« ütles Comyn.

»Kas te mõtlete teda endaga kaasa võtta?« küsis Bland.

»Jah,« ütles Monaghan. »Mis siis?«

»Viige ta parem politseijaoskonda. Mees on haige.«

»Tahad, ma löön su näo sisse, kurat?« küsis Monaghan.

»Hästi,« ütles Bland.

»Lähme,« ütles Comyn. »Kesse loll hakkab kaklema, kui võib koinata? Kõik mehed on vennad, ja kõik nende naised on õed. Et lähme aga, kesköine valvkond!«

»Oodake,« pöördus Bland sakslase poole. »Kas te tahate nendega kaasa minna?« Pimeduses olid üksnes sakslane oma sidemega ja turbanis subadar nähtavad, nagu kaks haavatut viie varjukogu seltsis.

»Hoia teda üks hetk,« ütles Monaghan Comynile. Ta ligines Blandile ja hakkas teda sõimama. »Mulle meeldib kakelda,« sõnas ta ikka samal monotoonsel häälel. »Isegi kui peaksin peksa saama.«

»Pidage,« ütles sakslane. »Mina ei luba jälle mitte.« Monaghan jäi seisma; neid kaht, Monaghani ja Blandi, lahutas vaevalt jalg maad. »Bayreuthis on minul naine ja poek,« pöördus sakslane nüüd minu poole. Ta ütles nende aadressi – kaks korda, aeglaselt, hoolikalt.

»Kindlasti kirjutan,« ütlesin mina. »Mida talle edasi öelda?«

»Öelge, et sellest pole midagi. Möistate ise.«

»Jah. Ma kirjutan, et teiega on kõik korras.«

»Öelge talle, et see elu pole midagi.«

Comyn ja Monaghan võtsid sakslasel jälle käe alt kinni, üks ühelt, teine teiselt poolt. Siis pöördusid ja hakkasid teda peaaegu lohistades minema. Comyn vaatas veel korraks tagasi. »Rahu olgu teiega,« lausus ta.

»Ja ka teiega,« kostis subadar. Nad läksid edasi. Me vaatasime,

kuidas nad laterna all, kus kõrvaltänav ära pööras, siluettidena nähtavale ilmusid. Tänava alguse kohal kõrgus kaar, ja latern heitis sellele ning naabermajade seintele kahvatut külma hämust valgust, nii et see oli nagu värav ja nemad läksid sakslast endi vahel püsti hoides sellest läbi.

»Mis nad temaga peale hakkavad?« sõnas Bland. »Toetavad nagu posti nurka ja kustutavad tule? Või on prantsuse lõbumajades ka meestevoodid?«

»Kelle kuradi asi see on?« ütlesin mina.

Eemalt kostis jälle orkestri mürtsumine. Oli külm. Iga kord, kui mu ihu külmast ja joodud viinast vabisema lõi, arvasin kuulvat oma kontide kriginat.

»Juba seitse aastat elan selles kliimas,« sõnas subadar. »Aga ikka ei harju külmaga.« Tema hääl oli sügav, rahulik, otsekui oleks ta kuus jalga pikk. Just nagu oleksid nad teda luues isekeskis arutlenud: »Anname talle midagi, millega ta saab oma sõna kuulutada.« – »Milleks? Kes teda kuulama hakkab?« – »Tema hakkab. Nii et temale anname midagi, millega kuulata.«

»Miks te siis Indiasse tagasi ei lähe?« küsis Bland.

»Ah,« ütles subadar. »Ma olen nagu tema: ka mina ei taha paruniks hakata.«

»Ja sellepärast tulete tulema ning lasete võõramaalastel, kes kohtlevad teie rahvast nagu veoloomi või küülikuid, ohjad üle võtta.«

»Nõnda lahkudes tühistasin üheainsa päevaga midagi, mille kehtestamiseks kulus kaks tuhat aastat. Kas sellest on vähe?«

Jälle haaras meid külmavärin. Seekord tuli see muusika ja kauge kisaga, mis tungisid nagu kõrvust mööda minnes oma kõhedate sõrmedega kontideni.

»Nojah,« ütles Bland, »küllap Inglise valitsus teeb teie rahva vabastamiseks rohkem, kui te ise suudaksite.«

Subadar puudutas kergelt tema rinda. »Te olete tark, mu sõber. Inglismaa võib õnnelik olla, et tema pojad ei ole kõik nii targad.«

»Ja nõnda jääte elu lõpuni maapakku?«

Subadari lühike paks käsi viipas tühja kaare poole, mille taha Comyn ja sakslane ja Monaghan olid kadunud. »Kas te ei kuulnud, mis ta ütles? See elu pole midagi.«

»Teie võite ju nii mõelda,« ütles Bland. »Aga jumala eest, mina küll ei tahaks arvata, et kolmeaastase sõdimise järel ei jäänud mulle midagi.«

»Teile jäi ainult surnud kest,« sõnas subadar rahulikult. »Küll te näete.«

»Mulle jäi mu saatus,« ütles Bland. »Ei teie ega keegi teine tea, mis see võib olla.«

»Mis muud võib see olla kui elav surm? Kahju, et see langes just teie sugupõlvele. Kahju, et suurema osa oma elust hulgute palja varjuna maa peal. Aga selline oli teie saatus.« Kaugelt kostis jälle see pikk ja kile, just nagu naise- või lapsehäälne kisa, ning siis jälle orkestri vaskne mürtsumine, mis oli nagu kisagi kuidagi meeleheitlikult lõbus, hüsteeriline, ent eelkõige ikka meeleheitlik. Eemal laterna külmas valguses haigutas tänavakaar – tühi, salapärane, vaikne, just nagu kuskile teise linna, teise maailma viiv värav. Äkitselt lahkus Sartoris meie kõrvalt. Ta läks otsejoones seina äärde, ja toetanud käed selle vastu, hakkas öökima.

»Kurat,« ütles Bland. »Juua tahaks.« Siis, minu poole pöördudes: »Kus su pudel on?«

»Otsas.«

»Kuidas otsas? Sul oli ju kaks.«

»Praegu pole aga ühtegi. Joo vett.«

»Vett?« kordas tema. »Kes kurat joob vett!«

Siis tundsin ma jälle kõhus toda kuuma kõva kera – toda meeldivat, talumatut, eksimatut tunnet, kui sa ütled endale Nüüd. Nüüd võin ma kõik üle parda heita. »Jood küll, kuradi koerapoeg!« ütlesin ma.

Bland ei vaadanud mulle otsa. »Juba teist korda,« ütles ta vaikselt, äraoleval toonil. »Juba teist korda ühe tunni jooksul. Kas pole tore?« Ta pöördus ja läks purskkaevu poole. Sartoris tuli tagasi, kõndides sirgelt ja otse. Jälle tungis puhkpillimuusika külmalainena kontideni.

»Mis kell on?« küsisin mina.

Sartoris uuris käekella. »Kaheteistkümne peal,« ütles ta.

»Peaks juba rohkem olema,« ütlesin mina. »Üle kesköö.«

»Ma ütlesin, et kaheteistkümne peal,« kordas Sartoris.

Bland oli purskkaevu juures kummargil. Seal oli pisut valgem. Kui me temani jõudsime, ajas ta end sirgu, pühkides käega nägu. Valgus langes ta näole, ja algul ma mõtlesin, et ta pistis pea üleni vee alla, sest ta pühkis silmade kõrguselt, aga siis ma nägin, et ta nutab. Ta seisis seal, pühkis käega nägu ning nuttis kibedalt ja vaikselt.

»Mu vaene naisuke,« lausus ta. »Mu vaene naisuke.«

LÕHANG

Salk läheb hanerivis, püüdes hoiduda tõkketule ulatusest, kord vanadesse, kord värsketesse mürsulehtritesse laskudes, neist jälle välja loogeldes. Kaks sõdurit pooleldi kannavad, pooleldi lohistavad enda vahel kolmandat; kaks teist meest kannavad ka nende püsse. Haavatu pea ümber on verine side; tema jalad tõllerdavad abitult, pea on longu vajunud, mööda porikorbast nägu voolab aeglaste niredena higi.

Tõkketule läbitungimatu rinne kulgeb lagendiku ühest servast teise, kõmiseb kaugemalgi. Aeg-ajalt puhub ei tea kust tulnud tuuleõhk pruunja suitsuvine hetkeks laiali ja nähtavale ilmuvad räditud paplitukad. Salk jõuab põllule, kuhu kuu aja eest külvati nisu ja kus üksikud orasekõrred ajavad end mürsukildude ja roiskuvate räbalapundarde vahelt praegugi üles, kangekaelselt klammerdudes tuhratud mulda.

Nad lähevad üle põllu ja jõuavad kanalini, mida ääristavad umbes viie jala kõrgusteks köntideks järatud puutüvede sümmeetrilised read. Mehed prantsatavad maha ja joovad reostatud vett ning täidavad sellega pudelid. Ka kandjad lasevad haavatu lõsakile; ta lamab kanali kaldal, mõlemad käed vees. Kui teised teda tagasi ei hoiaks, vajuks ka pea vette. Üks kandjaist täidab kiivri veega, aga haavatu ei saa neelata. Nad upitavad ta istukile ja teine joodab teda kiivrist ning täidab selle uuesti veega ja valab haavatule pähe, et sidet niisutada. Siis võtab ta taskust räpase nartsu ja pühib haavatu näo kohmaka õrnusega kuivaks.

Kapten, nooremleitnant ja seersant seisavad, pead koos, ja uurivad määrdunud kaarti. Teispool kanalit hakkab maa aegamööda tõusma; kaldasein toob nähtavale pinna valkjad horisontaalsed lubjakivikihid. Kapten paneb kaardi kokku ja seersant kamandab vaikselt mehed uuesti jalule. Haavatu aetakse püsti ja salk läheb jälle hanerivis piki kanali kallast. Mõne aja pärast jõuavad nad vettinud pargasekereni, mille nina on ühe, pära teise kalda külge kinnitatud, moodustades omamoodi silla. Nad lähevad üle ja jäävad teisel kaldal uuesti seisma; kapten ja nooremleitnant uurivad jälle kaarti.

Kahvatu kevadpäikese all kostab kahurikõma nagu otsatu pikal plekk-katusel trummeldav rahehoog. Kriitjas pinnas käijate jalge

all kerkib aegamööda. Muld on kuiv ja konarlik, mure; eriti raske on käimine haavatu kandjaile. Aga kui nad hetkeks seisma jäävad, hakkab haavatu rabelema ja kisub end lahti ning tuigub paar sammu edasi, rebides kätega sidet, siis komistab ja kukub. Kandjad haaravad tast kinni ja tõstavad püsti. Ta seisab nende vahel ja püüab käsi lahti väänata, soigudes »... müts ... müts ...« Siis saab ta käed vabaks ja hakkab jälle sidet rebima. Rüselus kandub ettepoole. Kapten vaatab tagasi ja peatub; ka salk jääb käskimata seisma ja langetab püssid.

»Ta tahab sidet ära kiskuda, sir,« ütleb üks kandjatest kaptenile. Haavatu vajub kandjate vahel istuli; kapten põlvitab tema kõrvale maha.

»... müts ... müts ...« soiub haavatu. Kapten lõdvendab sidet. Seersant ulatab veepudeli ja kapten niisutab sidet ning katsub käega haavatu laupa. Teised seisavad ümberringi ja vaatavad mingi tõsise osavõtmatu huviga pealt. Kapten tõuseb püsti. Kandjad aitavad haavatu uuesti jalule. Seersant käsutab salga liikuma.

Nad jõuavad seljandiku harjale. Lääne pool madaldub seljandik kergelt lainjaks platooks. Lõunas, suitsu pruunja surilina all, kõmiseb kanonaad üha edasi; läänes ja põhjas hõljuvad siin-seal tühjal päikesesäras tasandikul puudetukkade kohal loiud suitsusambad. Aga see pole püssirohu, vaid tulekahju, põleva puu suits, ja mõlemad ohvitserid uurivad seda, käsi silme ees varjuks. Sõdurid on jälle käsku ootamata seisma jäänud ja püssid maha toetanud.

»Põrgu!« hüüatab nooremleitnant järsku käheda, kileda häälega. »Need on põlevad majad, sir! Nad taganevad! Elajad! Elajad!«

»Võimalik,« sõnab kapten, käsi endiselt silme ees varjuks. »Siis pääseme kahuritulest mööda. Sealtpoolt peaks minema tee.« Ta hakkab jälle astuma.

»Edas-si marss,« kamandab seersant ikka tol summutatud toonil. Mehed tõstavad püssid uuesti vastuvaidlemata õlale.

Seljandikku katab karm, astelpõõsana torkiv rohi. Putukad sumisevad selles, vupsavad käijate jalge alt üles, siis suristavad värelevas päikesevalguses jälle edasi. Haavatu soiub jälle omaette. Aeg-ajalt nad seisatavad, annavad talle juua ja niisutavad taas sidet, siis vahetavad kaks uut meest kandjad välja ning kiirustavad haavatuga teistele järele.

Rivi algus jääb äkki seisma; mehed komistavad ja põrkavad üksteise otsa nagu pidurdava kaubarongi vagunid. Kapteni jalge ees laiutab suur madal lohk, kus kasvavad harvad kaamed rohukõrred nagu rühmiti maast väljatorgatud täägid. Väikese

mürsu jaoks on lohk liiga suur, suure jaoks jälle liiga madal. See ei ole üldse nagu mürsuauk, ja nad seisavad ning silmitsevad seda vaikselt. »Veider,« ütleb nooremleitnant. »Mis teie arust selle võis jätta?«

Kapten ei vasta. Ta pöördub, ja nad lähevad ringiga ümber lohu, piiludes käigu peal vaikselt selle sisemusse. Aga vaevalt on nad lohust möödunud, kui satuvad uuele, võib-olla pisut väiksemale. »Ma ei tea neil midagi, mis võiks taolisi lehtreid jätta,« ütleb nooremleitnant. Ka nüüd ei vasta kapten. Nad teevad jälle ringi ning jätkavad oma rada piki seljandiku harja. Teisel pool langeb seljandik järsu nõlvana alla, paljastades kiht-kihilt kriitjad karstunud lubjakivilademed.

Ootamatult lõikub nende teega madal järsuveeruline uurang. Jälle muudab kapten sihti, minnes uuranguga rööbiti, kuni vähekese aja pärast teeb see täisnurgi pöörde ja kulgeb nüüd nende endise sihiga samas suunas. Uurangu põhja päikesekiired ei ulatu; kapten juhib salga järast varisevast veerust alla varju. Nad aitavad ka haavatul ettevaatlikult laskuda ning jätkavad teed.

Mõne aja pärast uurang lõpeb, ja nad leiavad end samasugusest madalast lohust, nagu nood ennist nähtud. Ainult et see on pisut ebamäärasema kujuga, ja vastassein on ilmselt järgmise lohu poolt ära hammustatud, nii et lehtrid paiknevad nagu kaks serviti kattuvat ketast. Salk läheb üle esimese lohu, kuivad kaamed rohukõrretäägid piitsutamas sääri, ning jõuab läbi avause järgmisesse.

See on juba nagu tillukeste järsandike vahel paiknev tilluke org. Pea kohal kummub üksnes taeva tühi ja unine kuppel, mida loodes varjutavad paar nõrka suitsulaiku. Kahurikõma on nüüd kaugele eemale jäänud: seda tajub pigem maa värinast kui kuulmisega. Siin pole ei värskeid mürsulehtreid ega muid sõjamärke. On, nagu sattunuksid nad äkki kuhugi maale, kuhugi maailma, mida sõda ega üldse miski pole veel riivanud, kus kõik on elutu ja vaikuski surnud. Nad annavad haavatule juua ning jätkavad teed.

Org või nõgu lookleb sihitult edasi. Nad taipavad nüüd, et see koosneb reast üksteisega osaliselt kattuvaist enam-vähem söörikuist häiludest, mille tekkepõhjust pole võimalik kuidagi aimata või oletada. Kahkjad rohutäägid peksavad sääri, ja mõne aja pärast on nad jälle vanade armistunud haavadega puude vahel, mille küljes tilpnevad üksikud lehed, ei haljad ega närbunud, otsekui oleksid nemadki sattunud mingisse järsku ajatühikusse, nüüd üksnes kuivalt, tuuletult omavahel sosiskledes. Oru

põhi on ebatasane, moodustades omakorda väikesi lohke, et siis järskude nõlvade vahel jälle ebamäärasteks kühmudeks kerkida. Nende väiksemate lohkude keskel paistavad õhukese mullakorra alt valkjad kriidimügarad. Pind on kuidagi vetruv, nagu käiksid nad korgikihil; sammud on hääletud. »Mis mõnu käia,« sõnab nooremleitnant. Tema hääl pole vali, ometi täidab see kogu väikese oru, selles lasuva vaikuse nagu äkiline kõuekärgatus; sõnad otsekui ripuksid nende ümber õhus, just nagu oleks vaikus siin juba nii kaua häirimatult püsinud, et on unustanud oma mõttegi. Sõdurid vaatavad nagu üks mees tõsiselt ja vaikselt ringi – ümber kõrguvaid nõlvu, puude kangekaelseid luustikke, rahulikku, hääletut taevakummi. »Priima peidupaik desertööridele ja muudele sihukestele lindudele,« ütleb nooremleitnant.

»Ju,« ütleb kapten. Temagi hääl lasub, ripub õhus, aegamööda hääbudes. Tagumised mehed suruvad teistele lähemale, liikumine kandub piki rivi edasi, kõik vaatavad tõsiselt ja vaikselt ringi.

»Ainult et siin pole linde ollagi,« ütleb nooremleitnant. »Ei ole isegi putukaid.«

»Ju,« ütleb kapten. Silp hääbub, ja jälle langeb orule sügav, hääletu, päikeses värelev vaikus. Nooremleitnant seisatab ja tonksab midagi jalaga. Ka rivi jääb seisma, ja mõlemad ohvitserid silmitsevad mullast poolenisti välja paistvat roostetanud püssi, seda puutumata. Haavatu soiub jälle.

»Kelle püss see on, sir?« küsib nooremleitnant. »Paistab nagu kanadalaste oma. Ross või mis ta oli. Õigus?«

»Prantslaste,« ütleb kapten, »1914. aastast.«

»Aa,« teeb nooremleitnant. Ta keerab püssi saapaninaga ringi. Tääk on veel raua küljes, aga kaba ammugi kõdunenud. Nad jätkavad teed oru künklikul põhjal, siit ja sealt mulla alt paistvate kriitjate mügarate vahel. Valgus, päikese kahkjas ja unine valgus, mis sooja ei anna, täidab nagu nähtamatu seisev vesi orgu. Harvad mõõkjad rohukõrred on jäigalt maast välja torgatud. Nad silmitsevad jälle oru järske varingulisi nõlvu; siis märkab rivi algus, et nooremleitnant on uuesti seisma jäänud ning toksib oma kepiga järjekordset kriitjat mügarikku. Siis käändub see külili, paljastades mullased silmakoopad ning alumise lõualuuta irve.

»Edasi!« sõnab kapten järsult. Salk jätkab teed; mehed piiluvad mööda minnes kolpa sõnatu uudishimuga. Kumbagi kätt paistavad ikka samasugused valged mügarikud nagu õhukesse mullakihti juhuslikult poetatud mängukuulikesed.

»Kõik ühes ja samas asendis – kas panite tähele, sir?« küsib nooremleitnant, hääl seltskondlikult muretu. »Kõigil peanupp üle-

val. Veider matmisviis – istukile. Ja veel nii õhukeses pinnases.«

»Ju,« ütleb kapten. Haavatu soiub vahetpidamata. Kandjad jäävad temaga seisma, aga rivi surub edasi, ohvitseridele järele, ja läheb kandjatest ning haavatust mööda. »Ära jää tema jootmiseks seisma,« ütleb üks kandjaist. »Ta võib ka käies juua.« Nad kahmavad haavatu kaasa ja tõttavad teistele järele. Üks püüab veepudelit haavatu suul hoida, aga see kõlksub vastu tema hambaid ja vesi voolab rinnaesist mööda maha. Kapten vaatab tagasi.

»Mis lahti?« küsib ta järsult. Sõdurid suruvad koomale; nende silmad on suured ja tõsised. Kapten vaatab nende vaikseid pinevil nägusid. »Mis seal taga lahti on, seersant?«

»Mehed on närvis,« sõnab nooremleitnant. Ta vaatab ringi – oru karstunud nõlvu, vaikselt maast välja paistvaid valgeid mügaraid. »Mina olen ka,« lisab ta ja naerab. Naer on kuidagi kähe ja katkeb kohe. »Ronime siit välja, sir,« ütleb ta. »Lähme jälle päikese kätte.«

»Te olete ka siin päikese käes,« ütleb kapten. »Rahulikult, mehed. Jätke trügimine. Me jõuame siit varsti välja. Siis otsime tee üles ja lähme tõkketulest mööda ja ühineme jälle omadega.« Ta pöördub ning jätkab teed. Salk hakkab jälle liikuma.

Siis jäävad nad kõik nagu üks mees seisma – käigu pealt, täielikus tarretuses – ja jõllitavad üksteisele otsa. Maa nende jalge all liigahtab uuesti. Keegi karjatab – kiledalt nagu naine või nooskav hobune; kui kindel pind nende jalge all kolmandat korda lihkub, näevad välkkiirelt pöördunud ohvitserid maasse vajuva mehe järel haigutama jäävat auku, mille äärtelt kuiv tolm alles variseb, kui avaus juba teise mehe endasse neelab. Siis lõheneb maa nagu mõõgalöögist nende kõigi all; pind murdub ja vajub sakiliste tuhmjate karamellilatakatena, moodustades musta neelu, millest hääletu pahvakuna paiskub kõduneva liha eksimatult äratuntav lehk. Rabeldes ja komistades (aga täielikus vaikuses; esimese vajuja karjatusest saadik pole keegi häält teinud) püüavad nad ühelt latakalt teisele karata, aga latakad on libedad ja viltused, kui siis hakkab kogu orupõhi aeglase laviinina liikuma ning paiskab nad alla pimedusse. Kostab sügav kõmin, ja päikesest värelevasse hõredasse õhku kerkib lehkav tolmupilv, jäädes musta avause kohale loiult hõljuma.

Kapten tunneb, kuidas ta mööda liikuva maa järast varisevat seina alla tintjasse pimedusse sööstab, kuuleb hirmuhääli ja rabelemist. Keegi karjatab taas. Karje katkeb; kuskilt roiskuva sügaviku sisikonnast kostab haavatu hääl, mis kordab kähedalt: »Ma ei ole

surnud! Ma ei ole surnud!« ja katkeb siis järsult, nagu oleks keegi pannud talle käe suule.

Siis hakkab lihkuv sein, mida mööda kapten alla sööstab, aegamisi laugema ning paiskab ta vigastamatult mingile kõvale põrandale, kuhu ta jääb mõnd aega selili lamama, tajudes surma- ja kõdulehka üle oma näo kõrgemale, valguse ja õhu poole voogavat. Laviin on paisanud ta millegi vastu, mis variseb talle peale – kergelt ja kaalutult, summutatud kolinaga, just nagu tükkideks lagunedes.

Siis hakkab ta eristama valgust, ülalt kõrgelt paistvat sakilist varingusuuet, ja siis kummardub seersant taskulambiga tema kohale. »McKie?« küsib kapten. Vastuse asemel suunab seersant valgusjoa enda näole. »Kus on mr. McKie?« küsib kapten.

»Kadunud, sir-r,« sosistab seersant kähedalt. Kapten ajab end istukile.

»Palju teid jäänud on?«

»Neliteist, sir-r,« sosistab seersant.

»Neliteist. Kaksteist puudu. Tuleb kähku kaevama hakata.« Ta ajab end jalule. Ülalt kõrgelt imbuv hall valgus langeb kalgilt värskele varingukuhjatisele ning selle jalamil kobarasse kogunenud salga kolmeteistkümnele kiivrile ja haavatu valgele sidemele. »Kuhu me sattunud oleme?«

Vastuse asemel suunab seersant taskulambi valgusjoa piki lõhandiku seina horisontaalselt tunneli musta haigutavasse pimedusse. Selle seinad vilguvad tuhmi kriidihelgiga vastu. Piki tunnelit, kükakil maas või püstjalt vastu seinu toetudes, on mustades vormipluusides ja suaavi* kottpükstes luukered, pehastunud püssid kõrval; kapten tunneb neis ära senegali sõdurid, keda 1915. aasta mailahingute ajal ootamatult tabanud gaasirünnak surmas arvatavasti just selles asendis, milles nad karstikoobastesse varjunult parajasti olid. Ta võtab taskulambi enda kätte.

»Vaatame, kas leiame veel kedagi,« sõnab ta. »Otsige labidad välja.« Ta valgustab lambiga lõhangu seina. See kaob ülal hämarusse, pimedusse, et avaneda siis ähmaseks päevavalguslaiguks nende peade kohal. Seersant kannul, ronib kapten hädaohtlikust varingukuhelikust üles; muld tema jalge all veereb ohates allapoole. Haavatu hakkab jälle halama, »Ma ei ole surnud! Ei ole surnud!« kuni hala paisub kiledaks katkematuks karjeks. Keegi paneb talle käe suule. Karje sumbub, siis muutub kiljuvaks naeruks, siis uuesti karjeks, siis lämbub uuesti.

Kapten ja seersant ronivad nii kõrgele, kui julgevad, sorkides mulda, mis variseb nende jalge alt pikkade vaiksete ohetena. All lõhandiku põhjas seisab salgake kobaras, ähmased hahkjad näod kannatlikult üles valguse poole tõstetud. Kapten libistab valgusjuga piki seina edasi-tagasi. Kuskilt ei paista midagi, ei kätt ega jalga. Õhk hakkab aegamööda klaarima. »Me lähme edasi,« ütleb kapten.

»Just nii, sir-r,« kostab seersant.

Kummaski suunas kaob tunnel põhjatusse, läbitungimatusse pimedusse, millest paistavad üksnes liikumatult seinte ääres kükitavad või seisvad luukered, püssid kõrval maas.

»Varing paiskas meid mineku suunas,« ütleb kapten.

»Just nii, sir-r,« sosistab seersant.

»Rääkige valjemini!« sõnab kapten. »See on kõigest tühipaljas koobas. Kui inimesed siia sisse pääsesid, saab siit ka välja.«

»Just nii, sir-r,« sosistab seersant.

»Kui varing paiskas meid edasi, peab väljapääs olema selles suunas.«

»Just nii, sir-r,« sosistab seersant.

Kapten pöörab valgusvihu koopa sügavusse. Sõdurid ajavad end püsti ning kogunevad vaikselt tema selja taha, tihkuv haavatu teiste hulgas. Koobas kulgeb üha edasi, lõputu lindina kerivad end pimedusest tuhmilt helkivad seinad; kummalgi käel kössitavate kogude kooljairved kerkivad vaikselt lambivalgusse. Õhk muutub raskemaks; varsti tõttavad nad juba jooksusammul, hingeldades, aga siis läheb õhk jälle lahedamaks ja valgusvihku ilmub uus längus varingusein, mis suleb koopa. Salk peatub ja surub end koomale. Kapten ronib varingunõlvast üles. Ta kustutab lambi ning liigub kükakil aeglaselt piki varingu ülaserva, kus nõlv koopa laega liitub, otsides nina järgi õhupilu. Siis süttib lamp uuesti. »Kaks meest labidatega,« ütleb kapten.

Kaks sõdurit ronivad nõlvast üles. Kapten näitab neile lõhet, kust nõrkade regulaarsete tõmmetena immitseb õhku. Mehed hakkavad nagu pöörased kaevama, loopides mulda selja taha. Varsti vahetavad kaks teist nad välja; peagi on lõhe juba väike tunnel, kus neli meest võivad korraga töötada. On tunda värsket õhku. Mehed kaevavad nagu pöörased, tuues kuuldavale koerte niutsumist meenutavaid häälitsusi. Haavatu, kes neid võib-olla kuuleb, nende erutusest võib-olla nakatub, hakkab jälle kiledalt ja mõttetult naerma. Siis tungib eesmise kaevaja labidas seinast läbi. Valgus pressib veemurruna tema ümbert sisse; ta kühveldab meeletult edasi. Siis näevad teised tema rabeleva tagumiku siluetti, mis kaob järsku ava eest, ja siis voogab päevavalgus takistamatult tunnelisse.

Teised jätavad haavatu sinnapaika ning tormavad varingunõlvast üles; väljapääsuava ette tekib urisev ja kähmlev tropp.

Seersant sööstab neile järele ning peksab nad vaikselt ja kähinal vandudes sapöörilabidaga ava juurest eemale.

»Las nad lähvad, seersant,« ütleb kapten. Seersant jätab peksmise. Ta astub kõrvale ja vaatab, kuidas meestesumm rüsinal käiku vajub. Siis laskub ta kallakust alla ja aitab koos kapteniga haavatu üles. Aga käigu suudme ees hakkab too rabelema.

»Ma ei ole surnud! Ma ei ole surnud!« halab ta vastu tõrkudes. Keelituste ja jõuga suruvad nad halava ja rabeleva mehe tunnelisse, kus ta uuesti taltub ning avast läbi vänderdab.

»Ronige välja, seersant,« ütleb kapten.

»Teie järel, sir-r,« sosistab seersant.

»Keri välja, mees!« kähvatab kapten. Seersant ronib tunnelisse. Kapten järgneb talle, ja poeb läbi ava koopa sulgenud varingu välisnõlvale. Selle jalamil põlvitab neljateistkümnemeheline salgake. Neljakäpukil nagu loom ahmib kapten vilinal õhku. »Varsti on juba suvi,« mõleb ta, ahmides õhku kiiremini, kui suudab kopsu uueks hingetõmbeks tühjendada. »Varsti on juba suvi, ja algavad pikad päevad.« Neliteist meest nõlva jalamil on põlvili maas. Üks on keskel, piibel peos, ja loeb sealt monotoonselt ette. Üle tema pühaliku hääle kostab haavatu ühetasane, lakkamatu ja mõttetu lalin.

KÕIK HUKKUNUD LENDURID

I

Vanadel fotodel, kiiruga tehtud ülesvõtetel, mis nüüd kolmeteistkümne aasta järel on juba pisut koltunud, pisut nurkadest kooldunud, uljutsevad nad natuke. Sitked, saledad, vaskne ja nahkne sõjarüü üll, seisavad nad või toetuvad traadist ja puust ja purjeriidest ebamaistele kaadervärkidele, kus neil polnud langevarjugi, tundudes ka ise kuidagi ebamaised, tavalistest inimestest erinevad, just nagu mingi ähvardav ja uhke kõrgem rass, keda me välgu valgel hetkeks ähmaselt nägime ning kes seejärel igaveseks kadus.

Sest nad kõik, kõik need vanad sõjalendurid on surnud – hukkunud 11. novembril 1918*. Kui te vaatate praegusi fotosid, hiljaegu tehtud ülesvõtteid, kus nad seisavad praeguste terasest ja riidest lennumasinate kõrval, millel on moodsad metallkattega mootorid ning ees- ja tagatiivad, siis mõjuvad nad kuidagi võõrastavalt – need kunagi nii uljad ja saledad noormehed. Nad oleksid just nagu hämmingus, ära eksinud. Praeguse saksofoniajastu lennunduses mõjuvad nad samasuguste võõrkehadena, nagu sattunuksid – juba pisut tüsenevad, tagasihoidlikes argiülikondades, kolmekümnesed või kolmekümneviiesed või veel vanemad – kuskile ööklubi estraadile saksofonide ja tillukeste vasktrummide keskele. Sest ka nemad on surnud, kuigi õppisid aukartlikult kohtlema seda, mille aukartuse nad ise omakorda vaprusega ära teenisid, siis kui polnud veel langevarje ja keevitatud teraskeresid ja pöörisekindlaid lennukeid. Ja sellepärast jälgivad nad saksofoniajastu poisse ja tüdrukuid nende tuulekindlalt värvitud huulte ja lenduriplaskudega ning erateedele ja golfiväljakutele maanduvate saksofoniajastu lennukitega mingis erksa kaastunde ja hämmelduse segus. »Püha jumal,« ütles üks neist – kes oli olnud alguses mehaanik, siis nooremleitnandist piloot, kapten ja lõpuks saanud teeneteristi kavaleriks – ükskord mulle, »kui masinaga võib niimoodi ümber käia, mis mõtet siis lendamisel üldse on?«

Aga nad kõik on surnud. Nüüd on nad lõdvad, kergelt tüsedusele kalduvad mehed, kes istuvad päev läbi (ja võib-olla suurema tuluta) kontorilaua taga, ning neil on naised ja lapsed ja peaaegu kinnimakstud eeslinnamajakesed, kus nad pikkadel õhtu-

poolikutel pärast kella viiest rongi (ja võib-olla jälle suurema tuluta) aias kohmitsevad: need kunagi nii sitked ja saledad mehed, kes kõvasti ärplesid ja kõvasti jõid, sest nad olid pidanud kogema, et surnudolek ei tähendagi rahu, nagu nad varem kuulu järgi olid arvanud. Ja sellepärast on järgnev lugugi fragmentaarne: üürikeste valgussähvatuste rida, kus üürikeseks viivuks kahe pimeduse vahel kangastus sügavuse ja perspektiivita too ähvardav oomen, milleks kõigeks inimene võib saada ja mida kõike ta võib taluda.

II

1918. aastal, kui püüdsin alles harjuda kunstliku jalaga, teenisin ma lennuväebrigaadi staabis, kus mul kõige muu hulgas tuli tsenseerida meile alluvate eskadrillide posti. Ametil endal polnud viga, sest ta jättis mulle piisavalt aega sünkronisatsioonikatseteks, millega ma tookord tegelesin. Aga see kirjade avamine ja lugemine, need koolipoisi käega ja ortograafiavigadega kritseldatud lühikesed läkitused emadele ja kallimatele, mis kubisesid õilsatest ja läbipaistvatest valedest! Ent sõda on juba nii suur ettevõte, ja kestab nii ilmatuma aja. Küllap neil, kes seda juhivad (ma ei mõtle kindralstaape, vaid noid olendeid või jõude, kes kõiki sündmusi valitsevad), tuleb ka vahel tüdimus peale. Ja tüdimusest minnakse tujukaks, visatakse väiklasi vempe.

Aeg-ajalt käisin ma ühes Amiens'i taga paiknevas »Camelite«* eskadrillis ühe vanemseersandiga kuulipildujate sünkroniseerimisest rääkimas. Spoomer toda eskadrilli kamandaski. Tema onu oli korpuse komandör ja Sukapaelaordeni* kavaler, ja nii sai Spoomer, kellel oli kaardiväekapteni auaste, algul Monsi Tähe*, siis D.S.O.* ja lõpuks ka üheistmeliste hävitajate eskadrilli, kuigi kolmas märk tema mundril oli alles vaatleja tiivake.

1914. aastal oli ta Sandhurstis*: priske punase näo ja portselansiniste silmadega turske sell; ja mulle meeldib kujutleda, kuidas onu ta välja kutsus, kui suur rõõmusõnum, sõjakuulutus, teatavaks sai. Kujutlen, kuidas nad istuvad onu klubis (onu oli juba brigaadikindral, äsja kiiruga Indiast tagasi kutsutud), teine teisel pool mahagonist lauda, väljast kostab lehepoiste kisa, ja kindral lausub: »Tuhat ja tuline, nüüd saab armee end näidata! Veel üks klaasike, palun.«

Arvatavasti oli onu üpris rabatud, et mitte öelda šokeeritud, kui ta viimaks taipas, et ei sakslane ega Briti siseministeerium ei juhindu sõjapidamises meie kindralite soovidest. Aga vähemalt oli Spoomer juba Monsi all ära käinud ja sealt, täht rinnas, tagasi tulnud (ehkki Ffollansbye väidab, et kindral ise saatis ta tolle tähe järele, sest see oli ainus aumärk, mille hankimiseks pidid rindel ära käima), enne kui onu ta oma staapi sokutas, et ta D.S.O. saaks. Ja võib-olla oli see jälle onu, kes saatis ta siis lennuväkke, tõelisele kullasoonele. Aga võib-olla läks Spoomer seekord omal algatusel. Minule igatahes meeldib viimane variant: meeldib mõelda, et ta tegi seda *pro patria**, ehkki tean, et kedagi ei tasu vapruse eest kiita või arguse eest laita, sest on olukordi, kus iga inimene võib nii üht kui teist üles näidata. Igatahes läks ta lennukooli, ning naasis aasta pärast vaatleja tiivakesega ja paraja vasika suuruse koeraga.

See juhtus 1917. aastal, et ta Sartorisega esmakordselt kohtus, kokku põrkas. Sartoris oli ameeriklane, pärit kuskilt Mississippi istandusest, kus nad pidasid põldu ja neegreid, või pidasid neegrid põldu – ükskõik. Sartorise aktiivne sõnavara koosnes umbes kahesajast sõnast, ja ega ta poleks vist suutnudki seletada, kus või kuidas või milleks elab; ainult nii palju, et tal olla kodus istanduses vanaisa ja vanaisa tädi. Euroopasse tuli ta 1916. aastal Kanada kaudu, ja oli algul Poolis*. Seda kõike kuulsin ma Ffollansbye käest. Tema jutu järgi olnud Sartorisel Londonis tüdruk – üks neid sõjaaegseid naisi, kes olid kolm päeva abielus ja seejärel kolm aastat lesed. See vist ongi sõjas kõige hullem. Sest Sartoris ja temasugused – vähemalt osa neist – surid alles 1918. aastal, aga tüdrukutele, naistele tuli surm juba 4. augustil 1914*.

Ühesõnaga, Sartorisel oli Londonis tüdruk. Ffollansbye jutu järgi hüüti tüdrukut Kitcheneriks* – »sellepärast, et tal oli sihuke söduritekari«. Ta ütles, et nad keegi ei teadnud, kas Sartoris seda teab, aga vähemalt paistnud vahepeal, et Kitchener – Kit – on andnud teistele austajatele hundipassi, sest teda nähti kõikjal ikka ainult Sartorisega. Siis ühel õhtul, räägib Ffollansbye, nägi tema ise, et Sartoris istub ühes restoranis üksi, täis nagu pinal. Tema, Ffollansbye, oli juba kuulnud, et Kit sõitnud Spoomeriga kahe päeva eest kuskile ära. Ta ütles, et Sartoris istus ja tinutas seal ühtesoodu edasi, oodates, millal Spoomer restorani tuleb. Lõpuks saanud ta Sartorise taksosse ja toonud lennuväljale. Hakanud juba koitma, ja Sartoris hankinud kuskilt kaptenimundri ja veel kuskilt – võib-olla oma taskust – naiste sukapaela ning kinnitanud selle nagu ordenilindi mundrile rinda. Siis läinud ja äratanud ta ühe endisest profipoksijast kaprali, kellega nad aeg-ajalt kindaid proovisid, ning sundinud teda kaptenikuue aluspesule tõmbama. »Ssina oled Sspoomer,« öelnud ta kapralile. »Kap-kapten Sspoomer.« Ja tonksanud tuikudes näpuga sukapaela:

»Fälljappaistvate Reite Eest.« Ja siis seisnud nad seal hommikuhämaruses, kapralil villased aluspüksid laenatud kuue alt välja paistmas, ja toginud teineteist paljaste rusikatega.

III

Sa mõtled küll, et kui sõda su juba oma käpa alla sai, siis jätab ta su rahule. Et ei hakka sulle enam vingerpussi mängima. Aga võib-olla polnud see sõja süü. Võib-olla juhtus see sellepärast, et nad kõik kolm – Spoomer ja Sartoris ja too koeravolask – asja nii tõsiselt võtsid. Võib-olla on huumorimeeleta olend neile kõuest ja õhuhäiretest kõrgemal asujaile alati õrritavaks väljakutseks. Oli kuidas oli, ühel õhtupoolikul – see juhtus kevadel, just enne Cambrai langemist – läksin ma jälle sinna »Camelite« eskadrilli vanemseersandiga juttu ajama, ja siis nägin ma esimest korda Sartorist. Nad olid Spoomeri koos koeraga aasta tagasi eskadrilli komandöriks pannud, ja Sartorise kohemaid tema alluvusse saatnud.

Õhtune patrull oli välja lennanud ja ka kõik muu personal kuhugi kadunud, küllap Amiens'i läinud, nii et lennuväli oli inimestest lage. Me istusime seersandiga parajasti tühjadel bensiinivaatidel angaariväravate juures, kui ma nägin, et üks mees pistab pea ohvitseride söökla uksest välja ning vaatab algul ühele, siis teisele poole, endal sihuke pisut salalik ja väga valvas nägu ees. See oli Sartoris; ta vahtivat, kus koer on.

»Koer?« küsisin mina, ja seersant jutustas siis. Needki andmed olid fragmentaarsed, mitmest allikast pärit, koosnedes osalt tema enda ja osalt teiste tähelepanekutest, mida nad söögilauas ja õhtul piipu tehes omavahel olid võrrelnud ja vahetanud: see alluvate kohutav, kõikenuuskiv uudishimu!

Spoomeril pidi olema tavaks eskadrillist lahkudes koer kuhugi kinni panna. Ta pidi otsima iga kord uue koha, sest Sartoris ei jätnud enne, kui oli koera leidnud ja lahti lasknud. See pidi olema väga nutikas koer, sest kui Spoomer oli läinud ainult asja pärast staapi või kuhugi mujale, jäi koer koju, pühendudes sõdurite söökla taguse jäätmekasti revideerimisele, mida ta millegipärast eelistas ohvitseride omale. Kui aga Spoomer oli läinud Amiens'i, pistis koer lahtipäästetuna kohe sinnapoole punuma, et naasta hiljem koos kapteniga tema ametiautos.

»Aga miks laseb mr. Sartoris ta lahti?« küsisin mina. »Kas kapten Spoomeril on midagi selle vastu, et tema koer sööb jäätmeid?«

Ent seersant ei kuulanud mind. Ta piilus, kael õieli, angaari värava tagant Sartorist; ka mina jälgisin teda. Ta oli nüüd söökla[s]t väljunud ning suundus kõige kaugemal asuva angaari poole, näol endiselt valvas, midagi plaanitsev ilme. Siis kadus ta angaari. »Täiskasvanud mehe jaoks kaunis lapsik teguviis,« ütlesin mina.

Seersant pööras pilgu minule. Siis vaatas ta kõrvale. »Ta tahab teada, kas kapten Spoomer läks jälle Amiens'i.«

Ma olin väheke vait. »Või nii,« ütlesin siis. »Tähendab, keegi noor daam on mängus?«

Seersant vaatas endiselt kõrvale. »Kui teda just nõnda nimetada. Võib-olla on siin maal noori daamegi.«

Ma mõtlesin selle üle järele. Sartoris tuli äärmisest angaarist välja ja läks järgmisesse. »Võib-olla pole neid enam kusagil,« ütlesin ma siis.

»Teil on vist õigus, sir. Sõda mõjub naistele rängasti.«

»Rääkige mulle temast,« ütlesin ma. »Kes ta seesugune on?«

Seersant rääkis siis. Neil – ühel töredal vanamooril ja tol tüdrukul – oli *estaminet*, »nisuke pisike kõrts«, nagu seersant seletas. See asus kuskil kõrvaltänaval, kus ohvitserid ei käinud. Küllap sellepärast Sartoris ja Spoomer tekitasidki seal taolist furoori. Nagu ma seersandi jutust järeldada võisin, oli eskadrilli komandöri ning ühe tema noorima ja rohelisima alluva rivaliteet kogu rindelõigu reakoosseisu, nii prantslaste kui inglaste üldiseks huviobjektiks ning elavaimaks vestlusaineks; veeti isegi kihla. »Nad on ju ohvitserid ja puha,« seletas seersant.

»Ja hirmutasid sõdurid eemale, eks ole?« küsisin mina. »Oli nii?« Seersant ei vaadanud mulle otsa. »Oli neid kõrvaletõrjutuid palju?«

»Küllap teate ise ka seda sorti noori naisi,« kostis seersant. »Selle sõjaga ja puha.«

Ja nii oli selge, kes see tüdruk oli. Mis ametit ta pidas. Seersant teadis rääkida, et ta polevat vanamooriga sugulanegi. Ja ta rääkis ka, kuidas Sartoris tegi tüdrukule kingitusi – ostis hilpe ja ehteid; küllap taolist kassikulda, nagu Amiens'is leida oli. Või ostis Sartoris oma kingid koguni mõnest sõjaväepoest; ta oli ju vaevalt üle kahekümne. Ma nägin paari kirja, mis ta koju vanatädile saatis; mõni kolmanda klassi poiss Harrow'st* võinuks nad sama hästi või paremini kirjutada. Spoomerist polnud kuulda, et too kingitusi teeks. »Võib-olla temal kui kaptenil pole vaja,« ütles seersant. »Võib-olla aitab neist lindikestest rinnas.«

»Võib-olla,« ütlesin mina.

Ja seesuguse tüdruku pärast, kes, Sartorise kingitud kassikul-

last ripatsid kaelas, jagas kuskil Amiens'i agulikõrtsis prantsuse ja inglise sõduritele veini ja õlut, kasutas Spoomer oma auastet Sartorise petmiseks temaga, hoides Sartoristi lennuväljal eriülesannetega ametis. Ja sellepärast pidi ta koera iga kord kuhugi kinni panema, et too tema sõidu sihti Sartorisele ei reedaks. Ja Sartorisel ei olnud muud kättemaksuvahendit, kui lasta koer välja pööbli toidujäätmetes sorima.

Parajasti astus ta angaari, kus me seersandiga istusime: pikk heledate silmadega nooruk, kelle vähimagi huumorivarjundita näost ei saanud kunagi aru, kas see on rõõmus või morn. Ta tunnistas mind. »Tervist,« ütles ta.

»Tervist,« ütlesin mina. Seersant tahtis tõusta.

»Istuge, istuge,« ütles Sartoris. »Ma niisama.« Ta läks edasi, angaari tagaotsa, kus vedelesid bensiinivaadid ja tühjad pakkimiskastid ja muu säärane koli. Oma lapsiku teguviisi üle polnud tal vähematki piinlikkust või häbi.

Koer oli ühes kastis. Ta ronis sealt välja: lühikese pruunja karvaga volask; nagu Ffollansbye oli juba öelnud, oli ta Spoomeri tiivakest ja ordenit ja tähte arvestamata oma peremehega üsna ühte nägu. Kiirustamata lahkus ta angaarist, heites mulle möödaminnes põgusa kõõrdpilgu. Välja jõudnud, võttis ta suuna sõdurite sööklale ja kadus selle nurga taha. Siis pöördus ka Sartoris ümber ja läks tagasi ohvitseride sööklasse, samuti silmapiirilt kadudes.

Mõne aja pärast jõudis õhtune patrull tagasi. Just siis, kui lennukid maandusid, keeras ka kapteni auto aerodroomile, jäi ohvitseride söökla ees seisma, ja Spoomer ronis välja. »Pange tähele,« ütles seersant. »Ta püüab teha, nagu satuks siia juhuslikult, hajameelsusest.«

Spoomer tuli piki angaaride rivi – pikk, kogukas, rohelised golfipõlvikud jalas. Ta ei märganud mind enne, kui pööras angaari. Üheks peaaegu tabamatuks viivuks jäi ta seisma, siis aga astus sisse, heites mulle põgusa kõõrdpilgu. »Õhtust,« sõnas ta ükskõikse kõrge pahura häälega. Seersant oli juba püsti tõusnud. Pealtnäha ei heitnud Spoomer angaari tagaotsa, kummuli kasti poole pilkugi, aga ometi ei läinud ta kaugemale. »Seersant,« ütles ta.

»Jah, sir,« kostis seersant.

»Kas need regulaatorid on saabunud, seersant?« küsis Spoomer.

»Jah, sir. Nad tulid kahe nädala eest. Nüüd on nad kõik juba lennukitel peal, sir.«

»Õigus jah. Õigus jah.« Ta pöördus, heites mulle jälle põgusa

kõõrdpilgu, ning läks kiirustamata piki angaaride rivi edasi, kadudes silmist. »Pange nüüd tähele,« ütles seersant. »Ta ei lähe söökla taha enne, kui arvab, et me enam ei vahi.«

Me piilusime. Siis ilmus Spoomer uuesti nähtavale, läks kiirel sammul sõdurite söökla poole ning kadus selle nurga taha. Hetk hiljem tuli ta oma suurt loidu volaskit turjast tirides sealt tagant välja. »Ära söö seda solki,« noomis ta. »See on sõdurite lobi.«

IV

Järgmistest sündmustest ei saanud ma kohe kuulda. Sartoris rääkis mulle alles hiljem, tagantjärele. Võib-olla ei olnud tal kuni tolle ajani muud kui vaistlik aimus ja mõned kaudsed tõendid, et teda petetakse: nagu see, et Spoomer andis talle mingi ülesande, mis ei kuulunudki tema kohustuste hulka, aga hoidis teda õhtu otsa lennuväljal; ja et kui ta siis kinnipandud koera üles leidis ja lahti laskis, pistis see kohmakalt vänderdades Amiens'i poole punuma.

Aga midagi igatahes juhtus. Esialgu teadsin ma kuulu järgi ainult seda, et ühel õhtul leidis Sartoris koera jälle üles ning too pani Amiens'i poole ajama. Siis sülitanud Sartoris teenistuskäsule, laenanud mootorratta ja läinud ka Amiens'i. Kaks tundi hiljem tulnud koer tagasi ja suundunud nagu tavaliselt sõdurite söökla taha, ning õige varsti naasnud ka Sartoris veokiga (Amiens'i juba evakueeriti), mis oli majakraami täis ja mida juhtis talupojakuues prantsuse sõdur. Põhjalikult lömmis mootorratas oli ka veokis. Juht rääkis, kuidas Sartoris püüdnud koera alla ajada ning sõitnud rattaga täiskäigul kraavi.

Aga mis seal täpselt juhtus, ei teadnud tookord keegi. Ent ma kujutasin ette, juba enne kui ta mulle rääkis. Kujutlesin teda seal, selles prantsuse sõdureist tungil tillukeses kõrtsitoas, ja vanaeite (tärnikesi too ikka tundis; paelu vähemalt), kes ei lasknud teda tahapoole, eluruumidesse. Võin ette kujutada, kuidas ta seisis seal – vihane, segaduses, sõnatu (ta ei osanud üldse prantsuse keelt), rohkem kui peajagu pikem ümbritsevatest prantslastest, kelle juttu ta ei mõistnud, aga keda ta uskus enda üle irvitavat. »Nii see oligi,« ütles ta hiljem. »Et nemad seal ühe plika pärast salamisi minu üle irvitasid. Ma seisin seal ja teadsin, et Spoomer on kindlasti üleval, ja nemad jälle teadsid sama hästi kui mina, et kui ma sinna sisse murran ja ta välja tirin ja tal näo üles löön, siis ei lepita reameheks degradeerimisega, vaid mind pannakse mingi liidulepingu punkti pärast, mis keelab ilma loata võõrasse korterisse tungida, eluksajaks pokri.«

Nii pidi ta lennuväljale tagasi pöörduma, teel aga kohtas koera ning püüdis seda alla ajada. Koer jõudis koju, ja varsti naasis ka Spoomer. Ta tiris koera just turjapidi sõdurite söökla jäätmekastist eemale, kui õhtune patrull maandus. Nad olid välja lennanud kuuekesi, aga tagasi jõudis ainult viis masinat, ja patrulli komandör hüppas liikuvalt lennukilt maha, verine narts ümber parema käe, ning tuli jooksuga Spoomeri poole, kes seisis kummargil oma jäikjalgse flegmaatilise volaski kohal. »Kurat, nad on juba Cambrai's!« karjus jooksja.

Spoomer ei tõstnud peadki. »Kes need?«

»Sakslased, kurat!«

»Või nii,« ütles Spoomer. »Tule juba. Mitu korda ma pean sulle rääkima, et see solk ei kõlba süüa.«

Sellisele mehele ei hakka miski peale. Kui ma Sartorisega esimest korda rääkisin, püüdsin teda selles veenda, aga märkasin peagi, et ka Sartoris on järeleandmatu. »Ma pakkusin, et õpetan talle »Cameli« juhtimise selgeks,« rääkis ta tol esimesel korral. »Teeksin seda ilma tasuta. Seaksin juhikabiini ja topelttüürid kõik ilma tasuta kombe.«

»Milleks?« küsisin mina. »Mis mõttega?«

»Või ükskõik mis lennukil. Valigu ise. Võtku S.E.*, kui tahab, ja mina võin võtta Ak.W.* või isegi »Fee«*. Igal juhul ajan ma ta nelja minutiga taevast alla. Ajan nii sügavale maasse, et ninaotsagi ei paista enam välja!«

Kaks korda me üldse rääkisime: too teine kord jäigi viimaseks. »Noh, te tegite isegi rohkem, kui lubasite,« ütlesin ma teisel kohtumisel.

Ta oli siis peaaegu hambutu ja rääkis vaevaliselt. Aga või tast ennegi jutumeest oli: küllap sai kogu elu kahesaja sõnaga läbi. »Mida ma's lubasin?« küsis ta.

»Lubasite tookord, et ajate ta taevast alla. Aga tegite rohkem, kui lubasite: ajasite ta Euroopa mandriltki minema.«

V

Ma vist ütlesin juba, et ka Sartorisele ei hakanud miski peale. 11. november 1918 ei toonud talle surma - seda kunagi nii sitke ja saleda keha aeglast, aasta-aastast tüsenemist kuskil kontorilaua taga; kunagise kiire otsustavuse asendumist ebamäärase hämmelduse- ja reedetusetundega –, sest selleks ajaks oli ta juba ligi pool aastat surnud.

Ta hukkus juulis, aga enne jõudsin ma temaga veel teist ja

viimast korda rääkida. Meie vestlus toimus nädal aega pärast toda patrulli naasmist teatega, et Cambrai on langenud, nädal aega Amiens'i pommitamise algusest arvates. Ta rääkis ise oma hambutu suuga, mis juhtus. Nad lendasid terve eskadrilliga välja. Niipea kui nad läbimurtud rindeni jõudsid, lõi ta teistest lahku ja pöördus tagasi Amiens'i, endal veel pudel konjakit taskus. Amiens'is käis evakuatsioon: teed olid täis majakraamiga koormatud veoautosid ja vankreid ning keskhospidali sanitaarmasinaid, ja linn koos lähema ümbruskonnaga oli keelatud tsooniks kuulutatud.

Ta maandus tillukesele aasale. Teisel pool kanalit põllul töötas vana naine (Sartoris rääkis, et kui ta tunni aja pärast naasis, oli naine seal rõskes kevadõhus, mida pikkade, painajalikult venivate vaheaegade järel vapustasid linnale langevate mürskude prahvatused, nagu ennegi roheliste vagude kohal kangekaelselt küürakil), ja aasa kõrval, poolenisti teeäärses kraavis, seisis kerge sanitaarauto.

Ta läks auto juurde. Selle mootor podises vaikselt. Sohver – tudengi moodi prillidega noormees – lamas röötsakil, pooleldi kabiinist väljas, ja oli täis kui tina. Sartoris võttis ka ise lonksu ja püüdis sohvrit asjatult üles ajada. Siis võttis ta uue lonksu (kujutan ette, et temagi oli juba paras poiss; ta rääkis mulle, et just samal hommikul, kui Spoomer oma autoga lahkus ja ta koera üles leidis ning see Amiens'i poole ajama pani, oli ta operatiivohvitseri palunud, et teda patrull-lennust vabastataks, aga too vastanud, et La Fayette ootab teda Santerre'i platool*) ja käntsas sohvri auto tagaruumi ning istus ise rooli taha ja kihutas Amiens'i.

Ta rääkis, et too prantsuse kapral kummutas ühes ukseavas pudelit, kui ta sealt mööda sõitis ja kõrtsi ees kinni pidas. Selle uks oli lukus. Ta tegi oma pudelile põhja peale ja murdis ukse ühe ameerika jalgpallis praktiseeritava sööstuga sisse. Kõrtsituba oli tühi. Pingid ja lauad olid ümber paisatud ning riiulid pudelitest lagedad; Sartoris ütles, et algul ei suutnud ta meenutada, milleks oli tulnud, ja nii ta mõelnud, et küllap joogipoolise järele. Lõpuks leidis ta baarileti alt veinipudeli ja lõi selle kaela vastu letti maha; ning ta rääkis, kuidas seisis seal leti ees ja vahtis end baaripeeglist ja püüdis meelde tuletada, milleks oli tulnud. »Mul oli üsna metsik nägu,« tunnistas ta.

Siis kuulis ta esimest mürsku. Kujutan seda ette: kuidas ta seisab seal vaikselt-rahulikus veinilehases rüüstatud kõrtsis, sissemurtud ukse taga tardunult ootav linn, ja siis tuleb läbi tihke kevadõhu see pikk aeglane kume vihin otsekui rõskele vaikusele

kiirustamata vajuv käsi; ta rääkis, kuidas kuskil seina taga miski – liiv või krohv või prügi – vaikse krabinaga varises, ja kuidas üks suur, kõhn, määrdunud elavhõbeda karva kass tuli hääletult üle baarileti ja volksas põrandale ja kadus.

Siis langes ta pilk baaritagusele suletud uksele, ja talle meenus, milleks oli tulnud. Ta läks ümber leti. Arvates, et seegi uks on lukus, haaras ta käepidemest ja tõmbas kogu jõust. Aga uks ei olnud lukus. Ta ütles, et paiskus sellise raksuga vastu riiuleid, nagu oleks püstolit lastud, ja et ta ise kaotas tasakaalu. »Lõin peaga vastu baariletti,« ütles ta. »Ju vist olin pärast seda pisut grogi.«

Aga ta ajas end ukse najal uuesti püsti, ja siis nägi ta vanaeite. Too istus trepi alumisel astmel, põll üle pea, ja kõigutas end edasi-tagasi. Sartoris rääkis, et põll oli värske ja puhas ning käis nagu kolb edasi-tagasi, tema aga seisis seal ukseavas ja tundis, kuidas süljenire nõrgub lõuga mööda alla. »*Madame*,« pomises ta. Vanaeit kõigutas end ikka ühtmoodi edasi-tagasi. Hoides ettevaatlikult uksepiidast, kummardus Sartoris ja puudutas eite õlast. »*'Toinette?*« küsis ta. »*Où est-elle, 'Toinette?*«* See, pluss »*vin*«*, oli arvatavasti kõik, mida ta prantsuse keeles oskas; koos 196 ingliskeelse sõnaga moodustasid need kogu tema sõnavara.

Aga ka nüüd ei vastanud vanaeit, vaid kõigutas end nagu mingi üleskeeratud lelu ikka ühtviisi edasi-tagasi. Sartoris astus ettevaatlikult temast üle ja läks trepist üles. Selle otsas oli teine uks. Ta jäi seal seisma ja kuulatas, tundes, kuidas kurk täitub mingi kuuma soolase vedelikuga. Ta sülitas; sülg oli ilane ja veniv; aga kurk täitus kohe uuesti. Seegi uks oli lukustamata. Ta astus vaikselt sisse. Toas oli laud, millel lebas R.F.C.* pronkskokardiga ohvitserimüts; ja kui ta seal, süljenire lõual, seisis, ajas koer end aknast kõige kaugemas nurgas aeglaselt püsti. Kui nad niiviisi üle mütsi teineteist jõllitasid, tungis tuppa teise mürsu tume võimas prahvak, pannes akna lõdvad kardinad liikuma.

Kui Sartoris hakkas ümber laua minema, nihkus ka koer, jälgides teda üksisilmi, nii et laud jäi kogu aeg nende vahele. Sartoris püüdis tasa minna, aga põrkas vastu lauda (võib-olla sellepärast, et pidi koera jälgima), ja kui ta vastasukseni jõudis ning seal, süljenire lõual, hinge kinni pidades seisma jäi, oli vaikus ukse taga selgesti tajutav. Siis küsiti:

»*Maman?*«*

Uks oli lukus. Ta virutas jalaga, siis aga tegi jälle selle ameerika jalgpallisööstu ning prantsatas koos uksega tuppa. Tüdruk

kiljatas. Aga kus ta oli, Sartoris ei näinud; ta ütles, et ei näinud üldse kedagi. Üksnes kuulis kiljatust, kui nii neljakäpuli tuppa sadas. See oli magamistuba; ühes nurgas seisis suur kahe poolega riidekapp. Kapi uksed olid suletud ja toas polnud kedagi näha. Sartoris ei hakanud kapi juurde minema. Ta ütles, et oli seal lihtsalt käpuli maas, ilanire lõual nagu lehmal, ja kuulas kolmanda mürsuprahvaku kustuvat kaja, vaadates, kuidas aknakardinad just nagu hingetõmbest korraks sissepoole kaardusid.

Siis ajas ta end jalule. »Ma olin ikka veel grogi,« rääkis ta. »Ja vein ja konjak olid vist mul sees kuidagi segamini läinud.« Arvata võib. Toas oli tool. Sellel lebasid korralikult kokkupandud püksid, vaatleja tiivakese ning kahe ordenilindiga ohvitserikuub ja sõjaväerihm. Kui Sartoris nõnda seal seistes neid vaatas, prahvatas neljas mürsk.

Ta korjas riided kokku. Tool kukkus ümber. Ta virutas selle jalaga eemale ja tuikus piki seina ukse poole ning sealtkaudu eesmisse tuppa, kust haaras ka mütsi laualt. Koer oli kadunud.

Kui ta trepikotta astus, istus vanamutt endiselt alumisel astmel, põll üle pea, ja kõigutas end edasi-tagasi. Sartoris seisis vastu ust toetudes trepi ülaotsas ja ootas, et sülitada. Siis kostis alt hääl: »*Que faites-vous en haut?*«*

Ta vaatas alla ja nägi vuntsikat ülespööratud nägu; see oli toosama prantsuse kapral, kes ennist tänaval pudelist oli joonud. Veidi aega põrnitsesid nad teineteist. Siis ütles kapral, »*Descendez*«* ja tegi käskiva viipe. Riided kõvasti ühes käes, haaras Sartoris teisega trepi käsipuust ja lennutas end üle.

Kapral kargas kõrvale. Sartoris sööstis temast mööda ja põrkas peaga vastu seina. Kui ta end kumisevi päi jälle püsti ajas ja ümber pöördus, virutas kapral talle jalaga, sihtides vaagnaluud. Ta jõudis anda veel teise hoobi, siis rabas Sartoris ta rusikaga maha. Kohmakas mantlis sipeldes, käsi taskus, lamas kapral siruli maas ja püüdis Sartorisele jalaga kubemesse äiata. Siis sai ta käe väikese püstoliga taskust välja ja tulistas sihtimata.

Rohkem ei jõudnud ta lasta, sest Sartoris oli tal juba jaluli otsas ja trampis püstolit hoidval käel. Ta rääkis, et tundis läbi saapataldade mehe luude raksumist, ja siis hakanud see röövlivuntsidega kapral naiselikult kilama. Just see, ütles Sartoris, ajas talle naeru peale; et sellistest operetlikest piraadivuntsidest tuleb sihuke hääl. Ta ütles, et tiris kaprali ühe käega jalule ja lohmis talle teise käega nii kaua näkku, kuni kisa lakkas. Aga vanaeit kõigutanud end kogu selle aja oma tärgeldatud põlle all ikka ühtviisi edasi-tagasi. »Just nagu oleks ta end rüüstamise ja röövimise puhuks paremasse riidesse pannud,« ütles Sartoris.

Ta korjas kaasavõetud rõivad uuesti kokku. Kõrtsitoas kummutas ta veel kord pudelit ja vaatas end baaripeeglist, märgates nüüd, et suust immitseb verd. Ta ütles, et ei teadnud, kas oli üle käsipuu hüpates keelde hammustanud või katkise pudelikaelaga huuli vigastanud. Ta tegi pudelile põhja peale ja virutas selle põrandale.

Ta ütles, et tal polnud tookord mingit kindlat plaani. Isegi siis, kui ta oimetu sohvri sanitaarautost välja tiris, talle kapten Spoomeri püksid jalga ja ordenilintidega kuue selga ajas, mütsi pähe pani ning mehe seejärel autosse tagasi heitis.

Talle meenus, et kõrtsis baaririiulil seisis tolmune tindipott. Pika otsimise peale leidis ta taskust tüki paberit – kaheksa kuu eest ühelt Londoni rätsepalt saadud arve, ja baariletile toetudes ning aeg-ajalt ilast verd sülitades kirjutas ta arve tagaküljele suurte tähtedega kapten Spoomeri nime ja eskadrilli numbri ja lennuvälja ning toppis paberi ordenilintide ja tiivakesega ehitud kuue rinnataskusse, ja siis sõitis sinna tagasi, kuhu ta lennuki oli jätnud.

Üks Anzac-pataljon* puhkas teeäärsel kraavipervel. Sartoris jättis auto magava mehega nende hoolde, ja neli sõdurit aitasid tal mootorit käima panna ning hoidsid lennukitiibadest kinni, et ta saaks ilma hoovõtuta õhku tõusta.

Siis oli ta jälle eesliinil. Ta ütles, et ei mäleta ise ka, kuidas sinna sai; et viimane, mida ta mäletab, oli all põllul töötav vana naine, aga siis järsku oli ta juba keset kahurituld – küllalt madalal, et tunda maa ja lennukitiibade vahel õhku vapustavaid prahvatusi ning eristada sõdurite nägusid. Ta ütles, et ei teadnud, kelle väed need on, omad või vaenlased, aga tulistas ikka, igaks juhuks. »Sest ma pole veel kuulnud, et keegi maa peal lennukist viga oleks saanud,« ütles ta. »Või ei, siiski; võtan need sõnad tagasi. See oli keegi Kanada farmer, kes kündis oma tuhandeaakrist põldu, kui üks lennukooli kursant talle kaela sadas.«

Seejärel pöördus ta aerodroomile tagasi. Nagu seal räägiti, lendas ta kahe angaari vahelt nii aeglaselt läbi, et nad nägid mõlema ratta ventiiliotsi, siis aga sõitis üle välja ja tõusis õhku. Seersant rääkis, et lennuk sööstis peaaegu püstloodis taevasse, kuni kaotas kiiruse ja tasakaalu, ja joonistas siis liugleva kaare, rattad ülespidi. »Ta vaatas, kus koer on,« seletas seersant. »See jõudis juba tunni aja eest koju ja tustis nüüd jälle sõdurite söökla taga jäätmekastis.« Ta rääkis, kuidas Sartoris koera suunas pikeeris ja siis kahe ületiivapöördega sõlme tegi, jäädes, üks tiib alla kallutatud, jälle alaspäi liuglema. Aga ilmselt, ütles seersant, unustas ta ventiili reguleerimata, sest umbes saja jala kõrgusel jäi mootor järsku seisma, ja nii niitis Sartoris, endiselt alaspäi, lennuvälja kahe ainsa papli ladvad maha.

Seersant rääkis, et nad pistsid tolmupahvaku ja puu- ja traadiräsu poole jooksma. Aga veel enne, kui nad sinna said, rääkis ta, tuli koer sörkides söökla nurga tagant. Ta ütles, et koer jõudis esimesena kohale ning jäi seal seisma ja vahtima, kuidas Sartoris neljakäpukil maas oksendas. Siis lähenes ta ettevaatlikult ja nuusutas okset, ning Sartoris ajas end tuikudes püsti ja virutas talle jalaga. Löök olnud nõrk, aga siiralt, südametäiega antud.

VI

Spoomeri mundris sanitaarautojuht toimetati Anzac-pataljoni majori korraldusel lennuväljale. Seal pandi ta voodisse, aga ta polnud ikka veel ärganud, kui Spoomeri brigaadikindralist onu ja lennuväebrigaadi komandör samal õhtul eskadrilli saabusid. Ja nad olid ka siis seal, kui aerodroomile pööras härjavanker, kus traadist kanapuuril kükitas seelikus Spoomer, kootud naistesall õlgadel. Järgmisel päeval saadeti ta Inglismaale tagasi. Nagu kuulda, määrati ta seal ühe lennukooli ajutiseks ülemaks.

»Vähemalt koerale on see meeltmööda,« tähendasin mina.

»Koerale?« imestas Sartoris.

»Seal on parem lobi,« ütlesin mina.

»Ah soo,« ühmas Sartoris. Ta oli teenistusalase hooletuse – riigile kuuluva varaga keelatud tsooni tungimise ja seal selle valveta jätmise eest nooremleitnandiks degradeeritud ning teise eskadrilli üle viidud. See oli selline eskadrill, mida isegi staabis nimetati »mustaks pesuks«.

Me rääkisime päev enne tema üleviimist. Ees polnud tal hambaid enam ollagi, ja ta vabandas, et räägib nii halvasti – tema, kes ka terve suuga vaevalt rääkis. »Nali on selles,« ütles ta, »et ka seal on »Camelid«. Lausa naerma ajab.«

»Miks?« küsisin mina.

»Noh, kuidagi ma nendega ju lendan: istun, annan gaasi, ja vahel saan tiivad isegi tasakaalu. Aga korralikult juhtida ei oska. »Cameliga« maandumisel tuleb ventiili reguleerida ja nina maa poole keerata. Siis loed kümneni, ja kui sa pole juba hunnikus, keerad horisontaali. Ja kui sa siis omal jalal ära kõnnid, oli see hea maandumine. Ja kui nad saavad seda raami veel kasutada, siis oled juba äss. Aga peamine nali pole selles.«

»Milles?«

»Et need on »Camelid«. Vaid et see on öine patrull. Ju seal mehed tolgendavad vist päev otsa linnas ja tulevad alles pime-

daks lennuväljale. Mind saadetakse öölennu eskadrilli. See ajab juba päris naerma.«

»Naerda ju võib,« ütlesin mina. »Aga kas ei saa midagi ette võtta?«

»Muidugi saab. Tuleb lihtsalt ventiili õigesti reguleerida, nii et ei läheks omadega hunnikusse. Ja maanduda nii, et tiivatuled ei plahvataks. Seda loba olen ma juba sada korda kuulnud. Ma mõtlen, et jään parem öö otsa taevasse, siis kustutan tuled ja maandun alles koidikul. Just see mind naerma ajab: ma ei oska ju »Cameliga« päevalgi korralikult lennata. Aga nemad ei tea seda.«

»Noh, igatahes tegite rohkem, kui lubasite,« ütlesin mina. »Kihutasite ta Euroopa mandriltki minema.«

»Eks ole,« ütles tema. »Naera või lõhki. Saadetakse teine Inglismaale, mis on praegu meestest lage. Naised kõik ootamas, ja pole ühtki meest neljateistkümne ja kaheksakümne vahel, kes teda abistaks. Naera või lõhki.«

VII

Siis tuli juuli, mina aga teenisin endiselt staabis ega olnud kunstliku jalaga ikka veel päriselt harjunud, ja istusin paberinoa ja liimipoti ja punase tindiga varustatult laua taga, kuhu kuhjusid perioodiliselt õhukesed, kerged, kord puhtad, kord määrdunud ümbrikud, mille sihtkohad – linnad, alevid ja vahel koguni külad – paiknesid kõikvõimalikes Inglismaa nurkades. Kuni siis ühel päeval sattusid mu kätte kaks saadetist, pakk ja kiri, mis olid adresseeritud ühele ja samale isikule Ameerikas. Ma avasin esimesena kirja. See oli kuupäevata ja saatja aadressita.

Kallis tädi Jenny

Jah ma sain Elnora kootud sokid kätte. Nad on täitsa parajad sest ma andsin nad tentsikule ja see ütles et on parajad. Jah mulle meeldib siin rohkem kui seal kus ma varem olin siin on toredad poisid aga ikka need kuradi Camelid. Jah ma käin küll jumalateenistusel aga neid pole alati. Vahel nad peavad mehaanikutele ju siis neile on vaja aga tavaliselt olen ma pühapäeval väga kinni aga ma käin küll vahel. Ütle Elnorale suur tänu sokkide eest nad on täitsa parajad aga vist on parem kui sa ei ütle et ma andsin nad ära. Isomile ja teistele nigeritele ka palju tervist ja vanaisale ütle et sain raha kätte aga sõda on õudselt kulukas.

Johnny

Aga ega sõjad pole kunagi malbrouckide* teha. Et sõda pidada, tuleb teha liiga palju sõnu. Ju vist sellepärast, ma mõtlen.

Pakil oli sama aadress, mis kirjalgi: Mrs. Virginia Sartoris, Jefferson, Mississippi, U.S.A. Ja ma mõtlesin veel: Mida imet ta võib küll vanavanatädile saata? Ma ei suutnud teda kuidagi kujutleda võõral maal naisterahvale kingitust valimas – mõnd taolist nipsasjakest, mille mõned mehed mingi eksimatu vaistuga mõistavad valida. Pigem võinuks arvata, et kui ta midagi saadab, siis mõne allatulistatud Saksa lennuki väntvõlli osa või peotäie tihvte. Nii tegin ma paki lahti. Ning siis istusin ja jõllitasin selle sisu.

Seal olid sama aadressiga ümbrik, mõned kortsunud paberid, käekell, mille rihma kattis mingi tume, kuivanud ja kõvastunud vedelik, lenduriprillid, millel puudus üks klaas, ja monogrammiga hõbepannal. See oli kõik.

Nii teadsin ma kirja lugematagi. Pakki ma polnud kohustatud avama, aga tahtsin. Kirja ma ei tahtnud lugeda, aga olin juba kohustatud.

N. eskadrill, R.A.F., Prantsusmaa*
5. juuli 1918

Armas proua,

Pean Teile kurbusega teatama, et Teie poeg hukkus eile hommikul. Ta lasti alla vaenlase eesliinide kohal teenistuskohustuste täitmisel. See ei juhtunud hooletusest või vilumatusest, sest ta oli tubli sõdur. Vaenlase lennukid olid temast nii arvult kui ka kõrguselt ja kiiruselt üle. Nii see kahjuks on, ehkki mitte meie valitsuse süü läbi, kes annaks meile küll paremaid masinaid, kui neil ainult oleks, mis Teid aga vaevalt lohutab. Mr. R. Kyerling teise lennukiga oli 1000 jalga allpool ega saanud appi minna, sest Teie poeg hoolitses väga oma masina eest ja oli sellele just eelmisel nädalal uue mootori monteerinud. Nagu mr. Kyerling ütles, läks Teie poja lennuk kümne sekundiga põlema. Tema ise juhtis oma lennuki kõrvale, sest Teie poeg oleks võinud küljetsi liueldes veel ohutult maanduda, aga siis laskis vaenlane tal stabilisaatori ja tüüürid puruks ja ta sattus pöörisesse. Mul on südamest kahju seda kurba uudist teatada, aga võib-olla lohutab Teid pisut, et ta maeti vaimuliku poolt. Tema muud asjad saadame Teile hiljem.

Sügava kaastundega jne.
Major C. Kaye

Ta maeti Saint Vaastist põhja pool asuvale surnuaiale, mida loodetavasti enam ei pommitata, sest loodetavasti saab see sõda jumala eest ükskord läbi. Neid oli ainult kaks »Camelit« ja vaenlasi seitse ja nii olid nad selle aja peale juba meie territooriumi kohal.

Mjr. C. K.

Need teised paberid olid tema vanavanatädi kirjad, neid ei olnud palju ja nad olid üsna lühikesed. Ma ei tea, milleks ta neid hoidis. Aga alles nad olid. Võib-olla lihtsalt unustas, täpselt nagu selle rätsepaarve, mille tol kevadpäeval Amiens'is oma taskust leidis.

. . . hoia neist väljamaa naistest eemale. Ma olen ise ühe sõja üle elanud ja tean, kuidas naised sõja ajal isegi jänkidega käitusid. Ja sinusugune mõtlematu tuulepea. . .

Ja veel:

. . . meie arust on sul juba aeg koju tulla. Sinu vanaisa hakkab vanaks jääma, ja paistab, et see sõda ei lõpegi ära. Nii et tule koju. Ja jänkid on nüüd ka sõtta astunud. Las nemad sõdida, kui tahavad. See on nende, mitte meie sõda.*

Ja ongi kõik. Kogu lugu. Sest nimetatagu seda julguseks või arutuseks – ikka kestab see ainult ühe üleva pimestava hetke; ja siis on jälle klõpsti! igavene pimedus. See'p see on, et igapäevaseks toiduks on see liiga kange kraam. Ja oleks see igapäevane toit, siis poleks toda välgatust, pimestust. Ja kuna see kestab ainult hetke, siis saab seda jäädvustada ja pikendada üksnes paberil – pildiga või paari kirjareaga, mille iga tikk, iga tibatilluke ohutu leegike, mida lapski oskab läita, võib momentaanselt olematuks muuta. Tollipikkune väävlisse kastetud puukild kestab kauem kui mälu või valu; vaskmündisuurune leegike on julgusest või meeleheitestki ägedam.

LINN

ROOS EMILYLE

I

Kui miss Emily Grierson suri, läks kogu meie linn tema matusele: mehed mingist austusest langenud monumendi vastu, naised suuremalt jaolt uudishimust, et tema maja seestpoolt näha saada, sest peale ühe vana meesteenri, kes oli üheaegselt nii aednik kui kokk, ei olnud keegi vähemalt kümme aastat üle sealse läve astunud.

Kunagi valge olnud maja oli suur, ruudukujulise põhiplaaniga puuehitis, kaunistuseks seitsmekümnendate aastate kergust taotlevas kohmakas stiilis kuplid, tornid ning nikerdustega palkonid, ja asus tänaval, mis kunagi oli meie linna kõige nooblim olnud. Aga garaažid ja puuvillaraatsikuurid* olid sinna kanti sisse pugenud ja meie linna auväärsed nimed sealt välja trüginud; ainult miss Emily maja püsis, jätkates oma tõrksat ning edvistavat lagunemist puuvillavankrite ja bensiinipumpade kõrval – silma riivav näotus näotuste hulgas. Ja nüüd oli miss Emily lahkunud, liitunud nende auväärsete nimede kandjatega, kes puhkasid kalmistul kõrgete kadakate vilus, kaaslasteks Jeffersoni lahingus* langenud Põhja ja Lõuna ohvitserid ning tundmatud sõjamehed.

Kui miss Emily elas, oli ta meie linnale traditsioon, kohustus ja mure olnud, omamoodi päritud võlg sellest 1894. aasta päevast, kui kolonel Sartoris* – tema oli see linnapea, kelle edikti järgi ei tohtinud ükski neegrinaine ilma põlleta tänavale ilmuda – vabastas miss Emily kõikidest maksudest; maksuvabastus algas tema isa surmast ja pidi kehtima tema elu lõpuni. Armuanniga ei oleks miss Emily ilmapeal nõustunud. Kolonel Sartoris mõtles välja sobiliku seletuse: nimelt olevat miss Emily isa linnale raha laenanud ja linn eelistavat oma võlga majanduslikel kaalutlustel sel viisil kustutada. Ainuüksi kolonel Sartorise põlvkonna ja mõttelaadiga mees võis säärase jutuga lagedale tulla ja ainuüksi naisterahvas seda uskuda.

Kui Jeffersoni hakkasid valitsema järgmise põlvkonna linnapead ja nõukoguliikmed oma uuema aja ideedega, tekitas see sobing mõningast rahulolematust. Kohe aasta algul saadeti miss Emilyle postiga tulumaksuteade. Kätte jõudis veebruarikuu, aga vastust ei mingisugust. Siis kirjutati ametlik kiri, kus paluti, et

miss Emily Grierson külastaks talle sobival ajal šerifikontorit. Nädal hiljem kirjutas linnapea isiklikult, tegi ettepaneku teda külastada või talle oma auto järele saata ja sai vastuseks luitunud tindi ning peenikese kalligraafilise käekirjaga kirjutatud paar rida ammu käibelt kadunud formaadiga paberil, kus miss Emily teatas, et ta ei käi enam väljas. Tulumaksuteade oli ümbrikus, kuid ühtegi seletavat sõna selles asjas ei olnud lisatud.

Kutsuti kokku linnanõukogu eriistung. Delegatsioon läks teda külastama, koputas uksele, kust ei olnud sisse astunud ükski võõras jalg pärast seda, kui miss Emily lõpetas kaheksa või kümme aastat tagasi portselanimaalimise tundide andmise. Vana neeger laskis mehed hämarasse vestibüüli, kust trepp tõusis veelgi sügavamasse hämarusse. Vestibüülis lõhnas tolmu ja kasutamatuse järele – umbne, kopitanud lõhn. Neeger juhtis nad elutuppa. Toas seisis raske nahkmööbel. Kui neeger ühe akna eest katted kõrvale lükkas, nägid mehed, et toolide nahk oli pragunenud, ja kui nad istusid, tõusis nende reite vahelt aeglaselt üles tolmu, mille kübemed keerlesid vaikselt elutoa ainsas päikesekiirte vihus. Tuhmunud kullatud molbertil kamina ees seisis miss Emily isa pastellportree.

Nad tõusid, kui tuppa astus tuhmunud kuldnupuga eebenipuukepile toetudes miss Emily – väike prullakas naine, seljas must kleit ja kaelas peenike kuldkett, mis kadus vöö vahele. Ta oli linnukonti ja võib-olla seepärast tunduski ta paks, mitte lihtsalt täidlane nagu mõni teine naine. Ta nägi välja, nagu oleks tal keha kauasest liikumatus vees seismisest üles tursunud ja nahk kahkjashallika tooni võtnud. Kui külalised oma tuleku põhjuse teatavaks tegid, libises tema pilk ühelt näolt teisele ja rasvavoltidesse uppunud silmad meenutasid taignapätsi torgatud kahte tillukest söetükki.

Ta ei palunud neil istet võtta. Ta lihtsalt seisis uksel ja kuulas vaikselt, kuni eeskõneleja äkki jutujärje kaotas ja vait jäi. Seejärel kostis kuldketi otsas oleva nähtamatu uuri tiksumist.

Miss Emily hääl oli kuiv ja kalk. »Mina ei ole Jeffersonis maksukohustuslane. Kolonel Sartoris seletas mulle selle asja ära. Võib-olla suvatseks mõni teist linna arhiiviga tutvuda ja sealt endale selgust nõuda.«

»Aga me oleme seda juba teinud. Meie esindame linnanõukogu, miss Emily. Kas teie ei saanud šerifilt teadet, tema allkirjaga kutset?«

»Jah, ma sain mingisuguse paberi,« kinnitas miss Emily. »Võib-olla see mees peab ennast šerifiks. . . Mina ei ole Jeffersonis maksukohustuslane.«

»Aga saage aru, raamatutes ei ole ühtegi sissekannet, mis teid maksudest vabastaks. Me peame selle järgi käima, mis – «

»Küsige kolonel Sartoriselt. Minul ei ole Jeffersonis mingisuguseid makse.«

»Aga, miss Emily – «

»Küsige kolonel Sartoriselt.« (Kolonel Sartoris oli siis juba ligi kümme aastat surnud.) »Minul ei ole Jeffersonis mingisuguseid makse. Tobe!« Neeger ilmus. »Juhata need härrased välja.«

II

Niisiis saavutas ta võidu, võidu täiel rindel, nagu ta oli kolmkümmend aastat varem saavutanud võidu nendesamade meeste isade üle majast tuleva haisu asjus. See sündis kaks aastat pärast miss Emily isa surma ja lühikest aega pärast seda, kui ta kavaler – too mees, kes pidi linna arvates temaga abielluma – miss Emily maha jättis. Pärast isa surma käis ta väga vähe väljas, pärast kavaleri kadumist ei näinud inimesed teda enam peaaegu üldse. Paaril daamil jätkus siiski südikust teda külastada, kuid neid ei võetud vastu ja ainuke elumärk tema õues oli too neegrist teener – tollal veel noor mees –, kes turukorviga väravast sisse ja välja käis.

»Just nagu oskaks meesterahvas – ükspuha kes ta on – kööki korras hoida,« ütlesid daamid ega olnudki üllatatud, kui majast hakkas haisu tulema. Seda peeti kõrkide ning vägevate Griersonite järjekordseks põlguseavalduseks tormlevale labasele maailmale.

Üks naaber, naisterahvas, tuli linnapea juurde kaebama; linnapeaks oli siis kohtunik Stevens, kaheksakümmend aastat vana.

»Aga mida mina peaksin siis teie arvates tegema, madam?« küsis kohtunik Stevens.

»Noh saatke talle poisiga sõna, et see asi tuleb lõpetada,« vastas naine. »Kas seadus siin midagi ei ütle?«

»Ma olen kindel, et sõna pole saata vaja,« ütles kohtunik Stevens. »Arvatavasti on tema niger mõne ussi või roti aias maha löönud. Ma räägin miss Griersoni nigeriga.«

Järgmisel päeval tuli linnapeale veel kaks kaebust; ühe esitas mees, kes oma süüdistust häbenes. »Ausõna, selles asjas tuleks mingisuguseid samme astuda, kohtunik. Ma olen viimane inimene maailmas, kes miss Emilyt tülitada söandaks, aga mingisuguseid samme tuleks meil siiski astuda.« Samal õhtul tuli linnanõukogu kokku: kolm hallpead ja üks noorem mees, tõusva sugupõlve esindaja.

»Siin pole midagi arutada,« ütles viimane. »Saadame talle sõna, et kasigu oma eluase puhtaks. Anname kindla tähtaja, millal kord peab majas olema, ja kui ta ei ole. . .«

»Tont võtaks, sir,« ütles kohtunik Stevens. »Kas teie kavatsete ühele daamile näkku öelda, et ta halvasti lõhnab?«

Niisiis hiilisid neli meest järgmisel õhtul pärast keskööd üle miss Emily muruplatsi ja käisid varju otsides nagu murdvargad tiiru ümber telliskividest vundamendiga maja, kogu aeg nina vedades, eriti aga iga akna ja augu juures, mis keldrisse avanes, ja üks, kellel rippus kott õlal, võttis iga paari sammu järel peoga kotist ja tegi siis niisamasuguse liigutuse nagu külvaja põllul. Mehed murdsid keldriukse lahti ja viskasid lupja keldrisse ja samuti igasse kõrvalhoonesse. Kui nad tagasi minema hakkasid, paistis tuli ühest aknast, mis enne oli pime olnud, ja seal aknal tagantpoolt langeva valguse raamis istus miss Emily, sirge seljaga ja liikumatu nagu puujumal. Mehed hiilisid vaikselt üle muru tänava ääres kasvavate robiiniate varju. Nädala-paariga hais kadus.

Umbes sel ajal hakkasid inimesed teda tõsiselt haletsema. Griersonite kohta öeldi meie linnas vanasti ikka, et nad peavad endid tähtsamaks, kui tegelikult on, sest kõigil oli meeles, kuidas vanaproua Wyatt, miss Emily vanatädi, lõpu eel peast täiesti segaseks läks. Ja eks olnud muudki, nagu see, et miss Emily jaoks ei olnud ükski noormees küllalt hea. Meie silme ees seisis vanasti umbes selline elavpilt: Griersonite maja paraaduks on ristseliti lahti, lävel seisab harkisjalu isa, hobusepiits käes, selg tütre poole, ja tema taga valge kleidiga sale miss Emily. Aga kui miss Emily kolmkümmend aastat täis sai ja ikka veel vallaline oli, ei olnud meil õigupoolest mingit rõõmu, pigem hakkasime seletust otsima: kas neid tegelikke käepalumisi nii palju oligi, sest olgu pealegi perekonnas vaimuhaigus, kõigile poleks ikka korvi antud?

Kui mr. Grierson suri, selgus, et seesama maja oligi kõik, mis isa tütrele pärandas; ja teatavas mõttes oli inimestel sellest hea meel. Viimaks ometi said nad miss Emilyle kaasa tunda. Nüüd, kus ta oli ihuüksi jäetud ja vaene veel pealegi, muutus ta nagu meie teiste sarnaseks. Nüüd saab ka tema tunda seda igipõlist erutust ja ahastust, mis sentide peos veeretamisega kaasas käib.

Järgmisel päeval pärast mr. Griersoni surma sättisid kõik daamid miss Emilyle visiiti tegema, et talle kaastundmust aval-

dada ja abi pakkuda, nagu meil ikka kombeks on. Miss Emily tuli neile ukse peale vastu, argipäevakleit seljas ja näol mitte kurbuse jälgegi. Daamidele teatas, et tema isa ei ole surnud. Seda juttu kordas ta kolm päeva, ka pastoritele ja doktoritele, kes teda külastasid ja veenda püüdsid, et ta lubaks surnukeha ära viia. Aga just siis, kui taheti juba seadust ja jõudu rakendama hakata, andis miss Emily järele ja mr. Grierson maeti kiiresti maha.

Me ei öelnud siis veel, et ta on segane. Me uskusime, et ta ei saanud teisiti. Me mäletasime neid noormehi, keda tema isa oli hobusepiitsaga minema kihutanud, ja mõistsime, et nüüd, kus tal enam kedagi või midagi ei olnud, tuli tal tahes-tahtmata sellest viimasest kinni hoida, kes oli ta kõigest paljaks röövinud. Inimesed teevad ikka nii.

III

Ta oli kaua haige. Kui me teda uuesti nägime, oli ta oma juuksed lühikeseks lõiganud ja nägi välja nagu tüdruk, meenutades mõnes mõttes kirikuakende värvilisi ingleid – ilme traagiline, kuid samal ajal ka pühalikult rahulik.

Linn oli just otsustanud lasta kõnniteed sillutada ja suvel pärast tema isa surma algaski töö. Ehituskompanii tuli nigerite ja muulade ja teemasinatega ja töid hakkas juhatama üks Homer Barroni nimeline jänki – suur tõmmu toimekas mees, kellel oli vägev hääl ja heledad silmad. Poisikesed käisid tal karjas sabas, et kuulda, kuidas ta nigereid kirus, ja nigerid laulsid kirka kerkimise ja langemise taktis. Õige pea tundis ta linnas igaühte. Kui väljakult kostis laia lõbusat naeru, võis kindel olla, et Homer Barron oli seal meeste pundi keskel. Varsti hakkasime teda miss Emily seltsis nägema: pühapäeva õhtupoolikutel sõitsid nad kahekesi kollaste ratastega kalessiga linnas ringi, üüritalli kaks kõrbi ees.

Algul oli meil hea meel, et miss Emily on endale meelelahutust leidnud, sest daamid ütlesid ühest suust: »Ei ole mõeldav, et üks Grierson peaks Põhjast tulnud mehega. päevatöölisega, tõsisemat plaani.« Aga oli ka neid, vanemaid inimesi, kes ütlesid, et isegi südamevalus ei ole tõelisel daamil õigust *noblesse oblige'i** unustada. Nad ei kasutanud mõistagi väljendit *noblesse oblige*, ütlesid lihtsalt: »Vaene Emily. Sugulased peaksid tema juurde tulema.« Tal olid mõned sugulased Alabamas, aga juba aastate eest oli tema isal olnud nendega arusaamatusi selle vanaproua

Wyatti varanduse pärast, kes peast segaseks läks, ja kahe perekonna vahel ei olnud mingisugust läbikäimist. Alabamast ei tuldud isegi mr. Griersoni matusele.

Aga vaevalt olid vanad inimesed »Vaene Emily« öelnud, kui algas sosistamine. »Arvad sa, et seal on tõsi taga?« küsis üks ja teine vastas: »Muidugi on. Mis see muud saab. . .« Seda mõistagi toa nelja seina varjus, õhtuse päikese eest kinnitõmmatud ribikardinate taga, kahistades kardinakoogul siidi ja satääni, kui kõrbide paar kiire, tuhmi klopp-klopp-klopp saatel aknast möödus. »Vaene Emily.«

Ta hoidis oma pead endist viisi püsti – ka siis, kui meie uskusime, et ta on langenud. Otsekui oleks ta nüüd veelgi tungivamalt nõudnud, et temale kui viimasele Griersonile aupaklikkust osutataks, otsekui oleks tal toda kokkupuudet argipäevaga tarvis läinud, et oma ligipääsmatust uuesti kinnitada. Nagu siis, kui ta rotimürki, arseenikut ostmas käis. Sellest, kui hakati »Vaene Emily« ütlema, oli üle aasta möödas ja talle olid külla tulnud kaks onutütart.

»Ma soovin mürki,« ütles ta apteekrile. Ta oli siis juba üle kolmekümne, aga endiselt sale, vast veelgi kõhnem kui varem; mustad silmad olid külmad ja kõrgid ja näonahk meelekohtadel ning silmakoobaste ümber otsekui pingule venitatud – selline nägu võiks olla ehk majakavahil. »Ma tahan mürki,« ütles ta.

»Jah, miss Emily. Missugust mürki. Kas rottide jaoks? Ma soovitaks – «

»Ma soovin kõige paremat, mis teil on. Missugune see on, pole tähtis.«

Apteeker nimetas mõned mürkide nimed. »Need tapavad kõik ära, kas või elevandi. Aga teie soovite arvatavasti –«

»Arseenikut,« ütles miss Emily. »Kas see on hea?«

»Kas. . . arseenik? On küll, madam. Aga teie soovite arvatavasti – «

»Mina soovin arseenikut.«

Apteeker tunnistas teda pika pilguga. Miss Emily vaatas talle vastu, selg sirge, näonahk nagu pinguli kistud lipp. »Jah, muidugi,« ütles apteeker. »Kui te just seda soovite. Ainult et seadus nõuab, et te ütleksite, milleks seda kasutada kavatsete.«

Miss Emily vaatas talle otse silma, pea vähekene kuklas, et pilk pilku tabaks, kuni mees silmad maha lõi, tagaruumi läks, arseenikukarbi võttis ja paberisse keeras. Neegrist jooksupoiss tõi paki miss Emilyle; apteeker tagasi ei tulnud. Kui miss Emily paki kodus lahti tegi, oli karbile pealuu ja kontide alla kirjutatud: »Rottide jaoks.«

IV

Seepärast ütlesimegi kõik järgmisel päeval: »Ta tapab enda ära,« ja veel ütlesime, et see ongi kõige õigem lahendus. Sest kui me teda Homer Barroni seltsis nägema hakkasime, olime öelnud: »Ta läheb talle mehele.« Siis aga ütlesime: »Küll ta sellele Homerile veel päitsed pähe paneb,« sest Homer oli kõigi kuuldes kinnitanud – ta armastas meeste seltskonda ja tema käimised nooremate meestega Põtrade Klubis* joomas olid linnas teada–, et tema ei ole naisemehe tüüp. Pärast aga ütlesime ribikardinate taga: »Vaene Emily,« kui nad pühapäeva õhtupoolikul kiiskava kalessiga aknast mööda sõitsid, miss Emily! pea püsti, Homer Barronil kaabu kuklas ja sigar hambus, kollases kindas käsi hoidmas ohje ja piitsa.

Siis hakkasid mõned daamid ütlema, et see on meie linnale häbiks ja noortele halvaks eeskujuks. Mehed ei tahtnud vahele segada, aga viimaks said daamid baptisti pastori nii kaugele – Griersonid olid küll episkopaallased –, et ta külastas teda. Seda, mis nad rääkisid või mis seal juhtus, ei saanudki me teada, kuid uuest külaskäigust miss Emily juurde keeldus ta kategooriliselt. Järgmisel pühapäeval sõitsid nad jälle kahekesi linnas ringi ja järgmisel esmaspäeval kirjutas pastori naine Alabamasse miss Emily sugulastele.

Niisiis viibisid veresugulased jälle tema katuse all ja me jäime ootama, et mis nüüd edasi saab. Alguses ei toimunud midagi. Siis aga olime korraga kindlad, et nad abielluvad. Nimelt saime teada, et miss Emily oli kullassepa juures käinud ja meesterahva tualett-tarvete hõbekomplekti tellinud, kus igale esemele tuli H. B. peale graveerida. Kaks päeva hiljem saime teada, et miss Emily oli täisvaliku meesterahva riideid ostnud, kaasa arvatud öösärk, ja siis me ütlesime: »Nad on abiellunud.« Meil oli ausalt hea meel. Meil oli hea meel, sest need kaks onutütart olid veel rohkem Griersonid, kui miss Emily oli seda kunagi olnud.

Seepärast ei olnudki me üllatatud, kui Homer Barron – tänavad olid juba mõne aja eest lõpetatud – minema läks. Vähe pettunud muidugi olime, et kogu see asi niisama ilma kärtsu ja mürtsuta ära vajus, aga me uskusime, et Homer läks kas miss Emily tulekut ette valmistama või andis talle lihtsalt võimaluse nendest onutütardest vabaneda. (Selleks ajaks olime juba kõik ühed vandeseltslased ja miss Emily liitlased, et aidata tal oma onutütardest lahti saada.) Ja eks olnudki: vaevalt sai ühest nädalast teine, kui nad lahkusid. Ja nagu olimegi oodanud, ilmus Homer Barron kolm päeva hiljem linna tagasi. Üks

naaber nägi, kuidas neegrist teener laskis ta õhtul videvikus köögiuksest sisse.

Ja see oli viimane kord, kus me Homer Barronit nägime. Ja ka miss Emilyt ei näinud me tükk aega. Neeger käis turukorviga väravast sisse ja välja, kuid eesuks jäi suletuks. Vahetevahel nägime miss Emilyt viivukese akna all seismas, nagu tol öösel, kui neli meest käisid lupja külvamas, aga ligi pool aastat ei ilmunud ta kordagi tänavale. Siis me mõistsime, et eks olnud sedagi ju oodata: liiga nakkav ja liiga raevukas oli too isapoolne isemeelsus olnud, mis nii mitmel korral tütre elu ära rikkus, et see võinuks jälgi jätmata kaduda.

Kui me miss Emilyt uuesti nägime, oli ta paksuks läinud ja tema juustesse oli halli ilmunud. Järgmise paari aastaga läks ta ikka hallimaks ja hallimaks, kuni kogu pea oli ühtlaselt terashall, ei liiga tume ega hele, ja juuksed värvi enam ei muutnud. Ka sel päeval, kui miss Emily seitsmekümne nelja aastaselt suri, olid juuksed tal seda jumekat terashalli värvi nagu mõnel toimekal mehel.

Tema maja eesuks jäi sellest ajast peale suletuks, need kuusseitse aastat välja arvatud, kus ta portselanimaalimise tunde andis. Umbes neljakümne aasta vanuselt sisustas ta ühe alumise korruse toa stuudioks, kuhu kolonel Sartorise eakaaslaste tütreid ja tütretütreid saadeti niisama korrapäraselt, niisamasuguse andumusega, nagu neid õpetati pühapäeva hommikul kirikus käima, igaühel kakskümmend viis senti korjandustaldrikule panemiseks kaasas. Vahepeal oli miss Emily maksudest vabastatud.

Siis võttis noorem sugupõlv linnas ohjad enda kätte; õpilastest said täiskasvanud, nemad maalimistundi enam ei läinud ja oma lapsi värvikastide, tüütute pintslite ning naisteajakirjadest väljalõigatud piltidega miss Emily juurde ei saatnud. Eesuks keerati viimase õpilase järel lukku ja lukku see jäigi. Kui linnas hakati posti maksuta laiali kandma, oli miss Emily ainuke, kellelt ei saadud luba plekist numbri löömiseks maja seinale ning postkasti panemiseks uksele. Ta ei võtnud lihtsalt kedagi jutule.

Päevast päeva, kuust kuusse, aastast aastasse läks neeger, kes turukorviga väravast sisse ja välja käis, meie silme all ikka hallimaks ja tõmbus järjest rohkem vimma. Iga aasta detsembris saatsime miss Emilyle tulumaksuteate, mis nädal hiljem niisama targalt postiga meile tagasi tuli. Vahetevahel nägime teda mõnel alumise korruse aknal seismas – ülemise korruse tube ta nähtavasti enam ei kasutanud – nagu puust nikerdatud puuslikku seinaorvas, aga kas ta meid vaatas või mitte, seda ei saanud

kunagi aru. Üks sugupõlv vaheldus teisega, tema aga püsis – kallis, vältimatu, ligipääsmatu, vaikne ja põikpäine.

Ja siis ta suri. Jäi haigeks tolles tolmuses varjudemajas, kus ainult üks tudisev neeger teda passis. Tema haigusest ei olnud meil vähimatki aimu; me olime juba ammu käega löönud lootusele neegri käest midagi teada saada. Ta ei rääkinud mitte kellegagi, tõenäoliselt isegi mitte miss Emilyga, sest ta hääl veel vaid kähises, oli mittekasutamisest otsekui rooste läinud.

Miss Emily suri ühes alumise korruse toas eesriietega massiivses pähklipuuvoodis, hall pea padjal, näonahk aastatest ja päikesevalguse puudusest kollane ning tohe.

V

Neeger avas esimestele daamidele paraadukse, aga kui uudishimulikult vilavate pilkude ning susinal sosistavate häältega daamid vestibüüli vajusid, kadus neeger. Läks otseteed läbi maja köögiuksest välja ja rohkem pole keegi teda näinud.

Kaks Alabama onutütart saabusid otsekohe. Nemad korraldasidki matuse ja see toimus teisel päeval ja kogu linn tuli vaatama, kuidas miss Emily lamas ostetud lillede kuhilas, surnuraami kohal isa sügavmõtlik pastellnägu. Daamid olid matuseilmega ja sosistasid omavahel, aga muldvanad mehed – mõnedel Konföderatsiooni värskelt harjatud munder* seljas – seisid verandal või väljas murul ja tuletasid miss Emilyt meelde, just nagu oleks ta olnud nende eakaaslane, kellega nad uskusid olevat tantsinud ja võib-olla isegi kurameerinud, vassides aja matemaatilist kulgu vanade inimeste kombel, kellele minevik ei ole kaduvusse kahanev tee, vaid igavese suve hiigelsuur roheline aas, mida neist endist lahutab vaid kõige viimaste aastakümnete kitsas pudelikael.

Me teadsime siis juba, et ülemisel korrusel trepi otsas, kus keegi võõras polnud nelikümmend aastat käinud, on üks tuba, ja et sinna tuleb sisse murda. Ukse avamisega oodati seni, kuni miss Emily oli korralikult maamulda sängitatud.

Tundus, nagu oleks ukse lahtimurdmine, selle vägivaldne avamine paisanud toa täis kõikjale tungivat tolmu. Tolm oli õhukese kirbe surilinana laotunud üle kõige, mis leidus siin pulmaööks sisustatud ning ehitud toas: üle luitunud roosade voodieesriiete, üle roosa kupliga lambi, üle tualettlaua, üle elegantse kristallserviisi ja hõbeseljaga tualett-tarvete komplekti; viimaste hõbe oli nii mustaks tõmbunud, et monogrammist ei saanud enam aru.

Nende kõrval olid krae ja lips, otsekui nüüdsama kaelast võetud, aga kui keegi krae üles tõstis, jäi tualettlauale tolmu sisse kahvatu poolkuu. Toolikorjul rippus ülikond, püksid hoolikalt kokku pandud, ja tooli all seisid kaks tumma kinga ning jalast võetud sokid.

Mees ise lamas voodis.

Tükk aega me lihtsalt seisime voodi ees ja vaatasime mehe lihata näo sügavat irvitust. Tõenäoliselt oli too keha kunagi väga ammu embuseasendis lebanud, aga pikk uni, mis on pikem kui armastus, mis kustutab näolt isegi armastusegrimassi, oli meest tüssanud. See vähene, mis oli temast kõdunenud öösärgi all veel alles, ei olnud voodist, kus ta lamas, enam irrutatav. Ja üle voodi, üle mehe ning padja tema kõrval laotus ühtlase kihina kärsiv ning kütkestav tolm.

Siis me märkasime, et sellele teisele padjale oli pealohk sisse vajunud. Keegi meist võttis midagi sealt padjalt, ja kui me toa kerges nähtamatus tolmus, mis ninasõõrmeid kuivatas ja kirvendama pani, ettepoole kummardusime, nägime pikka terashalli juuksekarva.

SEE OLEKS HIIGLAMA VAHVA

I

Me kuulsime, kuidas vesi vanni jooksis. Me vaatasime kinke, mis olid voodi peale laiali jäetud. Mamma oli need värvilise paberi sisse pakkinud ja igaühele nime peale kirjutanud, et kui vanaisa neid puu otsast maha võtma hakkab, oleks tal kohe selge, mis kelle oma on. Meile kõigile oli pakk tehtud, ainult vanaisale ei olnud, sest mamma ütles, et vanaisa on juba nii vana, et tema kinki enam ei saa.

»See on sinu oma,« ütlesin mina.

»Eks mudugist,« vastas Rosie. »Aga nüüd lähed sina ja käid vannis ää, nigu mamma kässis.«

»Ma tean, mis seal sees on,« ütlesin mina. »Kui tahaksin, võiksin sulle kah öelda.«

Rosie vaatas oma pakki. »Küll ma see aja ää oodata jäksan, kui ta mulle kätte antakse,« ütles ta.

»Anna viis senti – ma ütlen ära, mis seal sees on,« ütlesin mina.

Rosie vaatas oma pakki. »Mul põle viis senti,« ütles ta. »Aga jõulupüha omiku saan, kui Rodney-ärra mulle kümme senti annab.«

»Siis ei maksa sa mulle enam midagi. Siis vaatad ise ära, mis seal sees on,« ütlesin mina. »Mine küsi mamma käest viis senti laenuks.«

Rosie võttis mul käsivarrest kinni. »Aga nüüd lähed sina ja käid sääl vannis ää,« ütles ta. »Muud sul meeles põle kui raha ja raha! Kui sul kahekümneüheselt kuldkett kõhu pääl ei ripu, siis on politsei kas raha ää kaotand või su enese ää kaotand.«

Ma läksin ja pesin ennast ja tulin tagasi, aga kingid olid ikka mamma ja papa voodi peal laiali ja pühade tulekut oli otse ninaga tunda, ja kui homme õhtul tulevärki tehakse, siis on ka kõrvaga kuulda. Täna õhtu jääb veel ja siis homme lähme kõik rongi peale, ainult papa ei tule ühes, sest papa peab kogu jõululaupäeva talli juures olema, ja sõidame vanaisa juurde ja siis jääb veel homme õhtu ja siis ongi jõulud käes ja vanaisa hakkab puu otsast pakke võtma ja meid nimepidi hüüdma ja onu Rodney saab minu käest selle kingi, mis ma omaenda kümne sendi eest talle ostsin, ja pärast muugib onu Rodney

vanaisa kirjutuslauakapi lahti ja võtab paar lonksu vanaisa arstirohtu ja laseb mind võib-olla ennast aidata ja annab mulle aitamise eest võib-olla veerand dollarit nagu möödunud jõulude ajal, aga mitte ainult viis senti nagu möödunud suvel, kui ta meil külas oli ja onu Rodney ja mina ajasime mrs. Tuckeriga niikaua äri, kuni onu Rodney koju tagasi sõitis ja Puuvillapressi kompaniis tööl käima hakkas, ja see oleks hiiglama vahva. Või koguni pool dollarit, ja ma mõtlesin, et mina küll ei jaksa enam kauem oodata.

»Tont võtaks, ei mina enam oodata jõua,« ütlesin mina.

»Mis sõna see oli?« käras Rosie. »Või tont võtaks? Või tont võtaks? Las mamma kuuleb, kuda sa vannud, küll sa mul siis oodata jõuad. Muud enam põle kui viis senti ja viis senti! Las ma lähen ja räägin talle viie sendi eest ää, kuda sa vannud.«

»Anna viis senti – ma lähen ise ja räägin mammale ära,« ütlesin mina.

»Et sa mul voodi käid!« käratas Rosie. »Seitse aastat vana poiss ja muudku vannub!«

»Kui lubad, et mammale ära ei räägi, siis ma ütlen sulle, mis kingi sa saad, ja sa võid selle viis senti mulle jõuluhommikul ära maksta,« ütlesin mina.

»Et sa voodi käid!« käratas Rosie. »Sina ja su viis senti! Annaks ise viis senti, kui tääks, et keski te ulgast su vanaisale kingi teeb, olgu või pisikse kingi.«

»Vanaisa ei taha kinki,« ütlesin mina. »Ta on liiga vana.«

»Äh,« ütles Rosie. »Või liiga vana! Aga mis siis, kui säädus tehtaks, et sa oled viie sendi jauks liiga noor, mis sa sest siis arvaks? Äh?«

Rosie kustutas tule ära ja läks minema. Aga mina nägin ahju kumas kinke edasi: neid pakke, mis olid onu Rodney'le ja vanaemale ja tädi Louisale ja tädi Louisa mehele onu Fredile ja täditütar Louisale ja tädipoeg Fredile ja väikesele beebile ja vanaisa kokale ja meie kokale, see tähendas Rosie'le, ja võib-olla peaks tõesti keegi ka vanaisale kingi tegema, ainult et see peaks siis tädi Louisa olema, sest tema ja onu Fred elavad vanaisa majas, või siis onu Rodney, sest ka onu Rodney elab vanaisa majas. Onu Rodney tegi mammale ja papale alati kingi, aga kui ta oleks vanaisale kingi teinud, võib-olla oleks see tühi vacvanägemine olnud, sest mina küsisin ükskord mamma käest, miks vanaisa iga kord seda kinki vaatab, mis onu Rodney talle ja papale teeb, ja siis kurjaks läheb, ja papa hakkas naerma ja mamma ütles, et papal peaks häbi olema, et kas see on onu Rodney süü, kui inimesel on helde süda, aga rahakott ei kanna,

ja papa ütles, et muidugi, kus see nüüd onu Rodney süü saab olla, pole siin ilmas teist meest, kes oleks raha pärast jalgu rohkem rakku jooksnud kui onu Rodney, ja papa ütles veel, et tema ei tea küll ühtegi krutskit ega plaani peale töötegemise, mida onu Rodney ei oleks raha hankimiseks proovinud, ja kui mamma oma mõttes kaks aastat tagasi läheks, võib-olla tuleks tal siis meelde ka see kord, kus onu Rodney sai oma õnnetähte tänada, et tal juhtus sugulaseks olema inimene, kellel pole küll heldet südant, nagu mamma näib asjast aru saavat, aga kelle rahakott kandis tervelt viissada dollarit välja, ja mamma ütles, et tema keelab papal niisuguse jutu rääkimise ära, nagu oleks onu Rodney kellegi raha varastanud, ja papa teab väga hästi, et see on alatu laim ja et onu Rodney'l lihtsalt ei vedanud ja miskipärast on enamik mehi, papa kaasa arvatud, onu Rodney vastu häälestatud, aga kui see ikka veel papa hinge närib, et ta need viissada dollarit onu Rodney'le laenas, kui perekonna hea nimi oli nii-öelda ohus, siis ütlegu ta selge sõnaga välja ja küll vanaisa selle summa kusagilt ikka kokku korjab ja papale tagasi maksab, ja mamma hakkas tönnima ja papa ütles: Olgu peale, olgu peale, aga mamma nuttis edasi ja ütles, et onu Rodney oli nende pere pesamuna ja seepärast papa teda vihkabki, ja papa ütles: Olgu peale, olgu peale, kurat võtaks, jäta juba.

Aga mamma ja papa ei teadnud, et onu Rodney ajas kõik see aeg äri, mis ta suvel meil külas oli, nagu ei teadnud ka Mottstowni* inimesed, et ta ajas möödunud jõulude ajal äri, kui ma tema käe all esimest korda töötasin ja tema käest tervelt veerand dollarit palka sain. Sest onu Rodney ütles, et kui tal äriajamine naistega paremini istub kui meestega, siis pole see mitte kellegi teise, ka mitte mr. Tuckeri asi. Ta ütles, et mina ei lähe ju linna peale seletama, mis tööd minu papa teeb, ja mina ütlesin, et kõik ju teavad, et minu papa laenab hobuseid välja, ja et mis ma sest peaksin seletama minema, ja onu Rodney ütles: Hea küll, eks suupidamisega või ka paar-kolm senti teenida, aga kui ma viiesendilisi tahan, siis tuleb mul tõsisemat tööd teha, või läheb ta ja palkab mõne teise poisi? Nõnda ma siis läksin ja piilusin mr. Tuckeri plangu vahelt aeda, ja kui mr. Tucker uksest välja tuli, et linna minna, hiilisin plangu varjus nurga peale ja ootasin, kuni teda enam näha polnud, ja panin siis oma mütsi taraposti otsa ja see pidi seal posti otsas niikaua seisma, kuni ma näen, et mr. Tucker tagasi tuleb. Ainult et tema tagasituleku ajal ei olnud ma kunagi enam seal, sest onu Rodney sai oma asjaga alati varem valmis ja tuli väravast

välja ja me läksime kahekesi koju tagasi ja onu Rodney seletas mammale, kus ilmatu kaugel me olime jalutamas käinud, ja mamma ütles, et jalutamine mõjub onu Rodney tervisele hästi. Kodus maksis ta mulle viis senti korrast, aga möödunud jõulude ajal Mottstownis, kui ta ühe teise daamiga äri ajas, maksis ta mulle veerand dollarit, mis on muidugi tükk maad rohkem kui viis senti, aga teisest küljest oli seda ainult üks kord, ja selle ajaga, mis ta meil suvel külas oli, teenisin ma kõvasti üle veerand dollari. Pealegi olid siis, tookord jõulud ja enne veerand dollari maksmist käis ta vanaisa arstirohtu rüüpamas ja nüüd on jälle jõulud ja võib-olla saan ma nüüd koguni pool dollarit. Ma ei jaksanud oodata.

II

Aga siis viimaks oli väljas juba valge ja ma panin pühapäevariided selga ja läksin välisukse peale vaatama, et kas voorimees on juba tulnud, ja läksin siis kööki Rosie käest küsima, et kas me ei hakka juba minema, aga Rosie ütles, et rongi tulekuni on veel kaks tundi aega. Aga nii kui ta mulle seda ütles, nii me troskat kuulsime ja ma mõtlesin, et ikkagi on rongi peale mineku aeg juba käes ja et see on hiiglama vahva, ja siis me jõuame vanaisa juurde ja siis jääb veel täna õhtu ja siis ongi homme ja võib-olla saan ma nende jõulude ajal pool dollarit ja kuramus, see oleks hiiglama vahva. Siis jooksis mamma ilma kübarata ukse peale ja ütles, et rong tuleb alles kahe tunni pärast ja tema pole veel üldse riides, ja John Paul ütles, et jah, proua, aga papa oli tema saatnud, oli teda käskinud mammale ütelda, et tädi Louisa on linnas ja et mamma tuleks kohe. Nõnda me panime kingituste korvi taha troskasse ja mina ronisin John Pauli kõrvale pukki ja mamma hüüdis tagant troskast, et mis selle tädi Louisaga siis on, ja John Paul vastas, et tädi Louisa oli voorimehekalessiga Mottstownist tulnud ja papa oli ta hotelli hommikust sööma viinud, sest tädi Louisa oli juba enne hommikukoitu teele asunud. Nii et võib-olla oli tädi Louisa Jeffersoni tulnud, et mammal ja papal aidata vanaisale kinki osta.

»Sest meil on kõigi teiste jaoks kink olemas,« ütlesin mina. »Ma ostsin onu Rodney'le omaenda raha eest.«

Siis hakkas John Paul naerma ja mina küsisin: Mispärast? ja John Paul vastas, et kas mul on ikka onu Rodney'le seda anda, mis onu Rodney tahab, ja mina ütlesin: Miks ei ole? ja John Paul ütles, et siis mudugist, kui ma kleidiga käiksin, ja

mina küsisin: Mispärast? ja John Paul ütles, et ta võib kihla vedada, et papa tahaks küll onu Rodney'le kinki teha, olgu jõulud või ärgu olgu, ja mina küsisin: Mis kinki? ja John Paul ütles, et seda kinki, et ta tööl käiks. Ja siis ma rääkisin John Paulile, kuidas onu Rodney oli kõik selle suve tööd teinud, mis ta meil külas oli, ja John Paul jättis naermise järele ja ütles, et nojah, eks mudugist, kui inime kõik oma aja, kõik ööd ja päevad ikka ühte asja teeb, eks seda või siis ka töötegemiseks nimetada, mis sest, et asi lullilöömise järele lõhnab, ja mina ütlesin: Igatahes praegu käib onu Rodney tööl, käib iga päev Puuvillapressi kompanii kontoris tööl, ja John Paul naeris valju häälega ja ütles, et eks mudugist, ei seda onu Rodney't vähemaga tööle pressi kui terve kompaniiga. Siis hakkas mamma hüüdma, et me otseteed hotelli juurde läheksime, ja John Paul ütles vastu: Ei, proua, papa käskis otseteed talli juurde sõita ja ennast oodata. Aga me läksime ikkagi hotelli juurde ja tädi Louisa ja papa tulid välja ja papa aitas tädi Louisa troskasse ja tädi Louisa hakkas tönnima ja ema hüüdis: Louisa! Louisa! Mis viga on? Mis teil juhtus? ja papa ütles: Oota! Pärast räägime. Nigeril, see tähendas John Paulil, on kõrvad, nii et asi oli ikka vist vanaisa kingis, mida polnud saadud.

Aga sealt hotelli juurest me jaama ei sõitnud. Läksime hoopis talli juurde ja seal ootas meid juba kaless, hobused ees ja puha, ja ka mamma tönnis nüüd ja ütles, et papal ei ole pühapäevariideid seljas, ja papa vandus ja ütles: Kuradile need riided, ja et kui me onu Rodney't enne kätte ei saa, kui teised ta kinni nabivad, siis tuleb papal needsamad riided selga tõmmata, mis onu Rodney'lgi. Nõnda istusime kõik kibekiiresti kalessi ümber ja papa tõmbas küljekatted ette, et mamma ja tädi Louisa saaksid rahulikult tönnida, ja papa käskis John Paulil meile koju minna ja Rosie'le öelda, et ta paneks papa pühapäevaülikonna sumadani ja tooks rongiga järele, nii et Rosie'l igatahes veab. Meie aga rongiga ei sõitnudki, vaid lasime hobustega traavi ja papa oli kutsar ja küsis: Kas siis keegi ei tea, kus ta on? ja tädi Louisa jättis natukeseks ajaks tönnimise järele ja rääkis, et onu Rodney ei olnud eile õhtust sööma tulnud, oli alles pärast õhtusööki koju ilmunud, ja nii kui tädi Louisa oli esikus tema samme kuulnud, nii oli tal südames õudne hakanud, ta oli onu Rodney kannul onu Rodney tuppa läinud ja onu Rodney oli ukse kinni tõmmanud ja alles siis talle öelnud, et tal on vaja kaks tuhat dollarit, ja tädi Louisa oli öelnud: Kust taeva päralt ma need kaks tuhat dollarit võtan? ja onu Rodney oli öelnud: Küsi Fredi, see tähendas tädi Louisa mehe

käest, ja George'i, see tähendas papa käest, ütle, et see summa tuleb neil nii või teisiti kokku kraapida, ja tädi Louisa ütles, et tal oli süda õudusest kokku kiskunud ja ta oli öelnud: Rodney! Rodney! Mida sa . . . aga onu Rodney oli vanduma kukkunud ja öelnud: Kuramus, muud sa ei mõista kui silmi vesistada ja nina luristada, ja tädi Louisa oli öelnud: Rodney, mida sa oled jälle teinud? ja siis olid nad mõlemad välisukse taga koputamist kuulnud ja tädi Louisa oli onu Rodney'le silma vaadanud ja tal oli juba enne mr. Pruitti ja šerifi nägemist kõik selge olnud ja ta oli ainult palunud: Ära papile räägi! Jäta tema välja. See viib ta kindlapeale hauda . . .

»Kes?« küsis papa. »Kes seal ukse taga oli?«

»Mr. Pruitt,« vastas tädi Louisa ja tönnis jälle. »Puuvillapressi kompanii president. Nende pere kolis kevadel Mottstowni. Sina teda ei tunne.«

Nii et tädi Louisa läks ust lahti tegema ja seal ukse taga olid mr. Pruitt ja šerif. Ja tädi Louisa hakkas mr. Pruitti vanaisa pärast paluma ja andis talle oma ausõna, et onu Rodney jääb niikauaks ilusti koju, kuni papa on tulnud, ja mr. Pruitt ütles, et kogu see lugu on talle äärmiselt vastumeelt, eriti veel praegu enne jõule, ja et ta laseb vanaisa ja tädi Louisa pärast neil pühad ära pidada, kui tädi Louisa saab talle lubada, et onu Rodney ei lahku vahepeal Mottstownist. Ja mr. Pruitt näitas tädi Louisale tšekki, kus oli vanaisa nimi all, ja isegi tädi Louisale oli pikemata selge, et vanaisa allkiri oli, aga mamma hüüdis vahele: Louisa! Louisa! Meil on Georgie, see tähendas mina kaasas, ja papa vandus uuesti ja käratas: Kuidas kurat ja põrgu sa seda vanamehe eest varjata kavatsed? Peidad ajalehed ära? ja tädi Louisa tönnis jälle ja ütles, et kõik saavad seda nagunii teada, et ta ei oota ega looda, et keegi meist võiks veel kunagi inimestele silma vaadata, aga ta tahtis lihtsalt vanaisa säästa, sest see viib ta kindlapeale hauda. Nüüd tönnis ta mis jaksas, ja papa pidi hobused seisma jätma ja pukist maha ronima ja oma taskurätiku ojas märjaks tegema, et mamma saaks sellega tädi Louisa nägu pühkida, ja siis võttis papa tõllakotist arstirohupudeli ja lasi paar tilka taskurätiku peale ja tädi Louisa nuusutas seda ja siis võttis papa sellesama pudeli ja rüüpas sealt ja mamma ütles: George! aga papa jõi veel mitu lonksu seda arstirohtu ja tegi siis, nagu pakuks ta mammale ja tädi Louisale sealtsamast pudelist rüüpu, ja ütles: »Jooge, ei sest ole paha midagi. Kui minul selline vend oleks, oleksin juba ammu jooma hakanud. Aga nüüd räägi ära, mis nende aktsiatega õieti oli.«

»Need olid need mammi raudteeaktsiad,« vastas tädi Louisa.

Nüüd lasime jälle traavi, sest hobused olid selle aja puhata saanud, kui papa käis taskurätikut märjaks tegemas ja arstirohupudelist rüüpas, ja papa ütles: Aktsiad aktsiateks, aga mis nendega siis oli? Samas keeras papa enda jõnksti pukis ümber ja käratas: »Raudteeaktsiad?! Tahad öelda, et ta oma neetud kruvikeerajaga ka sinu ema kirjutuspuldi lahti kangutas?«

Siis ütles mamma: George! kuidas sa võid? aga tädi Louisa seletas juba, seekord ilma nututa, kiiresti, ja papa vaatas kogu aeg üle õla tagasi ja küsis, kas tädi Louisa tahab öelda, et need viissada, mis papa oli kahe aasta eest pidanud kinni taguma, ei olnudki kogu lugu? Ja tädi Louisa ütles, et kõik kokku oli kaks tuhat viissada dollarit olnud, ainult et nad ei olnud tahtnud, et vanaisa teada saab, ja seepärast oli vanaema oma raudteeaktsiad veksli tagatiseks pannud, aga nüüd paistab, et onu Rodney on Puuvillapressi kompanii kontori seifist mõned kompanii aktsiad võtnud ja nendega vanaema veksli ja raudteeaktsiad välja lunastanud, sest kui mr. Pruitt avastas, et Puuvillapressi kompanii aktsiad on kadunud, ja neid otsima hakkas, leidis ta aktsiad pangast, kompanii seifist aga leidis tšeki kahele tuhandele dollarile, kuhu oli vanaisa nimi alla kirjutatud, ja kuigi mr. Pruitt pole Mottstownis veel täit aastat elanud, oli tal otsekohe selge, et vanaisa pole ise sellele tšekile alla kirjutanud, ja kui ta asja uuesti panka uurima läks, polnud vanaisa arvel seal mingit kahte tuhandet dollarit, ja mr. Pruitt oli tädi Louisale öelnud, et kui tädi Louisa talle tõotab ja vannub, et onu Rodney kuhugi ei kao, et ainult sel juhul ootab ta jõulud ära, ja tädi Louisa oli ausõna andnud ja siis trepist üles onu Rodney't paluma läinud, et see annaks mr. Pruittile aktsiad tagasi, aga kui ta oli onu Rodney toa uksest sisse astunud, oli aken lahti olnud ja onu Rodney, kes oli tädi Louisast oma tuppa jäänud, kadunud.

»Kuradima Rodney!« ütles papa. »Aga need aktsiad? Kas siis keegi ei tea, kuhu ta need aktsiad on pannud?«

Me lasime jälle traavi, sest tulime viimasest künkast alla ja eespool orus paistis Mottstown. Varsti hakkab jälle pühade lõhna tundma, ja kui selle päeva ja õhtu kah veel läbi saab, siis ongi jõulud käes, ja tädi Louisa istus troskas, nägu valge nagu valgeks lubjatud plank pärast vihma sadamist, ja papa ütles: Kes kurat see loll oli, kes tema sinna tööle võttis, ja tädi Louisa vastas: Mr. Pruitt, ja papa ütles: Ikkagi oleks pidanud teadma, mis sest, et ainult paar kuud Mottstownis elanud, ja siis hakkas tädi Louisa jälle tönnima, ilma et oleks nägu taskurätikusse peitnud, ja mamma vaatas tädi Louisat ja hakkas kah tönnima

ja papa võttis piitsa välja ja tõmbas sellega mõlemale hobusele nähvaka, ehkki nad nagunii juba traavi lasid, ja, vandus tulist kurja. »Kurat ja põrgu,« ütles papa. »Asi on klaar. See Pruitt on naisemees.«

Siis ei tundnud me ainult lõhna, vaid ka nägime. Nagu meil kodus Jeffersonis, nii rippusid ka siin akende küljes astelpõõsavanikud ja mina veel ütlesin: »Küll siin Mottstownis ka tulevärki tehakse, nagu meil Jeffersonis.«

Tädi Louisa ja mamma tönnisid nüüd mis jaksasid, ja nüüd oli papa see, kes ütles: Kuulgend, kuulgend, meil on Georgie, see tähendas mina kaasas, ja tädi Louisa ütles: »Jah loomulikult! On üks võõbatud hilpharakas, kes tiirutab iga päev pärast lõunat oma kaarikuga ihuüksi linnas ringi, ja see üks ja ainuke kord, kus mrs. Church teda külastas, ja sedagi üksnes tema mehe seisundit arvestades, tuli ta mrs. Churchile ilma korsetita vastu ja mrs. Church ise rääkis mulle, et tal olnud viinalõhnad juures.«

Ja papa muudkui kordas: Kuulgend, kuulgend, ja tädi Louisa tönnis mis jaksas ja ütles, et muidugi on mrs. Pruitt kõige selle taga, sest onu Rodney on noor ja kergesti mõjutatav, sest onu Rodney'l pole kunagi seda võimalust olnud, et mõne kena neiuga tuttavaks saada ja temaga abielluda, ja papa, kes hobustele piitsa andes vanaisa maja poole kihutas, ütles: »Abielluda? Rodney naisemees? Kuradima ilus lugu oleks küll: mees hiilib kodunt minema, passib pimedani tagaaias põõsaste vahel, ronib mööda vihmaveetoru magamistuppa ja leiab siis eest eikellegi muu kui omaenda laulatatud naise.«

Ja nõnda tönnisid mamma ja tädi Louisa mõlemad, kuidas aga jaksasid, kui me vanaisa hooviväravast sisse pöörasime.

III

Aga onu Rodney't ei olnud ikka kodus. Me läksime uksest sisse ja vanaema kaebas, et Mandy, see tähendas vanaisa kokk, ei olnud hommikul süüa tegema tulnud, ja kui vanaema Emmeline'i, see tähendas tädi Louisa uue lapse amme, tagahoovi vaatama saatnud, siis olnud Mandy osmiku uks seestpoolt lukus, aga keegi seda lahti ei teinud, ja kui vanaema ise tagahoovi vaatama läinud, siis ei teinud keegi ikka ust lahti, ja tädipoeg Fred oli akna peale roninud, aga Mandyt kodus ei olnud, ja onu Fred jõudis just siis linnast tagasi ja papa ja onu Fred hüüdsid mõlemad kui ühest suust: »Uks on lukus? Seestpoolt? Ja kedagi ei ole kodus?«

Ja siis käskis onu Fred papal minna vanaisa meelt lahutama

ja papa hakkas vanaisa juurde minema, aga tädi Louisa võttis papal ja onu Fredil varrukast kinni ja ütles, et küll tema ise vanaisa rahustab, mingu mehed ja otsigu ta üles, otsigu onu Rodney üles, ja papa ütles: Peaasi, et see loll ei jõuaks neid kellelegi maha müüa, ja onu Fred ütles: Kulla mees, kas sa seda siis ei teagi, et selle tšeki peal oli neljateistkümnenda detsembri kuupäev? Ja nõnda läksime kõik üheskoos vanaisa vaatama ja vanaisa oli oma tooli peale istuma pandud ja esimene asi, mis ta ütles, oli see, et ta oli papat alles homseks oodanud, aga tänu jumalale, et keegi viimaks ikka tuli, sest ta ootab juba hommikust saadik, aga kokk on jalga lasknud ja tädi Louisa juba enne kukke ja koitu lennus ja nüüd ei leia onu Rodney't kah enam üles, et saadaks ta posti ja paari sigarit tooma, nii et tänu jumalale, et need jõulud on ainult üks kord aastas, ja tont võtaks, parem oleks küll, kui kogu see sigin ja sagin oleks juba seljataga. Seepeale hakkas vanaisa naerma, sest kui ta seda jõulude kohta enne jõule ütles, naeris ta alati, ainult pärast jõule, kui ta jõuludest rääkis, siis ei naernud ta kunagi. Tädi Louisa kookis vanaisa taskust võtmekimbu ja tegi võtmega kirjutuslaua sellesama kapi ukse lahti, mida onu Rodney kruvikeerajaga muukimas käis, ja võttis sealt vanaisa arstirohupudeli ja siis ütles mamma, et mingu mina ja otsigu tädipoeg Fred ja täditütar Louisa üles.

Nii et onu Rodney't ei olnud kodus. Algul ma mõtlesin, et mul jääb see veerand dollar võib-olla nägemata, et ma ei saa seekord võib-olla pennigi, ja seepärast mõtlesin algul, et jõulud igatahes tulevad ja eks see ole kah midagi. Ma lonkisin maja taha, ja kui ma olin seal natukese aega olnud, tulid papa ja onu Fred välja ja ma nägin põõsaste vahelt, kuidas nad Mandy ust hakkasid taguma ja muudkui hüüdsid: »Rodney, Rodney!« Aga siis ma pidin päris põõsaste taha pugema, sest onu Fred tuli puukuurist kirvest tooma, et Mandy ust lahti teha, ja oleks minust muidu ühe sammu kauguselt mööda läinud. Aga onu Rodney ennast haneks püüda ei lasknud. Kui juba mr. Tucker ei saanud omaenda kodus onu Rodney't haneks püüda, mis nõksuga oleksid siis onu Fred ja papa onu Rodney't tema enda papa tagaõues haneks püüdnud. Seepärast polnud mul neid õieti kuulatagi tarvis. Ootasin natukese aega ja siis tuli onu Fred sealt Mandy maja lahtimurtud uksest välja ja läks puukuuri juurde ja kangutas kirvega puukuuri ukse eest taba, krambi ja raua lahti ja läks tagasi ja papa tuli Mandy majast välja ja nad lõid naeltega puukuuri krambi ja raua Mandy ukse ette ja keerasid taba lukku ja läksid siis Mandy maja taha ja ma kuulsin, kuidas onu Fred lõi mõlemad Mandy aknad kinni. Seejärel läksid nad vanaisa majja tagasi. Aga kui Mandy oma majas ka kinni istus ja välja ei pääsenud, siis see polnud enam tähtis, sest Jeffersoni rong tuli sisse ja Rosie tuli papa pühapäevariietega ja läks kööki ja tegi vanaisale ja meile süüa, nii et ka selles asjas oli asi korras.

Aga onu Rodney ei lasknud ennast haneks püüda. Küsinud minu käest, ma oleksin võinud kohe öelda. Ja ma oleksin võinud ka seda öelda, et mõnikord ootas onu Rodney just nimelt pimeda tulekut, enne kui äri ajama hakkas. Nii et siin oli asi korras ja see, et ma sain alles õhtu poole tädipoeg Fredist ja täditütar Louisast lahti, ei tähendanud midagi. Õhtu oli juba peaaegu käes, nii et varsti läheb linnas tulevärk lahti ja paugud kostavad siiamaani, ja tagumise akna luugi liistude vahelt, mille papa ja onu Fred olid naeltega kinni löönud, ei näinud ma enam muud kui natukese tema nägu ja seda kah, et habe oli ajamata, ja ta päris minult, et kus pagan ma olin kõik see aeg passinud, sest Jeffersoni rong tuli juba enne lõunat, juba enne ühteteistkümmend sisse, ja siis ta naeris papat ja onu Fredi, et need olid ta siia majja kinni pannud, kuhu ta oli ise tulnud, kus ise olla tahtnud, ja küsis, et mis ma arvan, et kas ma saaksin otsekohe pärast õhtusööki kuidagimoodi välja õue hiilida. Ma ütlesin, et möödunud jõulude ajal ei tulnud mul õhtul õue hiilida, aga ikkagi sain veerand dollarit, ja ta hakkas naerma ja ütles: Veerand dollarit? Veerand dollarit? Kas ma olen kunagi näinud kümmet veeranddollarilist ühekorraga? Ma ei olnud, ja ta ütles, et kui ma kohe pärast õhtusööki kruvikeerajaga siia akna taha tulen, saan ma neid veerand dollareid tervelt kümme tükki näha, aga pidagu ma meeles, et isegi vanajumal ei tea, kus ta praegu on, ja seepärast lasku ma siit kohe jalga ja ärgu näidaku oma nägu, enne kui väljas on täiesti pime ja kruvikeeraja mul taskus.

Ja ka mina ei lasknud ennast haneks püüda. Sest seda meest märkasin ma kohe pärast lõunat ja hoidsin tal kogu aeg silma peal, kuigi tema võib-olla arvas, et ma niisama mängin ja ei tea võib-olla, kes ta on, sest mina olin ikkagi Jeffersonist, mitte siit Mottstownist. Aga ma teadsin küll, sest kui ta jälle plangu tagant mööda läks ja seisma jäi ja tikku tõmbas, et sigarit uuesti põlema panna, nägin ma, et tal oli mantli all rinnas plekist täht, ja mul oli kohe selge, et ta on samasugune mees nagu mr. Watts meil Jeffersonis, kes nigereid püüab. Seepärast jäingi ma sinna tagahoovi plangu äärde mängima ja kuulsin, et ta jäi uuesti seisma ja mind vaatama, aga mina mängisin niikaua edasi, kuni ta ütles:

»Õhtust, poja. Jõuluvanat homme kah ootad, või kuidas?«

»Jah, sir,« vastasin mina.

»Eks ole, sa oled miss Sarah poeg, tulite täna Jeffersonist?« küsis ta.

»Jah, sir,« vastasin mina.

»Tulite vanaisa juurde jõulusid pidama, või kuidas?« küsis ta. »Ei tea, kas onu Rodney peaks täna õhtul kah kodus olema?«

»Ei, sir,« vastasin mina.

»Või nii, või nii, kahju küll,« ütles ta. »Tahtsin taga kaks sõna juttu rääkida. Ei tea, kas ta linna läks?«

»Ei, sir,« vastasin mina.

»Või nii, või nii,« ütles tema. »Tahad öelda, et ta on kuhugi ära sõitnud, või kuidas?«

»Jah, sir,« ütlesin mina.

»Või nii, või nii,« ütles tema. »Kahju küll. Tahtsin taga ühe väikese asja pärast kokku saada. Aga eks see või siis oodata.« Ta vaatas mulle otse silma ja küsis: »Oled ikka päris kindel, et ta kuhugile kaugemale on läinud?«

»Jah, sir,« vastasin mina.

»Nojah, ega muud mul polnudki tarvis teada,« ütles ta. »Kui tädi Louisa või onu Fred peaks küsima, siis ütle, et ega muud mul polnudki tarvis teada.«

»Jah, sir,« ütlesin mina. Ja see mees läks ära. Ja rohkem ta vanaisa maja ümber ei tiirutanud. Ma vaatasin iga natukese aja järel, aga tagasi ta enam ei tulnud. Nii et mina ennast haneks püüda ei lasknud.

IV

Siis hakkas juba pimedaks minema ja linnas tehti tulevärgiga algust. Ma kuulsin esimesi paukusid ja varsti lendavad taevasse rooma küünlad ja värvilised raketid ja ma saan neid veerand dollareid tervelt kümme tükki ja ma mõtlesin selle korvi peale, mis on kinke täis, ja mõtlesin, et kui onu Rodney töö on mul tehtud ja kümme veeranddollarilist käes, võiksin ehk linna minna ja kümne sendi eest midagi vanaisale osta ja võib-olla siis homme, sest keegi teine talle kinki nagunii ei tee, annab vanaisa kümne sendi asemel mulle veerand dollarit ja siis on mul neid veeranddollarilisi kokku üksteist, kui vanaisa kingi kümme senti maha arvata, ja see oleks hiiglama vahva. Aga selleks mul aega ei jätkunud. Me asutasime õhtust sööma, mille Rosie oli jälle teinud. Mamma ja tädi Louisa olid oma äranutetud näod üle puu-

derdanud ja papa oli kogu õhtupooliku aidanud vanaisal arstirohtu võtta, sest onu Fred oli linna läinud, ja siis tuli onu Fred koju tagasi ja papa läks talle esikusse vastu ja onu Fred ütles, et ta oli kõik kohad läbi otsinud, ka pangas ja kompaniis käinud, et mr. Pruitt oli ise tulnud ja otsida aidanud, aga mida kusagil ei ole, need on aktsiad ja raha ja nüüd kardab onu Fred kõige pahemat, sest möödunud nädalal oli onu Rodney voorimehe võtnud ja kusagile sõitnud ja onu Fred oli välja uurinud, et onu Rodney oli sel õhtul Kingstoni* sõitnud, kust läheb suur raudtee, ja seal Memphise kiirrongi peale istunud, ja papa ütles: Kurat ja põrgu, ja onu Fred ütles: Tont võtaks, nii kui õhtusöök on söödud, lähme sinna osmikusse ja pigistame tema käest kõik välja, sest ta ise on meil vähemalt peos. Ma lubasin seda Pruittile ja Pruitt lubas, et kui me ta käsile võtame, siis tema võib meiega veel väheke oodata.

Niisiis tulid onu Fred ja papa ja vanaisa üheskoos õhtust sööma ja vanaisa oli onu Fredi ja papa vahel ja ütles: Tänu jumalale, et jõulud on ainult üks kord aastas, hurraa, hurraa, hurraa, ja papa ja onu Fred ütlesid: Kõik on korras, papi, istu nüüd ilusti siia laua otsa, papi, ja vanaisa hakkaski laua otsa tooli peale istuma, siis aga hüüdis äkki valju häälega: Kus pagana kohas see kuradima poiss passib, see tähendas onu Rodney, ja vanaisa lubas ise kätte võtta ja linna minna ja onu Rodney sealt kuradima mängupõrgust nattipidi koju tuua, et ta ka oma sugulasi näeks. Ja nõnda me seda õhtust sõime ja mamma üles siis, et ta viib lapsed üles magama, aga tädi Louisa ütles: Ei, küll Emmeline nad voodisse paneb, ja me läksime tagumisest trepist üles ja Emmeline ütles, et temal on kõigest sellest siiamaani, muudkui määritakse aga igasugu lisatöid kaela, nagu täna hommikul see söögitegemine, ja kui prouad arvavad, et ta laseb ülemääraste töödega oma jõulud ära nöökida, siis tunnevad nad teda halvasti, ja üldse oleks kõige targem tegu siit hullumajast kaduda. Me läksime magamistuppa, aga natukese aja pärast läksin ma sestsamast tagumisest trepist alla ja võtsin sealt, kust ma teadsin, et nende tööriistad seisavad, kruvikeeraja kaasa. Linna keskuse pool paugutati paukpadruneid, ja kuigi kuu nüüd paistis, nägin ma üles taevasse lendavaid rooma küünlaid ja värvilisi rakette. Siis ilmus luugipraost onu Rodney käsi ja võttis kruvikeeraja vastu. Nägu ma enam ei näinud ja seal luugi taga ta enam ei naernud, see hääl, mis ta tegi, ei olnud naeruhääl, see oli rohkem nagu lõõtsumine. Sest ta ei olnud lasknud ennast haneks püüda.

»Hea küll,« ütles ta. »Neid veerand dollareid on sul nüüd

kümme tükki. Aga oota. Oled sa täiesti kindel, et keegi ei tea, kus ma olen?«

»Täiesti kindel,« vastasin mina. »Ma ootasin plangu ääres, et see mees tuleks ja küsiks.«

»Kumb mees?« küsis onu Rodney.

»See, kellel on plekist täht rinnas,« vastasin mina.

Onu Rodney vandus seepeale. Aga see ei olnud vihane vandumine. See oli rohkem nagu naermine, nagu oleks sõnadega naerdud.

»Ta küsis, kas sa oled kuhugile kaugemale sõitnud, ja mina vastasin: Jah, sir.«

»Tubli,« ütles onu Rodney. »Tont võtaks, sinust tuleb ükskord veel niisama hea ärimees, nagu olen mina. Ja see, mis sa talle ütlesid, see peab ka tõeks saama. Nii et nüüd on sul neid veerand dollareid kümme tükki käes, õigus?«

»Ei ole,« ütlesin mina. »Ma ei ole veel ühtegi saanud.«

Ta vandus uuesti ja mina ütlesin:

»Ma hoian oma mütsi siin akna taga üleval, siis pole karta, et mõni maha kukub, kui sa need kätte annad.«

Ta vandus jälle, vaikse häälega küll, kuid vägevasti. »Asi on sedasi, et sa ei saa minu käest kümmet veeranddollarilist,« ütles ta, aga nii kui ma vastu vaielda tahtsin, et sa ju lubasid, ütles onu Rodney: »Sest sa saad minu käest kakskümmend.«

Ja ma vastasin: Just nii, ja onu Rodney hakkas seletama, mismoodi selle õige maja üles leiab ja mida siis tegema peab, kui maja on leitud. Seekord ei olnud tarvis ühtegi kirja kätte toimetada, sest onu Rodney ütles, et see on ikkagi kahekümne veerand dollari ots ja nii tähtis, et midagi paberile ei panda, ja pealegi ei tunne ma neid inimesi, mis ma kirjaga peale hakkaksingi? Ma ei näinud onu Rodney nägu, aga tema sisisev sosin, mis sealt luugi tagant tuli, oli samasugune nagu siis, kui ta ennist vandus ja ütles, et papa ja onu Fred on ikka naljamehed küll, lõid ukse ja akna naeltega kinni, aga niipaljukestki ei taibanud, et tegid sellega talle hoopis teene.

»Hakka selle maja nurgast aknaid lugema, ja kui sa oled kolmanda aknani jõudnud, viska peotäis peenikesi kive vastu ruutu. Ja kui siis aken lahti tehakse – see pole tähtis, kes teeb, sa ei tunne nagunii–, siis ütle, kust sa tuled, ja ütle: »Ta ootab kümne minuti pärast kalessiga nurgal. Võtke ehted ja väärtasjad kaasa.« Korda mu sõnu,« ütles onu Rodney.

»Ta ootab kümne minuti pärast kalessiga nurgal. Võtke ehted ja väärtasjad kaasa.«

»Ütle: »Võtke k õ i k ehted ja väärtasjad kaasa.«« ütles onu Rodney.

»Võtke kõik ehted ja väärtasjad kaasa,« ütlesin mina.

»Tubli,« ütles onu Rodney. Seepeale küsis ta: »Noh? Mida sa veel ootad?«

»Oma kahtekümmend veeranddollarilist,« ütlesin mina.

Onu Rodney vandus jälle. »Kus seda varem nähtud on, et palk makstakse enne töötegemist kätte?« ütles ta.

»Sa lubasid kalessiga tulla,« ütlesin mina. »Võib-olla on sul nii kiire, et unustad maksmise ära, ja võib-olla ei jõua sa enne meie kojuminekut tagasi. Kui me möödunud suvel mrs. Tuckeriga äri ajasime, siis sel päeval, kui mrs. Tucker oli haige ja sa ei saanud temaga äri ajada, jätsid sa mulle viis senti maksmata, sest ütlesid, et ega sina pole mrs. Tuckeri haiguses süüdi.«

Onu Rodney hakkas seal prao taga vägevate sõnadega, kuid vaikse häälega vanduma. Siis aga ütles ta: »Kuule. Mul ei ole siin kahtekümmend veeranddollarilist. Mul ei ole siin ühteainustki veerand dollarit. Nende saamiseks on ainult üks tee – ma pean siit välja pääsema ja selle äriasja lõpule viima. Aga ma ei saa seda äriasja täna õhtul muidu lõpule viia, kui sina oma tööd ei tee. Saad aru? Sina lähed ees ja mina tulen kohe sinu kannul. Kui sa tagasi tuled, olen mina kalessiga seal tänavanurgal ja ootan sind. Aga nüüd lase jalga. Kähku.«

V

Niisiis läksin ma üle õue, aga et kuu oli nüüd hele, hoidsin ennast niikaua plangu varju, kuni tänavale sain. Ma kuulsin paukpadruneid ja nägin taevasse tõusvaid rooma küünlaid ja värvilisi rakette, aga tulevärki tehti linna keskel ja siin vanaisa tänaval oli näha ainult küünlaid, mis olid taevas, ja vanikuid, mis rippusid akende ees. Siis ma jõudsin kuja otsa ja läksin hekkide vahelt talli juurde ja kuulsin, kuidas hobune tallis nagistab, aga päris kindel ma polnud, kas see oli ikka see õige tall või mitte, kuni äkki ilmus onu Rodney talli nuka tagant otsekui maa alt välja ja ütles: Ah siin sa mul oled, ja näitas, kus ma pean seisma ja kõrvad lahti hoidma, et ega sealt maja poolt kedagi ei tule, ja läks ise talli. Aga ma ei kuulnud mitte midagi muud kui ainult seda, et onu Rodney hobust ette pani, ja siis ta vilistas ja ma läksin tagasi ja tal oli hobune kalessi ees ja mina veel küsisin: Kelle hobune ja kaless need on, sest vanaisa hobune on palju kondisem? Ja onu Rodney ütles: See on nüüd

minu hobune, kurat võtaks, et see kuu täna nii hele peab olema. Siis ma läksin hekkide vahelt uuesti tänavale, aga kummaltki poolt ei tulnud kedagi ja ma lehvitasin kuuvalgel kätt ja kaless tuli mulle järele ja ma istusin peale ja me kihutasime minema. Katus oli üleval ja küljekatted all ja ma ei näinud enam ei rakette ega rooma küünlaid, küll aga kuulsin linna poolt paukpadruneid ja pidasin pöialt, et onu Rodney sõidaks linna keskelt läbi ja peaks hobuse korraks kinni ja maksaks mulle sellest kahekümnest veerand dollarist natukese ette, et ma saaksin vanaisale homseks kingi ära osta. Aga me läksime teist teed ja siis kergitas onu Rodney ühte küljekatet, ilma et oleks hobust kinni pidanud, ja ma nägin kahte magnooliapuud ja nende taga maja, aga me ei jäänud enne seisma, kui olime nurga peale jõudnud.

»Pea siis meeles,« ütles onu Rodney, »kui aken lahti tehakse, ütled: »Ta ootab kümne minuti pärast nurgal. Võtke k õ i k ehted ja väärtasjad kaasa.« See pole tähtis, kes ta on. Sul endal parem, kui ei tea, kes ta on. Ja veel parem, kui unustad koguni selle maja ära. On arusaadav?«

»Just nii,« ütlesin mina. »Ja siis sa maksad mulle need . . .«

»Jah!« ütles ta ja vandus. »Jah! Lase siit kähku jalga!«

Ja nõnda ma siis hüppasingi maha ja kaless sõitis edasi ja mina läksin mööda tänavat tagasi. See pidi õige koht olema, sest kaks suurt puud kasvasid maja kõrval ja maja ise oli pime, ainult ühest aknast paistis tuli. Ma läksin üle õue ja lugesin nurga pealt kolmanda akna ja pidin just hakkama peenikesi kive viskama, kui ühe põõsa tagant jooksis üks daam välja ja rabas mul käest kinni. Ta tahtis nagu midagi öelda, aga mina küll aru ei saanud mida ja aega tal pikemalt seletada ka ei olnud, sest teise põõsa tagant jooksis üks mees välja ja rabas meist mõlemast kinni. Ainult et sellel daamil rabas ta vist suust kinni, sest kõik see aeg, mis naine vastu rabeles, et lahti pääseda, tegi ta imelikku vaakuvat häält.

»Noh, poiss?« küsis mees. »Milles asi? Kas sind siin oodatakse?«

»Ma ajan onu Rodney asju,« ütlesin mina.

»Nii et sind oodatakse,« ütles mees. Naine hakkas nüüd veel ägedamalt rabelema ja seda imelikku vaakuvat häält tegema, aga mees ei lasknud teda ega tema suud lahti. »Hea küll. Milles asi?«

Ma polnud varem näinud, et onu Rodney oleks meestega äri ajanud. Aga võib-olla nüüd, kus ta Puuvillapressi kompaniis töötas, tuli ka meestega äri ajada. Ja eks ta ju ütelnud mulle,

et ma neid inimesi nagunii ei tunne, nii et võib-olla just seda see mittetundmine tähendaski.

»Ta käskis kümne minuti pärast nurga peale tulla,« ütlesin mina. »Ja kõik ehted ja väärtasjad kaasa võtta. Ta käskis mul seda kaks korda öelda. Võtke kõik ehted ja väärtasjad kaasa.«

Nüüd vaakus ja rabeles see daam nagu hull ja arvatavasti just seepärast mees mind lahti lasigi, et saaks naist kahe käega kinni hoida.

»Võtke kõik ehted ja väärtasjad kaasa,« kordas mees ja hoidis nüüd kahe käega naist kinni. »Pole laita mõte. Kenasti välja mõeldud. Säärast asja tuleb tingimata kaks korda öelda. Hea küll. Mine nüüd sinna nurga peale tagasi, oota, ja kui ta tuleb, ütle talle: »Proua palub tulla ja aidata tal kanda.« Ütle seda kaks korda. On arusaadav?«

»Ja siis ma saan oma kakskümmend veeranddollarilist kätte,« ütlesin mina.

»Ah või kakskümmend veeranddollarilist?« ütles mees, kes naist ikka veel kinni hoidis. »Ah või nii palju lubati sulle? Vähevõitu nagu. Ütle oma onule veel seda: »Proua palub sulle ühe ehte anda.« On arusaadav?«

»Ma võtaks parem kakskümmend veeranddollarilist,« ütlesin mina.

Siis kadusid mees ja naine uuesti põõsaste vahele ja mina läksin sinna tänavanurgale tagasi ja nägin jälle, kuidas linna poolt tõusid taevasse rooma küünlad ja värvilised raketid, ja kuulsin paukpadruneid ja siis tuli kaless tagasi ja onu Rodney hääl allalastud küljekatte taga sisises samamoodi, nagu see oli sisisenud Mandy kinnilöödud aknaluugi taga.

»Noh?« küsis ta.

»Proua palus tulla ja aidata tal kanda,« ütlesin mina.

»Misasja?« küsis onu Rodney. »Kas ütles, et meest pole kodus?«

»Ei öelnud. Palus ainult tulla ja aidata tal kanda. Ja mul kästi seda veel kaks korda öelda.« Siis ma küsisin: »Kus mu kakskümmend veeranddollarilist on?« sest onu Rodney oli kalessist maha hüpanud ja kadus paari kiire sammuga üle kõnnitee heki varju. Ma läksin talle järele ja ütlesin: »Sa lubasid, et annad . . .«

»Hea küll, hea küll!« ütles onu Rodney. Ta kükitas heki taga; ma kuulsin tema kähedat hingamist. »Homme saad. Homme saad minu käest neid veerand dollareid tervelt kolmkümmend tükki. Nüüd aga lippa üks-kaks-kolm koju. Ja kui nad seal Mandy maja juures on käinud, siis sina ei tea mitte kui midagi. Lase jalga. Kähku.«

»Ma võtaksin parema meelega täna õhtul kakskümmend kui homme kolmkümmend,« ütlesin mina.

Ta jooksis küürutades põõsaste vahele, aga mina ei jäänud temast sammugi maha, sest kui ta äkki ümber pööras, oleks ta minu peaaegu pikali paisanud, aga ma jõudsin viimasel hetkel sealt põõsaste varjust välja karata, kuhu tema seisma ja mind vanduma jäi, ja siis ta kummardus ja siis oli tal mingi roigas käes ja mina jooksin kaugemale. Ta kadus küürutades uuesti põõsaste vahele ja mina läksin kalessi juurde tagasi, sest me pidime kohe järgmisel päeval pärast jõulusid Jeffersoni tagasi sõitma, ja kui onu Rodney enne seda koju ei tule, siis näen ma teda alles ükskord suvel ja ta ajab siis võib-olla juba mõne teise daamiga äri ja ma näen neid kahtekümmend lubatud veerand dollarit niisama palju, nagu ma nägin lubatud viite senti, siis kui mrs. Tucker haigeks jäi. Seepärast ootasin ma kalessi juures ja vaatasin, kuidas värvilised raketid ja rooma küünlad taevasse lendasid, ja kuulsin, kuidas linna pool paukusid paukpadrunid, ainult et kell oli nüüd juba palju ja kõik poed pannakse võib-olla kinni, nii et kui onu Rodney tagasi tuleb ja need kakskümmend veerand dollarit mulle annab, ei jõuagi ma enam vanaisale kinki osta. Ma kuulsin paukpadruneid ja mõtlesin, et võib-olla kui ma vanaisale ilusti ära räägin, et ma tahtsin talle kinki osta, et võib-olla annab ta mulle kümne sendi asemel siis vähemalt viisteist senti, kui korraga hakkasid sealsamas majas, kuhu onu Rodney oli läinud, paukpadrunid paukuma. Viis pauku käisid üksteise otsa, ja kui siis uusi enam ei tulnud, mõtlesin ma, et võib-olla varsti hakatakse ka rakette ja rooma küünlaid laskma. Aga keegi ei hakanud. Nende viie kiire paugu järel ei tulnud enam midagi ja mina seisin kalessi kõrval ja siis hakkas ümberkaudu majadest inimesi välja tulema ja üks hüüdis midagi ühele ja teine teisele ja siis ma nägin, et mehed jooksevad selle maja juurde kokku, kuhu onu Rodney oli läinud, ja siis tuli üks mees igaveste kiiruga väravast välja ja hakkas tänaval minema sinnapoole, kuhu jäi vanaisa maja, ja alguses ma mõtlesin, et see on onu Rodney ja et ta on kalessi ära unustanud, aga siis ma nägin, et see oli ikkagi keegi teine.

Aga onu Rodney't ei tulnud ega tulnud ja seepärast hakkasin ma vaikselt sinna õue poole minema, kus kõik need mehed koos olid, ainult et kalessil pidasin kogu aeg silma peal, et kui onu Rodney peaks põõsastest välja ilmuma, et mina teda siis kohe näeksin. Seal maja ees õues kandsid kuus meest mingisugust pikka asja, aga siis tulid kaks meest jooksuga ja pidasid mu kinni ja üks ütles: Kuriloom, see on sealt nende pere poiss, see, kes täna Jeffersonist tuli. Ja siis ma nägin, mis asi see oli, mida need kuus meest kandsid, sest see oli harilik aknaluuk, mille peal oli mingi vatiteki sisse keeratud pikk asi, ja ma veel mõtlesin algul, et need mehed on tulnud onu Rodney'le appi ehteid ja väärtasju kandma, aga onu Rodney't ennast ei olnud kusagil näha ja siis ütles üks mees: »Kes? Sealt pere poiss? Kuriloom! Viigu keegi see jõnglane koju.«

Üks mees võttis mu kukile, aga mina ütlesin: Mina pean onu Rodney't ootama, aga see mees ütles: Onu Rodney järele ootamised on nüüd oodatud, aga mina ütlesin: Mina pean teda siin ootama, ja siis ütles üks teine mees meie selja taga: Kuramus, vii see poiss siit minema, ja me hakkasimegi vanaisa maja poole minema. Mina istusin selle võõra mehe kukil ja vaatasin tagasi ja nägin kuuvalgel, et need kuus meest kandsid ikka veel seda aknaluuki, mille peal oli pikk pamp, ja küsisin: Kas see viiakse onu Rodney'le? ja see võõras mees vastas: Ei, kui seda üldse veel kellelegi viiakse, siis ainult sinu vanaisale. Ja siis oli mul kohe selge, mis seal teki sees oli.

»See seal on loomakülg,« ütlesin mina. »Te viite selle vanaisale.« Siis see teine mees tegi imelikku häält ja see võõras mees, kelle kukil ma istusin, ütles: Jah, võib ka nõnda öelda, ja mina ütlesin: »See on vanaisa jõulukink. Aga kelle käest? Kas onu Rodney käest?«

»Ei,« vastas mees. »Tema käest mitte. Ütleme parem, et see on Mottstowni meeste poolt. Kõigi Mottstowni naisemeeste poolt.«

VI

Siis hakkas vanaisa maja paistma. Kõik aknad olid nüüd valged ja isegi välistrepil põles tuli ja ma nägin esikus võõraid mehi, koguni naisi, kellel oli suurrätt üle pea tõmmatud, ja tänavalt keeras vanaisa majja veel inimesi ja siis ma kuulsin, nagu oleks majas lauldud, ja siis ilmus papa ukse peale ja tuli väravasse meile vastu ja see võõras mees lasi mind kukilt maha ja ma nägin värava taga ootavat Rosie't. Ainult et ega see õige laulmine küll polnud, sest muusikat ei olnud üldse, nii et võib-olla oli tädi Louisa jälle hakanud tönnima ja võib-olla istus talle kogu see jõulude värk niisama vähe kui vanaisale.

»Mehed toovad vanaisale kinki,« ütlesin mina.

»Jah,« vastas papa. »Rosie viib sind nüüd magama. Mamma tuleb varsti järele. Ole niikaua hea poiss, kuni mamma tuleb.

Kuula Rosie sõna. Hea küll, Rosie. Võta ta nüüd. Ja minge kiiresti.«

»Nigu ma ise ei tääks,« ütles Rosie. Ta võttis mu käest kinni. »Tule lähme.«

Aga me ei pööranud õue peale, sest Rosie tuli väravast hoopis välja ja me hakkasime mööda tänavat minema. Siis ma mõtlesin, et võib-olla me läheme kõigi nende inimeste pärast maja tagant köögiuksest sisse, aga seda me ka ei teinud. Lihtsalt läksime mööda tänavat edasi ja siis ma küsisin: »Kuhu me läheme?«

Ja Rosie vastas: »Lähme ühe proua juure magama, kelle nimi on mrs. Jordon.«

Ja nõnda me läksime edasi. Ma ei öelnud midagi. Sest papa ei olnud minu käest pärinud, et kus ma käisin või miks ma ilma küsimata välja läksin, ja kui ma nüüd ilusti magama lähen ja vagusi olen, võib-olla unustab papa selle asja hommikuks päris ära. Aga veel tähtsam oli, et ma homme onu Rodney ikka üles leian ja oma kakskümmend veeranddollarilist tema käest enne kätte saan, kui me koju tagasi sõidame, nii et võib-olla saab ka selle asja homme joonde. Nõnda me siis läksime edasi ja Rosie ütles: See sääl ongi see maja, ja me pöörasime õue peale ja siis korraga nägi Rosie opossumit. See istus mrs. Jordoni õues datteplploomi otsas ja oli kuupaistel täiesti selgelt näha ja mina hüüdsin: »Kähku! Mine jookse ja too mrs. Jordoni redel!«

Ja Rosie ütles: »Mis redelit sul veel vaja! Otsekohe lähed magama!«

Aga mina ei jäänud ootama. Mina pistsin jooksu, otse maja poole, ja Rosie jooksis mulle järele ja muudkui käras: Kuuled, Georgie! Pea kinni! Aga ma ei jäänud seisma. Meil oli redelit tarvis, et opossumit puu otsast alla tuua. Siis saab vanaisa peale selle meeste toodud loomakülje ka minu käest kingituse, mis pole mulle kümmetki senti maksma läinud, ja annab mulle võib-olla veerand dollarit, ja kui ma onu Rodney käest kakskümmend veeranddollarilist kätte saan, siis on mul neid veerand dollareid kokku tervelt kakskümmend üks tükki, ja see oleks hiiglama vahva.

JUUKSED

I

Too tüdruk, Susan Reed, oli vaeslaps. Ta kasvas perekonnas, kelle nimi oli Burchett ja kellel olid juba endil lapsed, kaks või kolm last. Mõned ütlesid, et Susan olla neile nõbu või muidu sugulane; teised jälle kasutasid võimalust heita varju mr. Burchettile ja koguni mrs. Burchettile. Teate küll, mis inimesed, naised enamasti, sellisel puhul räägivad.

Ta oli umbes viiene, kui Hawkshaw linna ilmus. See oli Hawkshaw'l esimene suvi seal Maxey juuksuriäris, kui mrs. Burchett tõi Susani esimest korda juuksuri juurde. Maxey rääkis mulle, et ta ise ja teised juuksurid vaatasid, kuidas mrs. Burchett püüdis kolm päeva järgemööda Susanit (too oli siis alles kleenuke tüdrukutirts, kellel olid suured hirmul silmad ja see pehme sirge juus, mis pole õieti blond ega brünett) nende juurde tuua. Ja Maxey rääkis ka, et see oli Hawkshaw, kes lõpuks tänavale läks ja umbes veerand tundi tüdrukut keelitas, enne kui sai tolle lõiklasse ja oma toolile istuma – Hawkshaw, kes, nii palju kui nemad teadsid, polnud veel ühelegi hingele linnas rohkem kui Jah või Ei ütelnud. »Jäi nihuke mulje, kurat,« ütles Maxey, »nagu oleks Hawkshaw tolle tüdruku tulekut oodanudki.«

See oli esimene kord, kus Susan juuksuri juurde toodi. Ja kogu selle aja, mis Hawkshaw temaga tegeles, istunud ta seal lina all nagu väike hirmul küülik. Aga kuus kuud hiljem tulnud ta juba üksipäini ja lasknud Hawkshaw'l juukseid lõigata, ise endiselt justament nagu väike küülik, kui ta hirmul nägu ja suured silmad ja need nimeta värvi juuksed lina alt välja paistsid. Kui Hawkshaw oli parajasti ametis, rääkis Maxey, siis tüdruk istus ja ootas pingi Hawkshaw-poolses otsas, jalad ette välja sirutatud, kuni Hawkshaw oli eelmisega valmis. Maxey ütleb, et nemad lugesid teda Hawkshaw' kundeks, täpselt samuti nagu laupäeva õhtul olid habemeajamisel igaühel oma kunded. Ta rääkis, et üks kord, kui Hawkshaw oli jälle kinni, kutsunud too teine sell, Matt Fox, tüdrukut enda toolile, aga Hawkshaw vaadanud nagu välk üles. »Ma saan kohe valmis,« öelnud ta. «Küll ma lõikan tal ise.« Maxey räägib, et Hawkshaw oli siis juba ligi aasta tema juures töötanud, aga et see oli esimene kord, kus ta teinud kõvemat häält.

Tol sügisel läks Susan kooli. Ta tuli nüüd igal hommikul ja pärastlõunal juuksuriärist mööda – ikka toosama arglik plikatirts, kes käis kähku nagu plikadel kombeks, nii et tema kollakaspruun peake möödus aknast kiirelt ja ühtlaselt, otsekui liugleks ta uiskudel. Algul käis ta alati üksi, aga varsti oli ta peake üks terve karja vadistavate peade hulgast, ja ta ei piilunud enam üldse akna poole, kus Hawkshaw seisis ja välja vaatas. Maxey rääkis, et tema ja Matt teadsid juba Hawkshaw' järgi, kella vaatamatagi, kui tunniaeg oli viie minuti pärast kaheksa või kolm. Just nagu oleks mingi jõud Hawkshaw'd akna juurde kiskunud, ilma et ta seda ise oleks märganud, nii et ta vaatas alati just siis välja, kui koolilapsed hakkasid tulema. Ja kui Susan tuli juukseid lõikama, andnud Hawkshaw talle kaks või kolm piparmündikommi oma kotist, millest teised lapsed said alati ainult ühe, rääkis Maxey.

Või ei; see oli Matt Fox, too teine juuksurisell, kes seda mulle rääkis. Ja temalt kuulsin ma ka nukust, mille Hawkshaw tüdrukule jõuludeks kinkinud. Ma ei tea, kust Matt seda teadis. Hawkshaw ise sellest kindlasti ei rääkinud. Aga ju ta oli siis kuidagi välja uurinud; ta teadis Hawkshaw'st üldse rohkem kui Maxey. Võib-olla sellepärast, et oli ise abielus, see Matt – sihuke paks ja lõtv, plassi, just nagu tainase näoga mees, kellel olid kuidagi kurvad või väsinud silmad. Veider kuju, aga peaaegu sama hea juuksur kui Hawkshaw. Temagi polnud suurem jutumees, ja ma ei mõista, kust ta seda kõike Hawkshaw' kohta teadis, kui isegi hea jutuga mees sai tollelt vaevu sõna suust. Aga võib-olla jutumehe kogu aeg kulubki ainult sellele, kuidas sõnu ritta seada.

Nojah, igatahes oli see Matt, kes mulle rääkis, et Hawkshaw kinkinud Susanile igaks jõuluks midagi, isegi siis, kui too sirgunud juba suureks tüdrukuks. Aga juukseid lõikamas käinud ta endiselt Hawkshaw' juures, ja Hawkshaw vaadanud igal hommikul ja pärastlõunal aknast, kuidas ta kooli läks või koolist tuli – juba suur tüdruk, kes polnud enam arg ega midagi . . .

Raske olnud uskuda, et see on üldse sama tüdruk. Ta sai vara täiskasvanuks. Liiga vara. Selles häda oligi. Mõned panid kõik tolle arvele, et ta oli vaenelaps. Aga asi polnud selles. Tüdrukud on teistsugused kui poisid. Tüdrukud on juba sündides emarinnast võõrutatud, aga poisid ripuvad selle küljes kogu elu. Vaata mõnd kuuekümneaastast titat – kurat, sa ei jõua veel silmagi pilgutada, kui ta on juba lapsevankrisse tagasi roninud.

Ja asi polnud ka pahelisuses. Niisugust asja nagu paheliseks sündinud naine pole olemaski, sest naised on kõik paheliseks sündinud, pahelisus on neil juba sündides sees. Kogu probleem on, kuidas nad kähku tanu alla saada, enne kui see välja lööb. Aga meie püüame neile peale suruda seadustikku, mis ütleb, et naine ei või abielluda enne teatud iga. Ent loodus ei hooli seadustikest, nagu ka naised, sest nemad ei hooli millestki. Tüdruk sai lihtsalt liiga vara täiskasvanuks, ja pahelisus lõi enne välja, kui seaduse järgi oleks tohtinud. Ma arvan, et ta ei saanud sinna midagi parata. Mul on endal tütar, ja ma tean, mis ma räägin.

Nii olid lood. Matt ütles, et nad tegid rehnutti, ja et selle järgi ei saanud Susan olla rohkem kui kolmeteistkümnene, kui mrs. Burchett talle üks päev näo võõpamise eest naha peale andis. Ja kogu selle aasta, rääkis ta, nägid nad teda kahe-kolme teise tüdrukuga päev läbi tänaval kihistamas ja lõkerdamas, kui nad tegelikult oleksid pidanud koolis olema. Susan oli endiselt kleenuke, ja tema juuksed olid ikka samasugused, ei blondid ega brünetid, aga nägu oli nii paksult mingitud, et kui ta naeris, oli tunne nagu peaks see võõp kuivanud porikoorikuna tükkideks pragunema, ja too kolmeteistkümneaastasele lapsele kohane lihtne sitskleidike oli kõik puha puhvi kistud, otsekui oleks tal juba, mida näidata – justament nagu vanemad tüdrukud oma krepp- ja siidkleitidega teevad.

Matt rääkis, ta vaadanud üks päev, kui Susan mööda läks, ja märganud järsku, et tüdrukul pole ju sukki jalas. Ta rääkis, et mõtles siis järele, aga ei suutnud meenutada, et Susan oleks suvel kunagi sukki kandnud, kuni lõpuks ta taipas, et tegelikult ei märganud ta sukkade puudumist, vaid hoopis, et need olid juba täiskasvanud naise jalad. Ja tüdruk oli tollal alles kolmeteistkümnene.

Ma ju räägin, et ta ei saanud sinna midagi parata. See polnud tema süü. Ega ka mr. Burchetti süü. Sest kes oleks veel nii leebe nende vastu – nende õnnetute tüdrukute vastu, kelles pahelisus liiga vara välja lööb – kui mehed. Eks see paista sellestki, kuidas nad – kogu linna meespere – Hawkshaw'd kohtlesid. Isegi siis, kui kõik juba teadsid, kui jutud juba ringi liikusid, ei hakanud ükski mees sellest Hawkshaw' juuresolekul rääkima. Küllap nad arvasid, et ta teab niigi, on midagi ikka kuulnud, aga sellegipoolest räägiti tüdrukust juuksuriäris ainult siis, kui Hawkshaw'd polnud kohal. Ja küllap nad ei hakanud sellest ka mujal tema kuuldes rääkima, sest kõik olid näinud, kuidas Hawkshaw seal akna ääres seistes välja vaatas, kui

Susan mööda läks, või tüdrukule tänaval järele vahtis – kui just nagu juhtumisi filmi lõppemise ajal kinost möödus ja Susan parajasti mõne poisiga välja tuli. Ta hakkas poistega käima, kui polnud veel neljateistkümnenegi. Rahvas rääkis, et ta käivat kohtingul salaja, mrs. Burchetti teadmata, tollele aga ütlevat, et oli mõne sõbranna pool.

Aga Hawkshaw' kuuldes ei rääkinud temast keegi. Mehed ootasid, kuni Hawkshaw lõunale läks, või oma kahenädalasele puhkusele iga aasta aprillis, mille kohta keegi ei teadnud, kuhu ta sel ajal kadus või mida tegi. Ta oli lihtsalt ära; rahvas aga vaatas, kuidas tüdruk ringi aeles ja tulega mängis, nii et varem või hiljem pidi õnnetus juhtuma, isegi kui mr. Burchett saaks enne haisu ninna. Koolis polnud Susan enam aasta aega käinud. Burchettid arvasid endiselt, et kuhu tüdruk igal hommikul siis ikka läheb, kuid tegelikult ei näidanud ta koolimajja nägugi. Keegi – küllap mõni keskkoolipoiss, kuigi Susan ei teinud küsimust, olid need keskkoolipoisid või abielumehed või kes nad olid – hankis talle iga kuu tunnistuselehe, ja ta täitis selle ise ning viis mrs. Burchettile allakirjutamiseks. Ainult vaata ja imesta, kuidas inimesed, kes tüdrukut armastavad, lasevad tal endid ninapidi vedada.

Niisiis jättis ta kooli pooleli ning läks pudupoodi tööle. Ja kui ta nüüd juukseid lõikama tuli, oli ta üleni mingitud ning mõnes õhukeses odavas kärtsus hilbus, mis ta võlusid paremini esile tõstis, nägu ühtaegu valvas ja väljakutsuv ja salalik, ning juuksed kõik kleepjaiks kiharaiks keerutatud. Aga see mögingi, mida ta pähe ajas, ei suutnud nende kollakaspruuni värvi muuta. Nii et vähemalt juuksed olid ikka endised. Aga nüüd ei istunud ta alati Hawkshaw' toolile. Isegi siis, kui Hawkshaw' tool oli vaba, valis ta vahel mõne teise ning vadistas juuksuritega, täites kogu lõikla oma lõkerdamise ja lõhnaga, jalad pikalt lina alt väljas. Hawkshaw ei vaadanud siis tüdruku poolegi. Kui ta polnud ka parajasti ametis, oli tal ikka selline tõsine ja endassesüvenenud ilme, just nagu tegeleks millegagi; ja selle varju võis peitu pugeda.

Nii olid lood, kui Hawkshaw viimati kahe nädala eest jälle oma salapärasele aprillipuhkusele läks; linnarahvas oli juba kümne aasta eest loobunud mõistatamast, kuhu ta sel ajal kaduda võis. Mina jõudsin Jeffersoni paar päeva pärast tema lahkumist, ja olin parajasti juuksuriäris, kui nad temast ja tüdrukust rääkisid.

»Kas ta teeb talle ikka veel jõuludeks kingitusi?« küsisin ma.

»Kahe aasta eest ostis ta tüdrukule käekella,« ütles Matt Fox. »Maksis selle eest kuuskümmend kulli.«

Maxey ajas just ühel kundel habet. Ta katkestas töö, nuga peos, tera üleni vahuga koos. »No mis sa ütled, kurat,« sõnas ta. »Siis tähendab, ta . . . Sa siis arvad, et Hawkshaw oli esimene; see, kes . . .«

Matt ei vaadanud üles. »Ta pole seda veel tüdrukule andnud,« ütles ta.

»No on kuradi kitsipung,« ütles Maxey. »See on täiskasvanud mehest niigi häbiasi, et ta mehkeldab noore tüdrukuga. Aga mees, kes plika ära võrgutab ja talle tuhkagi ei anna . . .«

Nüüd vaatas Matt üles; ka tema ajas parajasti kundel habet. »Mis sa ütleksid, kui kuuled, et ta pole kella sellepärast kinkinud, et tema arust pole tüdrukul sobiv nii noorelt kelleltki peale sugulaste väärtasju vastu võtta?«

»Sa siis arvad, et ta ei t e a või? Ei tea, mida kõik siin linnas, peale mr. ja mrs. Burchetti võib-olla, juba kolm aastat teavad?«

Matt jätkas habemeajamist; tema küünarnukk töötas ühtlaselt, nuga liikus jõnkshaaval tasapisi edasi. »Kust peaks ta seda teadma? Ainult mõni naine võiks talle öelda. Ja tal ei ole ühtki naistuttavat peale mrs. Cowani. Ning see vist arvab, et eks ta tea niigi.«

»Õigus küll,« ütles Maxey.

Nii olid lood, kui ta kahe nädala eest puhkusele läks. Mul kulus Jeffersonis poolteist päeva, siis liikusin edasi. Järgmise nädala keskpaiku jõudsin Divisionisse. Ma ei kiirustanud. Mõtlesin, et annan talle aega. Oli kolmapäeva hommik, kui sinna sain.

II

Kui Hawkshaw oligi mõnd naist kunagi armastanud, oleks iga mees öelnud, et nüüdseks on ta selle unustanud. Mõeldes »selle« all muidugi armastust. Kui ma teda kolmteist aastat tagasi (ma olin siis just proovireisijaks hakanud ning rändasin Põhja-Mississippis ja Alabamas töösärkide ja tunkede näidistega ringi) Porterfieldi juuksuriäris esmakordselt nägin, ütlesin endale: »Voh, kus on sündinud vanapoiss – inimene, kes on tulnud ilmale neljakümneaastase poissmehena.«

Sihuke väike liivakarva mees, kelle nägu kunagi meelde ei jää ja keda sa juba kümne minuti pärast ära ei tunneks; kes kan-

dis sinist saržülikonda ja sellist kukla taga kinni käivat musta ristlipsu, mis on juba ostes valmis seotud. Maxey ütles mulle, et ta kandis seda ülikonda ja lipsu ka siis, kui aasta hiljem lõunasuunaliselt rongilt Jeffersonis maha tuli, sihuke kunstnahast kohver käe otsas. Ja kui ma teda järgmisel aastal Maxey lõiklas Jeffersonis nägin, ma ei oleks teda ära tundnud, kui poleks seda juuksuritooli olnud. Justament seesama nägu ja kaelaside; jäi nisuke mulje, kurat, nagu oleks keegi ta koos tooli ja kundega üles tõstnud ja kuuekümne miili kaugusel jälle maha pannud, ilma et midagi oleks muutunud. Ma heitsin koguni pilgu aknast välja linnaplatsile, et veenduda, kas ma pole järsku nii umbes aasta tagasi Porterfieldis. Ja alles siis jõudis mu teadvusse, et kui ma kuue nädala eest Porterfieldis käisin, polnud teda seal näha.

Aga kulus veel kolm aastat, enne kui ma tema kohta teada sain. Divisionis käisin ma oma viis korda aastas – see on otse Mississippi ja Alabama piiril paiknev väike asula, kus on neli-viis maja ja pood ja saeveski. Üks majadest äratas mu tähelepanu. See oli viisakas maja, üks paremaid sealkandis, aga alati lukustatud. Hiliskevadel või varasuvel Divisionis käies märkasin ma selle ümber alati korrastamise jälgi. Õu oli umbrohust puhastatud, lillepeenrad üles tehtud, plank ja katus parandatud. Aga kui ma sügise või talve poole jälle ringiga sinna jõudsin, oli õu umbrohtu täis ning mõned aia lattidest sageli kadunud; ei tea, kas teised olid võtnud nad oma plangu parandamiseks või lihtsalt küttepuudeks. Ja maja ise oli alati lukus; selle köögikorstnast ei tõusnud kunagi suitsu. Ühel päeval ma siis küsisin poodnikult, milles asi, ja tema mulle rääkiski.

Too maja oli kuulunud ühele Starnesi-nimelisele mehele, aga kogu nende pere oli surnud. Neid oli peetud sealkandis jõukateks inimesteks, sest nad olid maaomanikud, ehkki maa oli hüpoteeki pandud. Starnes oli üks neid laiskvorste, kellele piisab maaomaniku nimest, peaasi, kui on ninaesist ja natuke tubakat. Neil oli üksainus tütar, kes võttis kätte ja kihlus ühe noormehega, renditaluniku pojaga. Ema oli kihluse vastu, aga Starnes ei öelnud midagi. Võib-olla sellepärast, et poiss (Stribling oli tema nimi) oli kõva töömees; aga võib-olla oli Starnes lihtsalt liiga laisk, et midagi öelda. Igatahes nad kihlusid, ja Stribling hoidis raha kokku ning läks Birminghami* juuksuriks õppima. Sõitis osa teed vankris priiküüti ja ülejäänu käis jala; ning tuli nii igal suvel tüdrukut vaatama.

Siis ühel päeval Starnes, kes istus nagu tavaliselt verandal tugitoolis, suri; rahvas arvas, et ta lihtsalt ei viitsinud enam hingata. Nad saatsid Striblingile sõna. Tollel olnud Birminghamis selles juukselõiklas, kus ta töötas, juba kenake klientuur; rahvas rääkis, tal olnud juba nõnda palju säästetud, et ta üürinud korteri ja maksnud mööbli eest sisse ja puha, ning suvel pidid nad abielluma. Aga nüüd tuli ta kiiruga. Starnesil polnud kunagi rohkem raha kui see, mis ta hüpoteegiga sai, ja nii maksis Stribling matused kinni. Need läksid päris kulukaks, kallimaks, kui Starnes väärt oli, aga mrs. Starnes ei leppinud vähemaga. Nii tuli Striblingil hakata jälle raha koguma.

Aga ta oli üürinud juba uue korteri ning mööbli ja sõrmuse eest sisse maksnud ja abiellumisloagi lunastanud, kui nad talle jälle kiiruga järele saatsid. Seekord oli tüdruk minekul. Mingi palavikuga tõbi. Teate isegi, kuidas asjad seal kolkas käivad. Arsti pole, või kui on, siis loomatohtrid. Noa- ja kuulihaavad on sellisele rahvale köömes, aga juhtub neist keegi kõvasti külmetama, siis saab ta kas ise terveks või kõngeb paari päeva pärast koolerasse. Kui Stribling kohale jõudis, tüdruk juba sonis. Nad pidid tal juuksed maha lõikama. Stribling tundis seda tööd, tema lõikas: oli nii-öelda meistermees perekonnas võtta. Tüdruk olnud sünnist peale kleenuke ja haiglane, nagu räägiti; ja tal olnud paksud sirged juuksed, sihukest pruuni ja kollase vahelist värvi.

Ta ei tundnud Striblingit ära; ei teadnudki, kes tal juukseid lõikas. Ja niiviisi, seda teadmata, ta surigi; võib-olla ei teadnud todagi, et sureb. Ainult kordas ühtsoodu: »Kandke ema eest hoolt. Hüpoteek. Isale ei meeldiks, kui see nõnda jääks. Kutsuge Henry. (Tema'p see oligi – Henry Stribling: alias Hawkshaw. »Ah siis teie oletegi Henry Stribling,« ütlesin ma teda järgmisel aastal Jeffersonis nähes.) Hüpoteek. Kandke ema eest hoolt. Kutsuge Henry. Hüpoteek. Kutsuge Henry.« Ja seepeale suri. Temast jäi üksainus foto – rohkem neil ei olnud. Hawkshaw saatis selle koos lõigatud juustesalguga ühest taluajakirjast võetud aadressil, et juustest palmitaks fotole raam. Aga mõlemad, nii juuksed kui foto, läksid vist postil kuidagi kaotsi. Igatahes ei saanud ta kumbagi tagasi.

Niisiis mattis ta ka tüdruku maha, ja järgmisel aastal (ta pidi Birminghami tagasi minema ja üüritud korteri üles ütlema ning ka mööblist loobuma, et uuesti raha koguda) tõi talle päitsisse hauakivi. Siis kadus ta jälle, ja nad kuulsid, et ta oli sealt Birminghami lõiklast lahkunud. Lihtsalt lahkus, ei näidanud sinna enam nägugi, kuigi kõik ütlesid, et ajapikku oleks ta saanud lõikla omanikuks. Tema aga lihtsalt kadus. Kuid aasta hiljem aprillis, just enne tüdruku surmapäeva, ilmus ta jälle Divi-

sionisse. Oli tulnud mrs. Starnesi vaatama, ja kahe nädala pärast läks uuesti minema.

Pärast, kui ta oli lahkunud, said kohalikud teada, et ta oli maakonnalinna pangas käinud ja hüpoteegiintressi ära maksnud. Nii tegi ta igal aastal mrs. Starnesi surmani. Too suri juhtumisi just siis, kui Hawkshaw jälle seal oli. Hawkshaw'l kulus tavaliselt kaks nädalat maja ja õue korrastamiseks ja parandamiseks, et mrs. Starnes võiks aasta otsa muretult elada; ja mrs. Starnes laskis tal rügada, sest tema oli ju peenikesest perekonnast ja Hawkshaw paljalt tõusik. Aga siis suri ka mrs. Starnes. »Pea meeles, mis Sophie käskis teha,« öelnud ta veel. »Selle hüpoteegi asjas. Mr. Starnes küsib kohe, kui ma teda näen.«

Nii mattis Hawkshaw ka tema maha ja ostis veel teise hauakivi, et ta oleks rahul. Siis hakkas ta laenu põhisummat tasuma. Starnesil olid mingid sugulased Alabamas. Divisioni rahvas arvas, et need tulevad ja võtavad päranduse üle. Aga võib-olla nad ootasid, kuni Hawkshaw laenu ära maksab. Ta tegi igal aastal osamakse, kui käis Divisionis maja korrastamas. Rahvas rääkis, et ta kraamis seda põhjalikult nagu naine, pesi ja küüris tube. Tal kulus selleks igas aprillis kaks nädalat, ja seejärel lahkus ta jälle teadmata kuhu, et tulla aasta pärast uuesti, maksta panka järjekordne summa ning rahmeldada selle tühja maja kallal, mis polnud tema omagi.

Nii oli ta teinud umbes viis aastat, enne kui mina teda Jeffersonis Maxey lõiklas kohtasin – tähendab, aasta pärast seda, kui ma teda juba Porterfieldis olin näinud. Tal olid ikka sama sinine ülikond ja must kaelaside; Maxey rääkis, et ta kandis neid ka siis, kui tol päeval lõunasse sõitvalt rongilt Jeffersonis maha tuli, too papist kohver käe otsas. Maxey rääkis, et ta käis kaks päeva nisukse näoga linnaväljakul ringi, nagu poleks tal siin ei tuttavaid ega ka õieti asja, vaid nagu vaataks niisama kiirustamata, mis siin näha.

Need noored logardid, kes end päev otsa kohtumaja õuel dollariloopimisega lõbustavad, oodates, millal plikad õhtul puusi hööritades ja lõhnaõli aroome levitades postkontorisse või soodaveebaari kekutama tulevad – need talle selle nime panidki. Nad ütlesid, ta olla detektiiv; võib-olla sellepärast, et see oli viimane asi, milles teda võis kahtlustada. Niisiis ristisid nad ta Hawkshaw'ks*, ja Hawkshaw'ks ta jäigi kõik need kaksteist aastat, mis Jeffersonis Maxey juuksuriäris töötas. Ta öelnud Maxey'le, et on pärit Alabamast.

»Kust täpsemalt?« küsis Maxey. »Alabama on päris pirakas. Birminghamist või?« Ta küsinud nii sellepärast, et Hawkshaw oli seda nägu, et võis tulla ükskõik millisest Alabama nurgast, ainult mitte Birminghamist.

»Jah,« öelnud Hawkshaw. »Birminghamist.«

Ja see oli kõik, mis nad temast teadsid, kuni minule teda seal tooli taga nähes meenus, et olen toda meest juba Porterfieldis kohanud.

»Porterfieldis?« küsis Maxey. »Seal on ju mu õemehe lõikla. Tähendab, sa töötasid eelmisel aastal Porterfieldis?«

»Jah,« ütles Hawkshaw. »Olin küll seal.«

Maxey rääkis mulle sellest puhkuseasjast. Et Hawkshaw ei tahtnud puhkust suvel võtta; ütles, et võtab selle asemel kaks nädalat aprillis. Miks, seda ta ei seletanud. Maxey kostnud seepeale, et aprillis on palju tööd, puhkust raske anda, ja Hawkshaw pakkunud siis, et teeb aprillis lõpparve. »Kas sa tahad siis lahkuda?« küsinud Maxey. See jutt olnud tol suvel, kui mrs. Burchett oli Susani esimest korda juuksuri juurde toonud.

»Ei,« öelnud Hawkshaw. »Mulle meeldib siin. Ma lihtsalt tahan aprillis kahte vaba nädalat.«

»Asja pärast?« küsinud Maxey.

»Asja pärast,« kostnud Hawkshaw.

Kui Maxey ise puhkuse võttis, läks ta Porterfieldi õemehele külla; võib-olla ajas seal õemehe kundedel habet, nii nagu meremehele meeldib puhkuse ajal kuskil tiigil aerutada. Õemees kinnitanud, et Hawkshaw töötas jah tema juures, ei tahtnud puhkust enne kui aprillis, siis aga läinud ja jäänud. »Küll ta teeb sinuga sedasama nalja,« öelnud õemees. »Ta töötas Bolivaris, Tennessees, ja Florence'is, Alabamas, täpselt samuti aasta aega ja siis kadus. Kui läheb, siis enam sa teda ei näe. Pane mu sõnu tähele.«

Maxey rääkis, et koju tagasi jõudes pinnis ta Hawkshaw'd nii kaua, kuni too tunnistas, et on töötanud kuues või kaheksas eri paigas, Alabamas ja Tennessees ja Mississippis, igal pool aasta aega. »Miks sa siis kunagi kauemaks ei jäänud?« küsinud Maxey. »Sa oled ju hea juuksur; üks paremaid lastejuuksureid, keda mina tean. Miks sa's alati lahkusid?«

»Tahtsin veidi ringi vaadata,« kostnud Hawkshaw.

Siis tuli aprill, ja ta sai kaks nädalat puhkust. Ajas endal habeme ilusti ära, pakkis asjad tollesse papist kohvrisse ja võttis põhja suunduvale rongile pileti.

»Paistab, et küllaminek?« küsinud Maxey.

»On üks väike sõit,« kostnud Hawkshaw.

Ja nii ta läkski, ikka selles sinises ülikonnas ja musta kaelasidemega. Maxey rääkis mulle, et kahe päeva pärast kuulsid

nad, et Hawkshaw oli oma aastased säästud pangast välja võtnud. Ta oli mrs. Cowani juures kostil, ja käis kirikus ega raisanud sentigi. Isegi ei suitsetanud. Eks siis Maxey ja Matt ja küllap ka kõik teised Jeffersonis arvasid, et ta on aasta aega paastunud, et teha nüüd üks eraekskurss Memphise* lihapottide manu. Mitch Ewing, kaubajaama ekspediitor, kes oli ka mrs. Cowani juures korteris, teadis rääkida, et Hawkshaw võtnud pileti kõigest sõlmjaamani. »Sealt võib ta minna niihästi Memphisesse kui Birminghami kui New Orleansi,« ütles ta.

»Noh, igatahes on ta läinud,« ütles Maxey. »Ja pange mu sõnu tähele, rohkem te seda venda siin linnas ei näe.«

Ja nii arvas kogu linn kõik need kaks nädalat. Aga viieteistkümnendal päeval tuli Hawkshaw oma tavalisel ajal lõikla uksest sisse, just nagu poleks linnast ära olnudki, võttis kuue seljast ning hakkas nuge teritama. Kus ta käis, ei öelnud ta kellelegi. Oli lihtsalt üks väike sõit.

Vahel oli mul kiusatus neile rääkida. Jõuan oma ringiga Jeffersoni, tema aga seisab ikka seal tooli taga. Ta ei muutunud üldse, ei läinud põrmugi näost vanemaks; täpselt samuti, nagu selle Reedi-plika juuksed jäid kõikvõimalikele möginatele vaatamata ikka endisteks. Ja nii aastast aastasse: tuleb oma puhkuselt, »väikeselt sõidult« tagasi ja korjab jälle aasta otsa raha, käib pühapäeviti kirikus ja argipäeviti tööl, ikka see piparmündikommide kott laste jaoks juuksurilaual, kuni on jälle aeg võtta oma papist kohver ja aastased säästud ning sõita Divisionisse, et maksta järgmine osa hüpoteegist ja korrastada maja.

Mõnikord, kui ma Jeffersonis käisin, oli ta parajasti ära, ja siis rääkis Maxey mulle, kuidas ta tollel Reedi-plikal juukseid lõikab, küll siit, küll sealt küljest piirab ja tagant peeglist näitab, just nagu oleks too mõni primadonna. »Ta ei võta talt raha ka,« lisas Matt Fox. »Pistab need kakskümmend viis senti omast taskust kassasse.«

»Noh, ise teab,« ütles Maxey. »Mind huvitavad ainult need kakskümmend viis senti. Kust nad tulevad, pole minu asi.«

Veel viis aastat, ja ma oleksin võib-olla öelnud: »Vahest polegi plika rohkem väärt.« Sest lõpuks oli Susan omadega vahele jäänud. Või nii vähemalt räägiti. Vastas see tõele, seda ma ei tea, ainult et enamik jutte, mis tüdrukute, naiste kohta räägitakse, on tegelikult nendesinaste suguõdede kadedus või kättemaks, kes ise ei julge või pole võimalust leidnud. Igatahes ükskord aprillis, kui Hawkshaw oli puhkusel, sosistati linnas, et Susan olla lõpuks vahele jäänud ja võtnud selle vastu tärpentini ning olla nüüd tõsiselt sirakil.

Vähemalt ei olnud teda ligi kolm kuud tänaval näha; mõned rääkisid, ta olla Memphises haiglas. Ja kui ta jälle juukselõiklasse tuli, istunud ta Matti toolile, kuigi Hawkshaw' tool olnud parajasti vaba, nagu ta ka varem vahel vist Hawkshaw' kiusamiseks teinud. Maxey rääkis, et ta nägi seal Matti toolil istudes välja nagu mingitud koolnu – lausa luu ja nahk –, oma kärtsudele hilpudele vaatamata; aga et kogu lõikla olnud tema vadinat ja naeru ja luhvti ja neid pikki, just nagu paljaid sääri täis, Hawkshaw aga teinud näo, nagu oleks ta oma tühja tooli taga ametis.

Vahel oli mul kiusatus neile rääkida. Aga ma ei rääkinud kellelegi peale Gavin Stevensi, Jeffersoni ringkonnaprokuröri. See on peaga mees; mitte mõni tavaline tähenärijast advokaat või poliitiline karjerist. Ta on Harvardis käinud, ja kui mu tervis üles ütles (ma olin varem Gordonville'is pangaametnikuks, aga tervis ütles üles, ja ma tutvusin Stevensiga Memphise rongis, kui haiglast koju tulin), siis soovitas tema mul proovireisijaks hakata ning sokutas mu sellesse kompaniisse tööle. Temale ma rääkisin juba kaks aastat tagasi. »Ja nüüd on plika raisku läinud, ning Hawkshaw on juba liiga vana, et otsida uut ja oodata, kuni see täiskasvanuks saab,« ütlesin ma. »Ja ühel päeval on tal hüpoteegilaen tasutud, ja need Alabama Starnesid võivad tulla ning päranduse üle võtta, ning siis ei ole tal enam midagi. Mis ta siis teeb? Mis te arvate?«

»Ma ei tea,« ütles Stevens.

»Võib-olla läheb lihtsalt kuhugi surema,« ütlesin mina.

»Võib-olla,« ütles Stevens.

»Nojah,« ütlesin mina, »ega ta poleks esimene, kes on tühja tuult taga ajanud.«

»Ega ka esimene, kes on surnud,« ütles Stevens.

III

Niisiis läksin ma nädal hiljem Divisionisse. Jõudsin sinna kolmapäeval. Nii kui maja silmasin, nägin, et see on värskelt värvitud. Poodnik rääkis, et seekordne sissemaks oli Hawkshaw'l viimane; et Starnesi hüpoteegilaen on tasutud. »Need Alabama Starnesid võivad tulla ja päranduse üle võtta,« ütles ta.

»Noh, igatahes tegi Hawkshaw, mis ta mrs. Starnesile oli lubanud,« ütlesin mina.

»Hawkshaw?« ütleb tema. »Kas teda hüütakse Hawkshaw'ks? Hm, vaata kurat. Või Hawkshaw. Vaata kurat.«

Läks kolm kuud, enne kui ma jälle Jeffersoni sattusin. Juuksuriärist möödudes vaatasin sammu peatamata läbi ukse sisse. Ja Hawkshaw' tooli taga seisis uus juuksur, keegi noor mees. »Ei tea, kas Hawk jättis oma piparmündikommid temale,« mõtlesin ma endamisi. Aga mul polnud aega sisse minna. Mõtlesin ainult, »Noh, lõpuks läks ta siiski minema,« arutades omaette, kus ta küll võiks veeta vanaduspäevad, kui ei jaksa enam ringi rännata; et võib-olla surebki oma tooli taga kuskil tillukeses kolme tooliga alevilõiklas, ikka toosama särk seljas ja must ristlips ees ja sinised saržpüksid jalas.

Ma läksin edasi ja käisin oma kunded läbi ja siis sõin lõunat, õhtu poole aga tulin Stevensi kontorisse. »Märkasin, et teil on linnas uus juuksur,« ütlesin.

»Jah,« ütles Stevens. Ta vaatas mulle veidi aega otsa, siis lisas: »Te pole siis kuulnud?«

»Mida nimelt?« küsisin mina. Tema aga vaatas kõrvale.

»Ma sain teie kirja,« ütles ta, »et Hawkshaw on hüpoteegi kinni maksnud ja maja üle värvinud. Jutustage mulle sellest.«

Ma siis rääkisin talle, et jõudsin Divisionisse päev pärast Hawkshaw' lahkumist. Ta oli just poeskäijatel kõneaineks; kõik arutasid, millal need Alabama Starnesid välja ilmuvad. Hawkshaw oli maja ise üle värvinud ning ka tüdruku ja mrs. Starnesi hauad korda teinud; ju ta ei tahtnud vist Starnesi tema haua korrastamisega häirida. Ma käisin neid vaatamas. Ta oli isegi hauakivid puhtaks küürinud ja istutanud tüdruku hauale noore õunapuu. See õitses parajasti, ja et kõik puha Hawkshaw'st rääkisid, siis tekkis mul tahtmine ka maja sisemust vaadata. Võti oli poodniku käes, ja too arvas, et mis Hawkshaw'l ikka selle vastu.

Maja oli seest puhas nagu haigla. Pliit lausa säras ja kast selle suu ees oli puid täis. Poodnik rääkis mulle, et Hawkshaw tegi nii igal aastal – täitis puukasti enne lahkumist. »Need Alabama sugulased on talle kindlasti tänulikud,« ütlesin mina. Me läksime elutuppa. Nurgas seisis harmoonium, laual olid lamp ja piibel. Lamp läikis puhtusest, ka selle petrooleuminõu oli puhas ja tühi; isegi lõhna polnud küljes. Abiellumisluba oli raamitud ja rippus nagu pilt kamina kohal. See oli välja antud 4. aprillil 1905.

»Siin on tal need hüpoteegi sissemaksud kirjas,« ütles poodnik (tema nimi on Bidwell). Ta läks laua juurde ja avas piibli. Esimesel leheküljel olid sünnid ja surmad, kahes veerus. Tüdruku nimi oli Sophie. Ma leidsin tema nime sünnitulbast, ja surmade

poolel oli see eelviimane. Mrs. Starnes oli selle kirja pannud. Jäi mulje, et ta oli kirjatööga kümme minutit maadelnud, ja sissekanne oli järgmine:

Sofy starnes sures 16 mal Aprilil 1905

Viimane sissekanne oli Hawkshaw' poolt; ilusa ja korraliku, just nagu raamatupidaja käekirjaga:

Mrs. Will Starnes. 23. aprill 1916.

»Hüpoteegi sissemaksud on taga,« ütles Bidwell.

Me avasime tagumise kaane. Ja seal nad seisidki, korralikus tulbas, Hawkshaw' käega kirjutatud. Esimene sissekanne kõlas: 16. aprill 1917, $ 200.00. Järgmine oli tehtud siis, kui ta oli maksnud pangas teise osa: 16. aprill 1918, $ 200.00; siis 16. aprill 1919, $ 200.00; 16. aprill 1920, $ 200.00; ja nii edasi kuni viimase sissekandeni: 16. aprill 1930, $ 200.00. Siis oli ta summa kokku liitnud ja selle alla kirjutanud:

Kõik makstud. 16. aprill 1930.

See nägi välja, nagu pärineks mõne vanaaegse kommertskooli näidistevihikust – ilusa lookega all, nagu oleks sulg selle ise, tema tahtmata joonistanud. Sellest ei jäänud hooplevat muljet, vaid tundus, nagu oleks looge tõesti iseendast lõpuks sulest välja voolanud, enne kui ta jõudis seda takistada.

»Niisiis täitis ta mrs. Starnesile antud lubaduse,« sõnas Stevens.

»Seda minagi Bidwellile,« ütlesin mina.

Aga Stevens jätkas, nagu ei kuulaks mind eriti.

»Et vanaproua võiks rahus puhata. Küllap seda sulg tahtiski öelda, kui see tema voli alt pääses: et nüüd võib mrs. Starnes rahus puhata. Ja Hawkshaw ei ole veel palju üle neljakümne viie. Igatahes mitte väga. Mitte nii väga, et kirjutades tulba alla »Kõik makstud«, ta poleks vaadanud aja ning meeleheite tumedat tõttamata voogu sama tundega, mis iga pärjatud nooruk või veel tanu ja kroonita neidis.«

»Ainult et tema neidis läks raisku,« ütlesin mina. »Neljakümneviieselt on kaunis hilja hakata uut otsima. Ta oleks siis juba vähemalt viiekümneviiene.«

Stevens vaatas mulle otsa. »Ma arvasingi, et te pole veel kuulnud,« sõnas ta.

»Ei olnud jah,« ütlesin mina. »See tähendab, ma vaatasin ainult möödaminnes lõikla uksest sisse. Aga ma teadsin niigi, et ta on läinud. Teadsin kogu aja, et kui see hüpoteek on makstud, läheb ta minema. Võib-olla ta ei teadnudki plika kohta midagi. Või küllap teadis, aga ei hoolinud.«

»Arvate, et ta midagi ei taibanud?«

»Raske uskuda, et see nii võis olla. Aga ma ei tea. Mis teie arvate?«

»Ma ei tea. Ja vist ei tahagi teada. See-eest tean ma midagi palju paremat.«

»Ja nimelt?« küsisin mina. Tema aga vaatas mulle otsa. »Te räägite muudkui, et ma pole veel kuulnud. Mis uudis see's on, mida ma ei tea?«

»Seda, mis puudutab Susanit,« ütles Stevens. Ja vaatas mulle endiselt otsa.

»Tol õhtul, kui Hawkshaw viimati puhkuselt tuli, nad abiellusid. Seekord läks ta koos tüdrukuga minema.«

KUI ÕHTUL PÄIKE KAOB

I

Esmaspäev ei erine Jeffersonis praegu millegipoolest teistest argipäevadest. Tänavad on sillutatud ja telefoni- ning elektrikompaniid saevad ikka uusi ja uusi varjulisi puid maha – musti tammesid, vahtraid, robiiniaid, jalakaid –, et ruumi teha malmpostidele, mis hakkavad kandma veretute viinamarjade tontlikult tursunud kobaraid, ja linnal on nüüd pesumaja, mille spetsiaalselt valmistatud autod sõidavad esmaspäeva hommikul linnas ringi ning korjavad pesupambud oma kirevasse keresse: kogu seljas kantud nädalamustus kaob nagu viirastus, saatjaks kiire ning närviline tuututamine ja rattakummide veniv sahin asfaldil, just nagu tõmbaks keegi siidkangast pooleks. Isegi neegrinaised, kes vana kombe kohaselt võtavad valgete pesu pesta, viivad ja toovad seda autoga.

Aga viisteist aastat tagasi olid vaiksed tolmused varjurikkad tänavad esmaspäeva hommikuti neegrinaisi täis, kellel oli rätik turbanina pähe seotud, ja igaüks kandis pea peal linasse sõlmitud pesupampu, peaaegu niisama suurt kui puuvillapall, mille nad viisid valgete maja köögiukse alt oma neegrikvartali osmiku ukse kõrval seisva tahmunud pesupaja juurde, ilma et oleksid teel kordagi pampu käega puudutanud.

Nancy seadis pesupambu pealaele ja pambu otsa seadis Nancy meremehe musta õlgkaabu, mida ta kandis nii suvel kui ka talvel. Ta oli pikka kasvu naine, kellel oli kurvailmeline piklik nägu ja põsk sealt kohalt pisut lohkus, kus tal hambad ära olid. Vahel saatsime teda, läksime temaga koos kujast alla ja karjamaalt läbi ja hoidsime pesupambul ning kaabul kogu aeg silma peal, aga need ei liikunud ega kõikunud kordagi, isegi mitte siis, kui ta ühest kraavikaldast alla ja teisest üles läks või kui ta aiamulgust läbi puges. Ta lasi enda enne neljakäpakile ja ronis siis okastraadi alt läbi, pea kuklas, kael liikumatu, pesupundar niisama kindlalt pea peal, nagu oleks see kivirahn või õhupall. Seejärel tõusis ta uuesti püsti ja jätkas teed.

Vahel käisid pesunaiste mehed pesu toomas ja viimas, aga Nancy mees Jesus ei käinud kunagi, ei siis, kui isa ei olnud tal veel meie maja juurde tulemist ära keelanud, ei ka siis, kui Dilsey haige oli ja Nancy meile süüa tegi.

Aga nendel kordadel tuli meil peaaegu iga teine hommik Nancy osmiku juurde lipsata ja käskida tal silmapilk meile tulla ja süüa tegema hakata. Me jäime kraavi taha seisma, sest isa oli meid Jesuse eest hoiatanud – Jesus oli lühikest kasvu must mees, kellel jooksis üle näo habemenoa arm –, ja loopisime niikaua Nancy maja kividega, kuni Nancy uksele ilmus, ainult pea ukse vahelt välja pistis, sest tal polnud hilpugi seljas.

»Mis teil arus on? Või minu maja pilduma?« ütles Nancy. »Mis teil põrgulistel arus on?«

»Isa käskis sul tulla ja meile hommikusöögi valmis teha,« ütles Caddy. »Isa ütles, et kell on pool ammu läbi ja sa pead silmapilk tulema.«

»Mind te söömaajad ei uvita,« ütles Nancy. »Ma tahan nõnnakaua magada, kui ma magan.«

»Vean kihla, sa oled purjus,« ütles Jason. »Isa ütleb, sa oled purjus. Kas oled purjus, Nancy?«

»Kesse ütleb, mis ma olen?« ütles Nancy. »Ma tahan nõnnakaua magada, kui ma magan. Mind te söömaajad ei uvita.«

Me viskasime veel paar kivi ja läksime siis koju tagasi. Kui ta lõpuks tuli, olin ma kooli juba hiljaks jäänud, Algul me arvasime, et see on viskist, aga kui ta ühel päeval jälle kinni võeti ja vangimajja viidi, tuli mr. Stovall neile tee peal vastu. Mr. Stovall oli pangas laekur ja kuulus baptistide koguduse vanemate nõukogusse, ja niikui Nancy teda nägi, läks kohe lahti:

»Milla te mulle ää maksate, valge mees? Millal te mulle ää maksate, valge mees? Viimast kolm korda põle te kääst pennigi näind – « Mr. Stovall niitis ta jalust maha, aga Nancy lasi muudkui edasi: »Milla te mulle ää maksate, valge mees? Viimast kolm korda põle – « kuni mr. Stovall talle kannaga vastu suud lõi ja šerif mr. Stovalli eemale kiskus. Nancy oli tänaval pikali maas ja naeris, nii palju pööras pead, et verd ja paar hammast välja sülitada, ja hakkas siis jälle: »Viimast kolm korda põle te kääst pennigi näind.«

Sedaviisi Nancy oma hammastest ilma jäi, ja kogu päeva räägiti linnas ainult Nancyst ja mr. Stovallist ja kogu öö võisid need, kes läksid vangimajast mööda, kuulda, kuidas Nancy laulis või karjus. Tänavale paistsid ära tema käed, mis aknatrellidest kinni hoidsid, ja paljud jäid plangu äärde seisma ning kuulama, mismoodi ta lärmas ja kuidas vangivalvur teda rahustada katsus. Ta ei jäänud enne vait kui alles koiduajal ja siis hakkas vangivalvur kuulma ülevalt korralt nagu mingeid mütsatusi ja kraapimist, ja kui ta vaatama läks, nägi, et Nancy ripub aknatrelli küljes. Seda sai ainult kokaiin teha, mitte viski,

ütles vangivalvur, sest ükski niger ei kipu oma elu kallale muidu, kui et ta on kokaiini täis, sest kokaiini pruukinud niger pole enam kellegi niger.

Vangivalvur lõikas ta lahti ja tõi ellu tagasi; siis andis talle korraliku keretäie, nüpeldas ta läbi. Ta oli tahtnud ennast kleidiga üles puua. Vangivalvur ütles, et see oleks tal äärepealt korda läinud, asi oli lihtsalt selles, et kui ta kinni võeti, ei olnud tal peale kleidi midagi seljas ja ta ei saanud käsi millegagi kinni siduda ja käed lihtsalt ei lasknud aknalauast lahti. Selle kära peale vangivalvur kohale jooksiski ja leidis ta trelli küljes rippumas, ise ihualasti, kõht juba väheke punnis nagu pisike õhupall.

Kui Dilsey oma väikeses majas haige oli ja Nancy meile süüa tegemas käis, oli juba selgesti näha, et põllealune hoiab punni. See oli just enne seda, kui isa keelas Jesusel meie juurde tulemise ära. Jesus istus köögis pliidi kõrval, habemenoaarm nagu räpane nöörijupp mustal näol. Jesus ütles, et Nancyl on kleidi all arbuus.

»Su väädi otsast põle ta igastahes kasvama läind,« ütles Nancy.

»Mis väädi otsast?« küsis Caddy.

»Küll ma see väädi maha lõikan, kust ta kasvama läks,« ütles Jesus.

»Miks sa pead nende laste ees nõnnaviisi rääkima?« ütles Nancy. »Miks sa tööle ei lähe? Kõhu said täis. Tahad, et Jansoni-ärra su siit oma köögist leiab, kus sa tühja passid ja laste ees nõnnaviisi räägid.«

»Misviisi räägib?« küsis Caddy. »Mis väät?«

»Ma valge mehe köögis passida ei tohi,« ütles Jesus. »Aga valge mees mu omas tohib küll. Valge mees tulgu aga mu majasse – ma teda keelda ei saa. Kui valgel mehel tahtmine tuleb, siis ma akaku kottu astuma. Ma teda keelda ei saa, aga mind kottu välla kupata kah ei tohi. See põle õige.«

Dilsey oli oma väikeses majas ikka veel haige. Isa keelas Jesusel meile tulemise ära. Dilsey oli ikka veel haige. See võttis tal kaua aega. Õhtusöök oli söödud ja me olime kõik raamatukogutoas.

»Kas Nancy pole köögis ikka veel valmis jõudnud?« küsis ema. »Selle aja peale peaksid nõud tal juba ammu pestud olema.«

»Las Quentin läheb ja vaatab,« ütles isa. »Mine ja vaata, Quentin, kas Nancy on valmis. Ütle, et võib koju minna.«

Ma läksin kööki. Nancy oli valmis. Nõud olid ära pandud ja

pliidi all tuli kustunud. Nancy istus külma pliidi ääres toolil. Ta vaatas mulle otsa.

»Ema tahtis teada, kas sa oled valmis,« ütlesin mina.

»Olen küll,« vastas Nancy. Ta vaatas mulle otsa. »Olen küll valmis.« Ta vaatas mulle uuesti otsa.

»Mis sul on?« küsisin mina. »Mis viga on?«

»Ma põle muudku üks niger,« ütles Nancy. »See põle mu süü.«

Ta istus külma pliidi ääres toolil, meremehe õlgkaabu peas, ja vaatas mulle otsa. Ma läksin raamatukogutuppa tagasi. Külm pliit ja kõik muugi köögis jätsid kuidagi imeliku tunde, sest tavaliselt on köök ikka soe ja lõbusat askeldamist ning õiendamist täis. Aga pliit oli külm ja nõud ära pandud ja sel kellaajal ei tahtnud enam keegi süüa.

»On ta valmis?« küsis ema.

»On küll,« vastasin mina.

»Mis ta seal siis teeb?« küsis ema.

»Midagi ei tee. Valmis on.«

»Ma lähen ja vaatan,« ütles isa.

»Võib-olla ootab Jesust, et see tuleks ja ta koju viiks,« ütles Caddy.

»Jesus läks minema,« ütlesin mina. Nancy oli meile rääkinud, kuidas ta ühel hommikul üles ärkas ja Jesust ei olnud enam.

»Jättis mu maha,« oli Nancy öelnud. »Vististe läks Memphise. Et vahepääl sääl suure linna politseide ees oma jäneseaake visata.«

»Hea, et temast lahti saime,« ütles isa. »Loodetavasti jääbki sinna.«

»Nancy kardab pimedat,« ütles Jason.

»Sina kardad ka,« ütles Caddy.

»Ei karda,« ütles Jason.

»Argpüks oled,« ütles Caddy.

»Ei ole,« ütles Jason.

»Candace!« noomis ema Caddyt. Isa tuli tagasi.

»Ma lähen saadan natukene maad Nancyt,« ütles isa. »Tema jutu järgi olevat Jesus tagasi tulnud.«

»Kas ta on teda näinud?« küsis ema.

»Ei. Aga keegi neeger olevat talle sõna saatnud, et Jesus on Jeffersoni tagasi tulnud. Ma ei jää kauaks.«

»Sa jätad minu siia üksi, et Nancyt koju saata?« ütles ema. »Kas tema julgeolek on sulle olulisem kui minu oma?«

»Ma tulen kohe tagasi,« ütles isa.

»See neeger hiilib siin ringi ja sa jätad lapsed kaitseta?«

»Ma tulen ka,« ütles Caddy. »Kas tohib, isa.«

»Ei tea, mis ta nende lastega peale hakkab, kui tal õnnetul mehel need oleksid?« ütles isa.

»Mina tahan ka tulla,« ütles Jason.

»Jason!« ütles ema. See Jason käis isa kohta. Häälest, mismoodi ema seda nime ütles, sai kohe aru. Nagu oleks ema uskunud, et isa on kogu päeva ainult seda plaanitsenud, kuidas talle kõige rohkem haiget teha, ja et ema on kogu aeg teadnud, et isa selle plaani viimaks täide viib. Mina olin vait, sest meie mõlemad, isa ja mina, teadsime, et kui ema mind märkama peaks, tahab ta kindlapeale, et isa käsiks mind tema juurde jääda. Seepärast ei vaadanudki isa minu poole. Mina olin meie lastest kõige vanem. Mina olin üheksa ja Caddy oli seitse ja Jason oli viis.

»Jama,« ütles isa. »Me tuleme kohe tagasi.«

Nancyl oli kaabu peas. Me pöörasime hekkide vahele. »Jesus on minu vasta ikke ää olnd,« ütles Nancy. »Sai kuskilt kaks dollarit, ühe andis alati mulle.« Me läksime mööda kuja. »Kui siit ekkide vahelt läbi saab, on kõik korras,« ütles Nancy.

Kuja oli alati pime. »Pühakutepäeva laupäeval* hakkas Jason just siin kohas kartma,« ütles Caddy.

»Ei hakanud,« ütles Jason.

»Kas tädi Rachel ei saaks talle mõistust pähe panna?« küsis isa. Tädi Rachel oli muldvana. Tal oli Nancy osmiku taga oma osmik, kus ta üksinda elas. Tal olid valged juuksed ja kogu päeva istus ta ukse peal ning imes piipu. Tööl ta enam ei käinud. Räägiti, et ta on Jesuse ema. Vahel ütles ta, et on, aga vahel ta ütles jälle, et pole Jesusele mitte kaugeltki sugulane.

»Hakkasid küll,« ütles Caddy. »Sa kartsid veel rohkem kui Frony. Veel rohkem kui T. P. Sa kartsid palju rohkem kui ükspuha kes niger.«

»Keski ei saa talle aru pähe panna,« ütles Nancy. »Ise ütleb, ma äratand kuradi tema sees elusse ja üksainumas asi saab selle jälle lõõga panna.«

»Igatahes ei ole ta enam siin,« ütles isa. »Ja sinul ei pruugi enam karta. Peaasi, et sa need valged mehed rahule jätaksid.«

»Mis valged mehed?« küsis Caddy. »Mismoodi nad rahule jäetakse?«

»Ta põle kuhugi läind,« ütles Nancy. »Ma tunnen, ta on siin. Ma tunnen, ta on siinsama eki taga. Kuuleb iga viimase kui sõna, mis me räägime, kükitab kuski siin eki taga ja ootab. Ma põle teda veel näind, ja rohkem ei nää kui üksainumas kord ja siis on tal abemenuga ammaste vahel. Seesama abemenuga,

mis tal kõikse aja nööriga kaelas särgi all ripub. Ja seda aega põle mul siis enam, et üllatud olla.«

»Mina ei kartnud,« ütles Jason.

»Kui sa oleksid ennast korralikult üleval pidanud, poleks sul praegu tarvis muretseda,« ütles isa. »Aga hea küll nüüd. Tõenäoliselt on ta otsaga juba Saint Louisis. Ja tõenäoliselt endale uue naise leidnud ja sinu ammu unustanud.«

»Kui sedasi, siis on parem, et ma sest kedagit ei tää,« ütles Nancy. »Sest mudu lähen ja seisan sääl nende kõrvas ja iga kord kui ta seda rajakat kallistab, raiun tal kää otsast maha. Ja raiun tal pää otsast maha ja lõikan selle rajaka kõhu lõhki ja lükkan . . .«

»Kuss-kuss,« ütles isa.

»Kelle kõhu sa lõhki lõikad, Nancy?« küsis Caddy.

»Mina ei kartnud,« ütles Jason. »Mina julgen siit hekkide vahelt üksinda küll läbi minna.«

»Julged sa küll,« ütles Caddy. »Kui meid praegu siin poleks, ei julgeks sa siiapoole vaadatagi.«

II

Dilsey oli vanaviisi haige ja meie käisime iga õhtu Nancyt koju saatmas, kuni ema ütles: »Kui kaua see veel niiviisi kestab? Mind jäetakse ihuüksi siia suurde majja, et üht ärahirmutatud neegrit koju saata?«

Me tõime Nancyle põhukoti kööki. Ühel ööl ärkasime üles ja kuulsime mingisugust imelikku häält, mis tuli pimedast trepikojast. See ei olnud ei laulmine ega nutmine. Ema toas põles tuli ja me kuulsime isa samme koridoris ja siis tagumisel trepil ja Caddy ja mina lipsasime koridori. Põrand oli külm. Kui me seda imelikku häält kuulasime, olid meil varbad külmast kronksus. See oli nagu laulmine, aga ei olnud ka, igatahes mitte selline laul, mida neegrid laulavad.

Siis jäi kõik korraga vait ja siis me kuulsime, et isa läheb trepist edasi alla, ja me lippasime tagumise trepi otsa. Aga siis hakkas kõik jälle peale, ja me saime aru, et see hääl, see ümisev hääl tuleb trepilt, ja nägime mademal seina ääres Nancy silmi. Need olid nagu kassi silmad, nagu suure kassi silmad, kes seina ääres lidutab ja meid vaatab. Kui me trepist alla Nancy juurde läksime, jättis ta selle imeliku ümina järele ja me seisime seal niikaua kolmekesi koos, kuni isa, püstol käes, köögist tagasi tuli. Seepeale läks isa koos Nancyga kööki, ja kui nad tagasi tulid, oli Nancyl põhukott kaenlas.

Me tegime Nancyle lastetuppa aseme. Kui ema toas tuli ära kustutati, nägime jälle Nancy silmi. »Nancy,« sosistas Caddy. »Kas sa magad, Nancy?«

Nancy sosistas midagi vastu. Ma ei saanud aru, kas see oli ai-ai või ei-ei. Ja üldse oli tunne, nagu ei olekski seal pimeduses keegi inimene pomisenud, vaid nagu oleks see sosin tõusnud teadmata kust ja kadunud teadmata kuhu, nagu ei oleks Nancyt üldse meie toas olnud, ja ainult seetõttu, et ma ennist trepil nii pingsalt tema silmi vahtisin, näen ma neid praegugi, nagu võib näha päikese järelpilti, kui sa oma silmad suled ja päike on kadunud. »Jee-eesus,« sosistas Nancy. »Jee-eesus.«

»Kas Jesus käis?« küsis Caddy. »Kas tahtis kööki tulla?«

»Jee-eesus,« ütles Nancy. Nõndamoodi: Jee-eeeeeeeeeeeeeesus, kuni hääl kustus, nagu kustub tikk või küünal.

»Ta mõtleb praegu teist Jeesust,« ütlesin mina.

»Kas sa näed meid, Nancy?« sosistas Caddy. »Kas sina meie silmi kah näed?«

»Ma põle muudku üks niger,« ütles Nancy. »Issand ise tääb. Issand ise tääb.«

»Mis sa seal köögis nägid?« sosistas Caddy. »Mis see oli, mis sisse tulla tahtis?«

»Issand ise tääb,« ütles Nancy. Me nägime tema silmi. »Issand ise tääb.«

Dilsey sai terveks. Ta tuli lõunat keetma. »Sul oleks mõistlikum olnud veel paariks päevaks voodisse jääda,« ütles isa.

»Mis tarvis?« küsis Dilsey. »Veel üks päe ja siit köögist põleks enam kedagit päästa and. Minge nüüd jalust eest ja laske ma sään köögi korda.«

Dilsey jäi ka õhtusööki keetma. Õhtu hakul, kui juba pimedaks minema hakkas, tuli kööki Nancy.

»Kust sa tääd, et ta tagasi on?« küsis Dilsey. »Sa põle teda ju näind.«

»Jesus on niger,« ütles Jason.

»Ma tunnen,« ütles Nancy. »Ma tunnen, ta passib sääl me kraavis.«

»Praegalt või?« küsis Dilsey. »Passib sääl praegalt või?«

»Dilsey on kah niger,« ütles Jason.

»Sa katsu parem kedagit süia,« ütles Dilsey.

»Ma'i taha,« ütles Nancy.

»Aga mina ei ole niger,« ütles Jason.

»Joo siis kohvi,« ütles Dilsey. Ta valas Nancyle tassi kohvi. »Arvad, et passib praegalt sääl kraavis või? Kus sa tääd?«

»Tään,« ütles Nancy. »Passib sääl ja ootab. Ma tään. Ma olen

taga küllalt kaua ühes eland. Ma tään, mis tal plaanis on, enneku ta ise veel tääb.«

»Joo parem kohvi,« ütles Dilsey. Nancy hoidis tassi suu ees ja puhus kohvi peale. Ta ajas pruntis huuled välja, nagu ajab rästik oma pea, nagu olnuks suu tal kummist, ja kui ta puhus, läksid huuled halliks, otsekui oleks ta nendest värvi minema puhunud.

»Mina ei ole niger,« ütles Jason. »Kas sina oled niger, Nancy?«

»Mina olen põrgus sündind, kulla laps,« ütles Nancy. »Ja varssi mind enam põle. Varssi lähen sõnna tagasi, kust ma tulin.«

III

Ta hakkas kohvi jooma. Kui ta jõi, tassi mõlema käega hoides, hakkas ta jälle oma imelikku häält tegema. Ta tegi seda häält tassi ja kohv loksus üle serva tema kätele ning kleidile. Silmad vaatasid meid. Ta istus toolil, küünarnukid põlvedel, hoidis mõlema käega tassi, vaatas märja tassi tagant meid ja tegi oma imelikku häält.

»Vaadake Nancyt,« ütles Jason. »Nancy ei tee meile enam süüa, sest Dilsey sai terveks.«

»Olen'd kuss,« ütles Dilsey. Nancy hoidis mõlema käega tassi, vahtis meid ja tegi imelikku häält, just nagu oleks köögis olnud kaks Nancyt: üks, kes meid vaatas, ja teine, kes seda häält tegi. »Miks sa'i taha, et Jasoni-ärra šerifile telefoonib?« küsis Dilsey. Nancy jäi vait. Pikad pruunid sõrmed tassi ümber, katsus ta uuesti rüübata, kuid kohvi plartsatas suust tagasi, muist tassi, muist tema kätele ning kleidile, ja ta pani tassi lauale. Jason vahtis teda.

»Ma'i saa neelda,« ütles Nancy. »Neelan küll, aga kõrist alla ei lähe.«

»Mine ööseks me juure,« ütles Dilsey. »Frony teeb sulle aseme ja ma tulen kah varssi kodu.«

»Arvad, et ta tesugusi nigereid kardab,« ütles Nancy.

»Aga mina ei ole niger,« ütles Jason. »Ega ju, Dilsey?«

»Ega vististe küll,« ütles Dilsey. Ta tunnistas Nancyt. »Ega vististe ei karda küll. Mis sa siis teha mõtled?«

Nancy vaatas meid. Pea püsis liikumatult paigal, küll aga liikus tema pilk, lausa vilades, otsekui kartnuks ta, et aega pole vaadata. Ta vaatas meile otsa, kõigile kolmele korraga. »Mäletate, kuida ma üks öö te toas magasin?« küsis ta. Ta tuletas

meelde, kuidas me järgmisel hommikul enne teisi ärkasime ja üheskoos mängisime. Me mängisime tema asemel ja pidime vaiksed olema, kuni isa üles tõusis ja hommikusöögi aeg kätte jõudis. »Minge ja küsige mamma kääst, et las ma jään täna öösc kah te juure,« ütles Nancy. »Ega mul aset ole tarvis. Siis võime omiku jälle mängida.«

Caddy läks ema käest küsima. Jason tuli kaasa. »Ma ei saa ometi lubada, et neegrid hakkavad meil magamistubades magama,« vastas ema. Jason pistis tönnima. Niikaua tönnis, kuni ema ütles, et kui ta nüüd kohe järele ei jäta, siis jääb ta kolm päeva järjest magustoidust ilma. Jason ütles, et ta jätab siis järele, kui Dilsey homme šokolaadikooki teeb. Isa oli sealsamas.

»Miks sina midagi ette ei võta?« nõudis ema. »Mis hea pärast meil need korravalvurid on?«

»Miks Nancy Jesust kardab?« küsis Caddy. »Kas sina, ema, isa ka kardad?«

»Mis need korravalvurid teha saavad?« ütles isa. »Kui Nancy teda näinud pole, kust nemad ta üles leiavad?«

»Aga miks ta siis kardab?« küsis ema.

»Nancy jutu järgi olevat Jesus Jeffersoni tagasi tulnud. Ta teadvat, et Jesus ootab teda täna õhtul.«

»Mis hea pärast me neid makse siis maksame,« ütles ema. »Mina oodaku ihuüksi siin suures majas, kui teie käite neegrinaist koju saatmas.«

»Vähemalt pole sul seda karta, et su mees habemeajamisnoaga akna taga varitseks,« ütles isa.

»Siis jätan järele, kui Dilsey homme šokolaadikooki teeb,« ütles Jason. Ema käskis meid minema minna ja isa ütles, et ta ei tea, kas Jason saab homme šokolaadikooki või mitte, aga seda teab ta küll, mida Jason nüüd kohe saama hakkab. Me läksime kööki tagasi ja Caddy ütles Nancyle:

»Isa käskis sul ilusti koju minna ja uks lukku panna ja mitte midagi karta. Aga mida sa õieti kardad, Nancy? Kas Jesus on sinu peale kuri?« Nancy hoidis jälle kahe käega kohvitassi, küünarnukid põlvedel ja tassi hoidvad käed põlvede vahel. Ta vahtis tassi sisse. »Mida sa tegid, et Jesus kurjaks läks?« küsis Caddy. Nancy lasi tassi lahti. Tass põrandal katki ei läinud, küll aga voolas kohvi laiali. Nancy istus edasi, peod kumeralt koos, nagu oleks tass ikka veel nende vahel, ja hakkas jälle seda imelikku, seda ümisevat häält tegema. Mis oli nagu laulmine, aga laulmine tegelikult ei olnud. Kõik me vahtisime teda.

»Kuule,« ütles Dilsey. »Jätan'd järge. Võta ennast kätte. Oota

siin. Ma lähen ütlen Vershile, et ta su kodu saadab.« Dilsey läks uksest välja.

Me vaatasime Nancyt. Õlad vappusid edasi, aga oma imelikku häält ta enam ei teinud. Me seisime ja vahtisime teda.

»Mida Jesus sulle teha saab?« küsis Caddy. »Ta läks ju minema.«

Nancy vaatas meile silma. »Kui ma see öö te toas magasin, eks ole, siis oli äste vahva?«

»Minul küll polnud,« ütles Jason. »Minul polnud üldse vahva.«

»Sina magasid ema toas,« ütles Caddy. »Sina ei olnud seal.«

»Lähme mu kodu ja teeme jälle, et on vahva,« ütles Nancy.

»Ema ei luba meid,« ütlesin mina. »Liiga hilja on juba.«

»Ei maksa mammat segada,« ütles Nancy. »Eks omiku räägime. Tal põle kedagit selle vasta.«

»Ta ei lubaks meid minna,« ütlesin mina.

»Ei maksa praegast küsida,« ütles Nancy. »Ei maksa mammat praegast segada.«

»Ema pole öelnud, et ei tohi minna,« ütles Caddy.

»Me pole ju küsinud,« ütlesin mina.

»Mina räägin ära, kui te lähete,« ütles Jason.

»Teeme jälle, et on vahva,« ütles Nancy. »Neil põle kedagit selle vasta. Me lähme ju üksi meile. Ma olen kaua aega te juures töödand. Neil põle kedagit mu vasta.«

»Mina küll julgen minna,« ütles Caddy. »Ainult Jason kardab. Ta räägib ära.«

»Ei karda,« ütles Jason.

»Kardad küll,« ütles Caddy. »Ja räägid ära.«

»Ei räägi ära,« ütles Jason. »Mina ei karda.«

»Ei Jason muga tulla karda,« ütles Nancy. »Eks ju, Jason?«

»Jason räägib nagunii ära,« ütles Caddy. Kuja oli pime. Me läksime karjamaa väravast mööda. »Vean kihla, et kui miski oleks praegu sealt värava tagant välja hüpanud, oleks Jason lõugama pistnud.«

»Ei oleks,« ütles Jason. Kahel pool kuja olid hekid. Nancy rääkis valju häälega.

»Miks sa nii valju häälega räägid, Nancy?« küsis Caddy.

»Kesse, mina või?« ütles Nancy. »Kuulete, mis Quentin ja Caddy ja Jason ütlevad, et ma räägin vallu äälega.«

»Sa räägid, nagu oleks meid siin viis inimest,« ütles Caddy. »Sa räägid, nagu oleks isa ka praegu siin.«

»Kesse? Või ma räägin vallu äälega, Jasoni-ärra?« ütles Nancy.

»Nancy ütles Jasonile »härra«,« ütles Caddy.

»Kuulete, mismoodi Caddy ja Quentin ja Jason räägivad,« ütles Nancy.

»Meie ei räägi ju valjusti,« ütles Caddy. »Sina räägid, nagu oleks isa . . .«

»Kuss,« ütles Nancy. »Kuss, Jasoni-ärra.«

»Nancy ütles Jasonile jälle »härra« . . .«

»Kuss,« ütles Nancy. Kui me ühest kraavikaldast alla ja teisest üles läksime ja siis aiamulgust läbi pugesime – sealtsamast, kust Nancy oskas pea peal seisva pesupambuga läbi ronida –, rääkis ta jälle valju häälega. Ja siis me pistsime jooksma, sest Nancy maja oli juba lähedal. Nancy tegi ukse lahti. Tuba lõhnas nagu lamp ja Nancy ise lõhnas nagu taht, nagu oleksid nad teineteist oodanud, et üheskoos lõhnama hakata. Nancy pani lambi põlema ja sulges ukse ja lükkas riivi ette. Siis korraga ei rääkinud ta enam valju häälega, lihtsalt vahtis meid.

»Mida me tegema hakkame?« küsis Caddy.

»Mida teha tahte?« küsis Nancy.

»Sa lubasid, et teeme midagi hästi vahvat,« ütles Caddy.

Nancy juures hakkas kohe kuidagi imelik tunne; nagu oleks siin peale Nancy enda ja tema toa lõhna olnud veel mingisugune lõhn. Isegi Jason tajus seda. »Mina ei taha siia jääda,« ütles ta. »Mina tahan koju minna.«

»Eks mine siis koju,« ütles Caddy.

»Mina ei taha üksi minna,« ütles Jason.

»Teeme kohe, et meil on äste vahva,« ütles Nancy.

»Mida siis?« küsis Caddy.

Nancy seisis ukse kõrval. Ta vaatas meie poole, aga tema pilk oli tühi, nagu ei näeks ta midagi. »Mis teha tahte?« küsis ta.

»Räägi meile juttu,« ütles Caddy. »Oskad sa juttu rääkida?«

»Jah,« ütles Nancy.

»Räägi siis,« ütles Caddy. Me vaatasime Nancyt. »Sa ei tea ühtegi juttu.«

»Jah,« ütles Nancy. »Jah, tään küll.«

Ta tuli ja istus kolde ette toolile. Koldes hõõgusid söed. Nancy pani puid juurde, ehkki toas oli juba soe. Tuli lõi heleda leegiga põlema. Nancy hakkas meile juttu rääkima. Hääl, mis juttu rääkis, oli niisamasugune kui silmad, mis meid vaatasid. Hääl ja silmad ei oleks nagu temale kuulunud. Ta oleks nagu kusagil mujal viibinud, kusagil mujal oodanud – mitte siin osmikus, vaid väljas. Hääl oli toas ja ka tema keha oli toas, see osa Nancyst, kes oskas okastraataia alt läbi pugeda, pesupamp kaalutu õhupallina pea peal. Aga muud eimidagi. Nancy ise oli väljas.

». . . ja siis see kuninganna jõudis sõnna kraavi juure, kus see paha mees luuras. Jõudis kraavikaldale ja ütles omas meeles: »Oh et ma siit kraavist ikke iluste läbi pääseks . . .«« »Mis kraavist?« küsis Caddy. »Kas samasugusest, mis seal väljas on? Miks kuninganna tahtis kraavist läbi minna?«

»Et kodu pääseks,« ütles Nancy. Ta vaatas meid. »Ta pidi säält kraavist läbi minema, et kiireste kodu pääseks ja saaks ukse riivi panna.«

»Miks ta koju tahtis minna ja ukse riivi panna?« küsis Caddy.

IV

Nancy vaatas meid. Jutt jäi pooleli. Ta lihtsalt vaatas meid. Jason istus Nancy süles ja tema jalad rippusid sirgelt püksisäärtest välja. »See pole kellegi jutt,« ütles Jason. »Mina tahan koju minna.«

»Me peaksime vist kõik minema,« ütles Caddy. Ta tõusis põrandalt püsti. »Vean kihla, et meid juba otsitakse.« Ta läks ukse poole.

»Ei tohi,« ütles Nancy. »Ää tee lahti.« Nancy kargas püsti ja jooksis Caddyst ette. Aga ust ta ei puudutanud, ka mitte selle puust riivi.

»Miks ei tohi?« küsis Caddy.

»Lähme lambi juure tagasi,« ütles Nancy. »Teeme kedagit, mis on äste vahva. Vara veel minna.«

»Me peame koju minema,« ütles Caddy. »Või olgu, et hakkame midagi hästi põnevat ja vahvat tegema.« Caddy ja Nancy tulid tule juurde, lambi juurde.

»Mina tahan koju minna,« ütles Jason. »Mina räägin ära.«

»Ma tään üht teist juttu,« ütles Nancy. Ta seisis lambi kõrval. Ta vaatas Caddyle otsa, aga tema silmavaade oli nagu inimesel, kes hoiab nina peal keppi püsti. Pea kuklas ei olnud, aga silmavaade oli just selline, nagu hoiaks ta keppi tasakaalus.

»Mina sinu juttu ei kuula,« ütles Jason. »Mina hakkan vastu põrandat taguma.«

»See on äste põnev jutt,« ütles Nancy. »Põnevam kui see teine.«

»Millest see räägib?« küsis Caddy. Nancy seisis lambi kõrval. Käsi hoidis lambist kinni, oli tule ees. Pikk ja pruun käsi.

»Su käsi on seal kuuma kupli vastas,« ütles Caddy. »Kas valus ei hakka?«

Nancy vaatas kätt, mis oli klaaskupli vastas. Siis võttis käe pikkamisi ära. Ta seisis laua ääres, pilk Caddyle suunatud, ja vibutas oma pikka käelaba, nagu ripuks see nööriga randme küljes.

»Teeme midagi muud,« ütles Caddy.

»Mina tahan koju minna,« ütles Jason.

»Mul on plaksumaisi*,« ütles Nancy. Ta vaatas Caddyle ja siis Jasonile ja minule ja siis uuesti Caddyle otsa. »Mul on plaksumaisi.«

»Mina ei taha plaksumaisi,« ütles Jason. »Mina tahan hoopis kommi.«

Nancy vaatas Jasonit. »Sa võid panni enda kääs oida.« Ikka veel lehvitas ta oma käelaba – pikka ja lõtva ja pruuni kätt.

»Hea küll,« ütles Jason. »Kui sa panni minu kätte annad, siis ma võin veel natuke aega olla. Aga Caddy ei tohi hoida. Kui Caddy panni hoiab, siis mina tahan jälle koju minna.«

Nancy ajas tule lõkkele. »Vaadake, mismoodi Nancy paljaste kätega tuld sätib,« ütles Caddy. »Mis sul viga on, Nancy.«

»Mul on plaksumaisi,« ütles Nancy. »Natukse on.« Ta võttis voodi alt panni, millega maisiteri röstitakse. See oli katki. Jason hakkas tönnima.

»Nüüd ei saagi plaksumaisi,« ütles ta.

»Me peame nagunii koju minema,« ütles Caddy. »Tule, Quentin.«

»Oodake,« ütles Nancy. »Oodake. Ma teen ta kohe terveks. Kas te'i taha aidata panni terveks teha?«

»Seda röstitud maisi ma vist ikkagi ei taha,« ütles Caddy. »Liiga hilja on juba.«

»Tule aita mind, Jason,« ütles Nancy. »Kas sa'i taha mind aidata?«

»Ei,« ütles Jason. »Mina tahan koju minna.«

»Kuss,« ütles Nancy. »Kuss. Vaadake. Vaadake, mis ma teen. Ma teen panni kohe terveks ja siis võib Jason seda enda kääs oida ja lasta maisil plaksuda.« Ta võttis traadijupi ja parandas sellega panni.

»See ei hoia korralikult,« ütles Caddy.

»Oiab küll,« ütles Nancy. »Vaata ise. Aga nüüd aidake terad tõlvikust välla noppida.«

Ka tõlvik oli voodi all. Me lüdisime terad otse pannile ja siis aitas Nancy Jasonil panni tule kohal hoida.

»Need ei plaksu,« ütles Jason. »Mina tahan koju minna.«

»Oota natuke,« ütles Nancy. »Kohe akkavad. Ja siis saab igavest nalla.« Ta istus kolde ees. Lambitaht oli nii kõrgele keeratud, et see hakkas klaasi tahmama.

»Miks sa teda vähemaks ei keera?« küsisin mina.

»Põle tal äda kedagit,« ütles Nancy. »Küll ma pärast puhtaks teen. Vaadake nüid seia. Otsekohe akkab plaksuma.«

»Mina ei usu, et see ongi sul üldse plaksumais,« ütles Caddy. »Meie peame igatahes koju minema. Kodus ollakse mures.«

»Ei olda,« ütles Nancy. »Kohe akkab plaksuma. Nad täävad, et te muga tulite, Dilsey ütleb. Ma olen te juures kaua aega töödand. Neil põle kedagit selle vasta, et te mu juures käite. Oodake veel vähe. Nüid otsekohe akkab plaksuma.«

Siis läks Jasonile suitsu silma ja ta pistis tönnima. Ta lasi panni tulle kukkuda. Nancy tõi märja lapi ja pühkis Jasoni nägu, aga Jason tönnis edasi.

»Kuss,« ütles Nancy. »Kuss.« Aga Jason ei jäänud kuss. Caddy võttis röstimispanni tulest välja.

»Kõik on ära põlenud,« ütles ta. »Uut maisi on vaja, Nancy.«

»Kas pansite kõik pannile?« küsis Nancy.

»Jah,« vastas Caddy. Nancy vaatas Caddyle otsa. Siis võttis röstimispanni, tegi selle lahti ja valas kõrbenud maisi endale põlle. Pikkade pruunide sõrmedega hakkas ta sealt üksikuid teri välja noppima. Meie vaatasime pealt.

»Kas sul rohkem enam pole?« küsis Caddy.

»Jah,« ütles Nancy. »Jah. Vaadake. See siin põle kõrbend. Meil põle muud teha tarvis kui . . .«

»Mina tahan koju minna,« ütles Jason. »Mina kaeban ära.«

»Kuss,« ütles Caddy. Me jäime kõik kuulama. Nancy oli juba pead pööranud ja vahtis riivis ust, silmades kilamas lambi punane tuli. »Keegi tuleb,« ütles Caddy.

Ja siis hakkas Nancy jälle seda imelikku, seda ümisevat häält tegema. Ta istus kolde ees, pikad käed põlvede vahel rippu, ja korraga ilmusid tema silmanurkadesse pisarad, mis veeresid põski mööda alla, igas pöörlevas tilgas koldetule sädelus, kuni nad näolt maha libisesid.

»Nancy ei nuta,« ütlesin mina.

»Ma'i nuta,« ütles Nancy. Ta silmad olid kinni. »Ma'i nuta. Kesse sääl on?«

»Ma ei tea,« ütles Caddy. Ta läks ukse juurde ja vaatas välja. »Me peame minema hakkama,« ütles ta. »Isa tuleb.«

»Mina räägin kõik ära,« ütles Jason. »Teie võtsite minu vägisi kaasa.«

Tilgad veeresid endist viisi Nancy põskedelt alla. Ta nihutas end toolil. »Kuulge. Öelge talle. Öelge, et meil on siin äste vahva. Öelge, et jääte omikuni seia mu oole alla. Öelge, et ta lubaks mind teiega koos kodu tulla ja põrandal magada. Öelge, et mul põle aset tarvis. Teeme jälle, et meil on vahva. Mälletate, kui vahva oli viimane kord seltsis mängida?«

»Minul ei olnud vahva,« ütles Jason. »Sa tegid minule valu. Lasid minule suitsu silma. Mina räägin kõik ära.«

V

Isa astus uksest sisse. Ta vaatas meid. Nancy ei tõusnud püsti.

»Öelge talle,« palus Nancy.

»Mina ei tahtnud tulla,« ütles Jason. »Caddy võttis minu vägisi kaasa.«

Isa astus kolde ette. Nancy tõstis pilgu ja vaatas talle otsa. »Kas sa ei võiks tädi Racheli juurde minna ja seal ööd olla,« ütles isa. Nancy vaatas isale otsa, käed põlvede vahel rippu. »Jesus ei ole siin,« ütles isa. »Ma oleksin teda näinud. Mitte kedagi polnud näha.«

»Ta on kraavis,« ütles Nancy. »Passib sääl kraavis.«

»Jama,« ütles isa. Ta vaatas Nancyle otsa. »Kas sa siis tead, et ta siin on?«

»Ma sain märgi,« ütles Nancy.

»Mis märgi?«

»Selle märgi, mis siin laua pääl oli, kui ma kodu tulin. Siinsamas lambi kõrvas laua pääl oli seakont ja selle kondi külles oli verine liha. Ta on sääl vällas. Nigu te siit uksepakust üle astute, on mul ots pääl.«

»Mis ots peal, Nancy?« küsis Caddy.

»Mina ei ole kaevupunn,« ütles Jason.

»Jama,« ütles isa.

»Ta on sääl vällas,« ütles Nancy. »Vaatab praegasel minutil seestsamast aknast sisse ja ootab, et minema lähte. Ja siis on mul ots pääl.«

»Jama,« ütles isa. »Pane oma maja uks lukku ja me viime su tädi Racheli juurde.«

»Sest põle kedagit kasu,« ütles Nancy. Ta ei vaadanud enam isale otsa, küll aga vaatas isa teda, tema pikkade sõrmedega lõtvu liikuvaid käsi. »Edasilükkamisest põle kedagit kasu.«

»Mida sa siis teha tahad?« küsis isa.

»Ma'i ei tää,« ütles Nancy. »Ma'i saa kedagit teha. Natukse edasi lükata. Aga sest põle kedagit kasu. Ei ma sest pääse. Mis määratud on, see mu osaks langeb.«

»Mis sulle määratud on?« küsis Caddy. »Mis su osaks langeb?«

»Mitte midagi,« ütles isa. »Teil kõigil on aeg magama minna.«

»Caddy võttis minu vägisi kaasa,« ütles Jason.

»Mine tädi Racheli juurde,« ütles isa.

»Sest põle kedagit kasu,« ütles Nancy. Ta istus kolde ees, küünarnukid põlvedel, pikkade sõrmedega käed põlvede vahel. »Kui koguni te köögist põle kedagit kasu. Kui te laste seltsis põrandal magamisest põlnd kasu, sest teine omik tulen jälle kodu ja veri –«

»Kuss,« ütles isa. »Pane nüüd oma uks korralikult riivi, kustuta tuli ära ja heida ilusti magama.«

»Ma kardan pimedat,« ütles Nancy. »Kardan, et see võib pimedas sündida.«

»Mõtled siin põleva lambi ääres kogu öö üleval istuda?« küsis isa. Uuesti hakkas kolde ees konutav Nancy, pikad käed põlvede vahel, oma imelikku häält tegema. »Ah, kuramus,« ütles isa. »Tulge, lapsed! Magamamineku aeg on ammu käes.«

»Kui kodu lähte, on mul ots pääl,« ütles Nancy. Ta kõneles vaikse häälega ja tema ilme näis olevat rahulik, nagu olid rahulikuks jäänud käedki. »Igastahes on mul kirsturaha olemas, Lovelady-ärra kääs oiul.« Mr. Lovelady oli kasimata välimusega lühikest kasvu mees, kes korjas neegritelt kindlustusmaksu, käis iga laupäeva hommikul neegrite osmikud ning valgete köögid läbi ja võttis igaühelt viisteist senti. Ta elas naisega hotellis. Aga ühel hommikul tappis naine enda ära. Neil oli üks laps, väike tüdruk. Pärast naise surma kadus mr. Lovelady oma tütrega Jeffersonist. Paar nädalat hiljem tuli ta üksinda tagasi. Ja iga laupäeva hommikul võis teda jälle näha linnaservas või mõnel kõrvaltänaval ikka kuhugi minemas.

»Jama,« ütles isa. »Kui ma homme hommikul kööki tulen, oled sina esimene, keda ma näen.«

»Eks kedagit ikke nääte,« ütles Nancy. »Aga kesse kedagit on, mõistab ainult Issand öelda.«

VI

Me jätsime ta kolde ette istuma.

»Tule ja pane uks riivi,« ütles isa. Aga Nancy ei tõusnud. Ta ei vaadanud enam meie poole, lihtsalt istus vaikselt, ühel pool lamp, teisel pool koldetuli. Kui me tee pealt tagasi vaatasime, nägime teda avatud uksest.

»Mida, isa?« küsis Caddy. »Mida Nancyga tehakse?«

»Mitte midagi,« vastas isa. Jason oli isa kukil ja meist kõige pikem. Me läksime kraavikaldast alla. Ma vaatasin vargsi ringi.

Kuuvalgus oli kraavis varjudega segi ja suurt midagi ei näinud.

»Kui Jesus on siin peidus, siis meid ta näeb, eks ole?« küsis Caddy.

»Teda ei ole siin,« ütles isa. »Ta läks ammu aja eest Jeffersonist minema.«

»Caddy võttis mu vägisi kaasa,« ütles Jason; taeva taustal paistis, nagu oleks isal kaks pead, väike pea ja suur pea. »Mina ei tahtnud tulla.«

Me ronisime teisest kraavikaldast üles. Nancy maja ja lahtine uks paistsid ikka veel, aga Nancyt ennast me enam ei näinud – Nancyt, kes lahtise uksega istus kolde ees, sest ta oli väsinud. »Ma olen kõigest lihtsalt väsind,« oli Nancy öelnud. »Ma põle muudku üks niger. See põle mu süü.«

Küll aga kuulsime teda, sest niipea kui me kraavist läbi saime, hakkas jälle see imelik hääl, mis oli nagu laulmine, aga laulmine tegelikult ei olnud. »Kes meil nüüd pesu pesema hakkab, isa?« küsisin mina.

»Mina ei ole niger,« ütles Jason, kes istus isa kukil, isa peast kõrgemal.

»Sa oled veel hullem,« ütles Caddy. »Sa oled kaevupunn. Kui miski siit praegu välja hüppaks, kardaksid sa veel rohkem kui ükspuha kes niger.«

»Ei kardaks,« ütles Jason.

»Ja pistaksid lõugama,« ütles Caddy.

»Caddy,« ütles isa.

»Ei pistaks!« ütles Jason.

»Argpüks,« ütles Caddy.

»Candace!« ütles isa.

PÕUANE SEPTEMBER

I

Kuuekümne kahe päevasest põuast verekarva septembriõhtuses hämaruses oli see levinud nagu kulutuli – kõmu või tõsijutt või mis see oligi. Midagi, mis olevat miss Minnie Cooperi ja ühe neegri vahel juhtunud. Kas oli naist rünnatud või solvatud või lihtsalt ehmatatud, seda ei teadnud täpselt ükski meestest, kes istusid tol laupäeva õhtul juuksuriäris, kus laeventilaator läppunud õhku värskendamata pöörles, paisates neile regulaarsete voogudena näkku imalat pumati ja lõhnavee, nende oma läila väljahinguse ning higiste kehade lehka.

»Ainult et Will Mayes see küll ei olnud,« ütles üks juuksureist – keskealine, kõhn, kahkja liivakarva jume ja leebe näoga mees, kes ajas parajasti kundel habet. »Ma tunnen Will Mayesi. Tema on korralik niger. Ja miss Minnie Cooperit tean ma ka.«

»Mida sa's temast tead?« küsis üks ta ametivendadest.

»Kes ta õieti on?« küsis esimese kunde. »Mõni nooruke tüdruk või?«

»Ei,« ütles esimene juuksur. »Ta on vist neljakümne ringis ja pole abielus. Sellepärast ma ei usugi, et –«

»Või ei usu, kurat!« hüüdis üks higilaigulises siidsärgis noorukivolask. »Kas sa pead valge naise sõnast vähem kui nigeri omast?«

»Ma ei usu, et Will Mayes seda tegi,« ütles juuksur. »Ma tunnen Will Mayesi.«

»Võib-olla sa tead siis, kes seda tegi. Võib-olla aitasid tal juba linnast jalga lasta, sa kuradi nigerisemu.«

»Ma ei usu, et keegi midagi tegi. Ma ei usu, et seal üldse midagi oli. Jäägu see teie endi otsustada, poisid, kas vananevatel üksikutel naistel ei teki vahel ettekujutusi, mida meestel on raske –«

»Kuradi kena valge mees olete siis küll,« ütles tema kunde. Ja hakkas end lina all liigutama. Nooruk oli püsti karanud.

»Ah ei usu?« hüüdis ta. »Kas sa süüdistad üht valget naist valetamises?«

Juuksur seisis, habemenuga käes, oma pooleldi tõusnud kunde kohal. Ta ei vaadanud ringi.

»See on kõik sellest kuradi ilmast,« ütles üks meestest. »Selle kuumaga teeksid ei tea mida. Kas või miss Minnie'ga.«

Keegi ei naernud. Juuksur sõnas oma leebel järeleandmatul toonil: »Ma ei süüdista kedagi. Ma lihtsalt tean niisama hästi kui teiegi, poisid, et naistel, kes pole –«

»Sa kuradi nigerisemu!« hüüdis nooruk.

»Ole vait, Butch*,« ütles üks meestest. »Meil on aega küll asja uurida, enne kui midagi ette võtame.«

»Kellel meil? Kes seda uurib?« hüüdis nooruk. »Või aega, kurat! Ma –«

»Tore valge mees olete mul küll,« ütles raseeritav kunde. »Pole midagi öelda.« Oma seebivahuse lõuaga meenutas ta filmide habemessekasvanud kullaotsijaid. »Mehesõna, poiss,« pöördus ta nooruki poole. »Ja kui siin linnas pole valgeid mehi ollagi, siis võid arvestada minuga, ehkki ma olen ainult läbisõitev proovireisija.«

»Õigus, poisid,« ütles juuksur. »Tehke kõigepealt tõde kindlaks. Ma tunnen Will Mayesi.«

»Mis, kurat!« karjus nooruk. »Mõelda, et üks valge mees meie linnas –«

»Ole vait, Butch,« ütles too kes ennegi. »Meil on aega küll.«

Proovireisija pöördus toolil ümber. Ta vaatas rääkijale otsa. »Kas tahate öelda, et miski õigustab nigeri kallalekippumist valgele naisele? Et teie, kes tahate end valgeks meheks pidada, kiidate seda heaks? Minge parem Põhja tagasi, kust te tulite. Meil Lõunas pole teiesuguseid vaja.«

»Mis Põhja?« küsis kõnetatu. »Ma olen siin linnas sündinud ja kasvanud.«

»Kurat küll!« hüüdis nooruk, vaadates otsivalt, hämmeldunult ringi, otsekui püüaks meenutada, mida tahtis öelda või teha. Ta pühkis käisega oma leemendavat nägu. »Olgu ma neetud, kui lasen üht valget naist –«

»Mehesõna, poiss,« ütles proovireisija. »Sest kui nad, kurat –«

Traatvõrgust uks prahvatas lahti. Sisse astuv mees jäi harkisjalu ja oma tursket keha kergelt kõigutades keset tuba seisma. Tema valge särgi krae oli avatud; peas kandis ta viltkübarat. Mehe äge väljakutsuv pilk libises üle istujate. Tema nimi oli McLendon. Ta oli olnud maailmasõjas Prantsuse rindel ohvitseriks ning saanud vapruse eest medali.

»Või nii,« sõnas ta, »teie kavatsete lihtsalt siin kükitada, kui üks must litapoeg meie linnas valget naist vägistab?«

Butch kargas jälle püsti. Siidsärk liibus kleepjalt vastu ta turskeid õlgu; kummagi kaenla all oli tume poolkuulaik. »Mida ma neile kogu aeg räägin! Mida ma neile –«

»Kas seal ikka juhtus midagi?« küsis üks istujaist. »Hawkshaw'l on õigus: see pole esimene kord, kus ta räägib meestest hirmulugusid. Kas ei rääkinud ta umbes aasta eest, et üks mees vahtinud köögikatuselt, kuidas ta lahti riietub.«

»Misasja?« küsis proovireisija. »Mis jutt see on?« Juuksur oli teda aeglaselt toolile tagasi surunud; nüüd aga nõksatas ta jälle sirgu, kael õieli. Juuksur püüdis teda endiselt tagasi hoida.

McLendon pöördus järsult rääkija poole. »Juhtus? Mis kuradi tähtsust sel on? Kas te mõtlete lasta mustadel litapoegadel teha, mis tahavad, kuni üks neist saabki sellega hakkama?«

»Mida ma neile räägin!« hüüdis Butch. Ta vandus pikalt ja mõttetult, vahet pidamata.

»Kuss, kuss,« ütles üks. »Mitte nii valjusti. Räägi tasemini.«

»Õigus,« ütles McLendon, »mis siin enam rääkida. Mina olen rääkinud. Kes tuleb kaasa?« Ta kõigutas end päkkadel, lastes pilgul ringi käia.

Juuksur hoidis, nuga teises käes, proovireisija nägu paigal. »Tehke kõigepealt tõde kindlaks, poisid. Ma tunnen Willy Mayesi. Tema see küll ei olnud. Kutsuge šerif ja tehke kõik nagu kord ja kohus.«

McLendon pööras tema poole oma raevuka liikumatu näo. Juuksur ei keeranud pilku ära. Tundus, nagu kuuluksid nad eri rassidesse. Ka teised juuksurid olid habemeajamise katkestanud. »Kas sa tahad öelda,« sõnas McLendon, »et pead nigeri sõnast enam kui valge naise omast? No tead, sa kuradi nigerisemu –«

Mees, kes ennist oli rääkinud, tõusis ja haaras McLendonil käsivarrest; ka tema oli sõjas olnud. »Rahu, rahu. Arutame selle asja läbi. Kes meist teab, mis seal tegelikult juhtus?«

»Või arutame, kurat!« McLendon kiskus käe vabaks. »Kõik, kes on minuga, tõusku püsti. Need, kes ei ole –« Ta lasi pilgul ringi käia, pühkides käisega nägu.

Kolm meest tõusid. Ka proovireisija ajas end toolilt üles. »Hei,« ütles ta lina kaela ümbert kiskudes, »võtke see kalts mul kaelast. Ma lähen temaga. Ma ei ole küll siit linnast, aga kurat võtku, kui meie emasid ja naisi ja õdesid –« Ta pühkis kokkukäkrutatud linaga üle näo ja viskas lina põrandale. McLendon seisis keset tuba ning sõimas ülejäänuid. Veel üks mees tõusis ja astus tema poole. Teised istusid kohmetult, üksteisele otsa vaatamata; siis tõusid nad ükshaaval ja liitusid temaga.

Juuksur korjas lina põrandalt üles ning hakkas seda korralikult kokku panema. »Ärge tehke seda, poisid. Will Mayes pole süüdi. Ma olen selles kindel.«

»Lähme,« ütles McLendon. Ta pöördus järsult ringi. Tema tagataskust paistis raske automaatpüstoli pära. Nad läksid välja. Uks prahvatas nende järel kinni, pannes läppunud õhu võnkuma.

Juuksur pühkis noa kähku ja hoolikalt puhtaks, pani kõrvale ning jooksis tagatuppa kübarat võtma. »Ma tulen kohe tagasi,« hõikas ta ametivendadele. »Ma ei või lasta –« Ta tõttas joostes välja. Teised kaks jõudsid lävele, kui uks löögist tagasi põrkus, ning jäid talle, kaelad õieli, järele vaatama. Õhk tänaval oli raske ja elutu, tekitades kurgupõhjas metalse maitse.

»Mis saab ta teha?« ütles üks. Teine kordas tasakesi: »Issand jumal, issand jumal.« – »Ma oleksin sama hea meelega Will Mayesi kui tema nahas, kui ta peaks McLendoni vihale ajama.«

»Issand jumal, issand jumal,« sosistas teine.

»Mis sa arvad, kas Will Mayes tõesti tegi seda?« küsis esimene.

II

Miss Minnie Cooper oli kolmekümnekaheksane või kolmekümneüheksane ning elas oma haige ema ja kõhna koltunud väsimatu tädiga väikeses puumajas. Igal hommikul kella kümne ja üheteistkümne vahel ilmus ta pitside ja paelakestega ehitud kodusetanus maja verandale ning istus seal keskpäevani kiigel. Pärast lõunat heitis ta mõneks ajaks pikali, et oodata leitsaku taandumist. Siis läks ta ühes neist kolmest või neljast uuest vuaalkleidist, mis ta igal suvel endale muretses, kesklinna ning veetis kogu õhtupooliku teiste naistega mööda poode, kus nad uurisid ühte ja teist ning kauplesid külmal vastuvaidlematul toonil hindade üle, vähimagi kavatsuseta midagi osta.

Nad elasid lahedasti – ei kuulunud küll Jeffersoni koorekihti, ent siiski lugupeetud perekondade hulka –, ning oma silmatorkava, veidi ülepakutud käitumise ja riietusega jättis miss Minnie ikka veel keskmiselt rahuldava mulje. Noore tütarlapsena aitasid sale närviergas keha ja teatav eksalteeritud lõbusus tal püsida mõne aja linnakese seltskonnaelu keskpunktis – senikaua kui seltskonnaelu piirdus tema eakaaslaste jaoks kooli-

pidude ja kirikupühadega, ning nad olid veel liiga lapsed, et seisusevahedest hoolida.

Ta ise taipas viimasena, et pind on jalge alt kadumas: et need, kelle hulgas tema leegike oli põlenud teistest pisut heledama särinaga, hakkasid juba maitsma meheliku snobismi ja naiseliku kättemaksu mõnusid. Sellest peale omandaski tema nägu tolle pingutatult lõbusa ilme. Endiselt tuli ta selle nagu maski või lipuga varjulistel verandadel või suvistel muruplatsidel toimuvaile koosviibimistele, silmis hämmeldunud ja raevukas tõeeitus. Kord õhtul ühel peol juhtus ta üht noormeest ja kaht neidu – endisi klassikaaslasi – pealt kuulma. Sestsaadik ei võtnud ta küllakutseid enam vastu.

Ta vaatas, kuidas tüdrukud, kellega ta oli koos üles kasvanud, abiellusid, rajasid kodu ja perekonna, temal aga polnud ühtki pidevamat kavaleri, kuni ta endiste sõbrataride lapsed olid teda juba mitu aastat »tädiks« kutsunud ning kuulanud emade kõlavaid jutte sellest, milline menu tädi Minnie'l noorena oli. Siis märkas linn, et ta on hakanud pühapäevaõhtuti panga kassapidajaga ringi sõitma. Too oli umbes neljakümnene lesk – näost punetav, alati kergelt odekolonni või viski järele lõhnav mees. Tal oli linna esimene auto, punane kahekohaline masin; Minnie'l oli esimene looriga autosõidukübar, mida linnas kunagi nähtud. Ja linnarahvas hakkas ütlema: »Vaene Minnie.« – »Aga ta on juba küllalt vana, et teada, mis teeb,« ütlesid teised. Ja umbes tol ajal hakkas ta oma endisi kooliõdesid paluma, et nende lapsed ei hüüaks teda »tädiks«, vaid »nõbuks«.

Sellest oli nüüd kaksteist aastat, kui linnakese avalik arvamus oli liigitanud ta kergemeelsete naiste kilda, ja kaheksa aastat, kui kassapidaja oli asunud tööle ühte Memphise panka. Kord aastas jõulude ajal naasis ta Jeffersoni, et veeta üks päev traditsioonilise poissmeesteseltskonnaga jõeäärses jahilaagris. Aknakardinate tagant jälgisid Minnie naabrid seltskonna möödumist, ja esimesel jõulupühal kombekohast visiiti tehes rääkisid nad Minnie'le kassapidajast, kui hea too välja nägevat, ja et kuuldavasti minevat tal Memphises hästi, ise vargsi kilavi silmi Minnie kramplikult naeratavat nägu uurides. Tavaliselt olid tal tolleks kellaajaks juba lõhnad juures. Viskiga varustas teda üks noormees, kes töötas apteegi soodaveebaaris. »Muidugi hangin,« vastas too pärimistele. »Las vanatüdrukul olla üks väike rõõm.«

Tema ema ei lahkunud enam üldse oma toast; kogu majapidamine lausa kiitsaka tädi õlul. Sel taustal oli Minnie kirevais kleitides, tema tühjades, tegevusetą päevades midagi raevukalt eba-

reaalset. Nüüd käis ta õhtuti ainult naistega, naabrinnadega väljas kinos. Aga igal pärastlõunal pani ta mõne uutest kleitidest selga ning läks üksi kesklinna, kus ta noorukesed »nõbud« oma saledate graatsiliste peade, kõhnade kohmakate käsivarte ja oskamatult hööritavate puusadega lonkisid juba ringi, üksteise käe alt kinni, või poistega paariti soodaveeleti ääres kiljusid ja kihistasid, sellal kui tema neist möödus ning läks edasi piki tihedat poodide rida, mille ustel kükitavad ja nõjasklevad mehed ei vaadanud talle enam järelegi.

III

Juuksur tõttas mööda tänavat, kus tiirlevaist putukaist ümbritsetud harvad lambid rippusid otsekui tühjuses, elutus õhus räiged ja liikumatud. Päev oli tolmupalakais hinge heitnud; väsinud tolmusse mattunud hämara väljaku kohal kõrgus kummuva vaskkellana selge laotus. Idast taevaserva alt kumas tohutu kuu.

Kui ta neile järele jõudis, ronisid McLendon ja veel kolm meest parajasti ühel kõrvaltänaval autosse. McLendon pistis oma härjapea autokatuse alt välja. »Ah mõtlesid ümber?« küsis ta. »Tark tegu, igatahes. Sest kui linn homme kuuleb, kurat, mis juttu sa täna –«

»Pole midagi, pole midagi,« ütles teine sõjaveteran. »Hawkshaw on okei. Tule kaasa, Hawk; hüppa sisse.«

»Will Mayes seda küll ei teinud, poisid,« ütles juuksur. »Kui seal üldse midagi juhtus. Te ju teate sama hästi kui mina, et kuskil linnas pole nii korralikke nigereid kui meil. Ja te teate ka, et naised arvavad meestest igasugu asju, milleks tegelikult pole põhjust; ja miss Minnie on igatahes –«

»Muidugi, muidugi,« ütles veteran. »Me kuulame ta ainult vähekese üle; muud ei midagi.«

»Või kuulame!« hüüdis Butch. »Kui me sellel litapojal kaela –«

»Ole vait, kurat võtaks!« käratas veteran. »Kas sa tahad, et kogu linn –«

»Las kuulevad, kurat!« ütles McLendon. »Las iga viimne kui litapoeg, kes mõtleb valgele naisele –«

»Lähme, lähme juba; teine auto tuli.« Teine auto ilmus pidurite kriunudes tänavaotsal tolmupilvest nähtavale. McLendon käivitas masina ja sõitis ees. Tolm hõljus uduna õhus; selle nimbuses tundusid tänavalaternad otsekui vee all hõõguvat. Nad suundusid linnast välja.

Mõne aja pärast pöörasid nad täisnurga all kõrvalteele. Ka selle rattajälgede kohal, nagu üle kogu maa, hõljus tolm. Siis kerkis taeva taustale külmhoone tume mürakas, kus Will Mayes oli öövahiks. »Ehk peaksime siin kinni?« ütles veteran. McLendon ei vastanud. Ta kihutas edasi, siis pidurdas järsult; autolaternate valgusel paistis nende ees lage sein.

»Kuulake mind, poisid,« sõnas juuksur. »Kui ta on siin, eks ole see's tõend, et tema seda ei teinud? Eks ole ju? Sest kui see oleks tema olnud, oleks ta põgenenud. Te mõistate seda isegi.« Teine auto jõudis neile järele ja peatus samuti. McLendon ronis välja; Butch kargas kohe tema kõrvale. »Kuulake, poisid,« ütles juuksur.

»Tuled surnuks!« käsutas McLendon. Lämbe pimedus mattis nad endasse. Ei kostnud ainsatki häält peale nende oma hingeldamise, kui kopsud kõrbenud tolmust, kus nad juba kaks kuud olid elanud, õhku otsisid; siis eemaldusid McLendoni ja Butchi krigisevad sammud, ja hetk hiljem hõikas McLendon:

»Will! . . . Will!«

Kuu kume verevalum idas taevaserval suurenes. Siis kerkis ta horisondile, täites õhu, tolmu hõbevalgusega, nii et tundus, nagu elaksid, hingaksid nad sulatina katlas. Ei kostnud ainsatki öölindu ega putukat; üksnes nende endi hingamine ja jahtuvate autokerede vaiksed metalliplõksatused. Kui kehad üksteist puudutasid, tundus, nagu higistaksid nad kuivalt, sest pooridest ei tulnud enam piiskagi. »Issand!« ütles keegi. »Ronime õige välja.«

Aga nad ei liigutanud enne, kui eemalt pimedusest hakkasid kostma ebamäärased hääled; siis ronisid nad välja ning jäid, üleni pingul, lämbes pimeduses ootama. Siis kostsid jälle hääled: hoop, sisisev oie ja McLendoni summutatud kirumine. Seisnud veel hetke, pistsid nad häälte suunas jooksma. Nad jooksid takerduva summana, otsekui millegi eest põgenedes. »Lööge ta maha, lööge ta maha,« ähkis keegi sosinal. McLendon tõrjus nad tagasi.

»Mitte siin,« ütles ta. »Lükake ta autosse.« – »Lööge maha, lööge see must litapoeg maha!« sosistas sama hääl. Neeger tiriti auto juurde. Juuksur oli jäänud selle kõrvale ootama. Ta tundis, kuidas higi voolab, ning teadis, et hakkab varsti oksele.

»Mis lahti, kaptinid*?« küsis neeger. »Mina põle kedagit teind. Jumala eest, mr. John.« Kellelgi olid käerauad kaasas. Nad rähklesid neegri ümber, kes seisis nagu post, – hääletult, tõtlikult, üksteisele ette jäädes. Neeger lasi käed tõrkumata raudu panna; tema pea pöörles kiirelt ja lakkamatult, uurides hämaraid nägusid.

»Kes te olete, kaptinid?« küsis ta, kallutades end uurivalt ettepoole, nii et nad tundsid tema hingeõhku ja haistsid vänget higilehka. Ta nimetas paari nime. »Mis ma teie meelest teind olen, mr. John?«

McLendon kiskus auto ukse lahti. »Roni sisse!« käskis ta.

Neeger ei liigutanud. »Mis te minuga teha tahte, mr. John? Mina põle kedagit teind. Valge rahvas, kaptinid, mina põle kedagit teind. Ma vannun jumala nimel.« Ta tundis veel ühe mehe ära.

»Roni sisse!« käskis McLendon. Ta lõi neegrit. Teised hingasid kuival vilinal välja ning jagasid pimesi hoope, ja neeger pöördus ning äigas vandudes raudus kätega neile vastu nägu. Rauad tabasid juuksuri suud, ja ka tema lõi neegrit. »Lükake ta autosse,« käskis McLendon. Mehed tõukasid neegrit. Too loobus vastupanust ja ronis autosse, oodates vaikselt, kuni ka teised kohad sisse võtsid. Ta istus juuksuri ja veterani vahel, liikmed kägaras koos, et neid mitte puudutada, pilk kiirelt ja lakkamatult näolt näole vilamas. Butch seisis väljas astmelaual. Auto hakkas liikuma. Juuksur tohterdas taskurätiga huult.

»Mis juhtus, Hawk?« küsis veteran.

»Ei midagi,« kostis juuksur. Nad jõudsid maanteele tagasi ning pöörasid linnast välja. Teine auto aeglustas sõitu, et tolmust pääseda. McLendon lisas kiirust; viimased äärelinnamajad jäid selja taha.

»Kurat, küll haiseb teine!« kirus veteran.

»Selle vastu saab abi,« ütles ees McLendoni kõrval istuv proovireisija. Väljas astmelaual kadus Butchi vandumine kuuma õhuvoolu. Juuksur kummardus järsku ettepoole ja puudutas McLendonit õlast.

»Lase mind välja, John,« ütles ta.

»Hüppa, kui tahad, nigerisemu,« kostis McLendon pead pööramata. Ja kihutas edasi. Nende taga tolmupilves kiiskasid teise, nähtamatu auto tuled. Mõne aja pärast pööras McLendon kitsale, kauasest kasutamatusest konarlikule teele. See viis kunagisse tellisevabrikusse, millest praegu oli jäänud vaid rida punakaid kuhelikke ning umbrohtu ja väätidesse kasvanud põhjatuid auke. Platsi oli vahepeal karjamaana kasutatud, kuni ühel päeval oli omanikul üks muuladest kadunud. Kuigi ta aukudes pika ridvaga ettevaatlikult sobras, ei ulatanud ritv nende põhjani.

»John,« ütles juuksur.

»Eks hüppa maha,« kostis McLendon, juhtides kihutavat autot piki vanu rattajälgi. Neeger juuksuri kõrval lausus: »Mr. Henry.«

Juuksur nihkus ettepoole. Tee kitsas tunnel sööstis neile vastu, neist mööda. Oli, nagu ümbritseks neid kustunud kõrgahju õhuvool – jahedam, ent täiesti elutu tõmme. Auto hüples konarlikul teel.

»Mr. Henry,« ütles neeger jälle.

Juuksur hakkas ägedalt ust kangutama. »Hei, ettevaatust!« hõikas veteran, aga juuksur oli ukse juba lahti löönud ning astmelauale roninud. Veteran püüdis end risti üle neegri kallutades temast kinni haarata, aga juuksur hüppas juba. Auto kihutas kiirust vähendamata edasi.

Hoog paiskas ta raginal läbi paksus tolmuürbis maltsade teeäärsesse kraavi. Tolm kerkis pahvakuna üles, kui ta seal keset kuivalt praksuvaid puitunud varsi maas kööksus ja öökis, kuni ka teine auto möödus ja kaugusse kadus. Siis ajas ta end püsti ning hakkas longates tagasi minema. Maanteele jõudes keeras ta linna poole ja kloppis tolmused riided kätega puhtaks. Kuu oli kõrgemale tõusnud ning säras lõpuks tolmust vabanenult ülal taevas, ja varsti hakkas eemalt tolmust paistma linna kuma. Juuksur läks longates edasi. Mõne aja pärast kuulis ta automüra ning märkas tulesid tolmus selja taga tugevnevat, ja ta keeras teelt kõrvale ning kükitas seni maltsade vahel, kuni nad olid möödunud. McLendoni auto tuli seekord viimasena. Seal istus neli meest, ja Butch ei seisnud enam astmelaual.

Nad sõitsid edasi, kadudes tolmupilve; nende kiiskavad tuled ja müra hääbusid. Üleskeerutatud tolm hõljus veel mõnd aega õhus, siis aga vajus jälle igavesse põrmu. Juuksur ronis uuesti maanteele ja limpas linna poole edasi.

IV

Tol laupäeval õhtusöögiks riietudes tundus talle, nagu põleks kogu ihu palavikus. Tema käed värisesid haake ja aasu otsides, silmad hõõgusid palavikuliselt, ning juuksed olid kammimisel elektrit täis. Ta polnud veel riides, kui sõbrannad ilmusid; nad istusid ja ootasid, kuni ta sukad jalga tõmbas ning õhkõrna pesu ja uue vuaalkleidi selga pani. »Kas sa tunned end küllalt hästi, et välja tulla?« küsisid nad, mingi tume varjatud hõõgus silmis. »Kui sa sellest šokist toibunud oled, pead sa meile kõik ära rääkima. Mis seal juhtus; mis ta ütles ja tegi.«

Kui nad puude varjulises hämaruses keskväljaku poole läksid, hakkas ta sügavalt sisse ja välja hingama, otsekui vettehüppeks valmistuv ujuja, kuni lõpuks värin lakkas. Kõik neli käisid aeglaselt; osalt tapvast kuumusest, osalt tema pärast muretsedes. Aga kui nad väljakule lähenesid, algasid värinad uuesti; ta käis, pea püsti, käed külgedel kõvasti rusikas, teiste erutatud sosinaist ümbritsetud, kõigil üks ja sama palavikuline hõõgus silmis.

Nad jõudsid väljakule, tema õrna ja haprana oma uhiuues kleidis ikka teiste keskel. Nüüd värises ta juba kogu kehast. Ta käis üha aeglasemalt ja aeglasemalt, nagu lapsed jäätist limpsivad, pea püsti ja silmad näo kramplikult tõstetud lipul palavikuliselt kilamas. Nad möödusid hotellist ning selle ees kõnniteel toolidel lösutavatest pintsakuta proovireisijatest, kes teda pead pöörates silmitsesid: »Toosama, näed? Too keskmine, roosas kleidis.« – »Ah see või? Mis nad tolle nigeriga tegid? Kas nad. . . ?« – »Aga muidugi. Temaga on kõik kombes.« – »Kombes?« – »Muidugi. Ta läks väikesele reisile.« Siis soodaveebaar selle uksel nõjasklevate meestega, kellest isegi nooremad kergitasid väheke kaabut ning seirasid tema hööritavaid puusi ja sääri, kui ta möödus.

Nad läksid edasi, möödudes härrade kerkivaist kübaraist, äkitselt vaibunud häälte aupaklikus, hoidvas ja kaitsvas vaikuses. »Kas näed?« sosistasid sõbrannad, hääled nagu lõpmata pikad iharad joovastusohked. »Väljakul pole ühtki neegrit. Mitte ainustki.«

Nad jõudsid kinno. Oma heledasti valgustatud fuajeega, millekirevailt plakatitelt vaatasid vastu elu hirmsad ja hurmavad metamorfoosid, oli see nagu väike võluriik. Tema huuled hakkasid võbelema. Pimedas, kui film juba alanud, poleks enam viga; ta suudaks naeru tagasi hoida, et see ei lõpeks nii kiiresti ja kähku ära. Seepärast tõttas ta pöörduvate nägude, vaiksete üllatunud sosinate vahel edasi. Nad istusid oma tavalistele kohtadele, kust ta võis jälgida vahekäiku ning näha noormehi ja neide ekraani hõbedasel taustal paariti sisenemas.

Tuled kustusid; ekraan täitus hõbevalgusega, ja varsti hakkas sellel rulluma elu – hurmav, kirglik ja kurb –, ent noormehi ja neide, poolpimeduses lõhnavaid ja sosisklevaid, tuli ikka veel sisse, paarjate siluettidena graatsilisi ja sihvakaid, saledad kärmed kehad veel ujedad, jumalikult noored; nende taga aga kohus hõbedane unelm vääramatult üha edasi. Siis hakkas ta naerma. Ta püüdis naeru alla suruda, aga see läks veel valjemaks; ümberringi pöörati päid. Ta naeris aina edasi, kui sõbrannad ta üles aitasid ja välja talutasid; ning seistes väljas kõnniteel, köökus ta kiledalt ja katkematult naerda, kuni takso tuli ja ta sisse aidati.

Sõbrannad vabastasid ta roosast vuaalkleidist ja õhkõrnast aluspesust ja sukkadest ning panid voodisse, laotasid oimudele jääkompressid ning saatsid arsti järele. Toda ei leitud aga kuskilt, ja nii askeldasid nad summutatult ihkudes haige ümber, uuendasid kompresse ja lehvitasid tuult. Kuni jää veel värske ja külm oli, lakkas ta naermast ning lamas mõnd aega vagusi, üksnes tasa soigudes. Ent varsti hakkas naer jälle tõusma ja paisus kiljuvaks kriiskamiseks.

»Tssssssssss! Tsssssssssssss!« sosistasid sõbrannad kompressi vahetades, tema pead silitades, juustest halli otsides. »Vaene Minnie!« Siis üksteisele otsa vaadates: »Mis te arvate, kas seal tegelikult oli midagi?« – silmad tumedalt, salalikult ja kirglikult hõõgumas. »Tssssssssss! Vaene tüdruk! Vaene Minnie!«

V

Oli kesköö, kui McLendon auto oma uue kena maja ees peatas. Värskelt valge-roheliseks värvitud, oli maja viks ja puhas nagu linnupuur ning peaaegu sama väike. Ta lukustas auto, läks verandatrepist üles ning astus tuppa. Tema naine, kes istus laualambi kõrval tugitoolis, tõusis püsti. McLendon jäi keset tuba seisma ja põrnitses teda, kuni naine silmad maha pööras.

»Vaata, mis kell on,« ütles McLendon kellale osutades. Naine seisis tema ees, silmad maas, ajakiri käes; nägu kahvatu, pingul ja väsinud. »Kas ma pole sulle rääkinud, et sa ei istuks ja passiks, millal ma koju tulen?«

»John,« ütles naine. Ta pani ajakirja kõrvale. End päkkadel kõigutades põrnitses McLendon teda oma leemendava näo ägedate silmadega.

»Kas ma pole sulle öelnud, ah?« Ta astus naise poole. Nüüd vaatas naine üles. McLendon haaras tal õlast. Naine seisis alistunult ja vaatas talle otsa.

»Ära tee, John. Mul ei olnud und . . . Sellest kuumusest; ma ei tea millest. Palun, John. Mul on valus.«

»Kas ma pole sulle öelnud?« McLendon laskis naisest lahti ja pooleldi tõukas, pooleldi lõi ta toolile. Seal lamades vaatas naine hääletult, kuidas ta toast lahkus.

Ta läks läbi maja, kiskudes käigu peal särgi seljast; pimedal tagaverandal jäi ta võrkukse ees seisma, pühkis särgiga nägu ja õlgu ning viskas särgi maha. Võtnud tagataskust püstoli, asetas ta selle voodi kõrvale lauale, istus voodile ning võttis kingad

jalast, seejärel tõusis ja lasi püksid põrandale vajuda. Higi voolas juba jälle, ja ta kummardus ning otsis vihaselt särki. Lõpuks ta leidis selle ja pühkis uuesti keha, ning end vastu tolmust traatvõrku surunud, seisis õhku ahmides uksel. Kõikjal valitses hääletus, liikumatus; isegi putukad ei lennelnud. Tundus, nagu lamaks pime maailm halvatuna külma kuu ja laugudeta tähtede all.

ELLY

Nõlvaku järsku langust ääristav piirdepuu jättis tühise mängu-asja mulje. Teekaart oma niitjas embuses hoides jäi see autost vaadatuna vaid ähmaseks triibuks. Siis vilksatas see silmist, kadus selja taha, just nagu kääridega pooleks lõigatud pingul lint.

Siis möödusid nad postist, esimesest viidast, *Mills City 6 miili*, ja Elly mõtles mingi loiu fatalistliku üllatusega, »Varsti olemegi kohal. Nüüd on juba liiga hilja.« Ta vaatas enda kõrval istuvat Pauli, tema rooli hoidvaid käsi ja profiilis nägu, mis jälgis põgenevat teed. »Ütle, mis ma peaksin tegema, et sa minuga abielluksid, Paul?« küsis ta, mõeldes endamisi »Üks mees kündis seal põllul. Ta vaatas, kui me metsast välja tulime, Paulil sõidutekk käe peal, ja autosse tagasi ronisime,« mõte rahulik, veidi hajameelne ja ükskõiknegi, sest kohe pidi selle neelama miski muu. »Midagi hirmsat, mis mul vahepeal unus,« mõtles ta, jälgides üha sagedamini möödavilksatavaid teeviitu, mis tõid Mills City järjest lähemale. »Midagi õudset, mis mulle kohe meenub.« Ise aga küsis vaikselt: »Või ei saa ma enam midagi teha?«

Ka nüüd ei keeranud Paul pead. »Ei,« ütles ta. »Sa ei saa enam midagi teha.«

Siis meenus Ellyle, mis tal ununud oli. Talle tuli meelde vanaema – kurt, aga kõikenägevate kalkide silmadega vana naine, kes Mills Citys ootas; ning ta mõtles hämmelduse ja vaikse ahastusega: »Kuidas ma võisin ta ometi unustada? Kuidas ma võisin? Kuidas ma võisin?«

Ta oli kaheksateistkümnene ja elas koos isa ja ema ja vanaemaga Jeffersonis, siit kahesaja miili kaugusel. Neil oli suur maja, mille väänkasvudesse uppunud verandal polnud valgustust. Nii võis ta seal hämaruses kiigel lamaskleda peaaegu igal õhtul uue mehega. Algul olid need kohalikud poisid ja noormehed, hiljem aga ka võõrad, ükskõik kust tulnud läbisõitjad, keda ta linnas tuttavate pool või juhuslikult oli kohanud, kui neil ainult oli viisakas välimus. Aga ta ei läinud nendega kunagi õhtuti autosõidule, ja varsti uskusid nad kõik teadvat, miks, kuigi mitte igaüks ei kaotanud kohe lootust – vähemalt kuni kohtumaja kell lõi üksteist. Siis järgnes (vahel tund või rohkemgi kestnud peaaegu

täielikule sõnatusele) võib-olla viis minutit tungivat sosistamist: »Sa pead nüüd minema.«

»Ei. Veel natuke.«

»Ei. Kohe.«

»Miks?«

»Niisama. Ma olen väsinud. Tahan magada.«

»Või nii. Et siitsaadik, ja mitte üks tonks. Kas nõnda?«

»Võib-olla.« Nüüd oli Elly pimeduses valvas, virge, jahe, end liigutamatagi juba mingi salajase vaoshoitud naeru taha põgenenud. Ja mees lahkus, tema aga läks pimedasse majja ja nägi pead tõstes ülakoridoris üksildast valgusruutu ja muutus täielikult. Roidunult, peaaegu eideliku sammuga läks ta trepist üles, möödudes lahtisest uksest, mille taga, valgustatud toas, istus vanaema, selg sirge, raamat lahtiselt peos, näoga koridori poole. Enamasti ei vaadanud Elly möödudes uksest sisse. Aga vahel siiski tegi seda. Siis põrnitsesid nad viivuks teineteist: vana naine kalgilt, puurivalt; tüdruk roidunult, väsinult, näos ja tumedais laienenud silmades võimetu vihkamine. Siis oli ta uksest möödas, omaenda toas, ja seisis mõnd aega selle ukse vastu toetudes ning kuulis, kuidas lüliti vanaema toas varsti klõpsatas; vahel nuttis ta tasa ja lootusetult ning sosistas omaette, »Kuradi vanamoor. Kuradi vanamoor.« Siis läks see üle. Ta riietus lahti ja vaatas end peeglist, uurides huuli, mis olid nüüd värvita ning (nagu talle tundus) lõdvad ja punsunud, suudlemisest tuimad ja väsinud. »Issand jumal. Miks ma seda teen? Mis minuga lahti on?« mõtles ta, kujutledes, kuidas peab homme jälle vanaemale otsa vaatama, eelmise õhtu märgid nagu vermed suul, elutüdimus ja -tühjus raevust ning tagakiusatusetundestki sügavam.

Siis ühel pärastlõunal tutvus ta ühe sõbratari juures Paul de Montignyga. Kui mees oli lahkunud, jäid nad sõbratariga kahekesi. Nüüd piidlesid nad teineteist vaikselt, looritatud pilkudega, nagu kaks vehklejat.

»Nii et ta meeldib sulle, eks?« küsis sõbratar. »Sul on veider maitse, ma ütleksin.«

»Kes?« küsis Elly. »Ma ei tea, kellest sa räägid.«

»Ah ei tea?« ütles sõbratar. »Sa ei pannud siis tema juukseid tähele. Nagu kootud müts. Ja huuli. Paksud, pruntis.«

Elly silmitses teda. »Millele sa vihjad?« küsis ta.

»Midagi ma ei vihja,« ütles sõbratar. Ta heitis pilgu koridori poole, siis võttis põuest sigareti ja läitis selle. »Ega mina ka kindlalt tea. Täpselt niisamuti kuulu järgi. Et ta onu tapnud ühe mehe, kes julgenud väita, et neil on neegriverd.«

»Valetad,« ütles Elly.

Sõbratar puhus suitsu välja. »Kuidas soovid. Küsi oma vanaemalt. Tema on ju ka vist Louisianast pärit, peaks nende perekonda teadma.«

»Ja sa ise?« ütles Elly. »Kutsusid ta oma majja.«

»Aga mina ei pugenud temaga riieteruumi suudlema.«

»Mõtleks! Võib-olla ei leidnud sa võimalust.«

»Vähemalt nii kaua, kui sina seal ees olid,« ütles sõbratar.

Õhtul hiljem istus Elly Pauliga juba oma hämaral, varjulisel verandal. Aga nüüd oli ta ise see, kes kell üksteist ärevalt ja tungivalt sosistas: »Ei! Ei! Palun jäta! Palun!«

»Mis lahti? Kardad või?«

»Kardan jah. Palun mine nüüd. Palun.«

»Siis homme?«

»Ei. Ei homme ega kunagi hiljem.«

»Niisiis homme.«

Seekord ei vaadanud ta vanaema uksest möödudes tuppa sisse. Ega toetunud selleks vastu oma toa ust, et nutta. Hingeldades, kähedas juubelduses kordas ta uksele valjusti: »Niger. Niger. Ma tahaksin teada, mis vanamutt ütleks, kui ta sellest kuuleks.«

Järgmisel pärastlõunal, kui ka vanaema verandal toolil istus, nägi Elly kiigest Pauli tulevat. Ta tõusis ja läks mehele trepil vastu. »Miks sa siia tulid?« küsis ta. »Miks?« Siis aga pöördus ja oleks nagu ise pealt vaadanud, kuidas ta, Paul kannul, läks üle veranda tikksirge kuivetu vana naise poole, kes istus praegu sirgelt, kompromissitult range ja vooruslikuna sealsamas salajases paigas, kus kummitasid vist Ellylegi igavesti loendamatuiks jäänud varjud, kõik üheks nimetuks suuks kokku sulanud. Alla kummardudes karjus ta vanale naisele kõrva: »Saa tuttavaks, vanaema – mr. de Montigny!«

»Mis?«

»Mr. de Montigny! Louisianast!« karjus ta uuesti, ja nägi, kuidas vanaema nagu salvav madu kogu ülakehaga järsult tagasi põrkas. See oli pärastlõunal. Õhtul hiljem läks Elly esmakordselt verandast kaugemale. Nad olid Pauliga muruplatsil kasvavais tihedais põõsais, ja seal, tihedas metsikus hämaruses, kaotas Elly hetkeks enesekontrolli. Ta kuulis, kuidas veri temas joovastusest ja meeleheitest ja kättemaksuihast mühas, kuidas see otse allaandmise äärel just nagu valjusti hõisanuks: »Kui ta meid praegu näeks! Kui ta meid praegu näeks!«, kui järsku miski teda – ehkki hääletult – hüüdis ja ta end pöörase ähmiga istuli ajas. Vanaema seisis otse nende kohal, nende selja taga. Millal ta oli tulnud, kui kaua seal seisnud, ei mõistnud nad öelda. Aga ta seisis seal sõnagi lausumata ka kogu pika järelstseeni, kui

Paul kiirustamata lahkus ning Elly suutis vaid juhmilt mõelda, »Mind tabati patult, mida ma ei jõudnudki teha.« Siis oli ta jälle oma toas ning toetus hingeldamist vaos hoides vastu ust, kuulatades vanaema samme, mis pidid kohe trepist üles jõudma ja isa toa poole minema. Aga sammud katkesid vanaema enda ukse kohal. Siis läks ta voodi juurde ja viskus lahti riietumata pikali, süda endiselt pekslemas, veri ikka veel mühamas. »Või nii,« mõtles ta. »Tähendab, homme. Ta räägib isale hommikul.« Siis hakkas ta vähkrema, vaikselt küljelt küljele visklema. »Ma ei jõudnud veel patustadagi,« mõtles ta hingeldades, hämmeldunud kahetsuses. »Tema mõtleb, et jõudsin, ja räägib ka isale, aga mina olen endiselt neitsi. Ta ise viis mu selleni, siis astus viimasel minutil vahele.« Siis ärkas ta silmi paistvast päikesest, nagu ennegi üleni riides. »Nii et täna hommikul,« mõtles ta tuimalt. »Issand jumal. Kuidas ma võisin. Kuidas ma võisin. Ma ei taha ühtki meest, mitte midagi.«

Ta ootas söögitoas, kui isa alla hommikueinele tuli. Isa ei lausunud sõnagi, ilmselt ei teadnud veel midagi. »Võib-olla rääkis ta emale,« mõtles Elly. Ent mõne aja pärast tuli ka ema ja läks siis nagu isagi linna, midagi lausumata. »Nii et ta ei ole veel rääkinud,« mõtles Elly trepist üles minnes. Vanaema uks oli suletud. Kui ta selle avas, nägi ta, et vanaema istub voodis ja loeb lehte. Siis vaatas vana naine oma kalkide leebimatute silmadega talle otsa, sellal kui Elly tühjas majas täiest jõust kisendas: »Mis muud mul üle jääb – siin armetus surnud linnakeses? Ma lähen tööle. Ma ei taha niisama vedelda. Otsige mulle mõni töökoht – ükskõik mis, ükskõik kus, peaasi et see oleks kuskil nii kaugel, et ma ei peaks Jeffersoni nime enam kunagi kuulma!« Ta oli ristitud vanaema järgi Ailanthiaks, aga juba viisteist aastat ei kuulnud vanaema ei enda ega lapselapse ega kellegi teise nime, kui seda just lausa ei röögitud, nagu Elly praegu röökis: »Seda ei jõudnud eile veel juhtudagi! Ei usu või? Ma räägin tõtt. Seda ei jõudnud veel juhtudagi! Vähemalt seegi oleks midagi, midagi olnud...« Vanaema kalgid silmad jälgisid teda tolle liikumatu, ainitise, kõikenägeva pilguga, millega vaatavad kurdid. »Hea küll!« karjus Elly. »Ma abiellun! Jääd sa siis rahule?«

Õhtu poole sai ta Pauliga linnas kokku. »Ega sul eile pahandust ei tulnud?« küsis Paul. »Tohoh, mis lahti? Kas nad –«

»Ei. Abiellu minuga, Paul.« Nad istusid apteegis, soodaveebaari kaugemas otsas, retseptipuldist osaliselt varjatuna, kuigi iga hetk võis keegi selle taha tulla. Ta liibus Pauli vastu, nägu kahvatu, pingul, värvitud suu nagu verine haav. »Abiellu minuga. Või muidu on hilja, Paul.«

»Ega ma igaühega abiellu,« ütles Paul. »Nonoh. Võta end kokku.«

Elly liibus tema vastu – ahvatlev, lubav, hääl rauge ja anuv. »Eile õhtul oleks see äärepealt juhtunud. Kui sa minuga abiellud, siis võib.«

»Ah siis võib? Kas enne või pärast?«

»Igal ajal. Kas või kohe.«

»Tänan ei.«

»Ka siis, kui kohe?«

»Aitab. Võta end kokku.«

»Ah, ma kuulen sind küll. Aga ei usu, et sa tõtt räägid. Ja mul on hirm järele proovida.« Ta hakkas nutma.

»Jäta kohe, kuuled või!« sisistas Paul kasvava ärritusega.

»Jah. Hästi. Kohe. Sa siis ei abiellu minuga? Või muidu, ma ütlen, on hilja.«

»Ei, kurat. Ma ütlesin, et ega ma igaühega abiellu.«

»Hästi. Siis jumalaga. Igaveseks.«

»Minugipoolest. Kui sa seda niimoodi võtad. Ja kui me veel kunagi peaksime kohtuma, siis tead küll, milleks. Aga abielu peale ära looda. Ja küll ma hoolitsen, et järgmine kord poleks segajaid.«

»Järgmist korda ei tule,« ütles Elly.

Päev hiljem Paul lahkus. Ja nädala pärast oli Elly kihlusekuulutus Memphise lehtedes. Ta tundis oma peigmeest lapsest saadik. Too töötas pangas nooremkassiirina, aga ennustati, et ühel päeval saab ta veel panga presidendiks. See oli tõsine, tasakaaluka iseloomu ja laitmatute kommetega noormees, kes Ellyt juba ligi aasta mingi tüüne formaalsusega visiteeris. Ta õhtustas nende pool igal pühapäeval, ja kui mõni rändtrupp vahel harva linna ilmus, viis ta Elly ja tema ema alati teatrisse. Kui tema külas käis, ei istunud nad Ellyga hämaral verandal; isegi siis, kui kihlus oli juba teatavaks tehtud. Võib-olla ta ei aimanudki, et keegi seal kiigel on istunud. Igatahes ei kasutanud seda praegu keegi, ja Elly päevade rodu kulges mingis igavas, monotoonses rahus. Vahel öösiti nuttis ta veidi, aga seda ei juhtunud tihti; ja ka siis, kui ta aeg-ajalt oma suud peeglist uuris, voolasid pisarad vaikselt, vaikses meeleheites ja alistumuses. »Vähemalt võin ma nüüd rahulikult elada,« mõtles ta. »Võin elada oma ülejäänud tühja elu niisama rahulikult ja vaikselt ära, nagu oleksin juba surnud.«

Siis ühel päeval, ette hoiatamata, just nagu oleks temagi vaherahu ja kapitulatsiooniga leppinud, sõitis vanaema Mills Citysse poja poole. Tema lahkumisega tundus maja Ellyle suurem ja tühjem kui kunagi varem, otsekui oleks peale tema enda vanaema olnud seal ainus tõeliselt elav olend. Maja oli nüüd iga päev veimevaka jaoks töötavaid õmblejannasid täis, ometi tundus Ellyle, nagu hulguks ta mingis mõtteta ja tundeta tühjuses sihitult ja vaikselt ühest tühjast toast teise, akende taga ikka üks ja seesama nii tuttav ja rahulik vaade, et ei teinud enam kurvakski. Ta seisis nüüd tundide kaupa ema magamistoas akna all ja vaatas, kuidas elulõng suve suurdudes oma tillukeste väänlatega aegamööda veranda võrestikust üles ronis ja selle katuse vallutas. Nii möödusid kaks kuud; kolme nädala pärast pidid olema pulmad. Siis ühel päeval ütles ema: »Vanaema tahab pühapäeval koju tulla. Ehk sõidaksite Philipiga Mills Citysse, veedaksite laupäeva öö onu pool, ja tooksite vanaema pühapäeval tagasi?« Viis minutit hiljem seisis Elly peegli ees ja vaatas ennast sellisel pilgul, nagu oleks just hirmsast hädaohust pääsenud. »Issand,« mõtles ta, »mida ma oleksin teinud? M i d a m a o l e k s i n t e i n u d?«

Tunni aja pärast oli ta Pauliga ühendust saanud. Ta helistas linnast, nii salaja ja ettevaatlikult, kui rutt vähegi lubas. »Laupäeva hommikul?« küsis Paul.

»Jah. Ma ütlesin emale, et Phi... et ta tahab vara, juba aoga teele asuda. Siis ei tunta sind ega autot ära. Ma olen valmis, ja me sõidame kohe minema.«

»Jah.« Ta kuulis torus traadi, kauguse undamist; teda haaras joovastus, pääsemisõhin. »Aga tead küll, mida see tähendab. Kui ma nüüd tulen. Ma ütlesin sulle.«

»Ma ei karda enam. Ma ei usu sind praegugi, aga ma ei karda enam proovida.«

Jälle kuulis ta traadi undamist. »Ma ei abiellu sinuga, Elly.«

»Hästi, kallis. Ma ütlesin juba, et ma ei karda enam proovida. Niisiis ao ajal. Ma ootan.«

Siis läks ta panka. Mõne aja pärast sai Philip mahti tema juurde tulla. Elly seisis, nägu mingikorra all kahvatu ja pingul, silmad külmad ja säravad. »Sa pead mulle ühe teene osutama. Seda on raske paluda, ja arvatavasti raske täita.«

»Aga muidugi. Mida nimelt?«

»Vanaema tuleb pühapäeval tagasi. Ema tahab, et me laupäeval sinna sõidaksime ja ta koju tooksime.«

»Hea küll. Ma võin end laupäeval vabaks võtta.«

»Ma tean. Ma ütlesin, et seda on raske paluda. Ma ei taha, et sa tuleksid.«

»Sa ei taha, et ma...« Philip vaatas tema elevil, peaaegu meeletut nägu. »Sa tahad üksi minna?« Elly ei vastanud, vaid piid-

les Philipit. Siis järsku tegi ta sammukese ja liibus kogenud, automaatse liigutusega mehe vastu. Ta võttis Philipi käe ja pani endale ümber piha. »Aa,« ütles Philip. »Mõistan. Sa tahad kellegi teisega minna.«

»Jah. Ma ei saa sulle praegu seletada. Hiljem räägime. Aga ema ei saaks sellest kunagi aru. Ta lubab mind ainult siis, kui usub, et ma sinuga lähen.«

»Mõistan.« Philipi käsi oli elutu, lõtv; Elly pidi seda enda ümber hoidma. »Sa läheksid kellegi teise mehega.«

Elly naeris summutatult ja lühidalt. »Ära ole narr. Jah. Üks mees on ka seltsis. Sina neid ei tunne, ja ka mina ei näe neid arvatavasti enne pulmi. Aga ema ei saaks kunagi aru. Sellepärast ma peangi sind paluma. Oled nõus?«

»Hästi. Olgu nii. Kui me teineteist ei usalda, siis ei tohiks me ka abielluda.«

»Jah. Me peame teineteist usaldama.« Ta vabastas mehe käe ja silmitses teda nüüd teraselt, mõtlikult, külma põlguse ja uudishimuga. »Ja sa ütled emale. . ?«

»Minu peale võid kindel olla. Tead küll.«

»Jah. Ma tean, et võin.« Äkitselt sirutas ta käe. »Jumalaga.«

»Jumalaga?«

Ta surus end uuesti Philipi vastu ja suudles teda. »Ettevaatust,« pomises Philip. »Keegi võib. . .«

»Jah. Jääme siis nägemiseni. Hiljem seletan.« Ta astus sammukese tagasi ja silmitses meest mõtliku hajameelsusega. »See on vist viimane tüli, mida ma sulle valmistan. Võib-olla on see seda väärt. Jumalaga.«

See oli neljapäeva pärastlõunal. Aga laupäeva hommikul ao ajal, kui Paul auto pimeda maja ees peatas, ilmus Elly sealt otsemaid ja tuli juba jooksuga üle muru. Ta kargas autosse, veel enne kui Paul jõudnuks välja astuda ja ukse avada; vaevalt istmele prantsatanud, naaldus ta läbematult ettepoole, kõik lihased pingul nagu põgeneval loomal. »Kähku!« hingeldas ta. »Kähku! Kähku!«

Ent Paul ei andnud veel gaasi. »Pea meeles. Ma ütlesin sulle, mis juhtub, kui me veel kord kohtume. Mäletad?«

»Mäletan. Ja ma ütlesin juba, et ma ei karda enam riskida. Kähku! Kähku!«

Ja siis, kümmekond tundi hiljem, kui tihenevad teeäärsed viidad Mills City vääramatult aina lähemale tõid, küsis Elly: »Sa siis ei abiellu minuga? Tõsiselt?«

»Mida ma sulle kogu aeg rääkisin.«

»Rääkisid. Aga mina ei uskunud. Ei uskunud. Ma mõtlesin, et kui ma – et pärast – Ja nüüd ei saa ma enam midagi teha, ega?«

»Ei,« ütles Paul.

»Ei,« kordas Elly. Siis hakkas ta kiledal valjeneval häälel naerma.

»Elly!« kähvatas Paul. »Jäta järele! Kohe!«

»Hästi,« kõõksus tüdruk. »Kohe. Lihtsalt juhtus, et mulle tuli vanaema meelde. Ma olin ta unustanud.«

Trepikäänakul seisatades kuulis Elly, kuidas Paul all elutoas onu ja onunaisega räägib. Ta seisis täiesti liikumatult – mõtteisse vajunud, peaaegu nunnalik, neitsilik – nagu poseeriv modell, otsekui oleks ta mingis ajatus pelgupaigas viivuks unustanud, kust tuleb ja kuhu tahab minna. Siis lõi trepikoja kell üksteist, ja ta otsekui ärkas. Ta läks tasakesi trepist üles ja piki koridori onutütre toani, kus ta pidi veetma öö, ning astus uksest sisse. Vanaema istus madalal toolil tualettlaua kõrval, kus vedelesid arvutud pudelikesed, puudritopsid, fotod, peegliraami vahele torgatud tantsukavad – kõik see tütarlapselik frivoolne tühi-tähi. Elly jäi seisma. Pikka aega tunnistasid nad teineteist, siis sõnas vanaema: »Sellest, et sa vanemaid ja sõpru petsid, sulle veel ei aidanud. Ei, sa pead tooma selle neegri külalisena mu poja majja.«

»Vanaema!« karjatas Elly.

»Sunnid mind neegriga ühe ja sama laua ääres istuma!«

»Vanaema!« karjatas Elly kähedal sosinal, nägu meeletuks grimassiks tardunud. Ta kuulatas. Trepilt kostsid sammud, hääled – onunaise ja Pauli hääl. »Ole vait!« sisistas ta. »Ole vait!«

»Mis? Mis sa ütlesid?«

Elly tormas tooli juurde ja surus alla kummardudes käe vanaema kitsukesele veretule suule. Üks raevukalt anuv, teine raevukalt järeleandmatu, põrnitsesid nad teineteist üle väljasirutatud käe, kuni sammud ja hääled uksest möödusid ja vaibusid. Siis võttis Elly käe ära. Kahmanud ühe peegliraami vahele torgatud tantsukava, kirjutas ta siidnööri otsas tilbendava naeruväärselt tillukese pliiatsiga selle tagaküljele: *Ta pole kellegi neeger on käinud Virginia ja Harvardi ülikoolis**.

Vanaema luges kirjutatut. Siis vaatas üles. »Harvard mind ei üllata; Virginia küll. Vaata tema juukseid, sõrmeküüsi, kui sa ei usu. Minule pole tõendeid vaja. Mina tean seda nime niigi, mida nad juba neli sugupõlve kannavad.« Ta andis kaardi tagasi. »See mees ei tohi siin katuse all magada.«

Elly haaras uue kaardi ja kritseldas kiiruga: *Magab küll. Ta on minu külaline. Mina kutsusin ta siia. Sina minu vanaema ei*

taha ju, et ma oma külalise välja viskaksin. Nii ei käituta koeragagi.

Vanaema luges seda. Ta istus, kaart peos. »Aga Jeffersoni ta mind ei vii. Ma ei tõsta jalgagi tema autosse, ja ka sina ei lähe temaga. Me sõidame rongiga. Ükski minu verest ei istu enam tema autosse.«

Elly kahmas jälle uue kaardi ja kritseldas vihaselt: *Lähen küll. Sina mind ei takista. Eks katsu.*

Vanaema luges seda. Ta vaatas Ellyle otsa. Nad põrnitsesid teineteist. »Siis pean ma sinu isale rääkima.«

Aga Elly kritseldas jälle midagi. Ta torkas kaardi vanaemale näkku, enne kui pliiats jõudis õieti lõpetada; ent siis püüdis seda kohe tagasi võtta. Aga vanaema oli juba selle nurgast kinni hakanud; nüüd põrnitsesid nad teineteist üle kaardi, mis neid otsekui mingi kummalise nabanöörina ühendas. »Anna tagasi!« karjus Elly. »Anna tagasi!«

»Lase lahti,« ütles vanaema.

»Oota,« ähkis Elly, kaarti tirides, väänates. »Ma tegin vea. Ma –« sosistas ta kähedalt. Äkitselt keeras vanaema ootamatu liigutusega kaardi kirjakülje enda poole.

»Aa,« ütles ta, ja luges valjusti: *Räägi. Mis sa ka tead.* »Või nii. Tähendab, sa ei jõudnud lõpetada. Mis ma siis teadma peaksin?«

»Jah,« ütles Elly. Siis jätkas ta ägedal sosinal: »Räägi! Räägi talle, et me läksime täna hommikul ühte sallu ja jäime sinna kaheks tunniks. Räägi!«

Vanaema murdis kaardi rahulikult ja hoolikalt kokku ning tõusis püsti. »Vanaema!« karjatas Elly.

»Anna mu kepp,« ütles vanaema. »Seal, seina ääres.«

Kui ta oli lahkunud, läks Elly ja pani ukse riivi. Siis tuli ta vaikselt üle toa tagasi, võttis kapist onutütre hommikumantli ja riietus aeglaselt lahti, korra pikaks-pikaks haigutuseks peatudes. »Issand, kui väsinud ma olen,« ütles ta läbi haigutuse valjusti. Siis istus tualettlaua äärde ja hakkas küüsi viilima, kasutades onutütre maniküüririistu. Laual seisis väike vandlist kell. Aeg-ajalt vaatas ta selle poole.

Siis lõi all trepikojas kell kaksteist. Pea läikivate küünte kohal kummargil, istus Elly veel hetke ja kuulas viimase löögi kaja. Siis heitis ta pilgu vandlist kellale. »Sinu järgi küll rongile ei jõuaks,« mõtles ta. Niiviisi kellakest vaadates ilmus tema näole jälle teda kogu õhtupooliku täitnud rammetu ahastus. Ta läks ukse juurde ja siis pimedasse koridori. Paljajalu, pea norus, nuuksus ta pimeduses seistes tuima lapsiku enesehaletsusega tasakesi omaette. »Kõik on minu vastu,« mõtles ta. »Viimane kui asi.« Siis liikus ta, käed välja sirutatud, hääletult pimeduses edasi. Talle tundus, nagu pöörduksid silmamunad suurest pingutusest pahupidi ja vahiksid tühjalt pealuusse. Siis leidis ta vannitoa ukse ja pani selle sisenedes riivi. Nüüd valdas teda taas paaniline rutt. Tõtanud nurka, mille taga asus külalistuba, kükitas ta seina äärde maha, käed suu ees torus. »Paul!« sosistas ta. »Paul!« ja kuulatas hinge kinni pidades, kuidas anuv sosin vastu külma krohvi aegamööda hääbus. Võõras hommikumantlis ebamugavalt kükakil, lasi ta abituil silmadel pimeduses meeleheitlikult ringi käia. Siis tõttas kraanikausi juurde, leidis käsikaudu kraani ja keeras vee vaikse, aga närvesööva monotoonsusega tilkuma. Seejärel paotas ta vannitoa ukse ja jäi otse selle taga seisma. All trepikojas lõi kell pooltundi. Ta seisis nõnda liikumatult, aeg-ajalt külmast värisedes, kuni kell lõi üks.

Ta kuulis Pauli kohe, kui too külalistoast väljus: kuulis, kuidas ta piki koridori tuli; kuulis, kuidas tema käsi lülitit otsis. Kui see plõksatas, taipas ta, et seisab kinnisilmi.

»Mis see's tähendab?« küsis Paul. Ta oli ühes onu pidžaamaülikonnas. »Mida põrgut –«

»Pane uks riivi,« sosistas Elly.

»Või veel. Sa tobu. Sa kuradi tobu.«

»Paul!« Ta klammerdus mehe külge, nagu kartes, et see võib põgeneda, ja sulges teise käega tema taga ukse. Aga kui ta seda riivistada tahtis, haaras Paul tal randmest, sosistades: »Lase mind välja!«

Ta liibus mehe vastu, klammerdus temasse, ise tasakesi värisedes. Näis, nagu polekski ta silmadel vikerkesta. »Vanaema lubas issile ära rääkida. Ta räägib issile homme ära, Paul!« Sosinate vahel kostis vee vaikne kiirustamata tilkumine.

»Misasja? Mida ta teab?«

»Emba mind, Paul.«

»Ei, kurat. Lase lahti. Tule siit välja.«

»Sa võid mind aidata, Paul. Jah võid. Nii et ta issile ei räägiks.«

»Mismoodi? Lase lahti, kurat!«

»Või kui räägib, siis see ei loe enam. Luba, Paul. Ütle, et oled nõus.«

»Sinuga abielluma? Seda mõtled või? Ma ütlesin sulle juba eile ei. Lase lahti, kuuled või.«

»Hea küll. Hea küll,« anus Elly sosinal. »Ma usun sind nüüd. Enne ei uskunud, aga nüüd usun. Hea küll, sul ei tarvitse minuga abielluda. Sa võid mind ka teistmoodi aidata.« Ta rippus mehe

küljes; tema juustest, kehast, kõigest õhkus iharat ja rammetut lubadust. »Sul ei tarvitse minuga abielluda. Teed sa seda?«

»Mida?«

»Kuula. Kas mäletad seda väikese valge piirdepuuga kurvi, kust nõlvak sügavale alla läheb? Nii nõrga väikese piirdepuuga, et kui auto sealt läbi. . .«

»Jah. Mis siis?«

»Kuula. Te sõidaksite kahekesi. Ta ei aimaks midagi, ei jõuaks kahtlustadagi. Ja see väike vana piirdepuu ei peaks midagi, ning kõik arvaksid, et juhtus lihtsalt õnnetus. Ta on vana; palju pole vajagi; võib-olla aitab ainult šokist. Sina aga oled noor ja võib-olla ei saaks isegi. . . Paul! Paul!« Iga sõnaga tundus ta hääl nüüdsama nõrkevat ja kustuvat, see paaniline, meeleheitlik sosin kohe hääbuvat. Paul vaatas tema kaamet nägu, silmi, mida täitis ihar ja meeleheitlik lubadus. »Paul!«

»Ja kus sa ise sel ajal oleksid?« Elly seisis liikumatult, nägu nagu kuutõbisel. »Aa. Saan aru. Sina läheksid rongiga. Nii või?«

»Paul!« kordas ta jälle selle pika ja hääbuva sosinaga. »Paul!«

Hetkel, kui Paul teda lüüa tahtis, avanes käsi iseendast, otsekui keeldudes käsku täitmast, ning libises pika võbeleva liigutusega, peaaegu paitades üle Elly näo. Haaranud tüdrukul kuklast, püüdis Paul teda uuesti lüüa; aga jälle tõrkus käsi, tõrkus miski seda tegemast. Kui ta tüdruku eemale tõukas, põrkas see seljaga vastu seina. Siis vaibus mehe sammude kaja, ja seejärel täitis vaikust jälle vee ühtlane kiirustamata tilkumine. Mõne aja pärast lõi kell all kaks, ja Elly läks raskelt ning roidunult ja keeras kraani kinni.

Aga tundus, nagu kostaks vee tilkumine üha edasi. See jätkus ka siis, kui ta keset vaikust voodis selili lamas – keha jäik, pea mõtetest tühi, unetu. Ja jätkus ka kogu aja, mil ta, tardunud mask piinatud näol, täitis laua- ja lahkumisrituaale ning koos vanaemaga Pauli üheistmelisse autosse ronis, kus vanaema seadis end nende kahe vahele. Auto müringi ei suutnud seda summutada, kuni järsku ta taipas, mis see tegelikult oli. »Need on teeviidad,« mõtles ta, vaadates, kuidas need üha kahanedes kaugusse kadusid. »Mul on see seal isegi meeles; sinna on ainult kaks miili. Ma ootan järgmiseni; siis ma. . . nüüd. Nüüd.« »Paul,« sõnas ta valjusti. Paul ei vaadanud talle otsa. »Kas sa abiellud minuga?«

»Ei.« Ka tema ei vaadanud Paulile otsa. Ta jälgis mehe käsi, kuidas need rooli kergelt ja pidevalt liigutasid. Nende vahel istus vanaema – sirgeselgne, jäik, pilk igivana musta kübara all otse ette suunatud nagu pärgamendist väljalõigatud profiilil.

»Ma küsin veel kord. Pärast on juba hilja. Kas kuuled, pärast on juba hilja, Paul. . . Paul?«

»Ei, ütlen ma. Sina ei armasta mind. Mina ei armasta sind. Me pole kunagi öelnudki, et armastame.«

»Hea küll. Ju siis ei armasta. Aga kas sa abielluksid minuga ka armastuseta? Pea meeles, muidu on juba hilja.«

»Ei, ei abiellu.«

»Aga miks? Miks, Paul?« Paul ei vastanud. Auto kihutas edasi. Nüüd jõudsid nad esimese viidani, mida Elly mäletas; ta mõtles vaikselt, »Olemegi peaaegu kohal. Juba järgmine kurv.« Aga valjusti, üle nende vahel istuva vana naise kurtuse küsis ta: »Miks sa ei või, Paul? Kui sa kardad neid jutte neegriverest, siis mina ei usu neid. Ega hooliks.« »Jah,« mõtles ta. »Ongi see kurv.« Kurv algas, tee hakkas laskuma. Elly naaldus vastu seljatuge ja märkas nüüd, et vanaema teda ainiti vaatab. Ent praegu hoolis ta silmade, näo varjamisest sama vähe kui hääle tasandamisest. »Aga kui ma saan lapse?«

»Ja kui saadki? Mina ei või sinna midagi parata. Sellele oleksid pidanud varem mõtlema. Pea meeles, sa ise kutsusid mind; mina pole seda kohtamist palunud.«

»Ei. Sina pole seda palunud. Mina kutsusin sind; mina sundisin sind. Ja nüüd viimast korda. Kas sa abiellud minuga? Kähku!«

»Ei.«

»Hästi,« ütles Elly seljatoele naaldudes. Sel hetkel näis, nagu oleks tee viimseks hingetõmbeks paigale tardunud, et siis piki järsaku veeru alla söösta; nüüd hakkas ka valge piirdepuu mööda vilkuma. Sõidutekki kõrvale heites nägi Elly, et vanaema teda endiselt jälgib; kui ta üle vanaema põlvede ettepoole viskus, vaatasid nad – ahastav, meeletu tüdruk ja vana naine, kelle kõrvad juba ammu midagi ei kuulnud, silmad aga kõike märkasid – üheks põhjatuks hetkeks meeleheitliku ultimaatumi ning järeleandmatu keeldumisega teineteisele otsa. »Siis sure!« karjus Elly vanale naisele näkku, »Sure!« ning haaras roolist. Paul püüdis teda eemale paisata; aga ta oli jõudnud küünarnuki roolirattasse suruda ja rõhus seda, põiki üle vanaema kummuli, kogu jõust kõrvale, kui Pauli rusikas tema suud tabas. »Ai,« kiljatas ta, »sa lõid mind. Sa l õ i d mind!« Auto põrge vastu piirdepuud paiskas ta roolist lahti, nii et hetkeks jäi ta kergelt nagu puhkav linnuke Pauli rinnale lebama, suu paokil, silmad šokeeritud üllatusest pärani. »Sa lõid mind!« halas ta. Siis olid Pauli nägu, vanaema, auto nagu nõiaväel haihtunud, kadunud, ja ta langes vaakumina häirimatus ja rahulikus vaikuses vabalt allapoole:

purunenud piirdepuu valged otsad ja sahinal varisev teeveer, kust väike tolmupilv lapse õhupallina üles kerkis, sööstsid tema silmade tasapinnalt hääletult taeva poole.

Kuskilt pea kohalt kostsid mööduvad hääled – mootori mürin, kummide krudin kruusal –, mis aegamööda kaugenesid; siis kuuldus jälle ainult tuule ohkamist taeva taustal värelevate puude latvades. Vastu üht tüve lebasid auto segipaisatud, eristamatud jäänused. Istuli maas klaasikildude keskel, vahtis Elly arusaamatuses purunenud vrakki. »Midagi juhtus,« tihkus ta. »Ta lõi mind. Ja nüüd on nad surnud, mina aga olen vigastatud, ja keegi ei tule.« Ta oigas tasa läbi tihkumise. Siis tõstis tuimas üllatuses käe. Peopesa oli punane ja märg. Ta istus vaikselt tihkudes ja urgitses juhmilt käe kallal. »See on kõik klaasikilde täis, ja ma ei näe isegi, kus nad on,« nuuksus ta, vahtides peopesa, kust tilkus sooja verd aeglaselt seelikule. Jälle kostis ülalt pea kohalt kihutava auto müra, mis kiirust vähendamata kaugenes. Ta tõstis silmad ja kuulatas. »Jälle läks mööda,« nuuksus ta. »Nad ei pea kinnigi, et vaadata, kas ma pole viga saanud.«

SURMAHÜPE

Järsku otsekui kummitus ilmus linna kohale lennuk. See kihutas kiiresti; vaevalt jõudsime seda märgata, kui ta oli juba sõlme tipus; ja veel väljaku kohal, nii linna- kui föderaalvalitsuse määruste vastaselt. Pealegi polnud see üldse korralik sõlm, vaid inetult ja räpakalt ja täie kiiruga tehtud, otsekui oleks piloot väga närviline või nagu poleks tal aega või (ja veider kokkusattumus: meil on linnas üks endine sõjaväelendur. Ta tuli just postkontorist, kui see lõunasse suunduv lennuk nähtavale ilmus, ning vaatas ka toda kohmakat ja kiiruga tehtud sõlme; tema'p seda ütleski) nagu püüaks ta sooritada mingit kindlaksmääratud vigurit võimalikult vähema bensiinikuluga. Sõlme tipus kallutas lennuk tiiva alla, otsekui tahaks immelmanni teha. Siis aga tegi ta kolmeveerandsõlme peal poolkeerise ning võttis täiskäigul töötava mootori undamist hetkekski katkestamata suuna itta, kus asub meie lennuväli, kadudes samasuguse kummitusliku ootamatusega. Kui esimesed jõnglased lennuväljale jõudsid, oli lennuk juba maandunud ning seisis välja kaugemas nukas tara ääres, tühi ja liikumatu. Ümberringi polnud kedagi näha. Nõnda seal tühjalt ja surnult seistes, logu ja lapitud ja üheainsa õhukese elutumusta värvikorraga oskamatult kaetud, jättis lennuk jälle kuidagi tontliku mulje, otsekui oleks ta äsja iseendast lennanud ja sõlme teinud ja maandunud.

Meie lennuväli on alles lapsekingades. Linnake asub künklikul alal, ja see neljakümne-aakrine endisest puuvillapõllust väli on uurakuid ja kühme täis. Tasandamise ja täitmisega õnnestus meil rajada kaks valitsevate tuulte järgi rihitud x-kujuliselt ristuvat maandumisrada. Pikkust neil jätkub, aga lennuvälja nagu kõigi linnaasjade kohta on otsustav sõna meestel, kes olid juba keskealised, kui nooremad mehed esmakordselt lendama hakkasid, ja nii ei ole lähenemisalad päris ohutud. Ühele poole jääb puudetukk, mida omanik ei luba maha võtta; teisele poole taluõu kuuride, aitade, pehkinud sindlikatusega pika küüni ja suure heinasaoga. Lennuk oli aetud küüni lähedale piirdetara nurka. Poisikesed, paar täiskasvanud neegrit ja üks valge, kes oli jätnud oma vankri maanteele ootama, seisid vaikides selle ümber, kui kaks lendurimütside ja laubale

lükatud kaitseprillidega meest äkki küüni nurga tagant välja ilmusid. Üks meestest oli pikk ja õlises kombinesoonis. Teine seevastu üsna lühike ning kandis kalifeesid, sääremähiseid ja erksamustrilist määrdunud mantlit, mis jättis mulje, nagu oleks see märjaks saanud ja siis tal seljas kokku tõmmanud. Lühem mees lonkas tugevasti.

Mõlemad olid küüni nurgal seisma jäänud. Paistis, et nad jõudsid üheainsa kiire pilguga, pead näiliselt üldse pööramata, kõike märgata. Siis küsis pikem: »Mis linn see on?«

Üks jõnglastest ütles talle linna nime.

»Kes siin elab?« küsis mees.

»Kuidas kes elab?« küsis poiss.

»Kes seda lennuvälja kasutab? On see eraväli?«

»Ah seda. See on linna oma. Nemad kasutavad.«

»Ja kas need, kes seda kasutavad, elavad kõik siin?«

Kõik – valge mees, jõnglased, neegrid – vaatasid talle arusaamatuses otsa.

»Ma mõtlen, kas siin on kedagi, kes lendab, kellel on oma lennuk? Või käivad võõrad lendamas?«

»Jah on,« vastas poiss. »Meil on linnas üks endine sõjalendur, kes oli Inglise armees.«

»Kapten Warren teenis Kuninglikes Õhujõududes,« seletas üks teine nagamann.

»Ma ju ütlesin,« ütles esimene.

»Sa ütlesid Inglise armees,« kostis teine.

Nüüd avas ka lühike lonkav mees suu ja kõnetas pikemat vaikselt, ühetasase elutu häälega ning selle naljaka võõrapärase aktsendiga, mida kasutavad Weber ja Fields, vodevillikoomikud. »Mis sellest arvata?« küsis ta.

»Kõik on kombes,« ütles pikem ja astus edasi. »Ma vist tunnen teda.« Lühem mees järgnes longates, krabilik, groteskne. Pikemal oli pikk ja kõhn nägu, mida kattis kahepäevane habemetüügas. Ka tema silmavalged olid kuidagi räämas, pilk aga ainitine, pinev. Tema lendurimüts oli määrdunud ja õhukesest odavast riidest, kuigi oli juba jaanuar. Aga prillid, ehkki kulunud, olid esmaklassilised: seda taipasime isegi meie. Ent siis pöördusid kõigi pilgud pikalt mehelt lühikesele; hiljem, kui meie, vanemad inimesed, teda nägime, arutasime omavahel, et nii traagilist nägu pole me varem näinud: selles oli mingi veendunud ja vihane ja leppimatu lootusetus, nagu inimesel, kes kannab vabatahtlikult pommi, mis iga päev mingil kindlal kellaajal võib lõhkeda. Tema nina oleks ka kuus jalga pikale mehele suur olnud. Tegelikult oleks kogu ümmarguses lendurimütsis pea ülemine

pool kuni ninaotsani sobinud kuue jala pikkusele kehale. Ent ninaotsast kuklani tõmmatud rõhtjoonest allpool ei jätkunud ülejäänud näole, lõuale enam kaht tolligi. Lõug oli pikalt, ühtlaselt ahenev nagu hail, nii et lõua ja nina ots puutusid peaaegu kokku. Tema kaitseprillid olid lihtsalt viltraamidesse topitud lapikud aknaklaasitükid. Müts oli nahast, aga tagant lõhestas seda pealaest alla ääreni kulgev pikk raevukas rebend, mida hoidsid alt ja ülalt koos tolmust ning määrdest mustunud kleepplaastriribad.

Nüüd ilmus küüni nurga tagant veel kolmas mees, niisama ootamatult ja staatiliselt nagu teisedki, otsekui oleks ta tühjast õhust ühtäkki materialiseerunud; ehkki ta tuli juba salgakese poole, kui nemad teda silmasid. Tema mantli alt paistis korralik argiülikond; peas oli tal soni. Ta oli pisut pikem kui lonkur, ja jässakas, tugeva kehaehitusega. Nägu oli kuidagi vaikselt, ilmetult ilus; ja selle järgi otsustades oli ta vähese jutuga. Kui ta lähemale jõudis, nägid nad, et ta oli nagu lonkurgi juut. See tähendab, nad tajusid otsemaid, et kaks võõrastest kuulusid neist endist erinevasse inimtõugu, kuigi nad ei mõistnuks öelda, milles see erinevus oli. Esimesena kõnelnud poisikese järgmine küsimus reetis arvatavasti, millele nad tolle erinevuse omistasid. Nagu kogu poistekamp vahtis rääkija üksisilmi lonkurit.

»Kas teie olite sõjas?« küsis ta. »Õhusõjas?«

Lonkur ei vastanud. Tema ja pikk vaatasid mõlemad värava poole. Ka salgake pöördus vaatama ja nägi nüüd autot, mis keeras väravast sisse ja sõitis piki lennuvälja äärt nende suunas. Siis väljusid sealt kolm meest ja tulid lähemale. Lonkur küsis pikalt, nagu ennegi tasakesi: »Kas üks neist?«

»Ei,« vastas pikk lonkuri poole vaatamata. Tema pilk uuris ükshaaval tulnukate nägusid. Siis kõnetas ta vanimat. »Tervist,« ütles ta. »Kas teie olete lennuvälja ülem?«

»Ei,« kostis too. »Te peate laadakomitee sekretäri poole pöörduma. Ta on linnas.«

»Võtavad nad selle kasutamise eest palju?«

»Ma ei tea. Küllap lasevad niisama kasutada.«

»Mine ja maksa aga,« ütles lonkur.

Uustulnukad silmitsesid lennukit tolle tühja, teadja, aukartliku ilmega nagu võhikud ikka. See seisis seal, eest laienev, mootoriga nina ülespoole, rattad porised, propeller jäik ja liikumatu, oma tasakaalustatud staatilisuseski hoogu sisendav. Tiivad olid pingul, kerel paistsid roostetanud väljalasketorude taga pikad õlised jutid. »Kas tahate siin midagi korraldada?« küsis tulnukaist vanim.

»Trikke näitame,« ütles pikk.

»Mis trikke?«

»Mida tahate. Tiivalkäimist, surmahüpet.«

»Mis see surmahüpe on?«

»Kukutan inimese auto katusele ja tõmban jälle üles. Mida rohkem rahvast, seda rohkem näitame.«

»Saate seda, mis maksate,« ütles lonkur.

Poisid ei olnud temalt silmi keeranud. »Kas te olite sõjas?« küsis too kes ennegi.

Kolmas võõras oli seni vaikinud. Nüüd ütles ta: »Lähme linna.«

»Õigus,« ütles pikk. Siis küsis ta kuidagi umbisikuliselt, ikka tolle ühetasase elutu häälega, mida nad kõik kolm paistsid mingi ühiskeelena tarvitavat: »Kust siin taksot saab? On siin taksot?«

»Me võime teid linna viia,« vastasid autoga tulnud.

»Küll me maksame,« ütles lonkur.

»Pole vaja, võtan teid hea meelega peale,« ütles see, kes autot juhtis. »Tahate kohe minna?«

»Jah,« ütles pikk. Võõrad istusid taha, teised kolm ette. Ka poistesalgast lähenesid kolm autole.

»Kas tohib astmelaual kaasa sõita, mr. Black?« küsis üks.

»Eks sõitke,« ütles juht. Poisid ronisid peale ja auto pöördus linna tagasi. Eesistujad kuulsid, kuidas võõrad taga omavahel rääkisid. Jutt oli vaikne, summutatud, ometi kõlas nende tasastes elututes häältes mingi ärritus. Nad paistsid millegi üle vaidlevat. Enamasti kõnelesid pikk ja ilusa näoga mees. Lonkuri hääl kostis ainult korraks ette: »Vähemaga ma ei lepi. . .«

»Hüva,« ütles pikk ja kõvendas ettepoole kummardudes pisut häält: »Kus see Jones, see sekretär, asub?«

Juht seletas talle.

»Kas ajalehetoimetus või trükikoda on seal lähedal? Mul oleks kuulutusi vaja.«

»Küll ma näitan,« ütles juht. »Ma aitan teil asjad joonde ajada.«

»Tore,« ütles pikk. »Tulge pärast lõunat lennuväljale ja teeme ühe tiiru, kui aega jääb.«

Auto jäi ajalehetoimetuse ees seisma. »Kuulutused saab siin trükkida,« ütles juht.

»Tubli,« ütles pikk. »Kas Jonesi kontor on siinsamal tänaval?«

»Küll ma viin teid,« ütles juht.

»Teie ajage toimetajaga asjad joonde,« ütles pikk. »Küllap ma leian Jonesi üles.« Nad ronisid autost välja. »Tulen kohe tagasi,« ütles pikk ning läks oma määrdunud mütsis ja kombinesoonis mööda tänavat kiiresti edasi. Veel kaks meest olid salgaga liitunud. Nad läksid tropis toimetuse uksest sisse, lonkur kõige ees, poisikesed sabas.

»Mul oleks kuulutusi vaja,« ütles lonkur. »Nagu see siin.« Ta võttis taskust kokkumurtud roosa paberilehe ja tegi selle lahti. Kõik – toimetaja, meesteviisik ja poisikesed – kummardusid vaatama. Lehel seisis mustade rasvaste tähtedega:

DEEMON DUNCAN
HULLJULGE ÕHUAKROBAAT
NÄITAB SURMAPÕLGLIKKE TRIKKE

KORRALDATUD DEMONSTRATSIOONIL
TÄNA KELL KAKS P. L.
TULGE KÕIK TULGE KÕIK
VAADAKE KUIDAS DEEMON DUNCAN
TROTSIB SURMA
SURMAHÜPPEL & SURMALENNUL

»Mul oleks neid tunni aja pärast vaja,« ütles lonkur.

»Mis siia tühja kohta tuleb?« küsis toimetaja.

»Mis teil siin linnas on?«

»Kuidas mis meil siin on?«

»Kes seda korraldada võiksid? Ameerika Leegion?* Rotary-klubi?* Kaubanduskoda?«

»Meil on nad kõik.«

»Siis ma ütlen teile varsti,« ütles lonkur. »Kui mu partner tagasi tuleb.«

»Te vajate, tähendab, garantiid, et oma vigureid näidata?« küsis toimetaja.

»Aga muidugi. Või arvate, et ma peaksin ilma tagatissummata surma trotsima? Arvate, et peaksin võib-olla paari sendi eest lennukilt alla hüppama?«

»Kes see hüppama hakkab?« küsis üks viimati liitunuist, ametilt taksojuht.

Lonkur vaatas talle otsa. »Mis see teie mure on?« ütles ta. »Teie asi on raha maksta. Küll meie juba hüppame, nii palju kui tahate, kui aga maksjaid leidub.«

»Ma küsisin ainult, kes teist kolmest hüppab.«

»Olen mina teilt küsinud, kas te maksate mulle hõbe- või paberrahaga?« küsis lonkur. »Olen või?«

»Ei,« ütles taksojuht.

»Kuidas nende kuulutustega jääb?« sekkus toimetaja. »Te ütlesite, et tahate neid tunni aja pärast.«

»Kas te ei saaks kohe alustada? Jätaksite selle koha tühjaks, kuni mu partner tagasi tuleb.«

»Aga kui ta tuleb alles siis, kui meil on kõik valmis?«
»On see siis minu süü?«
»Kuidas soovite,« ütles toimetaja. »Peaasi, et te maksate.«
»Tahate öelda, et ma peaksin maksma kuulutuste eest, kus on korraldaja asemel tühi koht?«
»Ega ma neid oma lõbuks trüki,« ütles toimetaja.
»Siis ootame,« ütles lonkur.
Nad ootasid.
»Kas teie olite sõjaajal lendur, härra?« küsis ikka sama poiss.
Lonkur pööras oma pika, ebardliku, traagilise näo tema poole. »Sõjaajal? Misjaoks pidin ma sõjaajal lendur olema?«
»Ma mõtlesin, et te sellepärast lonkate. Kapten Warren lonkab ka, ja tema oli sõjaajal lendur. Teie lendate siis niisama lõbu pärast?«
»Misasja? Lõbu pärast? Või et mina lendan lõbu pärast? *Grüss Gott!** Ma vihkan lendamist. Oleks see, kes need riistapuud leiutas, praegu siin, ma topiksin ta sinna pressi alla ja trükiksin talle »Säh sulle!« tuhat korda selja peale.«
»Mispärast te siis lendate?« küsis koos taksojuhiga sisenenud mees.
»Selle vabariiklase Coolidge'i* pärast. Mina ajasin äri, aga see Coolidge laostas minu, laostas äri. Vaat miks. Või lõbu pärast! *Grüss Gott.*«
Nad silmitsesid lonkurit. »Luba teil ikka on?« küsis too hiljem tulnu.
Lonkur vaatas talle otsa. »Luba?«
»Kas siis lendamiseks ei olegi luba vaja?«
»Ah see luba. Et lennuk lennata tohib. Muidugi, nüüd ma mõistan. Muidugi on meil luba. Tahate seda näha?«
»Te peate seda alati näitama, kui keegi küsib, on nii?«
»Muidugi. Tahate näha?«
»Kus see on?«
»Kus ta's olema peaks? Ikka lennuki küljes, kuhu valitsuse asjamehed ta naelutasid. Või mõtlesite, et ta on ehk minu külge naelutatud? Et minul on ehk tiivad küljes ja mootor sees? Ta on seal lennuki küljes. Võtke takso ja sõitke lennuväljale vaatama.«
»Mul on takso siinsamas,« ütles taksojuht.
»Väga hea. Viige see härra lennuväljale, et ta saaks lennuki luba vaadata.«
»See ots teeb veerand dollarit,« ütles taksojuht. Aga lonkur ei vaadanud tema poolegi, vaid toetus leti najale. Nad vaatasid, kuidas ta võttis taskust närimiskummi, kooris paberist välja ja pistis kiirustamata suhu. »Ma ütlesin, see ots teeb veerand dollarit, härra,« kordas taksojuht.
»Kas te rääkisite minuga?« küsis lonkur.
»Ma mõtlesin, et te tahate lennuväljale sõita.«
»Mina? Misjaoks? Misjaoks peaksin mina lennuväljale tahtma, kui ma just sealt tulen? Ega mina ei taha seda luba näha. Mina olen seda juba näinud. Ma olin ise juures, kui valitsuse asjamehed ta lennuki külge naelutasid.«

II

Kapten Warren, linna endine sõjaväelendur, tuli just poest, kui kohtas toda pikka määrdunud kombinesoonis meest. Ta rääkis sellest õhtul juuksuriäris, siis kui lennuk oli juba lahkunud.
»Ma polnud teda aastat neliteist näinud – sestsaadik, kui läksin seitsmeteistkümnendal Inglismaalt rindele. »Ah see olid siis sina, kes keeras selle »Hisso-20«-loksuga sõlmest välja, endal veel kaks kaasasõitjat peal?« ütlesin mina.
»Kas keegi mind veel nägi?« küsis tema. Ja seletas mulle sealsamas püstijalu, ise aga vahib iga natukese aja tagant üle õla. Tal olid närvid läbi: üks mees jäi tema taga seisma, et naisi mööda lasta, Jock aga keeras end viuhti ümber, ja oleks tal püstol kaasas olnud, oleks ta mehe vist maha kõmmutanud; ja kui me pärast kohvikus istusime ja keegi seal tagaukse mürtsuga kinni lõi, kartsin ma, et nüüd ta hüppab oma ahviülikonnast välja. »Närvid jukerdavad natuke,« seletab veel ise. »Muidu pole mul häda midagi.« Ma keelitasin teda, et lähme minu poole lõunale, aga tema ei tulnud. Ütles, et peab endaga kavaldama ja kuidagi nii sööma, et ise ei märkagi. Lonkasime siis tänaval, ja kui kohviku uksest möödusime, ütles ta äkki: »Ma söön õige natuke« ja keeras ringi ja oli juba vupsti sees ja seadis end seljaga seina poole istuma ja käskis Vernonil tuua seda, mida kõige kiiremini saab. Ja siis jõi kolm klaasi vett, ja Vernon tõi talle terve piimapudelitäie juurde, ja seks ajaks, kui lõuna toodi, oli ka pudel üsna tühi. Kui ta mütsi ära võttis, nägin ma, et tal on juuksed peaaegu valged, ehkki ta on minust noorem. Või vähemalt oli, kui me Kanadas lennukoolis käisime. Ja siis ta rääkis, miks tal närvid jukerdavad. Tema häda nimi oli Ginsfarb. Too lühem mees – see, kes redelilt alla hüppas.«
»Mis nad siis närvitsesid?« küsisime meie. »Mida nad kartsid?«
»Kartsid inspektoreid,« ütles Warren. »Neil polnud üldse lubasid.«

»Lennuki küljes oli ju.«

»Jah, aga see polnud selle lennuki luba. Selle lennukiga õhkutõusmise oli inspektor juba siis keelanud, kui Ginsfarb ta ostis. Luba pärines ühe teise, allakukkunud lennuki küljest, ja see, kes tolle loa Ginsfarbile müüs, õhutas teda nõnda veel teisele seaduserikkumisele. Jock ise kaotas oma loa kahe aasta eest, kui tal juhtus terve lennukitäie Neljanda juuli lõbusõitjatega õnnetus. Kaks mootorit ütlesid üles, ja ta oli sunnitud maanduma. Lennuk sai veidi viga ja üks bensiinijuhe purunes, aga ka siis poleks nendega midagi juhtunud, kui üks reisijaist poleks sattunud paanikasse (oli juba videvik) ja süüdanud tiku. See polnud ju Jocki süü, aga kõik reisijad hukkusid leekides, ja valitsus on range. Sellepärast ei saanudki ta lenduriluba, ja tal ei õnnestunud Ginsfarbi ka veenda, et see hangiks vähemalt langevarjupakkija loa. Nii olid nad täitsa lubadeta; kui neid peaks tabatama, pannakse nad kõik vangi.«

»Mõni ime, et tal juuksed valged olid,« tähendas keegi.

»Ega nad sellest valgeks läinud,« ütles Warren. »Oodake; kohe räägin. Nii nad siis rändasid mööda väikelinnu, selliseid nagu meie oma: tulevad ootamatult, kuulavad maad, ega seal kedagi karta ole, ja kui ei, siis näitavad oma trikid ära ja kaovad kähku järgmisse linnakesse, suurematest kohtadest eemale hoides. Kui nad kuskile tulid, käis Ginsfarb ikka kuulutusi tellimas. Jock tolle teise mehega aga püüdis mõnelt kohalikult organisatsioonilt tagatist kaubelda. Ginsfarbile nad seda ei usaldanud, sest tema oleks oma hinna juurde liiga kauaks kindlaks jäänud, ja nad ei julgenud riskida. Nii tegid nad seda alati ise, ja kui neil ei õnnestunud saada summat, mis Ginsfarb käskis küsida, siis leppisid sellega, mis said, ja püüdsid Ginsfarbi nii kaua petta, kuni oli juba hilja taganeda. Nojah, seekord ajas Ginsfarb sõrad vastu. Ju nad olid teda vist liiga tihti petnud.

Tähendab, saime tänaval kokku, ja Jock nägi halb välja. Mina veel pakkusin, et teeme väiksed pitsid, aga tema ütles, et ei või enam suitsetadagi. Ainult vett võis juua; ütles, et joob öö jooksul tavaliselt terve galloni, kuigi peab iga kord üles tõusma.

»Paistab, et sa pead vist magamisega ka kuidagi kavaldama,« ütlesin mina.

»Ei, magan korralikult. Häda on ainult selles, et ööd on lühikesed. Hea meelega elaksin septembrist aprillini põhjapoolusel ja aprillist septembrini lõunapoolusel. See mulle istuks.«

»Sa ei vea pooluseni välja,« ütlesin mina.

»Karta võib. Aga mootor on tubli. Selle eest ma hoolitsen.«

»Tahtsin öelda, et enne pannakse sind vangi.«

»Arvad sa?« küsis tema. »Arvad, et pannakse?«

Läksime kohvikusse ja ta rääkis mulle sellest nende sohist ja näitas üht toda Deemon Duncani kuulutust. »Deemon Duncan?« imestasin mina.

»Ja mis siis? Kes hakkaks maksma, et vaadata, kuidas keegi Ginsfarbi-nimeline hüppab lennukilt alla?«

»Mina igatahes maksaksin pigem Ginsfarbi- kui Duncaninimelise hüppaja vaatamise eest,« ütlesin mina.

Temale polnud seda pähe turgatanud. Aga siis hakkas ta vett kaanima ja rääkis mulle, et Ginsfarb nõudnud hüppe eest sada dollarit, nemad tolle teise mehega saanud aga ainult kuuskümmend.

»Ja mis te's nüüd teete?« küsisin mina.

»Püüame teda niikaua ninapidi vedada, kuni tsirkus läbi, ja siis kaome siit kus kurat,« ütles tema.

»Kumb see Ginsfarb on?« küsisin mina. »Kas see lühike hainäoga?«

Selle peale hakkas tema jälle vett kaanima. Ta jõi ka minu klaasi ühe sõõmuga tühjaks ja kõlistas seda vastu lauda. Vernon tõi talle uue. »On teil alles janu,« ütles Vernon.

»Kas te ei saaks mulle kannuga tuua?« küsis Jock.

»Kui tahate, võin piimapudelisse valada.«

»Olge nii hea,« ütles Jock. »Ja andke mulle veel üks klaas, kuni ma ootan.« Siis ta rääkis mulle Ginsfarbist; sellest, miks ta juuksed halliks läksid.

»Kaua sa sellega juba tegeled?« küsisin mina.

»26. augustist.«

»Praegu on alles jaanuar,« tähendasin mina.

»Mis siis?«

»26. augustist pole veel poolt aastatki.«

Ta vaatas mulle otsa. Vernon tõi talle veepudeli. Jock valas klaasi täis ja jõi ära. Siis hakkas ta värisema: istub seal, üleni higine, ja väriseb, ei saa korralikult klaasigi täita. Ja siis ta rääkis mulle, tõtlikult, kiiruga, üht klaasi teise järel täites ja kummutades.

See pidi neil nii käima, et Jake (see ilusa näoga mees; mitte ei tule tema teine nimi meelde) juhib autot, üüritud autot, ja Ginsfarb hüppab köisredelilt selle katusele. Jock rääkis, et ta peab lennuki mõne kolmesilindrilise »Fordi« või »Chevrolet'« kohal positsiooni seadma, ise kogu aeg passides, et Ginsfarb ei hüppaks lennuki ja auto bensiini säästmiseks juba kahe-kolmekümne jala kauguselt. Ginsfarb läheb redeliga alumisele tiivale, seob redeli otsa toe külge, haakub ise teise otsa ja hüppab alla;

maa peal kõik mõtlevad, et juhtus just see, mida nad vaatama tulid: et nüüd ta kukub surnuks. Seda nimetab ta surmahüppeks. Siis laskub ta redelilt auto katusele, ja kui lennuk tiiruga tagasi tuleb, kahmab redelist kinni ja tõuseb jälle õhku. See on tema surmalend.

Nojah, kuni päevani, mil Jocki juuksed hakkasid valgeks minema, tegi Ginsfarb kokkuhoiu mõttes kõik ühe jutiga: seadis end auto kohal valmis, hüppas redeliga alla, puudutas korraks auto katust, ja mõnikord, rääkis Jock, polnud lennuk kolme minutitki õhus. Aga tol päeval oli üüritud masin rikkis või muidu loks; igatahes pidi Jock lennuvälja kohal neli-viis tiiru tegema, sest auto ei saanud kuidagi õigesse asendisse, ja lõpuks ei hakanud Ginsfarb, nähes, kuidas tema raha väljalasketorudest asjatult õhku voolab, Jocki märguannet ootama, vaid hüppas alla, saagu mis saab. Ega muud häda olnudki, kui et redel oli lennuki ja auto vahelisest kaugusest pikem. Nii prantsatas Ginsfarb täie hooga auto katusele, ja Jock jõudis veel hädavaevalt söösta täiskäigul üles ning viia lendleva redeli selle külge klammerdunud Ginsfarbiga õnnelikult üle kõrgepingeliini, ja siis hoidis ta lennukit kakskümmend minutit, mis murtud jalaga Ginsfarb redelist üles ronis, ühtesoodu samas tõusujoones. Juhtkang põlvede vahel, mootoril täisgaasiga midagi 1100 peal, pööras ta end kabiinis ringi ja avas istmetaguse panipaiga ja tiris sealt kohvri ja toetas nõnda vastu kangi, et sai ise tiivale ronida ja Ginsfarbi lennukisse tirida. Lõpuks, kui Ginsfarb lennukis ja lennuk jälle maa peal oli, küsib Ginsfarb: »Palju me lendasime?« Ja kui Jock talle ütles, et nad lendasid täiskiirusega kolmkümmend minutit, ütleb Ginsfarb: »Kas sa tahad mind laostada ka veel?«

III

Ülejäänu pärineb mitmest allikast. See on, mida meie (võhikud, kümne tuhande samasuguse vaevalt hingitseva inimkuhilaga äravahetamiseni sarnase väikelinna elanikud, selgroog) oma silmaga nägime – nii nagu asjatundja (mees, kes oli ka ise näinud oma üksildast varju üle kauge ja tillukese maa näo libisevat) seda tõlgendas ja seletas.

Võõrad naasid lennuväljale üüritud autos. Kui nad sealt välja ronisid, vaidlesid lendur ja ilusa näoga mees lonkuriga, hääled ärritatud, ühetasased. Kapten Warren ütles, et nad vaidlesid raha pärast.

»Näidake mulle,» ütles Ginsfarb. Nad seisid tihedasti üksteise ligi; ilusa näoga mees võttis midagi taskust.

»Noh. Näed. On ju?« ütles ta.

»Las ma loen ise üle,« ütles Ginsfarb.

»Tule juba!« sisistas lendur tol ühetasasel ärritatud häälel. »Me ju ütlesime, et saime! Või tahad, et mõni inspektor peale satub ja konfiskeerib nii raha kui lennuki ja pistab meid kõiki pokri? Kas sa ei näe, et rahvas ootab.«

»Te olete mind ennegi petnud,« ütles Ginsfarb.

»Hea küll,« ütles lendur. »Las ta võtab oma raha. Ja lennuki samuti. Ja auto eest maksad ka sina, kui linna tagasi jõuad. Meie keerame otsad kohe ringi: veerand tunni pärast läheb siit rong.«

»Te olete mind ennegi petnud,« ütles Ginsfarb.

»Aga seekord ei peta. Tule juba. Kas sa ei näe, et rahvas ootab.«

Nad läksid lennuki poole, Ginsfarb grotekselt longates, selg tõrges, nägu traagiline, nördinud, jäine. Rahvast oli hea jagu: peamiselt tunkedes maainimesi; meeste ühtlase tumeda summa taustal tõusid naiste, tüdrukute särtsakad kleidid teravalt esile. Jõnglased ja mitmed mehedki seisid juba ringis ümber lennuki. Me vaatasime, kuidas lonkur hakkas lennukist asju võtma: langevarju, köisredeli. Ilusa näoga mees läks propelleri juurde. Lendur ronis tagumisele istmele.

»Eemale!« käsutas ta lühidalt ja järsult. »Hoidke kaugemale. Vaatame, kas saame vanal linnul kaela kahekorra.«

Kolm katset mootorit käivitada lõppesid tulutult.

»Palju maksad, härra, kui ma oma muula ette rakendan?« küsis üks külameestest.

Võõrad ei naernud. Lonkur pusis köisredelit alumise tiiva külge.

»Ärge tulge mulle rääkima,« ütles üks maanaine. »Isegi see seal pole nii loll.«

Siis hakkas mootor tööle. Tundus, nagu oleks ta lennuki kõrval seisva poisikese maast õhku tõstnud ja puulehena eemale paisanud. Me vaatasime, kuidas lennuk ringi keeras ja välja kaugemasse otsa suundus.

»Ärge tulge mulle rääkima, et see kaadervärk lendab,« ütles sama naine. »Ma näen oma issandast antud silmadega väga hästi, et ei lenda. Teie kõik lasite end haneks vedada.«

»Oota natike,« ütles keegi. »Ta peab vastatuult keerama.«

»Nigu siin oleks vähem tuult kui seal,« kostis naine. Aga ta lendas siiski: pööras nina meie poole, ja nüüd muutus mürin kõr-

vulukustavaks. Kui ta meist külje pealt möödus, ei tundunudki ta eriti kiiresti liikuvat, ometi nägime rataste ja maa vahel valgust. Aga ikka veel tundus liikumine aeglane; näis, nagu hõljuks lennuk vaevalt-vaevalt maa kohal. Kuni äkki paiskusid eemalseisev mets ja maa tema alt peadpööritava kiirusega panoraamselt tahapoole, ja siis ajas ta nina üles ning sööstis tammepakku lõikuva ketassae vingumisega taevasse. »Seal pole kedagist peal!« hüüdis naine. »Ärge tulge mulle rääkima!«

Too kolmas, ilusa näo ja soniga mees oli juba üüritud autosse roninud. Seda loksu tundsime kõik: omanik üüris seda igaühele, kes jättis talle kümme dollarit tagatiseks. Sõitnud lennuvälja lõppu, pööras auto ringi ja jäi maandumisraja otsal seisma. Me vaatasime jälle üles. Lennuk oli nüüd kõrgel ja tuli meie poole tagasi; järsku karjatas keegi, hääl kile ja peenike: »Seal! Tiiva peal! Näete?«

»Pole seal kedagist!« ütles naine. »Mina seda ei usu!«

»Isi nägid, kudas nad lennukisse ronisid,« ütles keegi.

»Mina seda ei usu!« kordas naine.

Siis vallandus meie kõigi suust ohe, »Aaahhhhhhh!«; lennuki tiiva alla oli ilmunud kukkuv täpp. Me teadsime, et see on inimene. Midagi ütles meile kohe, et see üksildane tilluke kukkuv objekt on samasugune elus inimene nagu meiegi. Täpp jätkas langemist. Näis, nagu kestaks see terve igaviku, aga kui ta siis järsku, ilma nähtava köie või trossita rippuma jäi, oli ta suletõmbena peenikese tiivajoone otsast lennuki kerele isegi lähemal.

»See ei ole inime!« kilas naine.

»Tead küll, et on,« ütles mees tema kõrval. »Isi nägid, kudas ta peale ronis.«

»Mis siis!« karjus naine. »See ei ole inime! Jalamaid vii mind koju!«

Mis nüüd järgnes, on raskesti seletatav. Mitte sellepärast, et meil oleks jäänud midagi nägemata – me nägime kõike, mis juhtus –, vaid sellepärast, et meie kogemus pakkus selle tõlgendamiseks nii vähe abi. Me nägime, kuidas üüritud autoloks kiirust lisades ja konarlikus jaanuariporis hüpeldes lähenes, kuni lennuki müra ta mattis, paigale tarretas; nägime rippredelit ja seal surmakarva kere all kõlkuvat hainäoga meest. Redeli saba lohises pikalt üle auto katuse, otsast otsani, lonkur aga rippus endiselt redelil ja soniga mehe ilus nägu oli auto aknast välja pistetud. Ja lennuvälja piir tuli aina lähemale, ning lennuk jõudis juba autost ette, liikus kiiremini. Aga ikka ei juhtunud midagi. »Kuulake!« hüüatas keegi. »Nad räägivad omavahel!«

Kapten Warren seletas meile, mida nad – need kaks vastamisi röökivat juuti: siit ämblikuvõrguna tunduval redelil kõlkuv hainäoga mees ja too teine all autos – seal rääkisid, kui piirdetara, lennuvälja serv aina lähenes.

»Hüppa!« karjus üks alt autost.

»Palju nad maksid?« kisas teine.

»Hüppa!«

»Kui sadat ei maksnud, ei mõtlegi.«

Siis sööstis lennuk möirates üles, hämaralõnga küljes rippuv mees kaares järel. Piloot pidi tegema kaks tiiru, enne kui auto jälle lähteasendisse sai. Jälle hakkas see välja kaugemast otsast tulema; jälle laskus lennuk ketassae pöörase vingumisega madalamale; jälle hääbus vingumine vaikseks podinaks, kui redel selle külge klammerdunud mehega autole tagant lähenes; jälle kuulsime vastamisi karjuvaid peenikesi hääli, ühtaegu naeruväärseid ja jubedaid: sest see, mis seal otse taevast tuli, kisendas millestki, mis on higi ja vaevaga maast saadud ega maksa kuskil peale maa mitte midagi.

»Palju sa ütlesid?«

»Hüppa!«

»Mida? Palju nad maksid?«

»Mitte midagi! Hüppa!«

»Mitte midagi?« halas redelil kõlkuja pikas kiledas nördimuses. »Mitte midagi?« Jälle lohises redeli ots peatamatult üle autokatuse, jälle tulid lennuvälja serv, piirdetara, pehastunud katusega pikk küün üha lähemale. Järsku seisis kapten Warren meie kõrval; ta tarvitas sõnu, mida me polnud teda veel kunagi kuulnud kasutavat.

»Ta hoiab kangi põlvedega!« hüüatas ta. »Inimsoo suveräänne isand; igavese rahu sulnis püha sümbol!« Mees lennukis, piloot, oli meil hoopis ununenud. Nüüd nägime teda aeroplaani kerkinud ninas oma kohal püsti seisvat ja üle ääre kummardudes meest redelil rusikatega ähvardavat. Me kuulsime, kuidas ta midagi karjus, kui redeli ots üle auto katuse libises, rippuv mees aga kisendas vastu:

»Ei mõtlegi! Ei mõtlegi!« Ta kisendas ühtsoodu edasi, kui lennuk järsult üles sööstis; ja ka eemaldudes, kisendava tillukese tähnina pika küünikatuse kohal taevas: »Ei mõtlegi! Ei mõtlegi!« Ja nagu enne, kui täpike lennukist vallandus ja langema hakkas ja siis redelil rippuma jäi, me teadsime kohe, et see on elus inimene, nii teadsime ka nüüd, kui täpike redelist vallandus ja langema hakkas, et see on elus inimene ja et seekord pole redelit langemist takistamas. Me nägime, kuidas ta vastu kõletühja

jaanuaritaevast alla langes, kuni küüni siluett ta neelas; tajusime siit kaugeltki tolle konnaliku poosi leppimatut nördimust. Kuskilt rahva hulgast kostis naise karjatus, siis aga mattis selle lennukimüra. Metsiku, lõikava mõirgega sööstis lennuk taevasse, tühi köisredel loha järel. Mootori hääl oli just nagu ägamine – kergenduse- ja meeleheiteohe.

IV

Kui kapten Warren tol laupäevaõhtul juuksuri juures sellest rääkis, küsisime meie:

»Kas ta hüppas ikka tõega alla, sinna küünikatusele?«

»Jah. Hüppas küll. Talle ei tulnud pähegi, et võiks surma või vähemalt viga saada. Sellepärast ta ei saanudki viga. Sest ta oli nii vihane. Tal polnud aega õigust ootama jääda, aega lennuki maandumiseni oodata. Jumalik ettenägemine teadis, et tal pole aega ja et ta on õiguse ära teeninud, ja pani selle pehastunud katusega küüni sinna tema teele ette. Talle endale ei tulnud pähegi, et peaks katsuma küüni katusele kukkuda. Oleks ta seda proovinud, oma kosmilise õigluse usust niipaljukestki taganenud, et maandumise üle muret tunda, siis oleks ta küünist mööda kukkunud ja surma saanud.«

Aga nüüd ei saanud ta muud viga, kui et näol oli pikk vorp, kust voolas ohtralt verd, ja mantel oli tagant pooleks kärisenud, just nagu jätkuks nahkmütsi rebend ka seljal. Enne veel kui me küünini jõudsime, tuli ta sealt juba jooksuga ja tormas limbates ning kätega vehkides meie sekka, nägu verine, mantli mõlemad pooled õlgadel lotendamas.

»Kus see sekretär on?« karjus ta.

»Mis sekretär?«

»See Ameerika Leegioni sekretär!« Ta tormas longates rahva poole, kes oli kolme minestanud naise ümber kogunenud. »Te lubasite sada dollarit, kui ma hüppan auto katusele. Me peame auto eest maksma ja puha, aga teie –«

»Te saite ju kuuskümmend dollarit,« ütles keegi.

Lonkur jäi jõllitama. »Kuuskümmend? Ma ütlesin sada. Ja teie lasete mul uskuda, et saime sada, kui anti ainult kuuskümmend; kuuekümne dollari eest lasete mul eluga riskida! . . .« Lennuk oli juba maandunud; aga keegi ei märganud seda, kuni piloot järsku lonkuri kallale sööstis. Ta keeras mehe ringi ja virutas pikali, enne kui jõudsime vahele astuda. Ja siis hoidsime lendurit kinni, tema aga rabeles ja nuttis, pisarad voolasid ojadena mööda ta räpast habemes nägu. Äkitselt oli kapten Warren seal ja hoidis lendurit vaos.

»Jäta järele!« käskis ta. »Aitab!«

Lendur jättis rabelemise. Hetke tunnistas ta kapten Warrenit, siis lõtvus üleni ja istus oma õhukestes määrdunud rõivastes maha, nägu kõhn, must, habemes, silmad palavikulised ja üleni pisarais. »Minge eemale,« ütles kapten Warren. »Jätke ta natukeseks üksi.«

Me läksime eemale ja jäime jälle tolle teise, lonkuri ümber seisma. Ta oli jalule aidatud ja tõmbas nüüd oma rebenenud mantlipooled ette ning vaatas neid. Siis ütles ta: »Andke mulle närimiskummit!«

Keegi ulatas talle. Üks teine pakkus sigaretti. »Tänan ei,« ütles lonkur. »Mul pole nii palju raha, et seda õhku puhuda.« Ta pistis närimiskummi suhu. »Tahtsite mind alt vedada. Kui arvate, et ma hakkan kuuekümne dollari eest eluga riskima, siis eksite.«

»Andke talle, mis seal veel puudu jäi,« ütles keegi. »Siin on minu osa.«

Lonkur ei pööranud peadki. »Pange sada täis, ja ma hüppan auto katusele, nagu kuulutusel lubatud,« sõnas ta.

Kuskil tema taga hakkas keegi naine kilama. See oli ühtaegu nii naer kui nutt. »Ärge. . .« sai ta vaevaga läbi naeru ja nutu. »Ärge laske tal. . .« Naine talutati minema. Aga lonkur ei teinud sellest väljagi. Ta pühkis käiseotsaga nägu ja jäi oma verist varrukat vaatama, kui kapten Warren nende juurde astus.

»Palju tal veel puudub?« küsis Warren. Talle öeldi. Ta võttis taskust raha ja andis lonkurile.

»Tahate, ma hüppan auto katusele?« küsis too.

»Ei,« ütles Warren. »Katsuge, et te selle raamiga siit kähku kaote.«

»Noh, oma asi,« ütles lonkur. »Siin on tunnistajad, et ma olin valmis hüppama.« Ta pöördus; me andsime teed ja vaatasime, kuidas ta oma lõhkises ja lotendavas mantlis lennuki poole läks. See seisis rajal, mootor töötamas. Kolmas mees oli juba peal. Me vaatasime, kuidas lonkur kohutava aeglusega eesistmele tema kõrvale ronis. Nad istusid seal, pilgud ette suunatud.

Ka lendur hakkas end jalule ajama. Warren seisis tema kõrval. »Jäta,« ütles Warren. »Sa tuled minuga.«

»Me peame vist liikuma hakkama,« ütles lendur. Ta ei vaadanud Warrenile otsa. Siis sirutas ta käe. »Nojah . . .« kohmas ta.

Warren ei võtnud kätt vastu. »Sa tuled minu poole,« ütles ta.

»Kes siis selle raisa eest hoolitseb?«

»Kes tast hoolibki?«

»Küll ma teda veel õpetan. Annan ükspäev, nii et aitab.«

»Jock,« sõnas Warren.

»Ei,« ütles lendur.

»Kas sul mantlit on?«

»Muidugi on.«

»Valetad.« Warren hakkas mantlit maha ajama.

»Ei,« ütles lendur, »mul pole seda vaja.« Ta läks lennuki poole. »Näeme veel,« lausus ta üle õla. Me vaatasime, kuidas ta peale ronis, kuulasime, kuidas lennuk ärkas, elustus. Siis möödus see meist, rattad juba õhus. Lendur viipas veel korraks kohmakalt käega, aga eesistmelt paistvad pead ei pööranud, ei liigatanud. Siis olid nad läinud, lennuki müragi hääbunud.

Warren keeras ringi. »Mis saab üüritud autost?« küsis ta.

»Ta andis mulle veerand dollarit, et ma auto linna tagasi viiksin,« ütles üks poistest.

»Oskad sa seda juhtida?«

»Jah, sir. Ma juhtisin juba tulles. Mina talle näitasingi, kust seda üürida.«

»Sellele, kes alla hüppas?«

»Jah, sir.« Poiss vaatas kuidagi kõrvale. »Ainult ma kardan natuke seda tagasi viia. Kas te ei saaks minuga kaasa tulla?«

»Mida sa's kardad?« küsis Warren.

»See mees ei jätnud ju tagatist, nagu mr. Harris tahtis. Ta ütles mr. Harrisele, et võib-olla ei kasutagi autot, aga et kui ta seda oma esinemisel kasutab, siis maksab ta mr. Harrisele nõutud kümne dollari asemel kakskümmend. Ja nüüd ta käskis mul auto tagasi viia ning öelda mr. Harrisele, et ta seda ei kasutanud. Aga ma ei tea, kuidas mr. Harris sellesse suhtub. Ta saab järsku vihaseks.«

PROSS

Ta ärkas telefoni helinast, juba ärkamise peal kiirustades, öökuube ja tuhvleid pimeduses käsikaudu otsides, sest tajus poolärkvelgi, et kõrvalvoodi on endiselt tühi, ja telefon asus all esikus otse tolle toa vastas, kus ta ema viiendat aastat voodisse aheldatuna poolistukil patjadele toetudes lamas. Nii teadis ta ärgates kohe, et on hiljaks jäänud, sest ema on telefoni juba kuulnud, nagu ta kuulis kõike, mis majas ükskõik mis tunnil juhtus.

Ta ema oli lesk; tema ise – oma ema ainuke laps. Kui ta kodulinnast ära ülikooli läks, läks ema temaga kaasa ja pidas neli aastat, poja lõpetamiseni, Charlottesville'is*, Virginias maja. Ema oli jõuka kaupmehe tütar. Ta oli abiellunud proovireisijaga, kes ilmus ühel suvel nende linnakesse, kaks soovituskirja – üks kohalikule vaimulikule, teine tema kaupmehest isale – kaasas. Kolme kuu pärast leidis aset nende laulatus. Proovireisija nimi oli Boyd. Ta loobus veel samal aastal ametist ning hakkas koduväiks, veetes päevad hotelli ees istuvate advokaatide ja puuvillaplantaatorite seltsis – tumedavereline kekk mees, kes oskas daamidele galantselt kübarat kergitada. Aasta pärast sündis neil poeg. Kuus kuud hiljem oli Boyd kadunud: võttis lihtsalt jalad selga, jättes naisele kirjakese, milles teatas, et ei suuda enam õhtuti voodis lamades pealt vaadata, kuidas naine kerib poepakikeste ümbert võetud nööre tühjadele poolidele. Rohkem ei saanud mrs. Boyd temast kunagi kuulda. Sellegipoolest ei lasknud ta isal oma abielu annulleerida ega poja nime muuta.

Siis kaupmees suri, pärandades kogu varanduse tütrele ja tütrepojale, kes, kuigi ta oli seitsmeselt või kaheksaselt Fauntleroy-ülikonnast* välja kasvanud, kandis kaheteistkümneselt argipäevitigi rõivaid, milles ta jättis pigem liliputi kui lapse mulje; arvatavasti poleks ta suutnud teiste lastega ka siis pikemalt suhelda, kui ema teda oleks lubanud. Kui aeg kätte jõudis, otsis ema sellise poistekooli, kus ta poeg võis kanda karistamatult täiskasvanu pintsakut ja kõvakübarat; ehkki selleks ajaks, kui poeg järgmised neli aastat emaga Charlottesville'is elas, ei jätnud ta enam liliputi muljet. Nüüd meenutas ta pigem mõnd Dante tegelast: isast pisut haprama kehaehitusega, oli

temas ometi midagi isa tõmmust ilust; ent isegi siis, kui ema temaga kaasas polnud, tõttas ta mitte üksnes Charlottesville'is, vaid ka oma üksildases tillukeses Mississippi kodulinnakeses, kuhu nad emaga peagi naasid, noortest tütarlastest tänaval kiiruga mööda, pea kõrvale pööratud, näol samasugune ilme, nagu on viieteistkümnenda sajandi allegooriliste maalide nooruslikel munkadel või inglitel. Siis aga tabas ema halvatus, ja peagi kandsid voodislamajat vaatamas käivad sõbrannad talle ette enam-vähem just seda sorti tüdrukust, kellega, nagu emagi pidi ehk aimama, ta pojal võis tekkida romaan ja kelle poeg võis koguni ära võtta.

Tüdruku nimi oli Amy, ja ta oli ühe rongiõnnetusel hukkunud vagunisaatja tütar. Nüüd elas ta tädi juures, kes pidas pansioni. See oli särtsakas, väljakutsuva käitumisega tüdruk, kes võlgnes oma hilisema reputatsiooni (milles lõppkokkuvõttes oli kahtlemata rohkem suitsu kui tuld) pigem kergemeelsusele ja Lõuna pisilinnakese ahtale kastivaimule kui tegelikule rikutusele; aga kuigi teda ei jäetud avalikumatele pidudele kunagi kutsumata, mainiti tema nime ikka kerge halvakspanuga, iseäranis vanemate naiste hulgas, kes pärinesid samasugustest vanadest kõdunevatest majadest nagu toogi, kus oli sündinud tema tulevane mees.

Ja nii oli poeg mõne aja pärast õppinud salamisi välisuksest sisenema, ema toast, kus see patjadele toetudes voodis lamas, mööda hiilima ja pimedas vaikselt trepist üles oma tuppa minema. Ent ühel ööl see ei õnnestunud. Kui ta sisenes, oli klaaslünett ema ukse kohal nagu tavaliselt pime, ja oleks see ka valge olnud, poleks ta ikka teadnud, et ema sõbrannad olid just samal õhtul külas käinud ja Amyst rääkinud, ning et ema istus juba viiendat tundi tikksirgelt patjadele toetudes pimeduses, pilk nähtamatul uksel. Poeg tuli nagu tavaliselt tasakesi, kingad peos, eesuksest sisse, kuid ei jõudnud seda veel sulgedagi, kui ema teda hõikas. Ema hääl polnud vali, ja ta hõikas ainult ühe korra:

»Howard.«

Ta avas ema ukse. Samal hetkel süttis voodi kõrval lamp. See seisis voodi kõrval lauakesel; samas kõrval seisis liikumatute seieritega kell; kella seiskamine oli esimene asi, mida ema kaks aastat tagasi käsi jälle liigutada suutes oli teinud. Poeg lähenes voodile, kust ema – küünlarasvakarva näo ja täiesti valgete juustega tüse naine, kelle tumedais silmades pupill ja vikerkest olid peaaegu eristamatud – teda ainiti jälgis. »Mis lahti?« küsis poeg. »Oled sa haige?«

»Tule lähemale,« ütles ema. Ta astus ligemale. Nad vaatasid

teineteisele otsa. Siis näis poeg taipavat; võib-olla oli ta seda oodanudki.

»Ma tean, kes siin latramas on käinud,« ütles ta. »Need neetud vanad raisakullid.«

»Rõõm kuulda, et sa teda raisaks nimetad,« ütles ema. »Siis ma ei pruugi karta, et sa seda meie majja tooksid.«

»Ütle aga välja – minu majja.«

»Pole vajadust. See käib iga maja kohta, kus elab mõni korralik naine.« Nad vaatasid teineteist lambi ühtlases, haigetoalikult elutus valguses. »Sina oled meesterahvas. Ma ei tee sulle etteheiteid. See pole mulle isegi üllatuseks. Ma tahan sind ainult hoiatada, et sa ei teeks end naeruväärseks. Ära aja maja ja talli segi.«

»Maja ja – Haa!« ütles poeg. Ta astus paar sammu tagasi ja avas oma isa kekki teatraalsust meenutava žestiga ukse. »Teie lahke loaga,« sõnas ta, jättes ukse lahti. Tikksirgelt patjadele toetudes ja ainiti pimedasse esikusse vaadates kuulis ema, kuidas ta läks telefoni juurde, valis tüdruku numbri ja palus teda endaga hommepäev abielluda. Siis ilmus ta uuesti uksele. »Teie lahke loaga,« sõnas ta jälle oma isa meenutava keki teatraalsusega ning sulges ukse. Mõne aja pärast kustutas ema lambi. Aknast paistis juba päevavalgus.

Kuid abiellumine ei saanud siiski järgmine päev teoks. »Ma kardan,« tunnistas Amy. »Kardan su ema. Mida ta minust arvab?«

»Ma ei tea. Pole temaga sinust rääkinud.«

»Sa pole talle siis öelnudki, et armastad mind?«

»Mis tähtsust sel on? Abiellume.«

»Ja hakkame seal temaga koos elama?« Nad vaatasid teineteisele otsa. »Kas sa läheksid tööle, et meile oma maja muretseda?«

»Milleks? Mul on ju raha. Ja majas on küllalt ruumi.«

»See on tema maja. Ja tema raha.«

»Ühel päeval saab see minu – meie omaks. Ma palun sind.«

»Tule. Teeme veel paar sammu.« Jutuajamine toimus pansioni võõrastetoas, kus Amy püüdis teda tagajärjetult tantsima õpetada. Howardil ei olnud üldse rütmitunnet; muusika, aga võib-olla ka tütarlapse keha puudutus hävitasid tolle vähesegi koordinatsioonivõime, mis tal muidu oli. Sellegipoolest viis ta Amyt kohaliku klubi tantsuõhtutele; kõik teadsid, et nad on kihlatud. Ometi jäi Amy tihti tantsuajaks teiste meestega mõnda pimedale platsile pargitud autosse istuma. Howard katsus teda sellest kombest ja ka joomisest võõrutada.

»Või tule ja joo siis minuga,« ütles ta.

»Sina oled mu peigmees. Sinuga pole see huvitav.«

»Ju vist,« möönis Howard sama järeleandlikult nagu teistegi keeldumiste puhul; siis aga kangestus järsku ja jäi tüdrukut üksisilmi vaatama. »Mis pole minuga huvitav?« Amy põrkas tagasi, aga Howard oli haaranud tal juba õlast. »Mis pole minuga huvitav?«

»Ai! Sa teed mulle haiget!«

»Tean. Mis pole minuga huvitav?«

Üks teine paarike lähenes ja ta laskis tüdruku õlast lahti. Aga tund hiljem, muusika vaheajal, tiris ta kiljuva ja rabeleva Amy ühest pimedast autost välja ning üle tühja tantsupõranda, mida piiras saatjadaamidest publikuring; haaranud tooli, tõmbas ta tüdruku risti üle põlvede ja andis talle valju laksu. Koiduajaks olid nad juba kahekümne miili kaugusel naaberlinnakeses, kus lasksid end laulatada.

Tol hommikul ütles Amy mrs. Boydile esimest ja (üht juhtumit arvestamata, kui see tuli tal võib-olla ehmatusest, aga võib-olla ka võidurõõmust üle huulte) viimast korda »ema«, ehkki mrs. Boyd kinkis talle veel samal päeval kombekohaselt oma prossi – igivana ja kobaka, aga väärtusliku ehte. Amy tuli sellega nende tuppa tagasi, ja Howard vaatas, kuidas ta seda kummuti juures seistes jääkülma ja absoluutselt läbinähtamatu ilmega silmitses. Siis pani ta prossi sahtlisse: tõmbas sahtli lahti ja hoidis prossi kahe näpuga selle kohal ja lasi sinna sisse kukkuda ja siis pühkis näppe vastu kleiti.

»Sa pead seda aeg-ajalt kandma ka,« ütles Howard.

»Küll ma kannan. Näitan oma tänulikkust. Ära muretse.« Mõne aja pärast hakkas Howardile paistma, et naisele koguni meeldib seda kanda. See tähendab, Amy pani prossi üsna tihti ette. Aga siis ta taipas, et põhjuseks polnud meeldimine, vaid kättemaksuhimuline pilge; nii kandis Amy prossi ükskord terve nädala puuvillasel kodukleidil, põlle rinnaesisel. Aga ta kandis seda alati, kui läks end mrs. Boydile näitama; alati, kui nad Howardiga õhtul välja minnes tema toast läbi astusid, et head ööd ütelda.

Nende tuba oli ülakorrusel, ja aasta pärast sündis neil seal laps. Nad viisid selle alla mrs. Boydile näha. Patjadel lebavat pead keerates heitis mrs. Boyd lapsele ainult ühe pilgu. »Ah,« ütles ta. »Ma ei tundnud küll Amy isa, vähemalt ei mäleta teda kohanud olevat. Aga ega ma kuigi palju rongiga reisinudki.

»See vana – vana –« nuuksus Amy ja klammerdus värisedes Howardi külge. »Miks ta mind nõnda vihkab? Mis ma talle teinud olen? Lähme siit ära. Sa võid ju tööle minna.«

»Ei. Ega ta igavesti ela.«

»Elab jah. Paljast vihast minu vastu elab kas või igavesti.«

»Ei,« ütles Howard. Aasta hiljem laps suri. Jälle püüdis Amy teda veenda mujale kolima.

»Ükskõik kuhu. Ükskõik kui kitsalt meil tuleks elada.«

»Ei. Ma ei või teda nõnda abituna maha jätta. Sul tuleb hakata jälle väljas käima. Tantsuõhtutel. Nii saad sellest kergemini üle.«

»Jah,« lausus Amy tasemini. »Ju mul vist tuleb. Muidu ei pea ma vastu.«

Üks ütles »sul«, teine »mul«. Kumbki ei öelnud »meil«. Ja nii pani Amy end laupäevaõhtuti riidesse ja ka Howard pani (vahel ainult särgile) mantli peale ja salli kaela, ja nad läksid koos trepist alla ja ütlesid mrs. Boydile üle ukse head aega, ning siis aitas Howard Amy autosse ja vaatas pealt, kuidas ta minema sõitis. Siis puges ta, kingad nagu poissmehepäevil peos, tasakesi majja ning hiilis ema valgustatud ukselünetist mööda ja trepist üles. Veidi enne keskööd tuli ta, mantel seljas ja sall kaelas, jälle trepist alla ning hiilis ikka veel valgustatud lünetist uuesti mööda ja ootas väljas verandal, kuni Amy autoga tuli. Siis astusid nad koos majja ja ütlesid mrs. Boydile üle ukse head ööd.

Ühel ööl jõudis Amy alles kella ühe paiku tagasi. Howard oli teda terve tunni verandal toatuhvlites ja pidžaamas oodanud; oli novembrikuu. Lünett mrs. Boydi ukse kohal oli pime ja nad läksid otsejoones üles.

»Ühed tolvanid keerasid kella tagasi,« ütles Amy riidest lahti võttes, mehele otsa vaatamata. Ta heitis prossi koos muude ehetega tualettlauale. »Ma lootsin, et sa pole nii loll, et hakkad mind väljas ootama.«

»Võib-olla järgmine kord, kui nad kella jälle tagasi keeravad, ma enam ei hakka.«

Amy võpatas, tardus äkitselt täiesti liikumatuks, ning vaatas üle õla mehele otsa. »Mõtled sa seda tõsiselt?« küsis ta. Howard ei vaadanud tema poole, aga kuulis, tajus, kuidas naine lähemale tuli ja tema kõrval seisma jäi. Siis puudutati teda õlast. »Howard,« sosistas Amy. Howard ei liigatanud. Siis järsku viskus Amy talle sülle, klammerdus ta külge. »Mis meiega toimub?« nuuksus ta meeletult, end pöörases ahastuses mehe vastu surudes. »Mis see on? Mis see ometi on?« Howard rahustas teda, aga hiljem, kui nad kumbki oma voodis olid (nad magasid juba eraldi), kuulis ja tajus ta jälle, kuidas Amy üle vooditevahe tuli

ja taas selle pöörase hooga, mille taga polnud täiskasvanud naise, vaid pimedust kartva lapse meeletu hirm, tema rinnale viskus, teda embas, talle sosistas: »Ära mõtle, et sa p e a d mind usaldama, Howard! Mitte ei p e a, vaid v õ i d! Võid! Võid!«

»Jah,« kostis Howard. »Ma tean. Kõik on korras. Pole midagi.« Ja nii pani ta edaspidi enne keskööd mantli selga ja salli kaela, hiilis tasakesi trepist alla, möödus valgustatud lünetist, avas ja sulges kolksatades välisukse, ning siis vaatas üle ema ukse tuppa, kus ema kõrgele padjakuhilale toetudes lamas, alaspidi keeratud raamat lahtiselt põlvedel.

»Juba tagasi?« küsis mrs. Boyd tavaliselt.

»Jah. Amy läks üles. On sul midagi vaja?«

»Ei. Head ööd.«

»Head ööd.«

Siis läks ta üles ja heitis voodi ja jäi (vahel) mõne aja pärast magama. Aga vahel jõudis ta enne veel mõelda, selle mõtte vahel unnegi kaasa võttes; jõudis öelda endale tolle vaikse ja fataalse pessimismiga, mis on jõuetu tarkuse osaks: *Aga see ei saa nii lõpmatuseni kesta. Ühel ööl juhtub midagi, ja Amy jääb vahele. Ja ma tean, mida ema siis teeb. Aga mida teen siis mina?* Ta uskus, et teab. See tähendab, teadvus kinnitas talle, et teab, aga ta ei võtnud seda tõsiselt; jällegi toosama tarkus, taiplikkus, mis ei hakanud mõtet salgama, vältima, vaid ei võtnud seda lihtsalt tõsiselt – too jõuetuse tarkus, mis kõneles: *Sest inimene ei tea kunagi, mida ta mingis situatsioonis, juhuslike asjaolude kokkusattumuses teeb; teised ehk võivad seda tagantjärele tarkusega seletada, aga ta ise ei tea kunagi ette.* Järgmisel hommikul oli Amy jälle kõrvalvoodis, ja siis päevavalgel olid öised mõtted kadunud. Aga vahel tulid nad ka päevavalgel tagasi, ja siis mõtles ta mingis abstraktses irdumuses oma abielu – seda vigast tervikut, mille kolmanda liikme nemad kaks olid küll sigitanud, kelle puudumist nad kahekesi aga enam täita ei suutnud – otsekui eemalt vaadeldes: *Jah. Ma tean, mida ema siis teeb, ja tean, mida Amy mult palub, ja tean ka, et ma seda ei tee. Aga mida ma's ikkagi teen?* Ent see mõte ei kestnud kaua, sest juba ütles ta endale, et siiamaani pole ju midagi juhtunud, ja igatahes on laupäevani veel kuus pikka päeva; milles polnud enam mõistuse raasugi, vaid puhas jõuetus.

II

Ja kui siis telefoni kile helin teda äratas, teadis ta juba ärgates, et kõrvalvoodi on endiselt tühi, nagu sedagi, et kuidas ta ka ei kiirustaks, ikka on ta hiljaks jäänud. Ta ei hakanud tuhvlitega aega viitmagi, vaid jooksis paljajalu jääkülmi trepiastmeid mööda alla ja tõttas telefoni juurde ja võttis toru. Ema uksest möödudes nägi ta, kuidas lünett selle kohal valgeks läks.

»Oi, Howard, vabandage väga, siin Martha Ross räägib, ma poleks teid muidu tülitanud, aga olin kindel, et Amy hakkab muretsema. Öelge talle, et ma leidsin selle autost, kui koju jõudsime.«

»Ah nii,« sõnas ta. »Ah autost.«

»Jah, meie autost. Kui tal süütevõti ära kadus ja meie ta koju, sinna nuka peale tõime. Kutsusime teda küll oma poole munarooga sööma, aga tema –« Siinkohal hääl vaibus. Külma toru kõrva juures hoides kuulis ta, kuidas vaikus juhtme teises otsas täitus nagu hingetõmbest mingi instinktiivse, naiseliku, kaitsevalmis jahmatusega. Ent see kestis ainult hetke; siis jätkas hääl peaaegu vahepausita, aga oli nüüd hoopis teine – jahe, viisakas, reserveeritud: »Amy on vist juba voodis?«

»Jah. Ta on juba voodis.«

»Oo. Vabandage väga, et teid tülitasin, üles ajasin. Aga ma olin kindel, et ta hakkab muretsema, sest see oli ju teie ema oma, perekondlik reliikvia. Aga muidugi, kui ta pole selle puudumist veel märganud, siis ei maksa teda sellepärast üles ajada.« Traat undas ootuspinevalt. »Et mina siin helistasin.« Jälle pinev vaikus. »Kas kuulete, Howard?«

»Jah,« vastas ta. »Ma ei hakka teda praegu üles ajama. Võite hommikul uuesti helistada.«

»Kindlasti helistan. Andke andeks, et tülitasin. Loodetavasti ei ajanud ma teie ema üles.«

Ta pani toru hargile. Esikus oli külm. Ta tundis, kuidas paljad varbad jäisel põrandal krõnksu kisuvad, kui ta nii seal tumma ust silmitsedes seisis, kujutledes, kuidas ema selle taga voodis padjakuhilale toetudes istub, nägu küünlarasvakarva kollakas, silmad tumedad, käsitamatud, juuksed vanunud puuvilla värvi, nagu Amy kord oli ütelnud, kõrval lauakesel kell, mille ta viis aastat tagasi end esmakordselt jälle liigutada suutes, kümme minutit enne nelja oma käega oli seiskanud. Kui ta ukse avas, vastas nähtu täpipealt, ema käte asendini, kujutluspildile.

»Teda ei ole majas,« sõnas mrs. Boyd.

»On küll. Ta on voodis. Tead ju, kunas me tulime. Tal

unus lihtsalt üks sõrmustest Martha Rossi poole ja Martha helistas.«

Aga nähtavasti ei vaevunud ema seletust kuulamagi. »Nii et sa vannud, et ta on praegu majas.«

»Muidugi on. Ta magab, ma ju ütlesin.«

»Siis saada ta alla mulle head ööd ütlema.«

»Rumalus. Ei mõtlegi.«

Nad tunnistasid teineteist üle voodi jalutsi.

»Sa keeldud?«

»Jah.«

Veel hetke tunnistasid nad teineteist. Siis hakkas poeg ema ainitist pilku endiselt tajudes pöörduma. »Siis vasta veel ühele küsimusele. See oli pross, mille ta kaotas.«

Ta ei vastanud nüüdki, vaid vaatas ust sulgedes emale ainult korraks veel otsa: kaks kummaliselt sarnast surmavaenlast, keda sidus lähedaste veresugulaste äge, leppimatu vihkamine. Siis väljus ta toast.

Ta läks tagasi oma tuppa ja süütas lambi ja otsis tuhvlid üles ja läks siis kamina juurde ja pani sütt tukkidele ja kohendas ja togis neid seni, kuni leek loitma lõi. Kell kaminasimsil näitas kahekümne pärast üks. Varsti lõõmas tuli korralikult ja lõdisemine lakkas. Ta läks tagasi voodisse ja kustutas lambi, nii et jäi ainult hüplevate leekide valgus, mis võbeles mööblil ja tualettlaua pudelikestel ja peeglitel, ja ka väiksemas peeglis temapoolsel kummutil, kus seisid kolm hõbedast pildiraami, kahes suuremas tema enda ja Amy fotod, keskmine ja väiksem tühi. Ta lamas nõnda, midagi mõtlemata. Ainult korraks oli vilksatanud läbi pea, vaikselt ja rahulikult, *see on siis käes. Nüüd võib-olla saan ma teada, mõistan, mida ma lõpuks teen,* ning seejärel lamas ta niisama, sellelegi rohkem mõtlemata.

Aga tundus, nagu täidaks telefoni kile helin mingi kangekaelse kajana endiselt maja. Seejärel jõudis tema teadvusse kaminal seisva kella külm, tasane, järelejätmatu tiksumine. Ta läitis uuesti lambi ja võttis padja kõrval lauakesel lebava alaspidi keeratud lahtise raamatu, aga märganud, et kella tiksumine ei lase loetavale keskenduda, tõusis ja läks kamina juurde. Seierid näitasid nüüd pool kolm. Ta seiskas kella ja pööras näoga seina poole ning istus siis raamatuga kamina ette ja suutis nüüd aja kulgemisest häirimata edasi lugeda, sõnadele, nende mõttele keskenduda. Ja nii ei osanudki ta öelda, millal just märkas, et on pea tõstnud ja lugemast lakanud. Midagi polnud kuulda, ometi teadis ta, et Amy on majas. Ta ei teadnud, kuidas seda teab, vaid lihtsalt istus liikumatult, hinge kinni

pidades, vagur raamat tardunult peos, ja ootas. Siis kuulis ta Amy häält: »See olen mina, ema.«

Ta ütles »Ema«, mõtles ta, end ikka veel liigutamata. *Ta ütles talle jälle »Ema«.* Siis tõusis ta ja pani raamatu lugemiskohalt avatuna hoolikalt toolile, ja siis läks tavalise kõnnakuga, samme tasandamata, üle toa ning avas ukse. Amy väljus parajasti mrs. Boydi toast ja hakkas trepist üles tulema; ka tema kõnnak oli tavaline, loomulik, üksnes teravate kontsade kõlksumine kajas öövaikusse mattunud majas ebaloomulikult valjusti vastu. Ju ta vist kükitas, kui ema teda hõikas, ja pani kingad uuesti jalga, mõtles Howard. Amy ei olnud teda veel märganud, vaid tuli ühtlasel sammul trepist üles, nägu ähmases esikuvalguses kasuka krae taustal nagu kahvatu õieleheke, levitades ootava mehenigi külma talveöö õhetav-kristalset kargust, mille käest ta äsja oli tulnud. Siis märkas ta trepiotsal seisvat meest. Üheks hetkeks, sekundi murdosaks, tardus ta, siis aga jätkas teed, enne kui seda oleks saanud seisatumiseksi nimetada, ning ütles juba käigu pealt, kõrvale astuvast Howardist möödudes ja magamistuppa sisenedes: »Jäin ma väga hiljaks? Ma olin Rosside pool. Nad tõid mu just siia nurgani; mul endal kadus süütevõti klubis ära. Küllap ta automüra peale ärkaski.«

»Ei. Ta oli juba enne üleval. Telefon äratas.«

Naine läks kamina juurde ja sirutas kasukat seljast võtmata käed tule poole. Paistis, et ta ei kuulnudki mehe sõnu, kui nõnda seal tule paistel õhetades ja ikka toda juba trepil õhkunud külma, karget hõngust levitades edasi rääkis: »Ju vist. Lamp põles juba. Eesust avades teadsin ma kohe, et oleme vahele jäänud. Ja ma polnud veel korralikult majaski, kui ta mind hõikas. Ma ütlesin »See olen mina, ema« ja tema ütles »Tule palun siia«, ja kui ma tema tuppa läksin, vahtis ta mind nende silmadega, kus pole valgeid ollagi, juuksed endal nagu mõnest aasta aega seisnud puuvillapallist kistud takud, ja ütles, »Mõistagi taipad sa ka ise, et pead siit majast jalamaid lahkuma. Head ööd.««

»Jah,« ütles Howard. »Ta on juba umbes poole ühest ärkvel. Aga mul ei jäänud muud üle kui kinnitada, et sa oled voodis ja magad, ning loota õnnele.«

»Kas see tähendab, et ta ei heitnudki magama?«

»Ei. Ma ju räägin, et ta ärkas telefoni peale. Poole ühe paiku.«

Käed endiselt tule kohal, vaatas Amy üle kasukas õla talle otsa – nägu õhetav, silmad ühtaegu säravad ja rauged nagu rahuldatud naisel ikka, pilgus mingi hajameelne vandeseltslaslik kaastunne. »Telefoni peale? Pool üks? Missugune igavene

tobe – Aga olgu.« Nüüd pöördus ta näoga mehe poole, kleit koheva kasuka alt hõdralt küütlemas, otsekui oodanuks ta ainult seda, et natuke soojeneb; praegu oli ta tõesti ilus. See polnud näo ilu, sest too oli iga kuu tuhandelt ajakirjakaanelt vaatava näo laitmatu koopia, ega figuuri ilu, mille väljakutsuva poisiliku saleduse lõputud miilid tselluloidist filmilinti kogu maa naissoole peale on surunud, vaid mingi igavene, iidne, läbinisti naiselik kütkestavus – ürgne, enesekindel ja halastamatu, kui ta nii, käed välja sirutatud, Howardile lähenes. »Jah! Ka mina ütlen, et see on õnn!« sõnas ta ning embas meest, ülakeha talle otsa vaatamaks tagasi kallutatud, nägu juubeldav; külm kargus oli üles sulanud, ja nüüd hoovas temast sooja naiselikku hõngu. »Ta ütles, jalamaid. Nii et me võime kohe minna. Mõistad? Me võime siit kohe lahkuda. Las see raha olla, jäta see kõik temale. Mis meil sellest. Sa leiad kindlasti tööd; mul ükskõik, kus või kui kitsalt meil tuleks elada. Sa ei pruugi enam kauemaks siia, tema juurde jääda. Tema ise on su – kuidas öeldagi? – vabaks mõistnud. Ainult et ma kaotasin autovõtme ära. Aga mis sellest; me võime jala minna. Ja lähmegi jala – tühjade kätega, tema asjadest midagi võtmata, täpselt nagu tulime.«

»Praegu? Öösel?«

»Jah! Ta ütles, jalamaid. Järelikult juba täna öösel.«

»Ei,« ütles Howard. See oli kõik: ei vähimatki vihjet, seletust, mille kohta see käis, mida eitas. Aga polnud ka tarvidust, sest kuigi naine teda endiselt embas, oli võidurõõm õhetavalt näolt juba kadunud. Kuid seal polnud ka ei lootusetust ega isegi jahmatust, vaid üksnes lapselik mõistmatus, uskumatus. »Tahad öelda, et sa ei tule ka nüüd? Et sa ei jäta teda ikka veel maha? Et sa tuled minuga ainult täna ööseks hotelli, homme aga pöördud siia tagasi? Või tahad öelda, et sa ei jää minuga täna öösekski hotelli? Et viid mu ainult sinna ära, ise aga tuled –« Ta vahtis mehe külge klammerdudes talle otsa; siis näis talle midagi meenuvat. »Oota. Siin peab mingi põhjus, midagi – Oot-oot!« karjatas ta. »Sa rääkisid telefonist poole ühe paiku.« Mehest kõvasti kinni hoides vahtis ta talle endiselt otsa, pupillid nõelteravateks ahenenud, näol meeletu raev. »Ah sedasi. Siis sellepärast. Kes see oli, kes minu kohta helistas? Räägi! Ma nõuan! Ma seletan kõik ära! Räägi!«

»See oli Martha Ross. Ta ütles, et tõi su natukese aja eest nurga peale.«

»Valetab!« karjatas naine jalamaid, otsekohe, läbemata õieti nimegi ära oodata. »Valetab! Nad tõid mu tõesti koju, aga aeg polnud veel hiline ja sellepärast otsustasin, et lähen nende poole ja proovin nende munarooga. Ja ma hõikasin Franki, enne kui ta auto ümber keeras, ja läksin nendega kaasa. Frank võib seda kinnitada! Martha valetas! Nad panid mu alles praegu siin nurgal maha!«

Ta vahtis mehele otsa. Pika tardunud hetke tunnistasid nad teineteist. Siis küsis mees: »Ja kus on sel juhul pross?«

»Pross?« küsis naine. »Mis pross?« Aga mees nägi juba, kuidas ta käsi kasuka varjus rinnale tõusis; pealegi nägi ta ka naise nägu, suud, mis vajus ammuli nagu õhku ahmival lapsel. Siis puhkes naine liikumatult seistes talitsematult nutma; läbi lämbuvate lapselike nuuksete kordas ta täielikult ja lootusetult kapituleerununa: »Oh, Howard! Usu mind, ma ei tahtnud seda teha! Ei tahtnud! Ei tahtnud!«

»Hea küll,« ütles mees. »Tasa. Tasa, Amy. Ta võib sind kuulda.«

»Hea küll. Ma püüan.« Aga tolle uskumatu veehulga all, mis tundus purskuvat mitte üksnes silmist, vaid kõigist pooridest, vaatas tema kummaliselt tardunud ja moondunud nägu mehele endiselt otsa; nüüd kõneles temagi nii, nagu mõtles, küsimust lähemalt konkretiseerimata, täpsustamata, enam midagi salgamata või trotsimata: »Oleksid sa minuga tulnud, kui poleks teada saanud?«

»Ei. Poleks tulnud ka siis. Ma ei jäta teda maha. Ei jäta, kuni ta elab. Ega lahku siit majast. Ma ei saa. Ei või. Ma –« Nad vaatasid teineteisele otsa; naisele tundus, nagu ei näeks ta mehe silmis iseenda peegelpilti, vaid toda allkorrusel lebavat pärgamendikarva nägu – selle võidunud valget juuksekuhilat, vihkavaid, leppimatuid silmi; et see ei olnud lihtsalt pimedus, mis tema enda peegelpildi kustutas, vaid mingi vääramatu märterlik otsustavus.

»Jah,« lausus ta. Ja võttis kuskilt šifoonriidetükikese ning hakkas ettevaatlikult silmi kuivatama, hoidudes isegi praegu instinktiivselt ripsmevärvi laiali hõõrumast. »Tema võit. Ise ei saa sealt voodistki välja, aga meist sai jagu.« Siis keeras ta ringi ja läks kapi juurde ja võttis sealt reisikoti ja pani tualettlaual seisvad kristallasjakesed sinna sisse ja tegi ühe sahtli lahti. »Ma ei saa täna kõike korraga kaasa võtta. Pean homme –«

Ka mees pöördus ja läks ja koukis kummutist, millel seisis tühi pildiraamike, rahatasku ning võttis sealt raha ja tuli ja pistis naisele pihku. »Seda pole vist palju. Aga ega sa enne homset vajagi.«

»Jah,« ütles naine. »Ja sa võid ka mu ülejäänud asjad siis järele saata.«

»Jah,« ütles mees. Naise sõrmed silusid ja lappasid rahatähti; ta ei vaadanud mehele otsa. Howard ei mõistnudki öelda, mida naine vaatab, ainult et raha see küll ei olnud. »Kas sul pole siis kotti või midagi, kuhu seda panna?« küsis ta.

»Jah,« ütles naine. Aga ta sõrmed jätkasid silumist ja lappamist, ehkki ta ei heitnud rahale pilkugi, polnud sellest ilmselt üldse teadlik, otsekui oleksid need mingid väärtuseta paberilipakad, mis ta on möödaminnes kuskilt hajameelselt üles korjanud. »Jah,« sõnas ta. »Tema võit. Ise on seal voodis pikali ega saa sealt enam kunagi välja, enne kui ükskord jalad ees minema viiakse, aga meist kahest sai selle prossiga jagu.« Siis hakkas ta nutma. Aga nüüd oli nutt sama vaikne kui äsjased sõnadki. »Mu lapsuke,« sosistas ta. »Mu kallis lapsuke.«

Seekord ei hakanud mees teda vaigistama. Ta lihtsalt ootas, kuni naine silmad jälle kuivatas ja siis nagu üles ärgates talle peaaegu reipalt, peaaegu naeratades otsa vaatas, nägu, see peoõhtuks hoolikalt puuderdatud ja mingitud mask, nüüd korratu ja pisaraist triibuline, ent ühtaegu nutujärgselt rahulik ja väsinud. »Nojah,« sõnas naine, »on juba hilja,« ja tahtis kummarduda, aga mees jõudis ette ja võttis ise koti. Nad läksid koos trepist alla; lünett mrs. Boydi ukse kohal oli endiselt valge.

»Kahju, et meil just praegu autot pole,« ütles mees.

»Jah. Mul kadus võti klubis ära. Aga ma helistasin juba töökotta. Nad toovad auto hommikuks siia.«

Esikus jäid nad seisma, ja Howard kutsus takso välja. Seda oodates vahetasid nad aeg-ajalt vaikselt mõne sõna. »Kõige parem on, kui heidad kohe magama.«

»Jah. Olen tõesti väsinud. Tantsisin päris palju.«

»Kuidas orkester oli? Hea?«

»Jah. Ju vist. Ma ei tea. Kui ise tantsid, ei pane muusikat tavaliselt tähele.«

»Ju vist.« Siis tuli takso. Nad läksid välja, Howardil üksnes pidžaama ja öökuub seljas; maa oli raudkõvaks külmunud, taevas siras jäiselt. Ta aitas naise taksosse.

»Jookse nüüd kähku majja tagasi,« ütles naine. »Sa ei pannud mantlitki peale.«

»Jah. Ma saadan asjad sulle hommikul varakult järele.«

»Väga vara pole vaja. Jookse nüüd.« Naine nõjatus juba istmetoele, kasukas tihedalt ümber. Howard oli juba varem ülal magamistoas märganud, et tema soe naiselik hõng oli mingil tabamatul hetkel taas külmunud ja et nüüd hoovas temast

jälle toda õhkõrna jäist kargust – habrast, püsimatut ja troostutut. Auto hakkas liikuma; ta ei vaadanud sellele järele. Eesust sulgedes kuulis ta, kuidas ema teda hõikas. Aga ta ei seisatanud ega heitnud pilkugi tema uksele, vaid läks otsejoones trepist üles, valvsa käskiva hääle monotoonsest elutust kajast välja. Tuli kaminas oli kustumas; süte tugev roosakas kuma helkis peeglitelt ja poleeritud mööblilt rahulikult, soojalt ja vaikselt vastu. Alaspidi keeratud lahtine raamat lebas endiselt toolil. Ta võttis selle ja läks vooditevahelise lauakese juurde ja leidis mõninga otsimise järel tsellofaanist ümbriku, kus kunagi olid piibuorgid, mida ta nüüd aga kasutas järjehoidjana, ning pani selle lugemiskohta vahele ja asetas köite lauale. See oli »Roheliste kodade«* taskuformaadis väljaanne. Ta oli raamatu puberteedieas avastanud ning seda ikka ja jälle lugenud. Tolles eas luges ta ainult seda osa, kus tegelaskolmik rändab olematu Riolama poole; oli selle osa alati välja otsinud ja seda omaette salamisi lugenud, nii nagu normaalne poiss oleks lugenud tavalist, konventsionaalset pornograafiat või erootikat: samm-sammult tõusis ta koos Rimaga mööda lagedat mäge üles koopa poole, taipamata veel, et just koopasümbol teda kütkestabki, sellest siis viimsel hetkel Rimaga ühise iha ja vajaduse sunnil põgenedes ja tema kannul koopast kõrgemale mäe harjale ronides, kuhu Rima, tikutulena püsitu ja õbluke, teda kogunisti ootamata külmas leinata kuuvalguses seisma jäi. Oma tookordses süütuses uskus ta mingi ahastava ja innuka rõõmuga, et Rima mõistatuslikkus ei olnudki mõistatus, vaid oli füüsiliselt seletatav: et tüdruk oli kehaliselt ligipääsmatu, ebatäielik; nõnda iseennast, seda, mis ta (enda arvates) ilma mingi isikliku süüta oli, rahulikus meeleheites raamatust loetuga vabandades, õigustades, nagu noored ikka teevad. Aga abiellumise järel võttis ta raamatu kätte alles pärast lapse surma – sellele järgnenud üksildastel laupäevaõhtutel. Ja nüüd vältis ta rännakut Riolamale niisama järjekindlalt, nagu oli seda varem välja otsinud. Nüüd luges ta ainult seda osa, kus Abel (ainus inimene maa peal, kes teadis, et on üksik) uitas läbipääsmatus keelatud laanes, mida täitsid lindude häälitsused. Siis läks ta kummuti juurde ja avas uuesti sahtli, kus oli ta rahakott, ning seisis nii hetke, käsi veel sahtli äärel. »Jah,« lausus ta endamisi vaikselt, »paistab, et see on kogu aeg õigesti arvanud, mida ma lõpuks teen.«

Vannituba, mis oli majale hiljem juurde ehitatud, asus koridori lõpus; siin oli samuti soe, sest ta oli elektrisoojendaja Amy jaoks sisse jätnud ja nad mõlemad olid selle unustanud. Siin

hoidis ta ka oma viskit. Ta oli hakanud jooma pärast ema halvatust – oma arvatava vabaduse alguses; lapse surmast saadik hoidis ta siin kahegallonilist maisiviskianumat. Ehkki vannituba oli maja põhiosast lahus ja ema toale vastupidises otsas, toppis ta kõik uksevahed alt ja ümberringi rätikutega hoolikalt kinni, siis aga kiskus jälle lahti ja läks magamistuppa ja võttis Amy voodilt sulgteki ja tuli tagasi ja toppis uksevahed uuesti kinni ja riputas teki uksele ette. Ent nüüdki ei jäänud ta rahule. Mõtlik, kaalutlev, puntsakavõitu (neist asjatuist tantsutundidest saadik polnud ta end füüsiliselt üldse liigutanud, ja koos pideva joomisega oli see tema kunagisest noorukese itaalia noviitsi saledusest vähe järele jätnud), seisis ta, püstol lõdvalt käes, ja vaatas otsivalt ringi. Tema pilk langes vanni äärele laotatud matile. Ta keeras selle püstolit hoidva käe ümber, ja sirutanud käe tagumise seina poole, tulistas. Lask oli tume, võpatamapanev, aga summutatud, vaikne. Sellegipoolest seisis ta kuulatades, otsekui loodaks nii kaugele midagi kuulda. Ent kõik oli vait; ka siis, kui ta, ukse uuesti lahti teinud, piki koridori tasakesi trepini läks ja sealt alla sinnamaale hiilis, kust selgesti nägi, et lünett ema ukse kohal on pime. Aga ka nüüd ei jäänud ta seisma, vaid tuli tasakesi trepist jälle üles, kõrvus mõistuse külm ja jõuetu targutamine, seda üldse kuulamata: *Ilmselt ei saa sa nagu su isagi nende kummagagi elada, aga erinevalt isast ei saa sa ilmselt ka nendeta läbi;* tasakesi lausus ta: »Jah. Paistab, et sellel oli õigus. Paistab, et see tundis meid minust endast paremini.« Siis sulges ta uuesti vannitoa ukse ja toppis rätikud hoolikalt vahele. Aga seekord ei riputanud ta tekki ette, vaid võttis selle endale ümber ja kükitas nii sissemähkunult põrandale, püstol nagu piip torupidi hammaste vahel, paksu pehmet tekki tihedasti ümber pea keerates, nüüd juba tõtlikumalt, kiirustades, sest õhust hakkas puudu tulema.

ONU WILLY

Ma tean küll, mis nad rääkisid. Rääkisid, et ma ei ollagi kodunt jalga lasknud, vaid et see hull meelitanud mu endaga kaasa, ja et poleks mina tema surma põhjuseks saanud, oleks tema mu veel ühe nädalaga hukutanud. Aga see pole tõsi. Õigus oleks, kui nad ütleksid, et meie naised, Jeffersoni vagad daamid, sõid onu Willy linnast välja, ja et ma järgnesin talle ning tegin mis ma tegin aimusest, et see on onu Willyl viimane raund, ja et kui nad ta seekord kätte saavad, siis ta nende käest enam ei pääse. Sest onu Willy ei meelitanud mind ühtigi ega olnud ka hull – isegi pärast kõike, mis nad temaga teinud olid. Keegi ei sundinud mind kaasa minema; mingit sundimist ja meelitamist polnud vaja, sest onu Willy pidas endastmõistetavaks, et tuleksin kutsumatagi. Ma läksin temaga sellepärast, et onu Willy oli kõige toredam mees, keda ma kunagi tundnud, sellepärast, et isegi naised ei saanud temast jagu, sellepärast, et nende pingutustele vaatamata mõistis ta viimse hingetõmbeni elust lõbu tunda; ja kui ta suri kõige vahvamat surma, siis sellepärast, et mina olin seal talle abiks. Enamikule meestest ja naistestki pole antud niisugust elu; isegi nendele naistele mitte, kelle lõbuks on toppida oma nina teiste asjadesse.

Ta ei olnud küll kellegi onu, aga meie kõik (ja täiskasvanud niisamuti) nimetasime teda alati, ka mõttes, onu Willyks. Peale mingi Texase naftamiljonäriga abiellunud õe ei olnudki tal sugulasi, ja ta elas üksi vanas kõbusas valgeks värvitud äärelinnamajakeses, kus ta ka sündinud oli, seltsiks ainult üks Job Wylie nimeline neegriätt, kes oli temast koguni vanem ja kes keetis süüa ning koristas tube ja aitas onu Willyt apteegis, mille tolle isa oli asutanud ning mida onu Willy edasi pidas; ja kõik need kaksteist või neliteist aastat, mis me väikesed lapsed ja seejärel poisid olime, kui onu Willy alles morfiumi pruukis, käisime teda ühtelugu vaatamas. Meile meeldis tema apteegis käia, sest seal oli alati hämar ja jahe ja vaikne, sest onu Willy ei pesnud kunagi aknaid; ta ütles, et nõnda jääb vitriinisättimise vaev ära, sest niikuinii ei näe keegi sisse; ja nii ei pääsenud ka päikeseleitsak läbi. Ja peale maainimeste, kes ostsid pudelites turustatavaid valmisrohtusid, ning neegrite, kes

käisid vahel mängukaarte ja täringuid ostmas, polnud tal üldse kundesid, sest retseptiga ei olnud keegi vist juba nelikümmend aastat tema poole pöördunud, ja karastusjookidel ei olnud ka minekut, sest klaaside pesemine ja jookide segamine ja jäätise valmistamine oli täpselt nagu siis, kui onu Willy isa tolle apteegi kuskil tuhande kaheksasaja viiekümnendatel aastatel asutas, endiselt vana Jobi ülesandeks, ja nüüd olid vana Jobi silmad muidugi töntsid, ehkki minu paps ütles, et tema küll ei usu, et ka Job morfiumi tarvitab, ta olla lihtsalt onu Willy hingeõhu pidevast hingamisest uimane.

Aga meile käis vana Jobi jäätis küll, iseäranis kui me pallimängust higistena apteeki tulime. Meil poistel oli linnas kolmest meeskonnast koosnev pesapalliliiga, ja pärast iga matši andis onu Willy võitjaile auhinna – palli või maski või kurika –, ehkki ta ise ei käinud mängusid kunagi vaatamas. Ja nii läksid pärast iga matši nii võitjad kui kaotajad (ja vahel kõik kolm meeskonda) apteeki vaatama, mis auhind seekord antakse. Ja me sõime vana Jobi jäätist, pärast aga läksime kõik rohukapi taha ning vaatasime pealt, kuidas onu Willy läitis tillukese piirituslambi ja võttis süstla ja keeras käise üles ning nähtavale ilmusid arvutud sinakad torketäpikesed, mis algasid küünarnuki juurest ja kadusid üleskeeratud käise varju. Ja järgmisel päeval, pühapäeval, ootasime igaüks oma õueväravas, kuni onu Willy mööda tuli, ja haakisime end talle sappa ning läksime kõik koos pühapäevakooli, onu Willy meiega kaasas. Ta istus seal kogu aja, mis me piiblisalme lugesime, aga mr. Barbour, pühapäevakooli õpetaja, ei kutsunud teda kunagi vastama. Siis tuli vahetund, ja me rääkisime pesapallist, kuni kell jälle helises, ja onu Willy ei lausunud kogu selle aja sõnagi, vaid istus seal meie hulgas, viks ja viisakas, puhta kraega, ehkki lipsuta – nii pisike, et võis kaaluda vaevalt sada kümme naela, ja tema silmad prilliklaaside taga olid just nagu katkilöödud munad laiali valgunud. Ja siis läksime kõik koos apteeki ja sõime laupäevast jäätist, ning siis läksime rohukapi taha ja vaatasime jälle, kuidas ta läitis piirituslambi ning keris oma pühapäevasärgil käise üles ja kuidas nõel tungis aeglaselt sinakasse käsivarde, ning keegi küsis, »Kas valus ei ole?«, onu Willy aga vastas, »Ei. Mulle see meeldib.«

II

Aga siis nad sundisid teda morfiumist loobuma. Ta oli tarvitanud seda nelikümmend aastat, nagu ta meile ükskord ütles, ja nüüd oli ta kuuekümnene ning võis elada äärmisel juhul aastat kümme; aga seda ei hakanud ta meile ütlema, sest neljateistaastased poisidki võisid seda ka ütlemata taibata. Aga siis nad sundisid teda morfiumist loobuma. See ei võtnud neil kaua. Kõik algas ühel pühapäevahommikul ja järgmiseks reedeks oli läbi; me olime just pinkidesse istunud ja mr. Barbour tunniga alustanud, kui ühtäkki seisis reverend Schultz, koguduse vaimulik, onu Willy kõrval ja tiris teda juba pingist välja, enne kui jõudsime õieti ümbergi vaadata, ise aga seletab selle erilise tooniga, mida vaimulikud neljateistaastaste poistega rääkides kasutavad ja mis minu arust ajaks memmepojadki öökima: »Ah, vend Christian, ma mõistan, et teile on vastumeelt vend Barbouri tunnist lahkuda, aga lähme ja kuulame õige, mis vend Milleril täiskasvanute rühmas selle imekauni südantkosutava kirjasõna kohta meile öelda on,« onu Willy aga punnib vastu ning vahib ähmiga ringi, meile otsa, ja tema laialivalgunud pilkuvad silmad küsisid selgemini, kui ta oleks osanud sõnadega öelda: »Mis lahti? Mis see tähendab, poisid? Mis nad minuga teha tahavad?«

Aga meil polnud temast rohkem aimu. Kui tund lõppes, ei teinud me pesapallist juttugi; ja kui möödusime orvast, kus mr. Miller täiskasvanud meestele piiblitundi pidas, istus reverend Schultz seal teiste keskel nagu igal pühapäeval, otsekui oleks ta tavaline lihtsurelik nagu teisedki, aga ometi ka liikumatult ja vaikselt kuidagi teiste hulgast esile kerkides, sest kõik teadsid niikuinii, et ega ta seda päriselt ikka ole. Ja mulle tuli alati meelde, kuidas ükskord esimesel aprillil miss Callaghan pärast puudujate ülesmärkimist oma laua tagant tõustes ütles, »Teeme täna nii, et mina olen õpilane,« ja istus ühele tühjale kohale ning ütles kellegi nime, kes pidi klassi ette minema ja tundi pidama; mis oleks ju kena olnud, kui oleks saanud ainult kuidagi unustada, et homme ei ole enam esimene aprill ja ülehomme ka mitte. Ja onu Willy, kes seal reverend Schultzi kõrval istus, tundus veel pisem kui tavaliselt, ja mulle meenus üks päev möödunud suvel, kui keegi Bundreni-nimelist maameest viidi Jacksonisse hullumajja*, aga nii hull ta küll polnud, et poleks mõistnud, kuhu teda viiakse, kui istus seal vaguniakna all, käeraudadega paksu, sigarit pahviva šerifiabi külge aheldatud,

Siis sai pühapäevakool läbi ja me ootasime onu Willyt väljas, et minna apteeki jäätist sööma. Teda aga ei tulnud ega tulnud. Ta ei ilmunud enne, kui ka jumalateenistus läbi oli, kuigi meie teada – või ka täiskasvanute teada, nagu ma isalt hiljem kuulsin – polnud ta varem kunagi jumalateenistusele jäänud. Ja kui ta lõpuks tuli, olid mrs. Merridew ja reverend Schultz tal üks ühel, teine teisel pool kõrval, ja reverend Schultz hoidis tal endiselt käe alt kinni, ning kui ta jälle meie poole vaatas, paistis tema silmist seesama, aga nüüd juba ahastav küsimus: »Mis lahti, poisid? Öelge, mida see ometi tähendab?« Ja reverend Schultz hakkas teda mrs. Merridew' autosse suruma, mrs. Merridew aga lausus nii kõva häälega, nagu kuulutaks seda kantslist: »Ja nüüd, mr. Christian, viin ma teid otse enda poole ja pakun teile väikese klaasikese külma morssi, ja siis on meil lõunaks väike kanake, ja siis võite teha minu võrkkiiges väikese uinaku, ning pärast tulevad õde ja vend Schultz, ja me sööme ühe väikese jäätise,« onu Willy aga seletab vastu, »Ei-ei, proua. Pidage, pidage! Ma pean apteeki minema! Ma lubasin ühe rohu retsepti järgi täna hommikuks –«

Aga nad toppisid ta ikkagi autosse; ta vaatas veel meie poole tagasi, meie aga seisime seal, kuni nad silmist kadusid. Ta istus autos mrs. Merridew' kõrval nagu Darl Bundren tolle šerifiabi kõrval vagunis, ja ma usun, et mrs. Merridew hoidis tal nii kõvasti randmest, et käeraudu polnud vajagi, sest see ainus pilk, mille onu Willy meile heita jõudis, oli täis hämmeldunud ja lootusetut ahastust.

Sest nüüd oli ta oma korralise morfiumiannusega juba tund aega hiljaks jäänud, ja pärastlõunal, kui tal lõpuks õnnestus mrs. Merridew' juurest minema lipsata, oli õigest ajast juba viis tundi möödas ning ta ei saanud võtitki lukuauku, ja nii jõudsid mrs. Merridew ja reverend Schultz enne jaole. Seekord ei vaadanud ta enam ringi ega hakanud midagi seletama, vaid lihtsalt rabeles nagu poolmetsik kass, kes püüab plehku panna. Nad viisid ta apteegist koju ja mrs. Merridew helistas tema õele Texasesse, ning kolm päeva ei pääsenud onu Willy üldse linna, sest mrs. Merridew ja mrs. Hovis pidasid kordamööda öö ja päeval tema juures vahti, kuni ta õde ükskord kohale jõuab. Koolivaheaeg oli juba alanud, ja nii saime ka esmaspäeval palli mängida, aga apteek oli õhtul endiselt luku taga ning jäi luku taha ka teisipäeval, ja nii nägime onu Willyt alles kolmapäeva õhtul, kui ta tuli jooksuga.

Tal polnud särkigi seljas ja habe oli ajamata, ning ta ei saanud võtit kuidagi lukuauku, ainult ähkis ja nuuksus ja kordas

ühtelugu, »Lõpuks ometi jäi magama; lõpuks ometi jäi magama,« kuni viimaks üks meist ukse võtmega lahti tegi. Ja me pidime ka piirituslambi läitma ning süstla valmis seadma; ja seekord ei vajunud nõel aegamööda käsivarde, vaid näis, nagu tahaks onu Willy selle luust läbi torgata. Ta ei läinudki enam koju, vaid ütles, et talle pole aset ega midagi vaja; ja ta andis meile raha ning lasi meid tagauksest välja, ja me tõime talle kohvikust pudeliga kohvi ja võileibu ning jätsime ta üksi apteeki.

Aga järgmisel päeval tulid mrs. Merridew ja reverend Schultz ja veel kolm daami; nad lasid marssalil* ukse lahti murda, ja mrs. Merridew haaras onu Willyl kraest ning tuuseldas teda, ja ise sisistab sealjuures, »Sa väike nadikael! Sa väike nadikael! Või minu käest jalga laskma, ah?« reverend Schultz aga kordab, »Armas õde; armas õde; talitsege ennast,« ja teised daamid kädistavad läbisegi »mr. Christian« ja »onu Willy« ja lihtsalt »Willy«, vastavalt sellele, kui vana keegi on või kui pikalt juba Jeffersonis elanud. See ei võtnud neil kaua.

Samal õhtul jõudis onu Willy õde Texasest pärale, ja kui me tema majast mööda lonkisime, oli selle veranda naisi täis, kes lehvisid aina uksest sisse ja välja, ning aeg-ajalt kerkis ka reverend Schultzi kogu seal just nagu mr. Milleri piiblitunnis teiste hulgast esile, ja kui me heki varjus akna ligi roomasime, võis kuulda, kuidas onu Willy nutab ja vannub ja püüab voodist välja rabelda, daamid aga kädistasid, »No kuulge, mr. Christian, no kuulge, onu Willy,« ja aeg-ajalt kostis ka »No kuule, Bubber,« sest ta õde oli nüüd ka seal; ja onu Willy muudkui nuttis ja palus ja vandus läbisegi. Ja siis tuli järgmine päev, reede, ning ta andis alla. Läbi akna oli kuulda, kuidas nad teda voodis kinni hoidsid; ma usun, see oli tal viimane raund, sest neil kellelgi polnud enam rääkimiseks aega; ja siis me kuulsime tema häält. See oli nõrk, aga selge, ehkki ta kõõksus ja hingeldas.

»Pidage,« hüüdis ta. »Pidage! Ma küsin viimast korda. Kas te jätate mind, palun, rahule? Kas te lähete, palun, ükskord ära? Minge, palun, kõik põrgu ja laske mul omaenda tahtmist mööda järele tulla!«

»Ei, mr. Christian,« kostis mrs. Merridew. »Me teeme seda teie päästmiseks.«

Umbes minut valitses vaikus. Siis me kuulsime, kuidas onu Willy vajus, potsatas tagasi asemele.

»Hea küll,« lausus ta. »Sündigu teie tahtmine.«

See kõlas nii, nagu oleks mõni ennemuistne piibli ohvritall

seda lausunud. Nagu oleks ta ise altarile roninud ja pikali heitnud ja kaela välja sirutanud ja öelnud: »Hea küll. Tulge ja tehke oma töö ära. Lõigake mu kuradima kõri läbi, ja siis minge ning laske mul rahus praadida.«

III

Ta põdes kaua. Nad viisid ta Memphisesse, ja räägiti, et ta on suremas. Apteegil oli nüüd kogu aeg taba ees, ja paari nädalaga lagunes ka meie liiga. Asi polnud ainult neis pallides ja kurikates, vaid milleski muus. Me käisime endiselt apteegist mööda ja silmitsesime toda suurt vana taba ning aknaid, kust ei näinud isegi läbi, ei näinud sinna sissegi, kus me alati jäätist sõime ja onu Willyle rääkisime, kes oli võitnud ja kes kõige paremini mänginud, tema aga istus taburetil, süstal peos, too vedelik väikesel piirituslambil podinal keemas, ning vaatas meid oma pilkuvate silmadega, mis olid prilliklaaside taga nii laiali valgunud, et erinevalt tavalistest silmadest ei saanud neis pupille üldse eristada. Ja neegrid ja maainimesed, tema tavalised kunded, käisid ka seda taba vaatamas ning pärisid meilt, kuidas ta tervis on ja millal ta tagasi tuleb ja apteegi jälle lahti teeb. Sest kui apteek mõne aja pärast avatigi, ei hakanud nad tolle uue selliga, kelle mrs. Merridew ja reverend Schultz ametisse võtsid, asju ajama. Onu Willy õde ütles, et tühja apteegist, las seisab luku taga, küll tema oma venda ülal peab, kui see ainult ellu jääb. Aga mrs. Merridew ütles ei, temale ei aitavat sellest, et onu Willy üksnes terveks ravitakse, vaid ta peab ka täielikult ümber sündima – mitte üksnes õige kristlasena, vaid ka teoinimesena, keda ootab siin praktilises ilmas kindel koht, nii et ta võib oma pead mitte üksi auga, vaid ka uhkusega kaaskodanike hulgas püsti hoida; ta ütles, et algul ei lootnud ta küll rohkemale, kui korraldada asjad nii, et onu Willy ei pruugiks ihu ja hingega morfiumi orjana Looja ette astuda, aga kuna tema organism oli osutunud tugevamaks, kui keegi oli arvata osanud, siis hoolitseb tema, mrs. Merridew, selle eest, et onu Willy võidaks taas siin ilmas positsiooni, mis kuulus tema perekonnale, enne kui ta selle nime häbisse viis.

Nemad reverend Schultziga tolle uue apteekriselli muretsesidki. See oli võõras, alles kuus kuud Jeffersonis elanud mees. Tal olid soovituskirjad kirikule kaasas, aga peale reverend Schultzi ja mrs. Merridew' ei tundnud keegi teda lähemalt. See tähendab, nemad ta onu Willy apteegis tööle võtsid; meie teised ei teadnud tema kohta midagi. Aga onu Willy vanad kunded temalt ostma ei tulnud. Ja meie, poisid, ka mitte. Ega meil küll suuremat osta olnudki, ja muidugi ei lootnud me, et tema meid jäätisega kostitaks; ma ei usu, et me oleksime seda vastu võtnud, isegi kui ta oleks pakkunud. Sest tema ei olnud onu Willy, ja varsti ei olnud see enam sama jäätiski, sest esimene asi, mida uus sell pärast akende puhtaksküürimist tegi, oli vana Job lahti lasta, ainult et vana Job ei mõelnudki lahkuda. Ta koperdas endiselt apteegis ja pomises midagi omaette, ja kui uus sell ta eesuksest välja ajas, läks ta ümber maja ning tuli tagauksest sisse, ja kui too sell teda jälle apteegist leidis, siis vandus ta vanameest – sosinal, aga päris korralikult, ehkki tal olid kirjad kirikule kaasas. Lõpuks ta läks ja nõutas vahistamiskäsu, ja marssal ütles siis vanale Jobile, et ärgu oma nägu apteeki enam näidaku. Seepeale seadis vana Job end tänaval laagrisse. Ta istus päev otsa apteegi vastas kõnnitee veerel, ja iga kord, kui uus sell uksele ilmus, kukkus tänitama, »Ma räägin kõik ää! Räägin jah!« Nii ei tahtnud me apteegist enam möödagi käia. Läksime risti üle tee, et ei pruugiks selle klantsivaid aknaid ning uksest sisse ja välja saalivaid linnakundesid – uus sell oli kähku kenakese ostjaskonna soetanud – vaadata, ja jäime ainult nii palju seisma, et küsida vanalt Jobilt, kuidas onu Willyga on, ehkki olime juba kõik, mis onu Willy kohta Memphisest kuuldus, iga päev enne välja uurinud ning teadsime, et vana Job ei tea midagi, poleks asjast ka siis sotti saanud, kui keegi oleks talle rääkinud. Ta ei uskunud üldse, et onu Willy on haige, vaid oli veendunud, et mrs. Merridew on tema peremehe lihtsalt väevõimul minema viinud ja hoiab teda kuskil jälle voodis, et onu Willy ei saaks üles tõusta ja koju tulla. Ta istus seal kõnnitee veerel ja vaatas meid oma väikeste vesiste punetavate silmadega, mis pilkusid nagu onu Willylgi, ise ühtelugu korrates: »Ma räägin kõik ää! Oiavad teda sääl kinni, kui see noor nolk mängib siin vanaärra Hoke Christiani apteekis peremeest! Räägin jah ää!«

IV

Ent onu Willy ei surnud ühti. Ühel päeval tuli ta koju, näost küünlarasukarva kaame, ja võis kaaluda nüüd ainult üheksakümmend naela. Silmad olid tal endiselt hägused nagu munavedelik, aga nagu surnud munavedelik – nii ammu katki läi-

nud muna vedelik, et see enam ei haisegi; ja alles neid tähelepanelikumalt vaadates märkasid, et nad pole üldse surnud. Aga seda me taipasime alles siis, kui ta meiega uuesti tutvust tegi. Ma ei mõtle, et ta oleks meid vahepeal ära unustanud. Paistis, et me, poisid, meeldime talle nagu ennegi, ainult et ta ei olnud meid õieti kunagi varem näinud ja pidi hakkama nüüd meie nimesid ning nimedega kokkukäivaid nägusid selgeks õppima. Tema õde oli Texasesse tagasi läinud, sest mrs. Merridew lubas ise onu Willy järele vaadata, kuni ta on täiesti terve, täiesti paranenud. Eks ole. Paranenud.

Mäletan toda pärastlõunat, kui ta esimest korda jälle linna tuli; kuidas me läksime apteeki ning kuidas onu Willy heitis pilgu akendele, mis olid nüüd puhtad ja läbipaistvad, ja linnarahvast kundedele, kes tema apteegis varem kunagi ei käinud, ja uuele sellile, ning küsis, »Ah teie oletegi mu uus sell või?« ning too hakkas seletama midagi mrs. Merridew'st ja reverend Schultzist, onu Willy aga lausus, »Hea küll, hea küll,« ja võttis nüüd ise ka natuke jäätist, seistes leti ääres nagu meiegi, just nagu oleks tema ka mõni kunde, ning vahtis jäätist süües nende hoopiski mitte surnud silmadega apteegis ringi, kuni lõpuks ütles, »Paistab, et te olete mu vana neegriraisa paremini tööle pannud kui ma ise,« ja uus sell hakkas jälle midagi mrs. Merridew'st seletama, onu Willy aga ütles, »Hea küll, hea küll. Ainult otsige Job kohe üles ja öelge talle minu poolt, et olgu iga päev platsis ja pidagu apteek siitpeale niisama puhas-korras nagu praegu.« Siis me läksime rohukapi taha, ja onu Willy vaatas ka siin ringi, kuidas uus sell oli kõik korda seadnud ning narkootikumide ja muu taolise kraami ette uue suure taba riputanud; ja ma tahaks näha, kes ütleb, et onu Willy silmis polnud enam elu ega midagi. »Minge küsige tollelt vennalt mu võtmed,« ütles ta. Aga ega ta otsinudki piirituslampi ja süstalt, sest need oli mrs. Merridew juba tookord lömmi löönud. Ja küsimisest polnud niikuinii kasu, sest uus sell tuli ja hakkas rääkima jälle midagi mrs. Merridew'st ja reverend Schultzist, onu Willy aga kuulas ja kuulas ning ütles siis, »Hea küll, hea küll,« ja me ei olnud onu Willyt kunagi naermas näinud ning ka praegu ei muutunud tema nägu, ometi teadsime, et ta sisemiselt naerab. Me läksime apteegist välja, ja ta keeras platsilt otsejoones neegriaguli poole, kuni jõudsime Sonny Bargeri poeni, ja ta andis mulle raha ja ma läksin ostsin Sonnylt pudeli jamaika ingveriekstrakti ning tõttasin neile järele, ja me läksime onu Willy poole ning istusime karjamaal, tema aga trimpas ja harjutas jälle meie nimesid.

Ja samal ööl ootasime teda kokkulepitud kohas. Onu Willyl olid käru ja raudkang kaasas, ja me murdsime apteegi tagaukse ning siis ka tolle uue tabalukuga kapi lahti ja laadisime piiritusenõu kärule ning viisime onu Willy poole ja matsime kuuri all maha. Seal oli peaaegu kolm gallonit, ja neli nädalat ei näidanud onu Willy linna nägugi, ning siis oli ta jälle haige, ja mrs. Merridew māratses majas, kiskus sahtleid lahti ja tuhlas kappides, onu Willy aga lamas voodis ja jälgis teda nende silmadega, mis olid nii elus kui elus. Mrs. Merridew ei leidnud midagi, sest piiritus oli juba otsas, ja pealegi ei osanud ta õigesti otsida, sest tema otsis endiselt süstalt. Ja tol ööl, kui onu Willy uuesti jalule sai, võtsime jälle kangi ning hiilisime apteegi taha, aga kui me kapini jõudsime, polnudki see lukus, vaid onu Willy taburet oli otse lahtise ukse ette tõstetud ja taburetil, palun väga, seisis liitrine piiritusepudel, nii et rohkem polnud midagi vaja. Ja siis ma taipasin, et uus sell teab, kes piirituse eelmine kord röövis, aga kulus kaks aastat, enne kui ma mõistsin, miks ta seda mrs. Merridew'le ei rääkinud.

Aga sinnamaale kulus veel kaks aastat, ja vahepeal oli onu Willy juba aasta aega käinud iga laupäev Memphises tolle autoga, mille õde talle muretses. Ma ise kirjutasin kirja – onu Willy seisis mu selja taga ja dikteeris –, et tema tervis on küll paranenud, aga mitte nii kiiresti, kui tohter paistab tahtvat, ja et tohter öelnud ka, et ta ei tohiks end apteegi vahet käimisega väsitada, ning et sellepärast vajaks ta autot – mitte teab kui kallist, vaid sellist väikest, mida ta võib ise juhtida, või siis võtta mõne neegrinolgi juhiks, kui õde arvab, et ta ise ei tohiks; ja õde saatiski raha ning onu Willy võttis ühe umbes minusuuruse kräsupäise neegripoisi, keda hüüti Sekretäriks, endale autojuhiks. See tähendab, Sekretär väitis, et oskab autot juhtida; ja kindlasti õppisid nad onu Willyga selle mõlemad ära neil öistel trettidel küngasmaale, kui onu Willy käis sealsetelt farmeritelt maisiviskit hankimas; ja varsti oli Sekretäril ka Memphise tee selge, sest nad sõitsid sinna igal laupäeval ja tulid alles esmaspäeva hommikul tagasi, onu Willy tagaistmel täis kui pinal ning tema riietel see imelik lõhn küljes, mille päritolu mina alles mitme aasta pärast oma käe peal avastasin; tavaliselt oli neil ka paar-kolm pooltühja pudelit kaasas ja onu Willy väike taskuraamat oli kõik telefoninumbreid ja mingisugused Lorine'isid ja Billie'sid ja Jackisid täis. Aga sinnamaale kulus veel kaks aastat, kui šerif ühel esmaspäeva hommikul tuli ja onu Willy apteegi (või mis sellest jäänud) kinni pitseeris ja luku ette riputas, aga kui nad hakkasid toda selli otsima, ei teadnud keegi neile sedagi öelda, mis

rongiga ta linnast oli lahkunud. Oli palav juulihommik, ja onu Willy jälle auto tagaistmel siruli, ees Sekretäri kõrval aga istus umbes kahe onu Willy suurune punase kübara ja roosa kleidiga naine, räpane valge kasukas istme seljatoele visatud, üks õlgkohver auto ühel, teine teisel porilaual; tema juuksed olid tuliuue vaskkraani karva ning põsed suurest higistamisest kõik kulmuvärvinirede ja puudriga koos.

Parem oleks onu Willy võinud uuesti narkomaaniks hakata. Nüüd aga tekkis selline paanika, nagu oleks ta rõuged linna toonud. Mäletan, et kui mrs. Merridew tol pärastlõunal emale helistas, kostis tema hääl oma kodust läbi traadi vabalt meie tagaukseni ja kööki ära: »Abiellunud! A b i e l l u n u d ! Ja kellega?! Hooraga! H o o r a g a !« See oli täpselt nagu tolle apteekriselli vandumine, nii et võib-olla on ka vagadusel piirid ja võib-olla teavad usinad kirikuskäijad kõige paremini või on koguni kutsutud ütlema, millal usku paariks minutiks välja lülitada. Ja isa vandus ka, aga üleüldse, konkreetse adressaadita; et ta onu Willyt või onu Willy uut naistki ei vandunud, seda tean ma niisama kindlalt, kui et ma tol hetkel hirmsasti tahtsin, et mrs. Merridew teda kuuleks. Aga mrs. Merridew poleks vist ka sealsamas kõrval olles midagi kuulnud, sest nagu räägiti, olnud tal kodune kleitki veel seljas, kui ta reverend Schultzi majja tormas ning tolle oma autosse tiris, ja siis sõitsid nad onu Willy poole, aga onu Willy oli, nagu esmaspäeval ja teisipäeval tavaliselt, voodis, ja tema uus naine kihutas, abielutunnistus otsekui püstol või puss peos, mrs. Merridew' ja reverend Schultzi majast välja. Ja ma mäletan, kuidas kogu tolle pärastlõuna – onu Willy elas väiksel vaiksel kõrvaltänaval, naabruses puha viimase viieteistkümne aasta jooksul linna kolinud ja kirjakandjateks või pisipoodnikeks hakanud maainimeste uued majakesed –, kuidas kogu tolle pärastlõuna tulivihaste nägudega pereemad, kübarad viltu peas, täiskasvanud tütred ja väikesed lapsed kättpidi järel, tuiskasid sealt väiksest vaiksest tänavast välja ja suundusid linnapea residentsi või reverend Schultzi maja poole; ja kuidas jõude logelevad noormehed ja nolgid ja mõned ammu ametis mehedki paraaditasid autodes onu Willy maja ees edasi-tagasi ning vahtisid naist, kes istus verandal, suits suus, ja rüüpas midagi klaasist. Ja kui ta järgmisel päeval linna sisseostusid tegema tuli, kandis ta musta kübarat ning sihukest punase-valgetriibulist kleiti, milles ta nägi välja nagu kolme onu Willy suurune hiiglama pirakas kompvek, ja igalt poolt, kust ta mööda läks, vupsasid mehed poodidest tänavale, just nagu vallandaks ta oma sammudega

mingi salavedru, ja tema kannikad käisid kleidi all aina üles ja alla, kuni lõpuks ajas üks vahtijaist pea kuklasse ja huilgas, luikas: »UIIIHHH!« umbes sedamoodi, ja siis tegi tema tagumik käigu pealt sellise nõksaku, et kõik pistsid huilgama.

Ja järgmisel päeval tuli onu Willy õelt telegramm, ja isa advokaadina ning mrs. Merridew tunnistajana läksid onu Willy poole, ja tolle naine näitas neile abielutõendit ning ütles, et naergu pealegi, tulgu ta Manuel Streetilt* või kust tahes, nüüd on ta niisama seaduslikult abielus nagu iga ennasttäis Jeffersoni luhva, isa aga kordas, »No kuulge, mrs. Merridew; no kuulge, mrs. Christian,« kuni lõpuks ta sai mahti onu Willy naisele seletada, et onu Willy on nüüd pankrotis ja jääb võib-olla majastki ilma, aga onu Willy naine küsis, kas nad arvavad, et ta tollest Texase õest ei tea, või kavatseb isa talle tõsiselt kinnitada, et ka naftabisness on pankrotti läinud. Nii pidid nad onu Willy õele uue telegrammi saatma, ja too läkitas tuhat dollarit, aga onu Willy naine ei jäänud enne rahule, kui sai ka auto. Ta läks veel samal õhtul Memphisesse tagasi, seekord mustas pitskleidis, õlgkohvrid endiselt kaasas, aga värske mingivõõp juba jälle higist üles sulamas, sest päike oli veel kõrgel; ja kui ta üle väljaku sõites postkontori juures õhtust posti ootavaid mehi nägi, pidas ta auto kinni ja ütles: »Kui Manuel Streetile satute, tulge mind teinekord vaatama, ja ma näitan teile matsidele, kuhu te kõikse oma linnaga võite minna.«

Ja tol õhtul kolis mrs. Merridew jälle onu Willy poole, ja kiri, mille ta onu Willy õele saatis, olnud üksteist lehekülge pikk, nagu isa teadis rääkida, sest nagu isa ütles, ei suutnud mrs. Merridew seda pankrotti onu Willyle kuidagi andestada. Me kuulsime teda heki tagant pealt: »Te olete hull, mr. Christian; püstihull. Ma püüdsin teid päästa ja lojusest kõrgemale tõsta, aga nüüd on mu kannatus otsas. Ma annan teile veel ühe võimaluse. Ma viin teid doktor Keeley kliinikusse*, ja kui ka see ei aita, siis sõidutan teid ise teie õe juurde ega jäta enne, kui teid on hullumajja paigutatud.« Ja onu Willy õde saatis Texasest tunnistuse, et tema vend on teovõimetu, ning määras mrs. Merridew' tema hooldajaks ja eestkostjaks, ja mrs. Merridew viis onu Willy Memphisesse Keeley kliinikusse. Ja oligi kõik.

V

See tähendab, küllap kõik arvasid, et nüüd on lõpp; et seekord onu Willy kindlasti sureb. Sest isagi pidas teda nüüd hulluks; sest temagi ütles, et ilma onu Willy õssitamiseta poleks ma kuhugi jooksnud, ja et järelikult ma ei jooksnudki ise ära, vaid lasin end ühel hullumeelsel kaasa meelitada. Ja nii polnud see isa, vaid onu Robert, kes ütles, et hull ta küll ei olnud, sest mees, kes oskab Keeley kliinikusse panduna oma Jeffersoni kinnisvara sularaha eest maha müüa, pole kindlasti ei hull ega alkohoolik. Sest keegi ei teadnud isegi, et ta on Keeley juurest jalga lasknud; mrs. Merridew ei saanud sellest enne kuulda, kui onu Willy oli juba kaks päeva kadunud. Ja jäägi kadunuks nagu tina tuhka; neil ei õnnestunud todagi kindlaks teha, kuidas ta kliinikust välja oli pääsenud. Ja ka mina ei teadnud midagi, enne kui sain temalt kirja, et istugu ma sel ja sel kuupäeval Memphise bussile ning ta tuleb mulle ühte äärelinna peatusse vastu. Kuni tolle ajani polnud ma sedagi märganud, et Sekretäri ja vana Jobi pole juba kaks nädalat kuskil näha. Aga ega ta mind millegagi ära meelitanud. Ma läksin sellepärast, et tahtsin minna, sellepärast, et onu Willy oli kõige toredam mees, keda ma kunagi näinud, sellepärast, et kõigele temaga tehtule vaatamata oskas ta elust lõbu tunda, ja nii ma lootsin, et kui saan nüüd mõnd aega temaga koos olla, ehk õpin siis minagi selle ära, kuidas elust ikka veel lõbu tunda, kui ükskord ka vanaks jään. Aga võib-olla aimasin ma veel midagi, ainult ei andnud sellest endale aru; nagu teadsin ka, et teeksin kõik, mida ta mult palub, täpselt nagu olin aidanud tal palumatagi (sest ta pidas seda endastmõistetavaks) apteeki sisse murda ja piiritusenõu mrs. Merridew' eest ära peita. Võib-olla teadsin ma juba todagi, mida vana Job teeb. Mitte just, mida ta päriselt tegi, aga et ta võib parajal juhul millegi taolisega hakkama saada, ja kuna see oli onu Willyl kindlasti viimane raund, siis oleks ta ilma minuta jäänud üksi kõige selle vana ja ärahirmutatud, tuima ja reeglite külge klammerdunud hingitsemise vastu, mida Jefferson tema jaoks kehastas ja mis teda vana Jobi näol endiselt saatis, ehkki ta oli Jeffersonist pagenud.

Seepärast käisin ma tol nädalal muru niitmas ja teenisin ligi kaks dollarit. Määratud päeval istusin bussi peale, ja onu Willy ootas mind Memphise serval vanas ilma katuseta »Fordis«, mille tuuleklaasilt võis praegugi lugeda kriidikirja »85 dollarit sularahas«; onu Willy ja vana Job istusid ees, tagaistmel oli aga tuliuus kokkupandav telk, ja onu Willy nägi vahva välja – uus suure õliplekiga soni peas, nokk uljalt tahapoole keeratud ja mustad kaitseprillid laubal, ilma lipsuta, aga värskelt pestud tselluloidkrae kaelas, nina päikesest kestendamas ja silmad prilliklaaside taga nii säravad, et ma oleksin läinud temaga ükskõik kuhu; teeksin seda praegugi pikemalt mõtlemata, isegi nüüd, kus ma tean, kuidas kõik lõppes. Ei oleks siin nagu tookordki mingit palumist vaja. Ma ronisin taha telgi otsa, aga me ei keeranud linna poole, vaid hoopis vastassuunas. Küsisin veel, kuhu me läheme, aga onu Willy ütles ainult, »Oota,« ja pani meie väikesele masinale sihukesed tuurid peale, nagu ei suudaks ta kohalejõudmist ka ise kuidagi ära oodata; ja tema häälest võis aru saada, et see on midagi marudat, midagi enneolematut, midagi taolist, mille peale tema üksi võis tulla. Vana Job aga kössitas tema kõrval, hoidis mõlema käega autost kinni ja hädaldas, et sõitku ometi tasemini. Jah. Võib-olla mõistsin ma juba tookord vana Jobi vaadates, et ega onu Willy Jeffersonist pagemisega meie linna käest veel pääsnud; et ta oli ainult aega võitnud.

Siis paistis ees teeviit, nool kirjaga »Lennuväli«, ning me keerasime ära, ja ma küsisin jälle: »Kuhu nüüd? Kuskohta me läheme?« aga onu Willy kostis ainult: »Oota; kannata natuke,« nagu ei jõuaks ta ka ise ära oodata, ja tema soni alt välja tungivad valged juuksesalgud lehvisid tuules, kui ta seal rooli taga küürutas, paljas kael üles kuklasse tõusnud krae ja särgi vahelt välja paistmas; vana Job aga korrutas ühtelugu (Jah, ma teadsin seda juba tookord): »Ostis ää teise, äste, äste. Olgu pääle. Aga ma juba ütlesin talle. Ütlesin jah. Olen teda oiatand, ärgu arvaku.« Siis jõudsime lennuväljale ja onu Willy pidas järsult kinni ja näitas autost väljumata taevasse: »Vahi!«

See oli lennuk, mis tiirutas ülal meie kohal, ja onu Willy jooksis nüüd lennuvälja serval edasi-tagasi, vehkides taskurätiga, kuni lennuk teda märkas ja laskuma hakkas ja maandus; kui ta ligemale veeres, nägin, et see on väike kahesilindrilise mootoriga aeroplaan. Seal istus Sekretär, uue ruudulise soni ja mustade prillidega nagu onu Willylgi, ja pärast ma kuulsin, et onu Willy oli ostnud ka vanale Jobile soni ja prillid, aga vana Job keeldus neid kandmast. Ja õhtul – me ööbisime umbes kahe miili kaugusel väikeses turismilaagris, ja onu Willy oli ka mulle prillid ja soni juba valmis ostnud; siis taipasin ühtlasi, miks nad teda polnud tabanud –, õhtul rääkis onu Willy mulle, kuidas ta oli ostnud maja müügist saadud rahaga lennuki (ta õde oli maja kui oma sünnikodu oksjonihaamri alt päästnud), aga kapten Bean lennuväljalt pole nõustunud

talle selle juhtimist õpetama, enne kui ta toob arstilt tõendi (»Jumala eest,« ütles onu Willy, »varsti annavad need kuradi vabariiklased ja demokraadid ja kes seal Washingtonis on seaduse, et sa ei tohi ilma vastava loata oma peldikus vett ka tõmmata!«), aga seda ei saanud onu Willy teha, sest arst oleks võinud teda Keeley kliinikusse tagasi saata või siis teatada mrs. Merridew'le, kus ta on. Sellepärast pani ta Sekretäri lendamist õppima, ja nüüd oli Sekretäril juba kaks nädalat praktikat, teiste sõnadega ligi neliteist päeva rohkem, kui tal sohvrina onu Willy autosse istudes oli olnud. Ja nii ostis onu Willy eile tolle »Fordi« ja telgi ja magamisvarustuse, ja homme pidime teele asuma. Kõigepealt pidime minema ühte Renfro-nimelisse kohta, kus meid keegi ei tundnud ja kus, nagu onu Willy oli välja uurinud, pidi olema suur karjamaa; sinna jääme umbes nädalaks, kuni Sekretär onu Willyle lendamise selgeks õpetab. Ja siis võtame kursi läände. Kui majaraha otsa lõpeb, teeme mõnes linnakeses peatuse ja korraldame lõbusõite, kuni oleme teeninud bensiini ja toidu jaoks küllalt, et jõuda järgmise linnani; onu Willy ja Sekretär sõidavad lennukis, mina Jobiga aga autos. Vana Job kössitas toolil seina ääres ja kuulas seda pealt, põrnitsedes onu Willyt oma väikeste punetavate ja pilkuvate töntside silmadega, onu Willy aga oli asemel istukile tõusnud, mustad prillid ja soni endiselt peas ja see ilma lipsuta krae (ta polnud seda särgi külge kinnitanudki, vaid ainult eest kinni nööpinud) vahel viltu külje peal ja vahel koguni tagurpidi kaelas nagu anglikaani vaimulikul, ja tema silmad prilliklaaside taga särasid ning hääl oli kõlav ja innukas. »Ja jõuludeks oleme juba Californias!« hüüdis ta. »Mõtle ainult! Californias!«

VI

Kuidas võib siis rääkida, et mind pidi kodunt ära meelitama? Mis õigusega? Arvatavasti teadsin ma ette, et sellest kõigest ei tule midagi välja – see oli liiga ilus, et tõsi olla. Küllap aimasin juba sedagi, kuidas kõik lõpeb, sest iga kord, kui onu Willy jälle lendamaõppimisest rääkis, läks Sekretäri nägu pilve; täpselt samuti, nagu võisin vana Jobi põrnitsemisest aimata, mida ta parajal juhul teha võib, kuigi ei teadnud veel päriselt, kuidas see tegelikult sünnib. Aga nüüd oli meid onu Willyga kaks valget. Ja et mina olin valge, siis teadsin, et saame hakkama; ehkki vana Job ja Sekretär olid mõlemad minust vanemad, teadsin, et saan neist jagu. Näib, nagu oleksin ma juba tookord teadnud, et mis ka onu Willyga ei juhtu, ta ei sure iial; ja küllap mõtlesin, et kui õpiksin vaid tema moodi elama, siis ei sure ka mina iial, juhtugu minuga, mis juhtub.

Nii asusime järgmisel hommikul koidu ajal teele, sest neil oli veel selline loll seadus, et Sekretär ei tohi enne loa saamist lennuvälja vaatepiirilt lahkuda. Me valasime paagi bensiini täis, ja Sekretär tõusis õhku, nagu läheks tavalisele õppetiirule. Ja onu Willy ajas meid siis kähku autosse, sest ta ütles, et lennuk teeb oma kuuskümmend miili tunnis, ja nii jõuab Sekretär ammu enne meid Renfrosse. Aga kui me sinna saime, polnud Sekretäri kuskil, ja me lõime telgi üles ning sõime lõunat, aga Sekretär ei tulnud ega tulnud, ja nüüd hakkas onu Willy vanduma; kui Sekretär ka õhtusöögiks ja pimedaks ei saabunud, vandus ta juba korralikult. Lennuk ei tulnud enne kui järgmisel päeval. Me jooksime selle müra peale telgist välja ja nägime, et ta tuleb Memphise vastassuunast ning paneb täie hooga otse meie kohalt üle. Karjusime ja lehvitasime, tema aga lendas edasi, ja onu Willy kargles ning vandus kui pöörane. Toppisime just telki autosse, et lennukile järele kihutada, kui see tagasi pöördus. Seekord ei teinud see müra ega midagi, ja propeller oli ilusti nähtav, sest ei käinud üldse ringi, ja algul paistis, et Sekretär ei jõuagi karjamaale, vaid põrkab vastu selle serval kasvavaid puid. Aga ta pääses siiski üle noatera ja maandus igavese mütsuga, ja kui me jooksuga sinna jõudsime, istus ta ikka veel lennukis, silmad kinni ja nägu tuhakarva hall, ning küsis, »Palun öölge mulle, ärra, kus kanti jääb Ren–« enne kui silmad avas ja nägi, kes me oleme. Siis ta rääkis, kuidas ta oli eile seitsmes kohas maandunud, aga ükski neist polnud Renfro, ja kuidas ta oli lasknud endale teed juhatada ning lennanud näidatud suunas, aga ikka polnud see Renfro; öö oli ta lennukis veetnud, ja ta polnud pärast Memphisest lahkumist midagi söönud, sest need kolm dollarit, mis onu Willy talle kaasa andis, olid kulunud bensiinile, ja poleks bensiin praegu jälle otsa lõppenud, poleks ta meid üldse leidnud.

Onu Willy käskis mul linnast bensiini tuua, et lennukijuhtimist kohe õppima hakata, aga Sekretär lihtsalt keeldus, ütles ei. Ta teadvat küll, et see on onu Willy lennuk ja et tema ise on vist ka onu Willy oma, vähemalt nii kaua, kuni koju jõuab, aga selleks korraks olevat tal lendamisest isu täis. Nii pidi onu Willy järgmise hommikuni ootama.

Algul ma mõtlesin, et pean vana Jobi maha paiskama ja teda

jõuga kinni hoidma, sest ta kisas ühtelugu, »Ää katsugi senna pääle ronida!« ja tänitas, »Ma räägin kõik ää! Ma räägin kõik ää!« kui lennuk Sekretäri ja onu Willyga otsekui hüppas meie silme all õhku ja potsatas tagasi maha, just nagu tahaks onu Willy otseteed taevariiki jõuda, siis aga vupsas uuesti üles ja jäi lõpuks päris korralikult tasakaalu, tegi tiiru ümber karjamaa ning laskus alla. Aga vana Job tänitas iga päev edasi, ja ümberringi põldudelt tulid sulased, maanteel käijad ja sõitjad jäid aga seisma ning vahtisid üles; ja iga kord, kui lennuk allapoole laskudes meist mööda vuhises, nägid onu Willy ja Sekretär seal kõrvuti istudes täpselt ühtemoodi välja, ma ei mõtle, et nad olid ühte nägu, vaid nii nagu kaks maasse kaevuvat hargiharu on täpipealt ühesugused; me nägime Sekretäri silmi ja suud, mis oli nii pärani, et »Uuuuuuhhh!« kostis peaaegu meieni ära, onu Willy prillid aga helkisid ja soni alt välja ripendavad juuksed lehvisid tuules ning see ilma lipsuta tselluloidkrae, mida ta igal õhtul enne magamaminekut pesi, oli jälle viltu kiskunud; ja kui nad meist mööda kihutasid, hakkas vana Job jälle karjuma, »Roni säält kohe maha! Roni säält riistapuult kohe maha!« ja siis kuulsime ka Sekretäri häält: »Laske lahti, onu Willy! Laske k a n g i s t l a h t i!« lennuk aga sööstis edasi, nina kord üles taevasse ja siis jälle maa poole suunatud, üks tiib kord teisest kõrgemal, siis jälle madalamal, vahel peaaegu külje peal lennates ja mõnikord sel kombel ka maad riivates, nii et käis tugev mürts ja tolmupilv paiskus üles, lennuk aga sööstis uuesti õhku, ja Sekretär muudkui karjub, »Onu Willy! L a s k e k a n g i s t l a h t i!« Ja õhtul telgis särasid onu Willy silmad endiselt, ning ta oli liiga erutatud, et vait jääda ja magama heita; ja vaevalt talle üldse meenus, et ta pole sestsaadik, kui lennukiostmise mõttele tuli, tilkagi joonud.

Ah, ma tean küll, mis nad pärast, kui kõik oli läbi, minu kohta rääkisid; sedasama, mis isa tol hommikul, kui ta mrs. Merridew'ga sinna jõudis – et mina olin ju valge, ja peaaegu juba mees, ning Sekretär ja vana Job kõigest vastutusvõimetud nigerid, aga ometi püüdsid just nemad onu Willyt tagasi hoida. See'p see oligi, millest nad kuidagi aru ei saanud.

Mäletan, kuidas Sekretär ja vana Job teda viimasel õhtul kahekesi veenda püüdsid, sest vana Job oli sundinud Sekretäri lõpuks onu Willyle ütlema, et ta ei õpi lendamist kunagi ära; onu Willy jäi siis vait, tõusis püsti ja tunnistas Sekretäri. »Sina õppisid selle ju kahe nädalaga ära?« küsis ta. Sekretär noogutas. »Sina – tühipaljas loll ja harimatu kräsupäine niger?« Sekretär noogutas. »Ja sa tahad öelda, et mina, kes ma lõpetasin ülikooli ja pidasin nelikümmend aastat viieteistkümne tuhande dollarilist äri, ei õpi selle kuradi tuhande viiesaja dollarilise lennuki juhtimist ära?« Siis vaatas ta minu poole. »Kas ka sina arvad, et ma ei õpi seda ära?« Ja mina vaatasin talle otsa ning ütlesin, »Ei. Mina usun, et te saate kõigega hakkama.«

VII

Ja nüüd ei oska ma neile seda kuidagi seletada. Ei leia lihtsalt sõnu. Isa kordas mulle küll kunagi kellegi ütlemist, et kui sa midagi tead, siis oskad seda ka seletada. Aga võib-olla ei võtnud too ütleja neljateistaastasi poisse arvesse. Sest ma pidin ju teadma, et see nõnda läheb. Ja ka onu Willy teadis seda kindlasti, teadis, et see moment ükskord tuleb. Paistab, nagu oleksime mõlemad selles nii kindlad olnud, et meil polnud vaja seda üldse arutada, sellest omavahel rääkida; ei olnud temal tookord Memphises tarvis mulle öelda, »Tule kaasa, et võiksid mu kõrval olla, kui ma sind vajan,« ega minul tarvidust teda paluda, »Lubage mul kaasa tulla, et võiksin vajalikul hetkel teie kõrval seista.«

Sest vana Job läks ja helistas mrs. Merridew'le. Ootas, kunime uinusime, ja siis hiilis telgist välja ning läks jala lähima linnani ja helistas; tal polnud sentigi, ja vaevalt oli ta kunagi varem telefoni kasutanud, aga ometi sai ta mrs. Merridew' kätte, ja järgmisel hommikul tuli ta, kastest läbimärg (linna, telefonini oli viis miili), just siis jooksuga, kui Sekretär mootorit käima pani, ja ma taipasin kohe, mis ta teinud oli, veel enne kui ta oma vaevalise vanainimesesörgiga hingeldades ja komistades küllalt ligidale jõudis, et meile karjuda: »Oidke teda kinni! Oidke teda kinni! Kohe jõuavad seia! Oidke teda ainult kümme minutit, ja nad on kohe siin!« Ma teadsin juba kõik ja tormasin talle vastu, ning seekord pidin ma teda tõesti kinni hoidma, tema aga rabeles ja tagus mind ning karjus onu Willy peale, kes istus juba lennukis. »Sa helistasid talle?« hüüdsin ma. »Mrs. Merridew'le? Mrs. M e r r i d e w ' l e? Teatasid talle, kus me oleme?«

»Jah,« hingeldas vana Job. »Ja tema ütles, et sõidab sinu issi poolt läbi ja nad akkavad kohe tulema ja saavad kella kuieks seia!« Ma hoidsin teda kinni; ta oli kerge nagu kuivanud maokubu ja tema kopsud pahisesid ja süda tagus, ning siis jõudis ka Sekretär jooksuga kohale ja vana Job hakkas karjuma,

»Tiri ta lennukist välla! Juba tullakse! Nad jõuavad iga minut seia, kui sa teda ainult kinni oiad!« Sekretär aga küsis, »Mäh? Mesasja?« ja vana Job karjus uuesti, et jooksku ja pidagu lennuk kinni; siis Sekretär pöördus, ja ma püüdsin küll tal jalast kinni haarata, aga ei saanud, ainult nägin, et onu Willy vahib meie poole ja Sekretär jookseb juba lennuki suunas; ning ma ajasin end põlvili ja hakkasin käega vehkima. Karjusin ka, aga vaevalt, et onu Willy mind üle mootori müra kuulis. Aga uskuge, seda polnud vajagi, sest me teadsime, teadsime mõlemad; ja niisiis olin ma seal põlvili maas ning hoidsin vana Jobi kinni, ja siis me nägime, kuidas lennuk hakkas liikuma ja Sekretär sellele järele lidus, kuidas see siis üles vupsas ja alla prantsatas ja uuesti üles vupsas; ja siis tundus, nagu seisaks see seal puude kohal, mille vastu Sekretär tol esimesel päeval pidi põrkama, liikumatult õhus, siis aga sööstis alla ning kadus nende taga silmist; ja Sekretär lidus juba, nii et ainult meie vana Jobiga pidime end kõigepealt jalule ajama.

Ah, ma tean küll, mis nad minu kohta rääkisid; teadsin juba tol õhtupoolikul, kui me koju tagasi sõitsime – surnuauto ees, Sekretär ja vana Job »Fordiga« järel, meie auto isa ja minuga kõige lõpus – ja Jefferson aina lähemale ja lähemale tuli; ja siis järsku hakkasin ma nutma. Mitte sellepärast, et ta surnud oli, sest surm pole midagi, see puudutab ainult välist kesta, mida inimene just nagu riideid lihtsalt mugavuse pärast ümber kannab: vaid sellepärast, et need rõivad, need vanad tühised närud olid reetnud ühe meist, ja see üks olin mina; ja isa pani veel mulle käe õlale ja ütles, »Nonoh, pole midagi; ma ei mõelnud seda tõsiselt. Muidugi pole sina süüdi. Seda pole keegi öelnud.«

Saate aru? Nii see kõik oli. Ma ju aitasin onu Willyt, ja onu Willy teab seda. Teab, et ilma minuta poleks ta hakkama saanud. Muidugi teab; meil polnud vaja jumalagajätuks teineteisele otsagi vaadata. Nii see oli.

Ja nüüd ei saa nad keegi, isegi isa, sellest aru, ja peale minu pole kedagi, kes võiks seda neile seletada, ja mismoodi leian mina selliseid sõnu, et nad ükskord aru saaksid? Mismoodi?

OLI KORD KUNINGANNA

Oma osmikust väljudes suundus Elnora tagaõuele. Aegamööda veniva pärastlõuna säras tukkus härrastemaja vägev risttahukas koos kõrvalhoonetega unises rahus, nagu oli tukkunud juba ligi sada aastat, sellest peale, kui John Sartoris Carolinast tulles selle ehitas. Ja siin olid nii John Sartoris kui tema poeg Bayard surnud, ja ka Bayardi poeg John ning Johni poeg Bayard olid siit omakorda surnuaiale viidud, ehkki viimane Bayard ei surnud siin.

Nii et nüüd oli too rahu naispere rahu. Üle õue köögiukse poole minnes meenus Elnorale, kuidas veel kümne aasta eest vana Bayard, tema poolvend (mida nad kumbki, Bayard ega Bayardi isa, võib-olla ei teadnud, aga tõenäoliselt siiski aimasid), marssis sel pärastlõunasel tunnil õueverandal edasi-tagasi, hõigates neegrist sulastele tallis, et toogu tema saduldatud mära. Aga nüüd oli vana Bayard mulla all, ja ka tema pojapoeg Bayard oli kahekümnekuueselt surma saanud, ja neegrist sulased kõik kadunud: Simon, Elnora võõrasisa, niisamuti surnuaial, ja Caspey, Elnora mees, varguse eest vangis, ja Joby, Elnora poeg, Memphisesse läinud, et Beale Streetil* kenades rõivastes uhkeldada. Nii et nüüd elasid majas ainult vana John Sartorise õde Virginia, kes oli üheksakümneaastane ja istus päev otsa lilleaeda avaneva akna all ratastoolis, ning noore Bayardi lesk Narcissa oma pojaga. Virginia Du Pre, Carolina Sartoriste viimne esindaja, oli tulnud Mississippisse 1869. aastal, ainsaks varanduseks rõivad, mis tal seljas, ja korv, kus leidusid paar nende Carolina häärberi värvilist aknaruutu, mõned lilleistikud ja kaks pudelit portveini. Ta oli olnud oma venna ja siis vennapoja ja siis vennapojapoja ja siis mõlema vennapojapojapoja surma tunnistajaks, ning elas nüüd meesteta majas koos vennapojapojapoja naise ja poja Benbow'ga, keda ta kutsus poisi Prantsusmaal hukkunud onu järgi kangekaelselt Johnnyks. Ja neegritest olid jäänud Elnora, kes õiendas köögis, tolle poeg Isom, kes hoolitses aia eest, ja tütar Saddie, kes magas Virginia Du Pre aseme kõrval välivoodil ning talitas teda nagu väikest last.

Aga sellest polnud midagi. »Küll mina juba tema eest oolitsen,« mõtles Elnora üle õue minnes. »Põle mul kellegi abi vaja,« lausus ta endale valjusti – pikk kohvipruun naine, kellel oli

väike ilus piklik pea. »Sest see on Sartoriste enda asi. Kolunel täädis seda, kui ta mulle surivoodil ütles, et ma miss Jenny* eest oolitseks. Ütles mulle, aga mitte mõnele linnauntsakale, võõrale.« Ta mõtles jälle sellele, mis oli sundinud teda tund aega tavalisest varem härrastemajja tulema. Nimelt oli ta ennist oma osmikus askeldades näinud Narcissat, noore Bayardi naist, ja tolle kümneaastast poega pärastlõunase palavusega üle karjamaa minevat. Ta oli siis osmiku uksele tulnud ja neile järele vaadanud – poisile ja suurekasvulisele noorele valgeis rõivais naisele, kes läksid värelevas leitsakus üle karjamaa, eemale oja poole. Ta ei küsinud endalt, kuhu või milleks nad lähevad, nagu oleks teinud iga valge naine. Sest tema oli pooleldi neeger; ta jälgis eemalduvat naisekogu üksnes tolle vaikse, tõsise ja põlgliku ilmega, millega oli tunnistanud noorperemehe naist ja kuulanud tema korraldusi ka siis, kui noorperemees alles elas. Täpselt sama näoga nagu siis, kui Narcissa talle üleeile teatas, et läheb päevaks-paariks Memphisesse ja et Elnora peab miss Jenny eest üksi hoolitsema. »Nigu ma põleks seda kõikse aeg teind,« mõtles Elnora. »Sinust põle siin algusest pääle kellegil suuremat abi olnd. Meil põlnd sind seia ülepää vaja. Ää mitte arvagi seda.« Aga seda ta ainult mõtles ega lausunud midagi, vaid aitas Narcissal reisiks pakkida ning vaatas siis linna, raudteejaama vuravale kalessile sõnatult järele. »Ja tagasi ei pruugi sul ka änam tulla,« mõtles ta kalessi pilguga saates. Ent täna hommikul oli Narcissa naasnud, suvatsemata oma äkilist ärasõitu või äkilist naasmist sõnagagi seletada, ja varsti pärast lõunat oli Elnora oma osmiku ukselt näinud teda koos poisiga üle kõrvetavas juunipäikeses tukkuva karjamaa kuhugi minevat.

»Noh, oma asi, kuhu läheb,« lausus Elnora köögitrepist üles minnes valjusti. »Justament nigu seegi, mis tal senna Memphisesse asja oli, et jättis miss Jenny ratastoolis üksi majja, ainult nigerite oole alla,« lisas ta, tusases vasturääkivuses endale, ikka valjusti. »Ma ei imesta üldse, et ta läks. Ma imestan ainult, et ta veel tagasi tuli. Või ei. Ma ei imesta selle üle kah. Ei ta änam siit majast lahku, kui oskas end juba seia sokutada.« Siis sõnas ta rahulikult, valjusti, ilma viha ja ägeduseta: »Va rämps. Va linnauntsakas.«

Ta astus kööki. Tema tütar Saddie istus laua ääres ja sõi kausist külmi naerisepealseid, pilk määrdunud ja kortsunud moeajakirjas. »Mis sa siin köögis passid?« küsis Elnora. »Miks ei ole sa eestuas, kus kuuleksid miss Jenny kutsumist?«

»Miss Jennyl põle kedagit vaja,« kostis Saddie. »Ta lihtsalt istub sääl akna all.«

»Kuhu miss Narcissa läks?«

»Ma ei tää,« ütles Saddie. »Nad läksid Boryga kuhugi. Põle veel tagasi tulnd.«

Elnora mühatas. Tema kingapaelad olid lahti, ja ta astus kingadest kahe sammuga välja ning lahkus köögist ja läks piki vaikset kõrget koridori, mida täitsid aialõhnad ja juunipärastlõuna müriaadsed uinutavad hääled, raamatukogu avatud ukse poole. Akna all (selle alumine osa oma kitsa, Carolina värvilistest klaasidest äärisega oli praegu üles lükatud; talvel ümbritses see miss Jenny pead ja ülakeha, otsekui ripuks seal tema portree) istus ratastoolis vana naine. Ta istus sirgelt – kõhn ja väärika rühiga daam, kellel olid ilus nina ja lubjatud seina karva juuksed. Tema õlul lebas valge villane sall, mis polnud aga musta kleidi taustal juustest põrmugi valgem. Ta vaatas aknast välja; profiilis nägu oli sarnakas ja liikumatu. Kui Elnora sisse astus, pööras ta pead ning vaatas neegritarile küsivalt, tungivalt otsa.

»Ega nad järsku tagaukse kaudu ei tulnud?« küsis ta.

»Ei, proua,« ütles Elnora toolile lähenedes.

Vana naine pööras pilgu jälle aknast välja. »Ma pean ütlema, et ei saa sellest sugugi aru. Miss Narcissa on hakanud järsku kõvasti ringi jooksma. Võtab üks päev kätte ja –«

Elnora jõudis tooli juurde. »Ja kudas veel,« ütles ta oma külmal rahulikul häälel. »Nisukse laiskvorsti kohta eriti.«

»Võtab kätte ja –« jätkas vana naine, aga katkestas siis. »Sa ei tohi temast niimoodi rääkida.«

»Ma räägin ainult seda, mis õigus,« kostis Elnora.

»Siis pea see enda teada. Ta on Bayardi naine. Seega üks Sartoristest.«

»Sartorist ei saa temast kunagi,« sõnas Elnora.

Teine vaatas aknast välja. »Üleeile võtab järsku kätte ja läheb jääb kaheks ööks Memphisesse – tema, kes poisi sündimisest peale pole siit ainsamakski ööks lahkunud. Nüüd aga, mõtle, jätab poisi kaheks ööks üksi, ilma vähimagi seletuseta, siis aga tuleb koju ja viib teda keskpäeval metsa jalutama. Mitte et poiss temast puudust oleks tundnud. Mis sina arvad – kas ta tundis Narcissast tema äraolekul vähimatki puudust?«

»Ei, proua,« ütles Elnora. »Põle veel ükski Sartorise meestest kellegist puudust tund.«

»Muidugi ei tundnud.« Vana naine vaatas endiselt aknast välja. Elnora seisis veidi eemal tooli taga. »Kas nad läksid üle karjamaa edasi?«

»Ma ei tää. Nad läksid ikke veel, kuni ma neid nägin. Alla oja poole.«

»Oja poole? Mis neil sinna otsimist oli?«

Elnora ei vastanud. Ta seisis veidi eemal tooli taga, sirgelt ja liikumatult nagu indiaanlane. Õhtupoolik venis edasi. Loojuva päikese kiired olid nüüd aknaaluse aiaga ühetasa, ja varsti hakkas aiast aeglaste, raskete, peaaegu kombatavate lainetena tuppa voogama gardeeniate maguslämmatavat õhtust lõhna. Mõlemad naised jäid akna taustal liikumatuks: vana daam oma ratastoolis pisut ettepoole küünitunult, veidi eemal tooli taga seisev neegritar karüatiidina sirge ja paigale tardunud.

Valgus aias hakkas juba vaskjaks tõmbuma, kui naine poisiga nähtavale ilmus; nad tulid läbi aia maja suunas. Vana daam tugitoolis nõksatas järsku ettepoole. Elnorale tundus, nagu oleks ta selle väikese liigutusega oma abitust, ratastooli aheldatud kehast vabanenud ning linnuna üle aia lapsele vastu sööstnud; omakorda pisut ettepoole nihkudes nägi Elnora tema näo tungivat, heldinud, ennastunustavat ilmet. Nii olid tulijad juba läbi aia peaaegu maja juurde jõudnud, kui vana naine äkki järsult tagasi nõksatas. »Nad on ju märjad!« hüüdis ta. »Vaata nende riideid. Nad on riietega ojas käinud!«

»Ma mõtlen, et lähen ja akkan parem õhtast tegema,« sõnas Elnora.

II

Köögis hakkas Elnora lehesalatit ja tomateid valmis seadma ning lõikas lahti leiva (see polnud aus maisileib ega isegi karask), mida naine, kelle nimegi ta muidu kui vältimatul vajadusel suhu ei võtnud, oli õpetanud teda küpsetama. Isom ja Saddie istusid seina ääres toolidel. »Mul põle kedagit tema vasta,« ütles Elnora. »Mina olen niger ja tema on valge. Aga minu mustanahalised lapsed on ka paremast soost kui tema. Paremate kommetega.«

»Teie miss Jennyga mõtlete mõlemad, et miss Jenny on viimane õige daam,« ütles Isom.

»Kes siis veel?« küsis Elnora.

»Miss Jenny saab miss Narcissaga ju iluste läbi,« ütles Isom. »Ma mõtlen, eks tema tää paremini. Põle veel kuulnd teda miss Narcissa üle kaebamas.«

»Sellepärast, et miss Jenny on aristukraat,« ütles Elnora. »Vaat miks. Ja sellest asjast põle sinul õrna aimugi, sest sina sündisid juba liiga ilja ega ole ühtki aristukraati pääle tema näind.«

»Minu arust on miss Narcissa naasama ää aristukraat kui teised,« ütles Isom. »Mina küll ei nää kedagit vahet.«

Elnora hakkas äkki laua juurest tulema. Isom kargas niisama äkitselt püsti ning tõstis oma tooli ema teelt kaugemale. Aga Elnora läks ainult kapi juurde ja võttis sealt kausi ning läks sellega laua, tomatite juurde tagasi. »Ehtsat Sartorist nigu iga ehtsat aristukraati ei tunta mitte väljanägemisest, vaid tegudest,« ütles ta. Tema hääl oli monotoonne, ühetasane, nõtked pruunid käed aga tegutsesid nobedalt edasi. Ta kasutas mõlema naise kohta üht ja sedasama »tema«, ehkki miss Jennyst rääkides oli see pisut rõhutatum. »Tema tuli kõikse maa Karuliinast ihuüksi seia, kui kõik kohad veel jänkisid kubinal täis olid. Kõikse maa Karuliinast, kui kõik Ta omaksed pääle vanaperemees Johni olid surnd või maha tapetud, ja säält Missippisse oma kakssada miili –«

»Siit Karuliinasse on rohkem kui kakssada miili,« ütles Isom. »Koolis õppisime. Pigem kaks tuhat.«

Elnora käed tegutsesid ühtejärge edasi. Tundus, nagu poleks ta Isomit kuulnudki. »Kui jänkid olid Tema taadi ja mehe tapnud ja nende Karuliina maja maha põletand, nii et neil memmega põlnd änam katustki pää kohal. Ja Tema tuleb keset talve ihuüksi kõikse maa säält Missippisse, oma ainsate ellujäänd sugulaste juure, ja endal põle muud siin jumala ilmas kui korv paari lilletaime ja kahe pudeli veini ja nende värviliste klaasidega, mis vana peremees John lasi raamatukogu aknale ette panna, et Ta tunneks end säält välla vaadates just nigu Karuliinas. Ta jõudis õhta videvaga seia, esimesel jõulupühal, ja Johni-ärra laste ja minu memmega ootasid verandal, aga Tema istus vankres, pää püsti, kuni Johni-ärra läks ja tõstis Ta maha. Nad ei akand vällas teiste ees suudlemagi. Johni-ärra ütles ainult, »Nõndaks, Jenny,« ja Tema vastas, »Nõndaks, Johnny,« ja siis võttis Johni-ärra Tal kääst kinni ja viis Ta majja, kus alamrahvas ei saand änam nende järele piiluda. Siis alles akkas Ta nutma, ja vana peremees John oidis Teda kõvaste, pärast kõiki neid nelja tuhat miili –«

»Siit Karuliinasse ei ole nelja tuhat miili,« ütles Isom. »On kõigest kaks tuhat. Nõnna on kooliraamatus kirjas.«

Elnora ei teinud pojast väljagi; tema käed tegutsesid edasi. »Ta nuttis kõvaste, ilmatu kaua. »See on sellest, et ma põle arjund nutma,« ütleb Ta. »Ma olin nutmise juba unustand. Mul ei jäänd selleks lihtsalt aega. Need kurjavaimu jänkid,« ütleb Ta. »Need kurjavaimu jänkid.«« Elnora pöördus

ja läks jälle kapi juurde. Oli, nagu lahkunuks ta oma paljastel hääletutel jalgadel omaenda kajaringist, jättes selle täitma vaikset kööki, kuigi hääl ise oli lakanud. Ta võttis uue kausi ning läks laua juurde tagasi, käed jälle ametis tomatite ja salatiga – toiduga, mida ta ise ei saanud süüa. »Ja sääl tuleb tema« (ta rääkis nüüd Narcissast; mõlemad kuulajad taipasid niigi) »ja mõtleb, et võib võtta kätte ning minna Memphisesse lusti lööma ja jätta Teda kaheks ööks üksi majja, ainult nigerite oolde. Et võib tulla seia Sartorise katuse alla ja süia kümme aastat Sartorise leiba, ning siis võtta kätte ja minna nigu ula pääl niger Memphisesse, ilma et ütleks isegi, mis tal sõnna asja.«

»Minu arust sa rääksid, et pääle sinu põle miss Jennyl kedagit oolitsejat vaja,« ütles Isom. »Minu arust sa ütlesid alles eila, et sul ükspuha, kas ta tuleb veel tagasi või ei.«

Elnora norsatas – tasa, ent karmilt ja põlglikult. »Või tema ei tule! Kui ta mehkeldas viis aastat, et Bayardile mehele saada! Keerutas miss Jenny ümber kõikse aja, mis Bayard sõjas oli! Kas ma ei näind. Käib kaks või kolm korda nädalis siin, ja miss Jenny mõtleb, et lihtsalt naasama külas, nigu ääs perekonnas kombeks. Aga mina täädsin kohe, täädsin, mis tal kogu aeg mõttes mõlgub. Sest mina seda va rämpsu tunnen, ja tään, mismoodu üks untsakas aristukraadile külge kleebib. Aristukraat isi ei nää seda, sest et tema on aristukraat. Aga mina nään.«

»Siis on ka Bory untsakas,« ütles Isom.

Nüüd pöördus Elnora ümber. Aga Isom oli juba enne, kui ema sõnagi lausuda jõudis, toolilt üles karanud. »Sina pea suu ja säe end valmis, toit vaja lauale viia,« ütles Elnora. Ta vaatas, kuidas Isom läks kausi juurde ja hakkas käsi pesema. Siis pöördus ta taas laua poole, pruunid saledad käed punaste tomatite ning kahvatu absintrohelise salatiga nobedalt ametis. »Vaja!« lausus ta. »Jutt põle sellest, mis Boryl või Temal vaja, vaid sellest, mis surnutel vaja. Vana peremees John ja Kolunel ja noor Johni-ärra ja Bayard, kes on surnd ega saa selle vasta midagit teha – nendes on asi. Sellest on jutt. Ja pääle Tema sääl ratastoolis ning minu, kööginigeri põle kedagit, kes seda mõistaks. Mul põle tema vasta kedagit. Käigu aristukraadid aristukraatidega ja lihtrahvas lihtrahvaga läbi – see on kõik, mis ma ütlen. Aja nüid kuub selga, kähku. Mul juba kõik valmis.«

III

See oli poiss, kes talle rääkis. Ta küünitus ratastoolis ettepoole ning vaatas aknast, kuidas naine ja laps läbi aia tulles maja nurga taha kadusid. Endiselt ettepoole küünitudes ning alla aeda vaadates kuulis ta neid majja astuvat ja raamatukogu uksest mööduvat ja trepist üles minevat. Ta ei pööranud pead ega vaadanud ukse poole, vaid vaatas endiselt alla aeda, kus kasvasid tihedad põõsad, mis ta oli vaevalt tikusuuruste võrsetena Carolinast toonud. Sealsamas aias oligi ta noore naisega, kes pärast Bayardiga abiellus ning talle poja sünnitas, õiguoolest tutvunud. See juhtus 1918. aastal, kui noor Bayard ja tema vend John viibisid alles Prantsusmaal. See oli enne Johni hukkumist; ja igal nädalal käis Narcissa kaks-kolm korda linnast vaatamas, kuidas tal aiatöö edeneb. »Ja ise oli kogu selle aja Bayardiga kihlatud, aga mulle ei kõssanudki,« mõtles vana naine. »Aga või ta mulle kunagi suurt midagi on rääkinud,« mõtles ta, vaadates alla aeda, kus hämarus juba tihenes ja kuhu ta polnud enam viis aastat saanud. »Suuremat ei midagi. Vahel ma mõtlen, kuidas ta küll Bayardiga kihluda mõistis, kui ise nii vähe räägib. Aga võib-olla pruukis tal selleks lihtsalt olemas olla, täpselt nagu tolle kirja saamisekski.« See oli juhtunud ühel päeval veidi enne Bayardi naasmist. Narcissa oli jälle külla tulnud ning veetnud temaga kaks tundi, ja siis otse lahkumise eel oli ta toda kirja näidanud. See oli anonüümne ja rõve, otsekui meeltesegaduses kirjutatud; ja ta manitses tookord Narcissat, et see lubaks tal kirja Bayardi vanaisale näidata, et too mehe kindlaks teeks ja teda karistaks, aga Narcissa oli keeldunud. »Ma lihtsalt põletan kirja ära ega mõtle enam sellele,« oli ta öelnud. »Noh, oma asi,« oli vana naine seepeale kostnud. »Aga sellist asja ei tohiks lubada. Ükski daam ei tohiks tunda end taolisest mehest ohustatuna, olgu või kirja teel. Nii arvaks iga džentelmen, ja toimiks vastavalt. Pealegi, kui te midagi ette ei võta, kirjutab ta uuesti.« – »Sel juhul näitan ma kirja kolonel Sartorisele,« oli Narcissa öelnud. Tema vanemad olid surnud, ja vend nagu Sartorise poisidki Prantsusmaal. »Aga saage minust aru, ma lihtsalt ei taha, et ükski mees teaks, et keegi minust midagi taolist on mõelnud.« – »Noh, minu meelest on parem, kui kas või kogu maailm teab, et keegi minust korra midagi taolist mõtles ning sai selle eest keretäie, kui lasta tal nõnda karistamatult endast edasi mõelda. Aga see on igaühe oma asi.« – »Ma lihtsalt põletan kirja ära ega mõtle enam sellele,« oli Narcissa öelnud. Siis tuli Bayard koju tagasi, ning varsti abiellus Narcis-

saga, ja Narcissa tuli nende katuse alla elama. Ja siis ootas ta last, aga veel enne selle sündimist sai Bayard lennuõnnetusel surma, ja ka tema vanaisa, vana Bayard, suri, ning siis sündis laps; ja nii kulus kaks aastat, enne kui vanale naisele meenus Narcissalt küsida, kas kirju veel tuli, ja Narcissa ütles ei.

Nad olid sestsaadik vaikselt elanud – naised üksi suures meesteta majas. Vahetevahel oli ta Narcissale peale käinud, et abiellugu uuesti. Aga Narcissa oli rahulikult keeldunud, ja nii olid nad veetnud juba aastaid, kaks naist ja laps, keda vana naine kangekaelselt kutsus tema surnud onu nimega. Siis ühel päeval umbes nädal tagasi teatas Narcissa, et neil on õhtusöögiks külaline; kui vana naine kuulis, et see on mees, istus ta mõnd aega täiesti vagusi. »Nõndaks,« mõtles ta, vaikselt ja rahulikult. »See on siis käes. Nõndaks. Aga nii see pidigi sündima; ta on ju noor. Ja mis elu see on, siin üksi vana invaliidiga. Nii-nii. Ega ma ei tahakski, et ta teeks nagu mina. Ei eeldaks ega ootaks seda temalt. Lõppude lõpuks pole ta Sartoris, pole neile rumaluhketele varjudele veresugulane.« Külaline tuli. Vana naine ei näinud teda enne, kui ta sõidutati ratastoolis söögilauda. Siis silmas ta kiilaspäist noorepoolset kavala näoga meest, kelle uuriketi küljes rippus Fii Beeta Kapa* märk. Märk oli talle tundmatu, aga ta taipas jalamaid, et külaline on juut, ja kui mees teda kõnetas, paisus tema nördimus raevuks ning ta nõksatas nagu salvav madu oma toolil tahapoole. Liigutus oli nii tugev, et tõukas tooli lauast kaugemale. »Narcissa,« hüüdis ta, »mis on sellel jänkil siin asja?«

Nüüd istusid kõik kolm liikumatult küünlaist valgustatud laua ümber. Siis tegi mees suu lahti: »Kui meil oleks tulnud sõdida teiesuguste naistega, proua,« ütles ta, »siis poleks enam ühtki jänkit elus.«

»Seda tean ma ilma teietagi, noormees,« kostis vana daam. »Tänage oma õnne, et teie vanaisal oli ainult meestega tegemist.« Siis hõikas ta Isomi ja lasi end toitu puutumata söögilauast minema sõidutada. Ja ta ei lasknud oma magamiskambris tuldki süüdata ning keeldus ka toidust, mille Narcissa talle kandikul järele saatis, istudes pimeda akna all, kuni külaline oli lahkunud.

Siis kolm päeva hiljem läks Narcissa äkki oma salapärasele Memphise-reisile ning jäi kaheks ööks ära, ehkki polnud poisi sündimisest saadik temast kunagi ööseks lahkunud. Läks vähimagi selgituseta ja tuli täpselt samuti tagasi, ning nüüd oli vana naine teda näinud koos poisiga läbi aia tulevat, riided mõlemal märjad, otsekui oleksid nad nendega ojas käinud.

See oli poiss, kes talle rääkis. Ta tuli, teised riided seljas, raamatukokku, juuksed ikka veel märjad, aga korralikult kammitud. Vana naine ei lausunud sõnagi, kui poiss sisse astus ja tema toolile lähenes. »Me käisime ojas,« ütles poiss. »Aga ei ujunud. Lihtsalt istusime vees. Ema tahtis, et ma näitaksin talle, kus ujumiskoht on. Aga me ei ujunud üldse. Ta vist ei oskagi ujuda. Lihtsalt istusime riietega vees. Terve õhtu. Ema tahtis nii.«

»Noo?« ütles vana naine. »Hm. Nojah. Küllap see võis lõbus olla. Tuleb ta varsti alla?«

»Jah. Siis kui on end riidesse pannud.«

»Või nii . . . Kui tahad, jõuad veel enne sööki vähekeseks õue minna.«

»Ma võin ka sinu juurde tuppa jääda, kui sa tahad.«

»Ei. Mine välja õue. Minul pole midagi vaja, ja varsti tuleb Saddie.«

»Hea küll.« Poiss läks välja.

Sedamööda, kuidas loojak kustus, tuhmus aken; ja tuhmus ka vana naise hõbedane pea, liikumatu nagu puhvetil seisev büst. Akent ümbritsevad kitsad värvilised klaasid nägid sügavsumedat und. Ta istus seal, ja mõne aja pärast kuulis vennapojapojapoja naist trepist alla tulevat. Ta istus nüüd täiesti vagusi, pilk uksel, kuni noor naine sisse astus.

Ta oli üleni valges – suurt kasvu kolmekümnendates aastates naine, kellest hoovas hämaruses mingit raidkuju majesteetlikku rahu. »Kas ma panen tule põlema?« küsis ta.

»Ei,« ütles vana naine. »Ei. Ära veel pane.« Sirgelt ja liikumatult ratastoolis istudes jälgis ta noort naist, kes tuli otsekui kuskilt templifassaadilt alla astunud karüatiid valge kleidi aeglaselt hõljudes majesteetlikult üle toa ning võttis istet. »Need olid nood kir–« sõnas ta.

»Oota,« ütles vana naine. »Enne kui alustad. Kas tunned gardeeniate lõhna?«

»Jah. Need olid nood –«

»Oota. Alati hakkavad nad lõhnama just sel õhtusel ajal. Nad on hakanud lõhnama sel juuniõhtusel ajal nüüd juba viiekümne seitsmendat suve. Ma tõin nad Carolinast korvis kaasa. Mäletan, kuidas tol esimesel kevadel märtsis istusin kord terve öö ülal ja soojendasin põlevate ajalehtedega nende juuri. Kas tunned nende lõhna?«

»Jah.«

»Kui sa kavatsed abielluda, siis oleme sellest juba rääkinud. Ma ütlesin juba viie aasta eest, et ei paneks seda sulle pahaks. Nii noor naine, ja lesk. Ja ehkki sul on laps, ütlesin ma juba

siis, et lapsest üksi ei aita. Ütlesin, et ei paneks sulle pahaks, kui teeksid teisiti kui mina omal ajal. Ütlesin ju?«

»Jah. Aga asi pole nii hull.«

»Või nii? Kui hull?« Vana naine istus sirgelt, pea veidi taha kallutatud, kõhn nägu hämaruses vaevu eristatav, käsitamatu. »Ma ei paneks seda sulle pahaks. Nagu ma juba tookord ütlesin. Minuga ei pruugi sul arvestada. Minu elu on möödas; mul pole enam palju vaja; selle vähesega saavad ka neegrid hakkama. Minu pärast ära muretse, kuuled?« Teine ei vastanud, vaid istus oma ülevas rahus niisamuti liikumatult; tundus, nagu tuleksid hääled neid ümbritsevast videvikust endast, kummagi suuga, kummagi vaikse ja hämara näoga seostamatult. »Siis pead sa mulle rääkima,« ütles vana naine.

»Need olid nood kirjad. Kolmeteistkümne aasta eest: mäletate? Enne kui Bayard Prantsusmaalt tagasi tuli; kui te meie kihlusest veel ei teadnudki. Ma näitasin teile üht neist, ja teie tahtsite selle kolonel Sartorisele üle anda, et ta saatja kindlaks teeks, aga mina keeldusin, ja teie ütlesite siis, et ükski daam ei luba endale anonüümseid armastuskirju läkitada, kui väga ta neid ka ei ihaldaks.«

»Jah. Ma ütlesin, et parem juba teadku kogu maailm taolise kirja saamisest, kui et keegi mees salakesi ja karistamatult ühest daamist selliseid mõtteid haub. Sa ütlesid, et põletasid kirja ära.«

»Ma valetasin. Tegelikult hoidsin seda alles. Ja sain veel kümme samasugust kirja. Ma ei tahtnud teile tunnistada; te ju ütlesite, mida üks daam peaks tegema.«

»Või nii,« ütles vana naine.

»Jah. Ma hoidsin nad kõik alles. Uskusin, et olen nad nii ära peitnud, et keegi neid ei leia.«

»Ja lugesid neid ikka ja jälle. Võtsid nad aeg-ajalt välja ja lugesid uuesti üle.«

»Ma uskusin, et olen nad kindlalt ära peitnud. Siis, mäletate, ööl pärast seda, kui me Bayardiga abiellusime, murdis keegi meie linnamajja sisse; samal ööl, kui too raamatupidaja kolonel Sartorise pangast varastatud rahaga põgenes? Järgmisel hommikul olid kirjad kadunud, ja siis ma teadsin, kes nad saatis.«

»Jah,« ütles vana naine. Ta istus liikumatult, hämarusse kaduv pea nagu elutu hõbekuju.

»Nad olid nüüd kellegi teise käes, jumal teab kus maailma otsas. Mõnd aega olin ma nagu arust ära. Kujutlesin, kuidas inimesed, mehed, neid loevad; mitte ainult mu nime, vaid ka mu silmade jälgi näevad, mis kõigist neist lugemistest kirjadele

jäänud. Ma olin nagu segane. Kui me Bayardiga pulmareisil olime, olin ma nagu segane. Ei suutnud üldse temast eraldi mõelda. Mul oli tunne, nagu sunnitaks mind kogu maailma meestega korraga magama.

Aga see juhtus juba kaheteistkümne aasta eest, ning vahepeal sündis Bory, ja ma mõtlesin, et olen sellest üle saanud. Pikkamööda harjusin mõttega, et nad on kuskil ilma peal. Võib-olla olin hakanud uskuma, et nad on kadunud, hävinud, et mul pole midagi karta. Vahetevahel meenusid nad mulle, aga oli tunne, nagu oleks Bory mind kuidagi kaitsnud, nagu poleks nad temast kuidagi mööda pääsenud, minuni jõudnud. Selline tunne, et kui ma ainult siia jään ja Bory ning teie vastu hea olen – Aga siis, ühel õhtul, kaksteist aastat hiljem, külastas mind too mees. See juut, kes meiega tookord õhtust sõi.«

»Aa,« ütles vana naine. »Jah.«

»See oli Föderaalse Juurdlusbüroo agent. Nad otsivad ikka veel toda pangaröövlit, ja see agent oli sattunud mu kirjadele. Oli leidnud nad kuskilt, kuhu raamatupidaja nad tol ööl põgenedes oli pillanud või visanud, ja nad olid kõik need kaksteist aastat tolle agendi käes, kes selle asjaga tegeles. Lõpuks tuli ta minuga rääkima, minult välja uurima, kuhu too mees võis kaduda, arvates muidugi, et küllap ma tean, kui ta mulle taolisi kirju saatis. Mäletate teda: te vaatasite talle otsa ja küsisite, »Narcissa, kes see jänki on?««

»Jah, mäletan.«

»Tema käes mu kirjad olidki. Olid kõik need kaksteist aastat. Ta –«

»O l i d?« küsis vana naine. »O l i d?«

»Jah. Ma sain nad tagasi. Ta ei olnud neid veel Washingtoni saatnud, nii et peale tema pole keegi neid lugenud. Ja nüüd ei loe enam keegi.« Ta tegi pausi; tema hingamine oli vaikne ja rahulik. »Te vist ei taibanud, eks ole? Kõik, mida kirjad võisid talle pakkuda, oli tal juba teada, aga ta oleks pidanud nad sellegipoolest kohtuministeeriumile üle andma. Ma palusin neid tagasi, aga ta ütles, et on kohustatud nad üle andma, ja ma küsisin siis, kas ta ei teeks lõpliku otsuse Memphises, ja tema küsis, miks Memphises, ja ma ütlesin, miks. Saate aru, ma mõistsin, et raha eest ta neid mulle ei annaks. Sellepärast ma pidingi Memphisesse minema. Mul on siiski nii palju lugupidamist Bory ja teie vastu, et läksin kuhugi mujale. Ja ongi kõik. Mehed on kõik ühesugused, kõigi oma targutustega heast ja kurjast. Lollid.« Ta tõmbas rahulikult hinge. Siis haigutas – pikalt, mõnusa roidumusega. Siis katkestas haigutuse ja vaatas jälle vaevalt näh-

tavat jäika hõbejat pead enda vastas. »Kas te ei saa ikka veel aru?« küsis ta. »Mul ei jäänud muud üle. Need kirjad kuulusid minule; ma pidin nad tagasi saama. See oli ainus viis neid tagasi saada. Aga ma oleksin teinud rohkemgi. Ja nüüd sain ma nad kätte ja põletasin ära. Keegi ei saa neid enam iialgi näha. Sest tema ei või midagi rääkida, saate aru. Ta rikuks oma karjääri, kui kas või iitsataks, et nad üldse olemas olid. Võib-olla pandaks teda isegi vangi. Ja nüüd on nad ära põletatud.«

»Jah,« ütles vana naine. »Ja nõnda siis tulid sa koju tagasi ning viisid Johnny jalutama, et istuda temaga ojas, voolavas vees. Jordani vetes. Jah, Mississippi külakarjamaa taguses Jordanis.«

»Ma pidin nad tagasi saama. Kas te's ei mõista seda?«

»Jah,« ütles vana naine. »Jah.« Ta istus tikksirgelt ratastoolis. »Oh, issand. Meid vaeseid lolle naisi – Johnny!« Tema hääl oli terav ja käskiv.

»Mis on?« küsis noor naine. »Kas on midagi vaja?«

»Ei,« kostis teine. »Kutsu Johnny. Las ta toob mu tanu.« Noor naine tõusis püsti. »Ma toon ise.«

»Ei. Ma tahan, et Johnny tooks.«

Noor naine seisis ja tunnistas teda – ratastoolis juuste tuhmi hõbekrooni all istuvat tikksirget vana naist. Siis lahkus ta toast. Vana naine istus liikumatult hämaruses, kuni poiss tõi talle tema igivana tegumoega musta tanukese. Aeg-ajalt, kui vana naine millestki erutus, otsisid nad tanu välja ja ta asetas selle täpselt lagipähe ning istus siis seal akna all. Nii toodi see ka nüüd. Ema oli poisiga kaasas. Toas oli juba täiesti pime; üksnes vana naise juuksed paistsid veel. »Kas ma panen tule põlema?« küsis noor naine.

»Ei,« ütles vana naine. Ta pani tanu lagipähe. »Teie minge sööma ning jätke mind natukeseks üksi. Minge aga minge, mõlemad.« Nad kuuletusid ja läksid, jättes ta sinna ratastooli: kõhna ja sirge kogu, kellest paistis ainult juuste helkiv triip, kui ta istus seal akna all, mida raamistas harvade värviliste klaaside leinaline kuma.

IV

Sellest peale, kui poiss sai kaheksa-aastaseks, istus ta laua otsas, oma surnud vanaisa toolil. Ent täna õhtul tõstis ema asjad ringi. »Me oleme ju ainult kahekesi,« sõnas ta. »Tule ja istu minu kõrvale.« Poiss kõhkles. »Ma palun. Kas sa ei taha siis? Ma tundsin eile öösel Memphises sinust nii puudust. Kas sina ka tundsid minust puudust?«

»Ma magasin tädi Jenny juures,« ütles poiss. »Meil oli maru vahva olla.«

»Ma palun.«

»Hea küll,« ütles poiss. Ta istus ema kõrvale.

»Lähemale,« ütles too, ja tõmbas tooli lähemale. »Aga me ei tee seda enam kunagi-kunagi. Eks ole?« Ta naaldus poisi ligi ja võttis tema käe.

»Misasja? Ei lähe enam ojja istuma?«

»Ei lahku teineteisest enam kunagi.«

»Mul polnud üldse igav. Meil oli maru vahva olla.«

»Luba. Luba mulle, Bory.« Poisi nimi oli tegelikult Benbow – ta ema perekonnanimi.

»Hea küll.«

Valgest lõuendist kuues Isom serveeris toidud ning läks siis kööki tagasi.

»Kas miss Jenny ei tulegi lauda?« küsis Elnora.

»Ei,« kostis Isom. »Istub sääl akna all pimedas. Ütles, et ei taha süia ega kedagit.«

Elnora vaatas Saddie poole. »Mis nad sääl tegid, kui sa viimane kord raamatukogus käisid?«

»Ajasid miss Narcissaga juttu.«

»Nad ajasid ikke veel juttu, kui ma teatasin, et söök on valmis,« sõnas Isom. »Ma juba ütlesin sulle.«

»Tään küll,« sõnas Elnora. Tema hääl polnud terav, aga polnud ka leebe. See oli ainult käskiv, vaikne ja külm. »Millest nad sääl rääksid?«

»Kust mina tään,« kostis Isom. »Isi sa mulle õpetasid, et ei tohi valgete juttu päält kuulata.«

»Millest nad rääksid, Isom?« kordas Elnora. Ta vaatas pojale tõsiselt, võimukalt ja tungivalt otsa.

»Rääksid kellegi meheleminekust. Miss Jenny ütleb; »Ma olen sulle ammu ööld, et ei paneks seda sulle pahaks. Nii noor naine nigu sina. Ma tahan, et sa abielluks. Ära tee nõnna kui mina.« Seda ta rääkis.«

»Pange tähele, ta lähebki mehele,« ütles Saddie.

»Kes?« küsis Elnora. »Tema, ja mehele? Misjauks? Et loobuda kõigest, mis ta siin saand? Ei, asi põle selles. Kui ma mõistaks, mis siin viimane nädal sünnib. . .« Tema hääl katkes; ta pööras pea ukse poole, just nagu kuulataks midagi. Söögitoast kostis noore naise jutukõma. Ent Elnora näis kuulatavat midagi kaugemat. Siis lahkus ta köögist. Ta ei kiirustanud, ometi kadus ta

oma pikkade hääletute sammudega niisama äkki vaateväljalt nagu ratastel kuju, mis tõmmatakse lavalt minema.

Ta läks tasakesi piki pimedat koridori, möödudes märkamatult söögitoa uksest. Mõlemad laua ääres olijad istusid lähestikku. Naine rääkis midagi, naaldudes poisi ligi. Elnora läks hääletult edasi: kogum varje, millel tema pisut helkjate silmavalgetega heledam näolapp tundus kehatult hõljuvat. Siis jäi ta äkitselt seisma. Ta ei olnud veel raamatukogu ukseni jõudnud, ent jäi seisma, nähtamatu, hääletu, silmad peaaegu eristamatus näos äkki täiesti helkjad. Vaikselt, vaevukuuldavalt hakkas ta keegutama: »Oh issand; oh issand.« Siis ta nõksatas, läks kiirel sammul raamatukogu uksele ja vaatas tuppa, kus kustunud akna all istus praegu ainult kitsa valge juuksetriibu järgi aimatav liikumatu kogu, otsekui oleks elu vana naise kuivetus sirges kehas üheksakümne aasta jooksul aegamööda ülespoole tõusnud, et hõljuda enne lõplikku lahkumist veel ühe hämara viivu pea ümber, ehkki keha oli juba surnud. Elnora vaatas ainult korraks üle läve. Siis ta pöördus ning läks kiirel hääletul sammul söögitoa uksele. Naine naaldus endiselt midagi rääkides poisi ligi. Nad ei pannud Elnorat kohe tähele. Ta seisis ukseavas, pikk ja kõhetu, kummatki piita puutumata. Tema näol oli ilmetu mask; tundus, nagu ei vaataks ta kellegi poole, ei kõnetaks kedagi.

»Ma mõtlen, tulge parem kohe,« sõnas ta oma külmal, vaiksel, käskival häälel.

MAA

LAUDASÜÜTAJA

Pood, kus rahukohtunik istungit pidas, lõhnas juustu järele. Tungil täis ruumi tagaotsas naelatünnil kükitades tajus poiss nii seda kui teisigi lõhnu: ka siit, kus ta istus, nägi ta tihedalt joonduvaid riiuleid, mida täitsid trullakate raskete väärikate konservipurkide read. Ta luges nende silte pigem kõhu kui peaga, sest kirjatähed ei öelnud talle midagi, küll aga purkidele maalitud punased kuradid või hõbedaselt siuglevad kalad. Aga mõlemad – nii juustulõhn, mida ta tõesti haistis, kui ka hermeetiliselt suletud purkide lõhn, mida ta sisikond uskus haistvat – jõudsid vaid hooti, lühikesteks katkelisteks hetkedeks tema teadvusse, mida täitis too teine, pidev lõhn või maitse, mis pärines ainult osaliselt hirmust, sest põhiliselt tuli see ahastusest ja südamevalust, vere iidsest raevukast sunnist. Ta ei näinud siit lauda, mille taga kohtunik istus ja mille ees tema isa ning isa vaenlane (*meie vaenlane,* mõtles ta tolles meeleheites; *meie mõlema! minu ja tema! Ta on mu isa!*) seisid, aga ta kuulis neid – tähendab kahte neist, sest isa ei olnud veel sõnagi lausunud.

»Aga millega te seda tõendate, mr. Harris?«

»Ma ju rääkisin teile. Tema siga tuli minu maisi. Ma võtsin sea kinni ja saatsin tema juure tagasi. Tal polnd korralikku aeda, mis siga peaks. Nii ma talle ütlesin, hoiatasin teda. Järgmine kord panin sea oma sulgu. Kui ta sellele järele tuli, andsin talle nii palju traati, et ta võiks aia ära parandada. Järgmine kord panin sea juba oma lauta. Sõitsin tema poole ja nägin, et traat, mille ma talle andsin, vedeleb endiselt hoovi peal rullis. Ma ütlesin talle, et saab sea siis kätte, kui maksab mulle dollari kahjutasu. Samal õhtul tuli üks niger dollariga ning viis sea ära. See oli võõras niger. Ta ütles veel, »Kästi edesi öölda, et puu ja einad võtavad tuld.« »Misasja?« küsisin mina. »Nõnna kästi edesi öölda,« ütleb niger. »Puu ja einad võtavad tuld.« Samal ööl süttis mu laut. Sain loomad veel välja, aga laut põles maha.«

»Kuhu see niger jäi? Kas tõite ta kaasa?«

»Ma ju räägin, et see oli võõras niger. Ma ei tea, kuhu ta kadus.«

»Teie enda tunnistusest üksi ei aita. Kas te's ei mõista, et sellest ei aita?«

»Kutsuge see poiss ette. Tema teab.« Hetkeks arvas poiss nagu teisedki, et jutt on tema vanemast vennast, aga siis ütles Harris, »Mitte see. Too väiksem. Jõnglane,« ja kükitades seal tünni otsas, oma ea kohta nigelat kasvu, väike ja soonine nagu ta isagi, paigatud ja luitunud tunkedest välja kasvanud, pruunid sirged juuksed sagris ning silmad hallid ja tormmeeletud, nägi poiss meestesumma enda ja laua vahel lahknevat ning moodustavat süngete nägude kadalipu, mille teisest otsast kohtunik, kulunud ülikonnas ja kraeta särgis hallipäine prillidega mees, talle viipas. Ta läks, põrandat paljaste jalgade all üldse tundmata, süngete pöörduvate nägude survet lausa füüsiliselt tajudes. Isa, kes seisis jäigalt mustas pühapäevakuues, mis polnud selga pandud kohtu, vaid kolimise puhuks, ei vaadanud tema poolegi. *Ta tahab, et ma valetaks,* mõtles poiss, jälle selle meeletu valu ja ahastusega. *Ja mul ei jää muud üle.*

»Mis su nimi on, poiss?« küsis kohtunik.

»Kolonel Sartoris Snopes,« sosistas poiss.

»Kuidas?« küsis kohtunik. »Räägi valjemini. Kolonel Sartoris? Ma usun, et kui keegi siin kandis kannab Kolonel Sartorise nime, siis räägib ta alati tõtt. On nii?« Poiss ei vastanud. *Vaenlane! Vaenlane!* kordas ta mõttes; hetkeks läks tal koguni silme ees mustaks. Nii ta ei näinudki, et kohtuniku nägu on lahke, ega tajunud ebalust hääles, mis tollelt Harrise-nimeliselt mehelt küsis: »Kas tahate, et ma kuulaksin selle poisi üle?« Aga kuulmine polnud siiski päriselt lakanud, ja järgnevate lõputute sekundite vältel, mil tillukeses täiskiilutud poes valitsevat vaikust häiris üksnes tasane ja pinev hingamine, oli tal tunne, nagu viskunuks ta viinapuuväädi otsas mingi sügaviku kohale ning tardunuks seal paigale, jäädes tolleks katkematuks viivuks hüpnotiseerituna ajatult, kaalutult hõljuma.

»Ei!« raksatas Harris vihaselt. »Kuradile! Saatke ta välja!« Nüüd voogas aeg jälle tagasi, tardumus katkes, ja ta tundis pinda taas jalge all; läbi juustu- ja konservilõhnade, läbi hirmu ja ahastuse ja vere iidse valu jõudsid hääled jälle temani:

»Asja arutamine on lõpetatud. Mul pole alust teid süüdi mõista, Snopes, aga ma võin anda teile nõu. Lahkuge siit kandist ja ärge oma nägu enam näidake.«

Nüüd tegi isa esmakordselt suu lahti, hääl kalk ja kare, monotoonne ja kiretu: »Seda ma teen. Ma ei kavatsegi jääda inimeste sekka, kes. . .« Ta ütles midagi solvavat ja rõvedat, kuigi see ei olnud konkreetselt kellelegi adresseeritud.

»Küllalt!« ütles kohtunik. »Võtke oma vanker ja katsuge, et te siit enne pimedat kadunud olete. Istung on lõppenud.«

Isa pöördus, ja poiss järgnes jäigas mustas kuues soonilisele kogule, kes lonkas pisut üht jalga, kuhu konföderaatide* välipolitsei kuul teda kolmekümne aasta eest hobusevargusel kanda oli tabanud; järgnes nüüd juba kahele seljale, sest ka ta vanem vend – sama lühike kui isa, aga jämedam – oli nagu alati tubakat järades kuskilt meestesummast esile kerkinud; nad läksid kahe rea süngete nägude vahelt läbi poest välja ja üle kulunud veranda vankuvast trepist alla ja siis läbi soojas maitolmus ootavate koerte ja vanemate poiste salga, kus keegi tema selja taga sisistas:

»Laudasüütaja!«

Jälle läks tal silme ees mustaks; välgukiirul ümber pöördudes nägi ta punakas vinas üht nägu – kuusarnast, täiskuust suuremat; selle omanik võis olla temast poole pikem. Ta sööstis selle punases vinas näo poole, tundmata hoopi, tundmata, kuidas ta peaga vastu maad põrkas, sest juba oli ta jalul ja sööstis uuesti näo poole, tundmata seegi kord hoopi või vere maitset suus, jälle jalul, kui teine juba punuma pistis; ta tahtis põgenikule järele söösta, aga siis haaras isa käsi tal kraest ja kalk kare hääl tema pea kohal lausus: »Keri vankresse.«

Vanker seisis üle tee robiiniate ja mooruspuude salus. Tema mõlemad matsakad õed istusid pühapäevarõivastes seal juba sees, nagu ka ema ja ema õde, kes kandsid sitskleite ja laiaäärelisi tanusid. Neid ümbritses tosinast või enamastki kolimisest, mida ka poiss juba mäletas, säilinud armetu majakraam – mõlkis raudpliit, logisevad voodid ja toolid, pärlmutterinkrustatsiooniga kell, mis oli ema kaasavara ja enam ammu ei käinud, jäänud seisma neliteist minutit pärast kahte ühel surnud ja ununud päeval ja tunnil. Ema nuttis, aga kui ta poissi nägi, pühkis ta käisega üle näo ja hakkas vankrist välja ronima. »Keri tagasi,« käsutas isa.

»Tal on nägu verine. Ma toon natike vett ja pesen selle...«

»Keri vankresse tagasi,« ütles isa. Ka poiss kebis üle tagalaua vankri peale. Isa ronis juba eespingil istuva vanema venna kõrvale ning andis kondistele muuladele kooritud pajuvitsaga kaks kibedat sirakat. Selles polnud viha ega sadismigi: see oli lihtsalt sama impulss, mille ajel tema järglased aastaid hiljem auto paigaltvõtmiseks gaasi põhja vajutasid ja pedaali samas vabastasid; ka temal tulid nähvak ja ohjatõmme peaaegu üheaegselt. Vanker hakkas liikuma; pood vaikselt vaatava sünge meestesummaga jäi selja taha, kadus käänaku varju. *Igaveseks,* mõtles poiss. *Võib-olla on ta nüüd omete rahul – nüüd, kus ta...* mõtte katkestades, et seda mitte endalegi välja öelda. Ema käsi puudutas teda õlast.

»Kas on valus?«

»Ei. Ei ole,« kostis ta. »Jäta mind rahule.«

»Pühi veri ära, ennegu see koorikuks tõmmab.«

»Küll ma õhta pesen. Jäta mind rahule, kuuled.«

Vanker logises edasi. Poisil polnud aimugi, kuhu nad lähevad. Ükski neist ei teadnud ega küsinud kunagi, sest kuskil ootas neid ikka mingi majalobudik, kas siis ühe- või kahe- või koguni kolmepäevase teekonna kaugusel. Küllap oli isa juba uue poolteralepingu teinud, enne kui... Jälle pidi ta mõtte katkestama. See õnnestus tal (isal) alati. Tema hundilikus iseseisvuses, võrdsete šansside puhul koguni julguses oli midagi, mis võõrastele imponeeris, otsekui sisendanuks temas varitsev metsik saamaiha kui mitte usaldust, siis vähemalt lootust, et see raevukas veendumus oma tegude õigsuses tuleb kasuks kõigile, kelle huvid temaga ühtivad.

Öö veetsid nad lageda taeva all allikal, tamme- ja pöökpuusalus. Ööd olid veel jahedad ja nad tegid tule üles, murdes selleks lähima aia küljest roika ning saagides parajaiks tükkideks. See oli väike asjatundlik lõke – kokkuhoidlik, peaaegu koonerlik; isegi kange külmaga ei teinud isa kunagi suuremat tuld. Olnuks poiss vanem, äratanuks see võib-olla tema tähelepanu ja uudishimu: sest miks ei pidanud mees, kes oli näinud sõja laastamist ja raiskamist, ning kellel hoolimatu pillavus materjaliga, mis polnud tema oma, oli kaasasündinult veres, põletama kõik, mis ette juhtus? Ning siis läinuks ta võib-olla sammu edasi ja tulnuks järeldusele, et just sõda oligi põhjuseks: et see pisitilluke lõke oli elav pärand öödest, mil ta isa end nelja aasta jooksul varastatud (ta ise ütles küll »rekvireeritud«) hobustega metsas kõigi, nii sinises kui hallis mundris meeste* eest varjas. Ja veel vanemana jõudnuks ta võib-olla tõelise põhjuseni: et tule stiihia puudutas mingit sügavaimat salavedru isa loomuses, nii nagu teras või püssirohi puudutasid teiste loomuses, olles tema enesevääriikuse viimne relv ja garantii, ilma milleta elu poleks elamist väärt; ning et sellepärast pidi seda aupaklikult kohtlema ja mõõdukalt kasutama.

Aga praegu ei mõelnud ta sellele, ja ta oli näinud neid koonerlikke lõkkeid kogu elu. Ta lihtsalt istus tule ääres ja sõi õhtust, plekktaldriku kohal juba poolunes, kui isa teda hõikas; ja siis järgnes ta jälle jäigale seljale, lonkava jala jäigale ja armutule tümpsimisele, nõlvast üles ja tähevalgele maanteele, kus isa pöördus; nüüd seisis ta poisi ees tähtede taustal – must

ja lame, näota ja sügavuseta, lihata ja vereta siluett, kellegi teise kasvu järgi õmmeldud saterkuue voldid otsekui plekist välja lõigatud; ka hääl oli külm ja kalk nagu plekk:

»Sa oleks neile üles tunnistand. Sa olid juba valmis talle ütlema.« Poiss ei vastanud. Isa andis talle kõrvakiilu – valusasti, aga ilma vihata, täpselt samuti, nagu ennist poe ees muuladele virutades, täpselt samuti, nagu ta oleks äianud muulale parmu tapmiseks. Ka hääl oli endiselt külm ja vihata: »Sa oled varsti juba mees. Aeg on aru pähe võtta. Aeg on aru saada, et sa pead hoidma oma vere poole, või sul ei ole kedagit, kes sinu poole hoiaks. Või arvad, et need kaks, ükski neist, kes seal täna homiku olid, sinust hoolivad? Kas sa ei mõista, et nad otsisid ainult knihvi, kudas mind kinni nabida, sest teadsid küll, et ma olin nad üle trumband? Ah?« Hiljem, kahekümne aasta pärast, mõtles ta endamisi: »Oleksin ma öelnud, et nad tahtsid ainult tõtt ja õigust, oleks ta mind uuesti löönud.« Aga ta ei öelnud midagi. Ei nutnud ka; lihtsalt seisis seal. »Vasta,« nõudis isa.

»Jah,« sosistas poiss. Isa pööras ümber.

»Keri magama. Homme jõuame kohale.«

Jõudsidki. Järgmisel päeval pärast lõunat peatus vanker kahetoalise värvimata maja ees, mis oli nonde tosina majaga, kus ees ta poisi kümneaastase elu jooksul seisma oli jäänud, äravahetamiseni sarnane; ja jälle, nagu eelmistelgi kordadel, ronisid poisi ema ja tädi maha ning hakkasid asju sisse vedama, kuigi ta mõlemad õed ja isa ja vend polnud end veel liigutanud.

»Vissisti ei kõlba see sealaudaks ka mitte,« ütles üks õdedest.

»Aga sinule kõlbab, ja elad nigu siga ja oled rahul,« ütles isa. »Kergitage tagumikku ja aidake emal asjad sisse kanda.«

Õed ronisid maha, suured ja laiad nagu lehmad, odavad lindikesed kahinal ümber; üks neist õngitses vankri põhjast koli seast mõlkis laterna, teine rääbaka luua. Isa andis ohjad vanemale pojale ning hakkas oma kange jalaga üle ratta alla ronima. »Kui kraam on maha laaditud, vii muulad varju alla ja anna neile süia.« Siis ütles ta, ja poiss arvas algul, et seegi kord vanemale vennale: »Tule kaasa.«

»Mina või?« küsis ta.

»Sina jah,« ütles isa.

»Abner,« ütles ema. Isa seisatas ja vaatas tagasi, silmad torsakate hallinevate kulmupuhmaste all külmad ja kalgid.

»Ma arvan, et räägin õige paar sõna mehega, kes kavatseb homsest peale järgmised kaheksa kuud mind ihu ja hingega omaks pidada.«

Nad läksid maanteele tagasi. Veel nädala eest – õigemini, veel eile – oleks poiss küsinud, kuhu nad lähevad. Isa oli teda ka varemini löönud, aga veel kunagi varem polnud ta vaevunud seletama, miks. Oli, nagu kõmiseksid löök ja sellele järgnenud rahulik tõre hääl ikka veel tema peas vastu, ehkki nad ilmutasid talle üksnes, kui kohutav on olla nii abitult noor, nii väheste aastatega, mille tillukesest koormast piisas küll takistamaks teda end maailmast ja selle arusaamatust korrast lahti rebimast, ent mitte selleks, et anda talle siin kindlat jalgealust, jõudu vastuhakuks ja püüdeks maailma sündmuskäiku muuta.

Varsti nägi ta eemal parki – tammesid ja kadakaid ja teisi, õitsvaid puid ja põõsaid –, kus pidi asuma veel nähtamatu maja. Nad läksid piki kuslapuu- ja kibuvitsaväätidesse mattunud aia edasi, kuni jõudsid kahe telliskiviposti vahelise avatud väravani, ja nüüd nägi ta esmakordselt allee teisest otsast paistvat maja, ning hetkeks unustas ta niihästi isa kui ka oma hirmu ja ahastuse, ja isegi kui isa (kes polnud hetkekski peatunud) talle taas meenus, ei pöördunud hirm ja ahastus tagasi. Sest tosinale ümberkolimisele vaatamata olid nad siiani rännelnud aina vaesel maal, kehvade põldude ja majadega väiketalude kandis, ja sellist hoonet polnud ta veel kordagi näinud. *See on ju sama suur kui linna kohtumaja,* mõtles ta vaikselt, mingis rahu- ja rõõmujoovastuses, mille põhjust ta poleks suutnud sõnastada, sest oli veel liiga noor: *Neil seal pole vaja teda karta. Inimesed, kelle elud on osa sellest rahust ja väärikusest, on temale kättesaamatud: ta pole neile rohkem kui pirisev herilane, kes võib küll tillukeseks viivuks nõelata, aga muud ei midagi; sest selle rahu ja väärikuse lumm muudab ka kõik laudad ja tallid ja aidad, mis siia kuuluvad, tema armetuile leegikestele ligipääsmatuiks, kui ta haukski plaani...* see joovastus, rahu ja rõõm, hetkeks küll taandumas, kui ta heitis taas pilgu mustale jäigale seljale, jäigalt ja armutult edasilonkavale kogule, keda ka see maja ei suutnud pisemaks muuta, sest ta polnud kunagi suur tundunudki, ja kelles praegu, selle helge sammastiku taustal, tajus rohkem kui kunagi varem mingi otsekui plekist lõigatud silueti ligipääsmatut ja leebimatut ühemõõtmelisust, just nagu ei heidaks ta küljetsi päiksesse seatuna endast üldse varju. Nii isa vaadates tajus poiss tema absoluutset kõrvalekaldumatust kord võetud kursist, ja nägi, kuidas tikksirge jalg astus alleel seisvasse värske hobusesõnniku hunnikusse, mida isa oleks võinud väikese sammuvahetusega vältida. Aga joovastus taandus ainult hetkeks, kuigi ka nüüd poleks poiss suutnud sõnastada läheneva maja lumma, ja kui selles peituski iha maja endale saada, siis polnud

seal kadedust ja meelehärmi, ning ammugi mitte toda kiivast ja röövellikku viha, mis sammus talle tundmatuna mustas plekkjäigas kuues tema ees: *Võib-olla tajub temagi seda. Võib-olla teeb see teda koguni teiseks, sest võib-olla ei saanud ta seni lihtsalt parata, et on selline, nagu on.*

Nad jõudsid portikusele. Nüüd kuulis ta isa jäika jalga, mis tümpsis kellavärgi vääramatusega põrandalaudadel, sammude kõla jalale toetuva keha kohta ebaloomulikult vali, kuigi isa ei tundunud väiksem ka valge ukse ees, otsekui saavutanuks ta juba mingi õela ja röövelliku füüsilise miinimumi, mida enam miski ei suutnud kahandada; peas lai ja lame must kaabu, seisis ta oma pidulikus kalevist kuues, mis kunagi oli olnud must, aga praegu selle võidunud roheka läikega, mis on vanadel kärbestel, tõstetud käis käe jaoks liiga suur, tõstetud käsi nagu krõnksus küünis. Ukse viivitamatust avanemisest taipas poiss, et neid oli juba eemalt jälgitud; hallide lühikeseks pöetud juustega ja lõuendist kuues vana neeger seisis uksel risti ees ja sõnas: »Pühkige jalad puhtaks, valge mees, ennegu sisse tulete. Majurit põle nigunii kodu.«

»Kasi eest, niger,« ütles isa, nüüdki häält kõrgendamata, paisates ukse koos neegriga kõrvale ning astudes sisse, müts endiselt peas. Ja siis nägi poiss tikksirge jala jälgi ukselävel ning seda, kuidas nad ilmusid heledale koridorivaibale, jala vääramatud masinlikud sammud näiliselt kaks korda raskemad, kui sellele toetuv (või rõhuv) keha lubanuks arvata. Kuskilt nende selja tagant kostis neegri hädaldav »Lula-proua! Lula-proua!«, ja siis kuulis poiss, kellest vaibatatud trepi sujuv kaar ja lühtrite kilgendav sära ja kuldraamide tuhm hiilgus otsekui sooja lainena üle uhas, tõtlikke samme ning nägi naist – võib-olla esimest daami, keda ta oma elus nägi –, kes tuli pikas hallis pitskaelusega kleidis koridori teisest otsast, põll ees ja käised üles kääritud, ning pühkis koogi- või kringlitainaseid käsi rätikusse, pilk üldse mitte isal, vaid heledale vaibale jäetud jälgedereal, näol jahmunud uskumatus.

»Ma püüdsin teda takistada!« hädaldas neeger. »Ma ütlesin küll, et. . .«

»Minge palun ära,« ütles naine väriseval häälel. »Major de Spaini pole kodus. Minge palun ära.«

Isa ei olnud enam sõnagi lausunud; ega lausunud ka nüüd. Ta ei vaadanud naise poolegi; lihtsalt seisis tikksirgelt keset vaipa, müts peas, tokerjad raudhallid kulmud kvartskalkide silmade kohal vaikselt tukslemas. Paistis, nagu käiks ta silmadega maja lühidalt ja kaalutlevalt üle. Seejärel pöördus ta sama kaalutlusega ümber; poiss vaatas, kuidas ta end tervel jalal ringi keeras, ja nägi, kuidas teine jalg vedas vaibale pika, järk-järgult kustuva määrdunud kaare. Isa ei heitnud sellele pilkugi, polnud kordagi vaibale vaadanud. Neeger hoidis ust lahti. See sulgus nende taga, summutadaes naisehääle ebaselge hüsteerilise kriiskamise. Enne trepist alla minekut isa seisatas ning pühkis saapa vastu selle äärt puhtaks. Värava juures seisatas ta uuesti, toetudes jäigalt tikksirgele jalale, ja vaatas viivuks maja poole tagasi. »Ilus ja valge, eks ole?« sõnas ta. »See on higist. Nigerite higist. Võib-olla tahab ta seda valge higiga veel valgemaks teha.«

Kaks tundi hiljem, kui poiss raius maja taga puid ning ta ema ja tädi ja mõlemad õed (või ainult ema ja tädi; õed küll mitte – seda ta teadis: isegi seintest summutatuna kandus siia tüdrukute valjudest igavlevatest häältest mingi parandamatu loidus ja laiskus) seadsid köögis pliiti töökorda, kuulis ta kabjaplaginat ja nägi uhkel raudjal märal galopeerivat lõuendist ülikonnas ratsanikku; ja ta teadis kohe, kes see on, veel enne kui silmas priskel kõrvil veohobusel järgneva neegrinooruki käes kokkurullitud vaipa: veretav vihane nägu kadumas täiel galopil maja nurga taha, kus poisi isa ja vend istusid nende kahel tiidakil toolil, ja juba järgmisel hetkel, peaaegu enne, kui ta jõudis kirve käest panna, kostis taas kabjaplagin ning ta nägi raudjat mära täie hooga õuest välja galopeerivat. Siis hakkas isa üht tema õdedest hõikama, ja mõne aja pärast ilmus too, selg ees, köögiuksele, rullis vaip loha järel; teine õde lontis niisama kaasa.

»Kui sa ei aita mul tassida, siis mine ja pane pesupada hakkama,« ütles esimene.

»Hei, Sarty!« hõikas teine poissi. »Pane pesupada hakkama!«
Nüüd ilmus isa uksele, ümbritsevast armetusest nagu tolle teise maja rahulikust täiusestki ühtvähe mõjustatav. Tema õla tagant piilus ema murelik nägu.

»Liigutage endid!« kamandas isa. »Tõstke see üles.« Õed kummardusid, laiad ja loiud; tagumikud uppis, tundusid nad kirjude odavate lindikestega ehitud heledais seelikuis uskumatult suured.

»Kui mina mõnest vaibast nõnna palju peaks, et laseks selle Prantsusmaalt tuua, siis ei jätaks ma seda ukse ette inimestele trampida,« ütles esimene. Nad hiivasid vaiba üles.

»Abner!« ütles ema. »Las ma isi.«

»Sina mine ja õienda söögiga,« ütles isa. »Jäta see minu hooleks.«

Kogu ülejäänud õhtupooliku jälgis poiss neid puid tehes. Ta nägi pulbitseva paja kõrvale tolmusse laotatud vaipa, õdesid,

kes küürutasid selle kohal oma põhjatu letargilise apaatiaga, ja isa, kes omakorda nende kohal seistes neid süngelt ja armutult, kuigi kordagi enam häält tõstmata takka sundis. Ta haistis kanget omatehtud lehelist, mida nad kasutasid, ja nägi, et ema, kes korraks uksele tuli ning nende poole vaatas, polnud nüüd enam murelikü, vaid lausa ahastava näoga; siis keeras isa ringi, ja ta laskis kirvel kiiremini käia, jälgides silmanurgast, kuidas isa võttis maast lapiku põllukivitüki, seda uuris ning paja juurde tagasi läks; ja nüüd ei pidanud ema vastu: »Abner. Abner. Ära tee seda, palun. Ma palun sind, Abner.«

Siis oli ka tema tööga valmis. Oli juba videvik; öösorrid alustasid oma laulu. Toast, kus ootasid päevase eine külmad jäänused, tuli kohvilõhna; aga sisse astudes taipas ta, et kohvi tehti uuesti vist ainult sellepärast, et kaminas põles tuli. Selle ees kuivas toolileenidele laotatud vaip. Isa jalajäljed olid kadunud. Nende asemel olid vaibal nüüd pikad auravad laigud, mis meenutasid miniatuurse niidumasina katkendlikku rada.

Vaip rippus ikka veel kolde ees, kui nad sõid külma õhtueinet ning heitsid seejärel magama, kes kuhu sai, ilma kindla korra ja kohata – ema ühte voodisse, mida ta jagas isaga, poisi vanem vend teise, poiss ise, tädi ja mõlemad õed põrandale. Aga isa ei heitnud veel magama. Viimane, mis poisile enne uinumist meelde jäi, oli vaiba kohale kummardunud kübaras ja kuues kogu terav lame siluett; ja tundus, et ta ei jõudnud veel silmigi sulgeda, kui too siluett seisis peaaegu kustunud kolde taustal tema kohal ning tonksis teda jäiga jalaga ärkvele. »Mine too muul,« ütles isa.

Kui ta muulaga maja ette jõudis, seisis isa mustas ukseavas, kokkurullitud vaip õlal. »Kas sa ei istugi talle selga?« küsis poiss.

»Ei. Anna jalg.«

Ta toetas põlve isa pihku, ja isa üllatav soonine jõud tõstis ta sujuvalt üles ning asetas muula paljale seljale (kunagi oli neil ka sadul; aga poiss ei mäletanud enam, kunas või kus) ning heitis siis vaiba sama kergelt looma turjale. Ja siis läksid nad tähevalgel päevasest käigust tuttavat rada – piki tolmust teed, mida täitis kuslapuu raske lõhn, läbi värava ja mööda allee musta tunnelit pimeda majani, kus muulal istuv poiss tajus vaiba karedat pinda üle oma reite lohisevat ja kaduvat.

»Kas ma ei aitaks sind?« küsis ta sosinal. Isa ei vastanud, ja nüüd kuulis ta jälle jäika jalga kellavärgi puise vääramatusega portikuse põrandal tümpsivat, sammude õõnes kaja keha raskuse kohta röögatult vali. Siis libises vaip isa õlalt (et seda ei visatud, tajus poiss isegi pimedas) vastu põranda ja seina liitekohta, seegi heli uskumatult vali, kõuetaoline; ja siis kuulis ta jälle jala kaikuvaid mõõdetud samme. Ühe akna taga süttis valgus; ja poiss istus nüüd, üleni pingul, hingamine ühtlane ja vaikne ning ainult pisut tõtlikum, kuigi trepile jõudnud jala sammud polnud vähimatki kiirenenud. Siis eristas ta isa kogu.

»Kas sa nüüd ka ei taha sõita?« küsis ta sosinal. »Muul kannaks meid mõlemaid.« Tuli majas liikus nüüd, kord nõrgem, kord heledam. *Ta tuleb koridori trepist alla,* mõtles poiss. Ta oli muula juba astmete ette ajanud; siis tundis ta isa oma selja taga, ja ta keeras ratsmed kahekorra ning nähvas muulale vastu kaela, aga enne kui loom jõudis traavima hakata, sirutus kõhn karm käsivars tema selja tagant ja karm kondine pihk haaras ratsmeist, sundides muula jälle sammu astuma.

Koidu esimeste punaste kiirtega olid nad juba väljas ja rakendasid muulasid adra ette. Seekord oli raudjas mära õuel, enne kui poiss seda kuuliski: ratsanik kraeta ja koguni kübarata, erutusest vabisev, häälgi täpselt nagu tol naisel eile katkemas. Isa vaatas ainult korraks üles, kummardudes siis jälle rangirinnuseid siduma, nii et mees mära seljas rääkis tema kummargil seljaga:

»Te saate ise ka aru, et olete vaiba ära rikkunud. Kas teil polnud siis ühtki teadjamat hinge, naisi või kedagi...« Tema hääl katkes erutusest. Poiss silmitses teda; talli uksel toetus tubakat mugiv vanem vend vastu piita, näiliselt tühjad silmad uniselt pilkumas. »See maksis sada dollarit. Aga teil pole sadat dollarit kunagi olnud ega saagi olema. Sellepärast arvan ma kahjutasuks kakskümmend vakka* teie saagist maha. Ma lisan selle kontrahile, ja kui istanduse poodi tulete, kirjutate alla. Minu naist see küll ei rahusta, aga võib-olla on see teile õpetuseks, et pühite järgmine kord enne tema majja astumist jalad puhtaks.«

Siis oli ta läinud. Poiss vaatas nüüd isa poole, kes polnud rohkem üles vaatamata sõnagi lausunud ja oli praegu rangiroomadega ametis.

»Taat,« lausus ta. Isa vaatas talle oma käsitamatu näoga otsa, silmad tokerjate kulmude all hallid ja külmad. Poiss sööstis järsku ägedalt tema poole, aga jäi niisama järsku seisma. »Sa tegid, mis oskasid!« hüüdis ta. »Kui ta tahtis, et teistmoodu tehtaks, oleks kannatand natike ja seletand, kudas! Ei saa ta ühti kahtkümmend vakka! Mitte ainustki! Me korjame saagi kokku ja peidame ära! Mina võin valvata...«

»Kas sa panid noa adravarre külge tagasi, nigu ma käskisin?«

»Ei, sir,« kostis poiss.

»Siis mine ja tee seda.«

See juhtus kolmapäeval. Kogu ülejäänud nädala töötas poiss usinalt, niipalju kui jõudu jätkus või rohkemgi, sest teda polnud vaja tagant sundida ega kaht korda käskida. See joon oli tal emalt – tolle vahega, et vähemalt mõningaid töid talle meeldiski teha, nagu lõhkuda pliidipuid väikese kirvega, mille ema ja tädi olid kuidagi teenitud või säästetud rahaga talle jõuluks kinkinud. Koos ema ja tädiga (ning ühel õhtupoolikul tuli isegi üks õdedest abiks) ehitasid nad aedikud põrsale ja lehmale, mis isa vastavalt kontrahile maaomanikult sai; ning kord pärastlõunal, kui isa oli ühe muulaga kuskile läinud, aitas ta põllul künda.

Neil oli parajasti muldamine käsil: vend hoidis atra ja poiss ohje; ning kõndides pingutava muula kõrval, musta rammusa mulla niiske ja jahe kamar vastu paljaid jalgu kaardumas, mõtles poiss, *Võib-olla on see ükskord ometi lõppenud. Võib-olla on need kakskümmend vakka, mis näivad tühipalja vaiba eest nii rasked maksta, siiski odav hind, kui ta lakkaks vaid igavesti olemast see, kes ta on olnud;* nõnda endamisi mõtiskledes, meeliskledes, kuni vend pidi käratama, et hoidku muulal silm peal: *Võib-olla ta ei saagi neid kahtkümmend vakka. Võib-olla kustutavad nad kokkuliidetuna üksteist ja kaovad – vili, vaip, tuli; see kaksipidi oleku hirm ja südamevalu, otsekui kisuksid kaks paari hobuseid sind kumbki ise suunas; kõik igaveseks kadunud, lõppenud.*

Siis tuli laupäev; ta vaatas muula sedelgarihma sidudes üles ning nägi isa mustas saterkuues ja kaabus. »Mitte need rakmed,« ütles isa. »Võta vankre omad.« Ja siis, kaks tundi hiljem, kükitades vankri põhjas isa ja venna istme taga, nägi ta veel viimase teekäänaku tagant ilmuvat luitunud, värvimata poemaja, mille seintel lipendasid tubaka ja patentrohtude kuulutused ning trepi ees seisid kinniseotud veo- ja ratsaloomad. Ta läks isa ja venna järel kulunud trepist üles, ja jälle ootas seal vaiksete uurivate nägude summ, mille kadalipu nad kolmekesi läbisid. Ta nägi rohmaka laua taga istuvat prillidega meest, teades küsimatagi, et see on rahukohtunik; ja heitis välkuvuhke väljakutsuva pilgu praegu kraed ja kaelasidet kandvale mehele, keda ta oli näinud vaid kaks korda ja sedagi galopeerival hobusel, ning kelle näol polnud praegu raev, vaid poisile tookord alles käsitamatu hämmeldunud šokk selle uskumatu fakti puhul, et üks tema rentnikest oli julgenud teda kohtusse kaevata. Tungides ettepoole ning jäädes isa kõrvale seisma, pahvatas poiss kohtunikule: »Tema pole seda teind! Tema pole seda põlema. . .«

»Mine välja vankre juure,« ütles isa.

»Põlema?« küsis kohtunik. »Kas ma pean sellest järeldama, et vaibal olid ka põlemisjäljed?«

»On siin kedagit, kes väidab, et olid?« ütles isa. Siis poisile: »Mine välja vankre juure.« Aga ta ei läinud välja, vaid tõmbus lihtsalt ruumi tagaotsa; pood oli niisama puupüsti täis nagu too eelmine, aga seekord ta ei istunud, vaid seisis liikumatute kehade vahele kiilutuna ning kuulas isa ja kohtunikku.

»Ja teie arvate, et kakskümmend vakka maisi on liiga suur hind kahju eest, mis te vaibale tegite?«

»Ta tõi vaiba minu poole ja käskis jäljed välja pesta. Ma pesin jäljed välja ja viisin vaiba talle tagasi.«

»Aga te ei tagastanud vaipa samas seisukorras, mis see enne jälgedega määrimist oli.«

Isa ei vastanud, ja nüüd võis poes umbes poole minuti vältel kuulda üksnes toda keskendunud ja pinevat kuulamist saatva vaikse, ühetasase hingamise kahinat.

»Te ei suvatse sellele vastata, mr. Snopes?« Ka nüüd ei lausunud isa sõnagi. »Ma pean teie kaebuse tagasi lükkama, mr. Snopes. Ma leian, et te olete major de Spaini vaibale tekitatud kahju eest vastutav ning peate selle hüvitama. Aga kakskümmend vakka maisi on teie seisukorras mehe jaoks ilmselt pisut ränk hind. Major de Spain ütleb, et vaip maksis sada dollarit. Oktoobris koristatud mais maksab umbes viiskümmend senti vakk. Ma mõtlen, et kui major de Spain lepib üheksakümne viie dollarilise kahjuga vaibalt, mille ta on juba sularahas välja maksnud, siis võite teie ka leppida viiedollarilise kahjuga saagilt, mis teil veel saamata. Kohus otsustab, et te võlgnete major de Spainile kümme vakka maisi kahjutasu lisaks kontrahis ettenähtud rendile ning peate selle maksma saagist, kui see on koristatud. Istung on lõppenud.«

See ei võtnud kuigi palju aega: päev oli alles keskhommikus. Poiss mõtles, et nad lähevad koju ja võib-olla veel põllulegi, sest nad olid töödega hiljaks jäänud, teistest farmeritest tublisti taga. Ent isa läks vankrist mööda, lihtsalt viibates vanemale vennale, et too sellega järgneks, ning suundus üle tee sepikoja poole. Tõtates tihedalt isa kannul, talle järele jõudes, sosistas poiss luitunud kaabulodu alt paistvale karmile rahulikule näole: »Ta ei saa ka neid kümmet vakka. Ei saa mitte ühtegi. Küll me. . .« kuni isa hetkeks tema poole vaatas, nägu absoluutselt rahulik, hallisegused kulmud külmade silmade kohal sorakil, hääl peaaegu lahke, peaaegu leebe:

»Arvad sa? Noh, ootame oktoobrini.«

Vankri kordasättimine – paari kodara vahetus ja rehvide

pingutamine – ei võtnud ka kaua aega; rehvide osas piirdus kõik sellega, et vanker aeti sepikoja taha ojja ning jäeti sinna mõneks ajaks seisma. Vahetevahel pistsid muulad nina vette ja puristasid, ning poiss istus eespingil, ohjad lõdvalt peos, ja vaatas nõlvakust üles sepikoja tahmasesse tunnelisse, kust kostsid haamri mõõdetud löögid ning kus isa istus juttu ajades või teisi kuulates mugavalt küpressipakul; ta istus seal ka siis, kui poiss tilkuva vankri ojast välja ajas ja sepikoja ukse ees peatas.

»Vii nad varju alla ja seo kinni,« ütles isa. Poiss tegi seda ning tuli sepikotta tagasi. Isa ja sepp ja veel keegi mees, kes kükitas otse ukse kõrval, rääkisid pikalt ja laialt viljasaagist ja loomadest. Kükitanud nende kõrvale ammoniaagilehase tolmu, hobuserauatükkide ja roostepuru sekka maha, kuulis poiss isa alustavat üht pikka ja kiirustamata lugu aegadest, kui vanem vendki polnud veel sündinud ning isa oli alles elukutseline parisnik. Ja siis tuli isa tema juurde, kus ta seisis poe seinal lipendava läinudaastase tsirkuseplakati ees ning vaatas vaikses lummas selle punaseid hobuseid, tüllis ja trikoos akrobaatide fantastilisi balansseeringuid ja väänlusi ning klounide irvitavaid lõustu. »Lähme sööma,« ütles isa.

Aga nad ei läinud koju. Kükitades venna kõrval poe seina ääres, vaatas poiss, kuidas isa tuli poest paberkotiga ning võttis sellest juustu ja lõikas taskunoaga hoolikalt kolmeks ühesuuruseks tükiks ning jagas kotist kuivikuid kõrvale. Nüüd kükitasid nad kõik kolmekesi poe ees ja sõid aegamööda, omavahel rääkimata; ning seejärel läksid poodi ja jõid plekk-kopsikust leiget vett, mis lõhnas kadakase ämbri ja ojaäärsete pöökpuude järele. Aga ka nüüd ei läinud nad koju, vaid ühe kopli juurde, mille kõrge rõhtaia ääres või selle lattidel mehed seisid ja istusid, vaadates, kuidas ükshaaval välja toodavaid hobuseid lasti maanteel edasi-tagasi käia ja traavida ja lõpuks kergelt galoppida; ning kogu selle aja käis aeglane ostu- ja vahetusäri, ja päike hakkas juba õhtusse vajuma, nemad kolm aga kuulasid ja vaatasid; igavesti tubakat järava vanema venna silmad olid nagu alati läbinähtamatud; isa lausus aeg-ajalt kellegi poole pöördumata mõne looma kohta sõnakese.

Päike oli loojunud, kui koju jõuti. Nad sõid lambivalgel õhtust, ja siis, istudes väljas trepil, vaatas poiss, kuidas pimedus järk-järgult tihenes, ning kuulas öösorre ja konnade krooksumist, kui järsku kostis toast ema hääl: »Abner! Ei! Ei! Oh issand. Issand. Abner!«, ja ta kargas püsti, keeras ringi ning nägi, et uksest langev valgus oli nüüd teistsugune, sest laual põles pudelisuusse topitud küünlajupp, ja ta isa, endiselt saterkuues ja kaabus, ühtaegu pidulik ja groteskne, otsekui oleks ta end mingiks nurjatuks rituaalseks roimaks hoolikalt riidesse pannud, valas õli lambist viiegallonilisse petrooleuminõusse, kust see oli võetud, ema aga rippus tema käsivarre küljes, kuni ta võttis lambi teise kätte ning tõukas naise ilma jõhkruse ja ägeduseta, üksnes küllalt kõvasti eemale, nii et too lendas vastu seina, käed tasakaalu hoidmiseks laiali, suu lahti ning näol toosama lootusetu ahastus, mis äsja hääleski. Siis nägi isa poissi ukseavas.

»Mine lauta ja too õlikann, mida me vankre määrimisel kasutasime,« ütles ta. Poiss seisis nagu paigale naelutatult. Siis sai ta kõnevõime tagasi.

»Mis!. . .« hüüdis ta. »Kas sa tahad. . .«

»Mine too kann,« ütles isa. »Ja kohe.«

Ja juba ta liikus, jooksis, majast välja ja lauda poole – vana harjumuse ja igipõlise vere sunnil, mida tal polnud antud endal valida, vaid mille ta oli tahes-tahtmata pärinud ja mis oli voolanud juba nii kaua (ja kes teab, kus, mis vägivallast ja ülekohtust ja himudest toitudes), enne kui temani jõudis. *Ma ei pruugiks tagasi minnagi*, mõtles ta. *Võiksin joosta üha edasi, enam kordagi selja taha vaatamata, ja ei pruugiks tema nägu enam kunagi näha. Aga ma ei või. Ei või,* roostene kann loksuva vedelikuga juba käes, tagasi maja poole ja uksest sisse tormates, kus ta kuulis ema kõrvaltoas nuuksuvat. Ta ulatas kannu isale.

»Kas sa ei saada siis nigeritki?« hüüdis ta. »Varem saatsid sa vähemalt mõne nigeriga sõna!«

Seekord isa ei löönud teda. Aga tema käsi oli veel kärmem kui lüües: alles asetas see kannu peaaegu piinliku hoolega lauale, kui juba välgatas ning haaras poisil kraest, tirides ta kikivarvule, enne kui poiss jõudis liigutuse suunda aimata või isegi taibata, et käsi on kannust lahti lasknud. Jäises hingetus raevus tema kohale kummardunud, ütles isa nägu külmal kiretul häälel vanemale vennale, kes lamaskles rinnuli laual, suu just nagu mäletseval lehmal ühtsoodu liikumas:

»Vala õli kannust suurde nõusse ja hakka minema. Mina tulen kohe järele.«

»Parem seo ta voodi külge kinni,« ütles vend.

»Tee, mis ma käskisin,« ütles isa. Siis tundis poiss, kuidas karm kondine käsi teda abaluude vahelt särgiturjast kaasa tirib, ja ta liikus, varbad vaevu põrandat puutumas, üle toa teise tuppa, kus kustunud kamina ees toolidel lösutasid õed, reied harali, ema ja tädi aga istusid voodil, tädil käed ümber ema õlgade.

»Hoia teda,« ütles isa. Tädi sirutas ehmunult käe. »Mitte sina,« ütles isa. »Sina, Lennie. Hoia teda. Ja vaata, et sa kõvaste hoiad.«

Ema võttis tal randmest kinni. »Kõvemini. Sest kui ta lahti pääseb, siis tead, mis teeb? Jookseb sinna ütlema.« Ta nõksas peaga maantee suunas. »Võib-olla pean ma ta kinni siduma.«

»Küll ma hoian,« sosistas ema.

»Aga vaata, et kõvaste.« Siis oli isa lahkunud: jäiga jala rasked möödetud sammud läksid üle põranda ja kadusid.

Siis hakkas ta rabelema. Ema hoidis teda mõlema käega, aga ta viskles ja väänles tema käte vahel. Ta teadis, et saab emast lõpuks jagu; aga tal polnud aega oodata. »Lase lahti!« karjus ta. »Ma ei taha sind lüia!«

»Las ta läheb!« ütles tädi. »Sest kui tema seda ei tee, siis jumala eest, ma lähen isi!«

»Saa aru, ma ei või!« halas ema. »Sarty! Sarty! Ei, ei, ära mine! Aita mind, Lizzie!«

Siis oli ta vaba. Tädi tahtis veel haarata, aga oli juba hilja. Ta pöördus ja pistis jooksu; tema selja taga varises ema põlvili, hõigates lähemale õele: »Võta ta kinni, Net! Võta ta kinni!« Aga jälle oli juba hilja, õde (õed olid kaksikud, ühel ja samal tunnil sündinud, ometi tundus, nagu eviks, inkorporeeriks kumbki neist kogult ja kaalult sama palju elusat liha kui ükspuha millised kaks teist perekonnaliiget kokku) ei jõudnud veel toolilt tõusmagi hakata, vaid pööras alles pead, nii et poiss nägi vilksatavaks hetkeks uskumatult laia noort naisenägu, kus polnud isegi üllatust, vaid ainult lehmalik uudishimu. Siis oli ta toast väljas, majast väljas, soojal tolmusel tähevalgel teel, mida täitis kuslapuu raske lõhn, tee hele lint jooksvate jalgade all kohutava aeglusega lahti kerimas, kuni lõpuks jõudis ta väravani ja pööras sisse, süda ja kopsud pingutusest lõhkemas, ja tormas mööda alleed valgustatud maja, valgustatud ukse poole. Ta sööstis sellest koputamata sisse, saamata õhku ahmides hetkeks sõnagi suust; siis nägi ta lõuendist kuuega neegri jahmunud nägu, mis äkki kuskilt oli ilmunud.

»De Spain!« pahvatas, hingeldas ta. »Kus on. . .« Siis nägi ta ka valget meest koridori teisest otsast ühe valge ukse tagant ilmuvat. »Laut!« hingeldas ta. »Laut!«

»Misasja?« küsis valge. »Laut?«

»Jah!« hüüdis poiss. »Laut!«

»Pea ta kinni!« hüüdis valge.

Aga ka seekord oli juba hilja. Neeger haaras küll särgist, aga pihku jäi ainult sagedasest pesemisest pude käis, ning siis oli poiss ka sellest uksest väljas ja jälle alleel, ega olnud tegelikult viivukski peatunud, ka siis mitte, kui paiskas selle sõna valge näkku.

Tema taga kostis valge mehe hõige, »Hobune! Kähku hobune!« ja ta mõtles hetkeks, et lidub otse läbi pargi ja ronib üle aia, aga ta ei tundnud parki ega teadnud, kui kõrge väätidesse mattunud aed on, ja nii ei hakanud ta riskima, vaid jooksis alleed mööda, veri kõrvus huugamas, hing katkemas. Mõne aja pärast jõudis ta jälle maanteele, silmad pimedad, kõrvad kurdid. Galoppiv mära oli juba ta selja taga, kui ta seda lõpuks kuulis, ja ka siis ei muutnud ta suunda, otsekui lootes, et too pakiline sund ja meeletu valu annavad talle kohe tiivad. Alles viimasel sekundil põikas ta kõrvale ning veeres umbrohtu kasvanud teeäärsesse kraavi; kõmisev kabjaplagin kihutas mööda, viivuks ilmus hobuse ja ratsaniku raevukas siluett tähtede ja tüüne varasuvise öötaeva taustale, kus aga juba järgmisel hetkel pikk ja keerlev veripunane leek lahvatas uskumatult kõrgele ja neelas hääletu möirgega tähed; ja poiss oli juba jalul ja jälle maanteel, üha edasi joostes, ehkki teadis, et on juba hilja, jätkates jooksmist ka siis, kui kuulis lasku ning hetk hiljem veel kaht, alles nüüd ja ise seda tajumata seisma jäädes, karjatades »Taat! Taat!« ning juba jälle ja ka nüüd seda tajumata edasi joostes, vääratades, millegi taha komistades, juba jälle ja hetkekski peatumata üles karates, pilk üle õla tagasi kuma poole keeratud, nähtamatute puude vahel üha edasi joostes. »Isa! Isa!« nuuksus ta hingeldades.

Oli kesköö, kui ta lõpuks ühe künka harjal maha istus. Ta ei teadnud, et on kesköö, ega seda, kui kaugele ta on jõudnud. Aga kuma selja taga oli kadunud, ja ta istus nüüd seljaga sinnapoole, kus asus maja, mida ta neli päeva siiski koduks oli nimetanud, näoga pimeda metsa poole, kuhu ta varsti, hingamise rahunedes võis minna – väike ja kõhedas pimeduses lakkamatult värisev, vana õhukese särgi räbalad tihedasti ümber keha kistud, ahastus ja südamevalu nüüd juba hirmu ja kartuseta, lihtsalt ahastus ja südamevalu. *Isa. Minu isa,* mõtles ta. »Ta oli vapper mees!« hüüatas ta järsku, kuigi mitte valjusti, vaid peaaegu sosinal. »Oli jah! Ta oli sõjas! Oli kolonel Sartorise ratsaväes!« Ta ei teadnud, et isa oli läinud sõtta vana auväärse erasõdalase traditsiooni järglasena, kandmata kellegi mundrit, tunnistamata kellegi autoriteeti, ühelegi armeele või lipule truudust vandumata – lihtsalt saagi pärast nagu Malbrouck* omal ajal, sellest küüne- ja karvavõrdki hoolimata, kas saak pärines oma või vaenlase leerist.

Ülal tiirlesid aeglaselt tähekogud. Varsti võis hakata hahetama, ning siis tuleb koit ja nälg hakkab näpistama. Aga siis on juba homme, ja praegu oli tal ainult külm, ning selle vastu saab käimisest abi. Hingamine oli juba rahunenud, ja ta otsustas püsti

tõusta ning minema hakata, aga siis ta taipas, et oli uinunud, sest aoaeg oli juba tajutavalt ligi ning öö sama hästi kui lõppenud. Öösorrid olid need, kelle järgi seda võis öelda: kõikjalt künka jalamil kasvavatest tumedatest puudest kostis nüüd nende pidev, lakkamatu, moduleeritud häälitsemine, ja mida lähemale jõudis päevalindude vahetus, seda tihedamaks ja valjemaks see muutus. Ta ajas end jalule. Kondid olid pisut kanged, aga käimisest sai nii selle kui külma vastu abi, ja varsti pidi päike välja ilmuma. Ta läks künkast alla tumeda metsa poole, kust kostsid lindude lakkamatud sulahõbedased hääled – lõppeva kevadöö laulva ja tungleva südame kiire ja tunglev pekslemine. Tagasi ta enam ei vaadanud.

KARUJAHT

Seda lugu räägib Ratliff, kohalik õmblusmasinate müügiagent. Oli aeg, kus ta rändas mööda maakonda kerges tugevas pikkvankris, paar vedusaid sitkeid eri värvi hobuseid ees; nüüd kasutab ta T-mudel »Fordi«, mille tagaotsas on koerakuudikujuline miniatuurse elumaja sarnaseks maalitud plekk-kast, kus asub tema näidisõmblusmasin.

Ratliffi võib vähimagi üllatuseta ükskõik kus näha: ta on ainus mees, keda kohtab taluperenaiste näitemüükidel ja õmblusõhtutel; ja suvistel kirikupühadel, kuhu maarahvas läheb terveks päevaks, võib teda silmata kord meeste, kord naiste hulgas, kus ta liitub oma meeldiva baritoniga ühislaulmisse. Ja nii pole ime, et ta oli ka tollel karujahil, millest kohe räägib – major de Spaini igaaastases jahilaagris kakskümmend miili linnast eemal jõeorus, ehkki seal polnud mingit arvestatavat võimalust kellelegi õmblusmasinat müüa, sest mrs. de Spainil see kahtlemata juba oli, kui ta polnud seda just ühele tütardest kaasavaraks andnud, Lucius Provine aga – too, kellega Ratliffil tekkis mõnesugune arusaamatus, mille tulemusel tema nägu ja muud kehaosad said vägivaldselt kannatada – poleks suutnud oma naisele ka parima tahtmisega masinat osta, kui just Ratliff ei nõustunud seda igaveseks võlgu müüma.

Ka Provine on kohalik elanik. Aga nüüd on ta neljakümne ringis ja üsna hambutu, ning sellest on juba aastaid, kui teda ja tema surnud venda ja veel üht tema surnud ja unustatud eakaaslast, kelle nimi oli Jack Bonds, kutsuti Provine'i kambaks, kes terroriseeris meie vaikset linnakest ülemeelikute noorukite tavaliste vaimulagedate naljadega – laupäevaõhtuti hilja linnaväljakul püstolipaugutamisega või pühapäevahommikuti kiriku poole viivatel tänavatel kiljudes pagevate naiste vahelt läbi galopeerimisega. Praegu ei tea noorem linnarahvas temast muud, kui et see pikk, ilmselt tugev ja terve mees lorutab alalõpmata tusaselt ja mornilt mõnes seltskonnas, kust teda just ära ei aeta (aga päriselt omaks ei võeta teda kuskil), tegemata vähimatki katset oma naist ja kolme last kuidagi toita.

Linnas on praegu küll teisigi puudustkannatavate perekondadega mehi; mehi, kes ei viitsiks võib-olla ka muul ajal tööd teha,

aga praegu, viimased paar aastat, lihtsalt ei leia tööd. Kuid et mingitki lugupidamist teenida ja säilitada, esinevad nad mitmesuguste pudukaupade, nagu seebi või meeste tualett-tarvete või köögiriistade müügiagentidena ning käivad kõikjal, nii väljakul kui tänaval, mustad kohvrikesed kaubanäidistega kaasas. Ühel päeval nähti ka Provine'i kõigi üllatuseks sellise kohvrikesega, aga juba samal nädalal jõudsid korravalvurid tuvastada, et selles peitusid viskipudelid. Ainult tänu major de Spainile pääses ta kuidagi; nagu see oli ka major de Spain, kes tema perekonda toetas, sest mrs. Provine'i õmblustöödest ja muust juhuteenistusest üksi ei aidanud. Võib-olla oli see majori poolt roomlaslik viimne auavaldus tollele koloriitsele kujule, kes Provine kunagi oli olnud – enne kui aeg temast jagu sai.

Sest vanemad mehed mäletavad veel seda Butchi* (kuskil järgnenud näguripõlves on ta kaotanud tolleaegse lustaka ja ulja hüüdnimegi), kes Provine kahekümne aasta eest oli – toda huumorimeeleta, aga mingi sõnatult tagantsundiva, ammugi läbipõlenud tegutsemisjanuga noormeest, kes oma ülemeelikus pöörasuses, mis vist põhiliselt tulenes alkoholist, sai hakkama kõige võimatumate etteaimamatute tükkidega. Üks neist oli see lugu neegritega. Neegrid pidasid parajasti paar miili linnast eemal oma kiriku juures piknikut, kui kuskilt maapeolt naasvad vennaksed Provine'id ja Jack Bonds laskevalmis püstolite ja läidetud sigaritega nende keskele ilmusid, mehed ükshaaval ette kamandasid ja neile põleva sigariotsa vastu tol ajal moekat tselluloidkraed surusid, mispeale momentaansest valutust lahvatusest jäi ohvri kaela ümber vaevueristatav söestunud rõngas. See on sama Provine, kellest Ratliff nüüd jutustab.

Aga enne kui jutujärg temale anda, tuleb üks asi veel ära seletada. Viis miili major de Spaini jahilaagrist allajõge, roostiku ja nüssapuude ja sootammede veel läbitungimatumas tihnikus, asub indiaanlaste püstitatud maund*. Hämaratest algaegadest pärinev, kerkib see, salapärane ja mõistatuslik, ainsa kõrgendina jõeoru tasasest padrikussekasvanud madalmikust. Isegi meie hulgas – kuigi olime lapsed, olime ikkagi kooliharidust saanud linnainimeste järeltulijad – äratas see kujutlusi salajasest ja metsikust veretööst, barbaarsest ja äkilisest hävingust, otsekui oleksid läbilõikav sõjakisa ja tomahoogid, mida me salamisi loetud ja vargsi vahetatud sopakate kaudu indiaanlastega seostasime, üksnes mingi seal luurava ja peituva tumeda jõu tühised ja üürikesed ilmutused, ning nagu tukuks too pahaendeline, pisut pilklik jõud mingi tumeda nimetu kiskjana seal oma laisas ja erksas unes, lõuad praegugi verised. Võib-olla kujutlesime nõnda sellepärast,

et üks tšikasoode kunagi vägeva suguharu killuke elas föderaalvalitsuse kaitse all endiselt maundi ligiduses, ehkki nüüd olid neil ameerika nimed ja nende elulaad ei erinenud millegagi ümberkaudse hõreda valge rahvastiku elulaadist.

Aga me ei näinud neid kunagi, sest neil oli oma küla ja oma pood, ja linnas nad ei käinud. Vanemaks saades taipasime, et nad polnud valgetest kuidagi harimatumad või metsikumad, ning et nende suurim hälbimus normist – mis meie kandis polegi eriline hälbimus – seisnes arvatavasti selles, et nad ajasid oma soopeidikutes enam-vähem kindlasti salaviskit. Ent lapsearu jaoks oli neis midagi muinasjutulist ja kogu nende varjatud sooelu tundus mõistatusliku maundiga – mida mõned meist polnud näinudki, aga millest kõik olid kuulnud – lahutamatult seotud, otsekui oleksid nad nonde salapäraste jõudude poolt selle valvureiks määratud.

Nagu ma ütlesin, polnud mõned meist maundi näinudki, aga kuulnud olid sellest kõik – selliseid jutte, nagu poisid ikka räägivad. See oli samasugune osa meie elust ja kasvutaustast nagu maa ise, nagu kaotatud kodusõda ja Shermani marss*, nagu see, et meie hulgas ja meiega majanduslikult konkureerides elasid neegrid, kes kandsid samu perekonnanimesid, mis meiegi; see oli ainult kuidagi vahetum, meelterutavam, elavam. Viieteistaastasena läksin kord ühe kaaslasega kihlveo peale päikeseloojakul maundile. Siis nägimegi esmakordselt neid indiaanlasi; neilt saadud juhatuste järgi jõudsime täpselt loojakuks künka tipule. Meil oli matkavarustus kaasas, aga me ei teinud lõket. Ja ei heitnud ka magama. Lihtsalt istusime külg külje kõrval künka tipul, kuni läks küllalt valgeks, et teele tagasi jõuda. Me ei lausunud sõnagi. Kui me hallis aovalguses teineteisele otsa vaatasime, olid meie näod samuti hallid, väga vaiksed ja tõsised. Ja ka linna jõudes ei lausunud me sõnagi, vaid läksime lihtsalt lahku – kumbki oma koju ja voodi. Nii väga olid meie meeled, mõtted maundi mõju all. On tõsi, et olime alles lapsed, ometi pärinesime perekondadest, kus loeti raamatuid ja kus inimesed olid ebausust ja mõttetust hirmust üle – või vähemalt oleksid pidanud olema.

Nüüd aga räägib Ratliff ise, kuidas selle Lucius Provine'i luksumisega oli.

Kui ma linna tagasi sain, küsis esimene vastatulija: »Mis su näuga juhtund on, Ratliff? Kas de Spain saatis su oma koerte asemel karu kallale?«

»Ei, poisid,« kostsin mina. »Mul oli puumaga tegemist.«

»Mis sa talle teha tahtsid, Ratliff?« küsis teine.

»Olgu ma neetud, poisid,« kostsin mina, »kui ma isi ka teaks.«

Ja sulatõtt rääksin. Kulus jupp aega, kui nad Luke Provine'i minu küljest lahti olid kiskund, ennegu ma haisu ninna sain. Sest meil kumbalgi, Luke'il ja minul, polnd vana Ashi kohta õrna aimugi. Ma ei teand temast muud, kui et ta on üks majuri nigereid, kes laagres abiks olid. Ja kui ma selle nõuga lagedale tulin, siis ei teand ma muud midagit, kui mis ma isi omas peas mõtlesin – eks vist Luke'i avitada, seda mudugi, ja võib-olla tema kulul ka natike süüta nalja saada, ja võib-olla koguni majurile pisukse heateo teha, kui Luke'i mõneks ajaks laagrest minema saan. Ja siis, keset südaööd, tormab see kuramuse Luke nigu ärahirmutatud hirv igavese valuga metsast ja kohe prauhh sinna sisse, kus teised pokkerit tauvad. Ja kui ma siis ütlesin, »Sa peaksid ju rahul olema. Oled neist kõva jooksuga iluste lahti saand,« siis jäi ta surmvait ja vahtis mulle nihukse metsiku üllatund näuga otsa: ta polnd isi veel märgandki, et ei luksu enam. Aga kus siis vajus mulle nigu kokkulangev küün peale.

Pokkerimäng jäi siis mudugi pooleli. Nad pidid ta kolme-neljakesi minu küljest lahti tirima; majur oli end toolil ümber pöörand, nii et kaardid peus paistsid kõik ära, ja tagus rusikaga vasta lauda, kirus ja vandus. Ja need abimehed, kes mind päästma tulid, need trampisid mul jalgupidi näu ja käte ja jalgade otsas. Nigu tulekahjuga sageli on: et pritsimehed oma voolikuga teevad kõikse rohkem kahju.

»Mida kurat ja põrgu see tähendab?« karjub majur, ja teised hoiavad kolme-neljakesi Luke'i, kes nutab nigu väike laps.

»Tema ässitas nad mulle kallale!« ütleb Luke. »Tema nõuandel ma sinna läksin! Ma tapan ta!«

»Keda ta sulle kallale ässitas?« küsib majur.

»Need indiaanlased!« seletab Luke läbi nutu. Siis tahtis ta mulle uueste kallale karata ja tuuseldas neid, kes teda kinni hoidsid, nigu kaltsunukke, aga lõpuks rahustas majur ta palja vandumisega maha. Ta on veel täisjõus mees. Paljutki mis ta räägib, et ei jõua tööd teha. Võib-olla sellepärast tal ongi jõud alles, et pole end kunagi sihukse roosasid püksitrakse või habemeajamisseepi täis kohvrikese tassimisega väsitand. Siis küsis majur minu käest, mida see kõik tähendab, ja mina kostsin, et tahtsin Luke'i ükspäinis avitada, et ta oma luksumisest lahti saaks.

Olgu ma neetud – mul oli temast ju tõega kahju. Olin just sealkandis liikumas, ja mõtlesin, et keeran õige korraks laagresse sisse ja vaatan, kudas neil jahiõnn on. Oli juba loojak, kui ma

oma autuga sinna sain, ja esimene, keda nägin, oli Luke. Mis mind põrmugi ei üllatand, sest oli see ju suurim meesteseltskond, mis maakonnas parajaste leida, kus pealegi võis jumalamudu süia ja juua. Sellepärast ma ütlesingi: »Vaat kus üllatus.« Ja tema vasta: »Hõkk-ah! Hõkk-uh! Hõkk-oh! Hõkk – oh jumal!«

Ta luksus juba eelmise õhta kella üheksast saadik. Ja pole ka ime: pärast kõiki neid klaase, mis ta majuri pakkumisel või isioma ettevõtmisel (kui vana Ash peale ei passind) oli kummutand; ja et majur oli üle-eelmisel päeval karu last, siis oli Luke nüüd kindla peale rohkem paksu rasvast karupekki sisse ajand – hirvelihast rääkimata, millele võib-olla veel paar oravat ja pesukaru maitseks juure lisatud –, kui oleks jõund vankrega ära vedada. Ja nüüd siis käisid need luksud keskeltläbi kolm korda minutis just nigu mõne kellavärgiga pommi tiksumine; selle vahega, et Luke oli tinamiidi asemel karuliha ja viskit täis ega saand end lõhkemisega vaevast vabastada.

Nad rääksid mulle, et ta polnd neid eelmine öö peagu üldse magada last, aga et majur tõust vihaga ikkagi üles ja läind püssiga metsa, Ash kahe karukoeraga kaasas ja Luke kõikse sabas. Küllap ta jõlkus seal puhtast õnnetusest, sest ta isi polnd ka kogu öö sõba silmale saand, ja homikul käisid luksud »Hõkk-ah! Hõkk-oih! Hõkk-oh! Hõkk – oh jumal!« kõikse aeg edesi. Kuni lõpeks majur ümber keeras ja ütles:

»Kurat võtaks, mine koos teistega hirvi passima! Või arvad, et ma saan karule üldse ligi, kui tulen nagu mootorrattaga? Ma ei kuuleks sedagi, kui koerad jälje leiavad.«

Eks Luke läind siis sinna, kus hirvekütid raudteetammi ääres oma postidel passisid. Või õigem oleks vist öelda, et ta »luksus minema« – justament nigu too mooturratas, kellest majur rääkis. Ta ei katsundki vaiksemalt minna ega kedagit. Küllap teadis, et sellest poleks tulu. Ega otsind minnes ka lagedamat teed. Küllap ta mõtles, et iga loll saab juba hääle järgi aru, et ega see hirv ole. Või ei. Küllap ta oli selleks ajaks juba naa õnnetu, et ootaski kuuli. Aga keski ei last, ja nõnna jõudis ta esimese postini, mis oli onu Ike McCaslini post, ja istus sinna tema selja taha puutüvele, küünarnukid põlvedel ja nägu käte vahel, ja luksus mutku »Hõkk-ah! Hõkk-ah! Hõkk-ah! Hõkk-ah!«, kuni onu Ike ümber pööras ja ütles:

»Pagan võtaks, poiss; kebi siit minema. Misuke loom hakkab sinu arust sellisele heinapressile ligi tulema? Mine joo vett.«

»Juba jõin,« kostab Luke paigast liikumata. »Eila õhta kella üheksast saadik ma muud ei teegi, kui joon vett. Ma olen seda

juba nõnna palju joond, et kui ma praegast maha kukuks, siis purskaks must vett nigu arteesia kaevust.«

»Kebi sellegipoolest minema,« ütleb onu Ike. »Et sind siin enam kuulda poleks.«

Luke ajas end siis jalule ja tuikus kudagimoodu minema, justament nisukse häälega nigu mõni ühesilindriline bensiinimootur, ainult et temal käis see hoopis korrapärasemalt ja sagedamini. Aga kui ta mööda raudteetammi järgmise postini jõudis, aeti ta ka sealt ära, ja nii läks ta jälle järgmiseni. Küllap ta ootas ikke veel, et keski ta halastusest maha laseb, sest nüid ta ei katsundki enam end tagasi hoida. Nad rääksid, et kui ta selle »oh jumala« jälle kuuldavale tõi, kostis see laagresse selgeste ära. See tulnd sealt roostikust teispoolt jõge, justku oleks keski sihukse ruupuriga kaevu hõigand. Nad rääksid, et koeradki ei teind jälgi ajades enam häält, sellepärast läind nad ja ajand ta laagresse tagasi. Ja seal ta siis oli, kui mina platsi ilmusin. Ja ka vana Ash oli majuriga tagasi tulnd, et majur saaks väikse uinaku teha, aga meie Luke'iga ei pand teda kumbki tähele – see üks niger vähem või rohkem ümber tuiamas.

See'p see oligi. Et me kumbki ei teand ega osand vana Ashi kudagi kahtlustada. Olgu ma neetud, kui asi pole nõnna, et kui keski tahab teisele vingerpussi mängida, siis pole see teine sageli üldse inime, vaid miski suur ja tundmata vägi, mis lamab vaikselt kuskil pimedas, nii et see vingerpussimängija ei teagi, ja nüid oleneb kõik sellest, kas too vägi arvab heaks naljast aru saada või äigab selle naljategijale näkku tagasi, nigu minuga tookord juhtus. Ja nii ma siis ütlesin, »Või et need luksud käivad sul juba eila õhta kella üheksast saadik? Tähendab, ligi ööpäev. Minu arust oleks sul aeg nende vasta midagit ette võtta.« Ja tema vahib mind nisukse näuga, nigu peaks aru, kas karata üles ja kaksata mul pea otsast või katsuda hoopis isiomal pea kudagi ära kaksata, luksud käivad aga »Hõkk-ah! Hõkk-ah!« aeglaselt ja korrapäraselt edesi. Siis ütleb ta:

»Ega ma tahagi neist lahti saada. Nii tore on luksuda. Aga kui sinul sellega häda oleks, siis ma aitaks sind küll. Tead kudas?«

»Ei tea,« ütlen mina.

»Kisuksin sul pea otsast. Siis poleks sul enam millegiga luksuda. Kõikse mure oleks läind. Teeksin seda hea meelega.«

»Mudugi,« ütlen mina. Ta istus seal köögitrepil – teised olid just õhtast söönd, aga tema polnd midagit puutund, sest ta kõri oli ju, kudas nüid öeldagi, vastassuunalisele liiklusele üle läind – ja luksus vaikselt »Hõkk-ah! Hõkk-uh! Hõkk-uh! Hõkk-ah!«

edesi, sest küllap oli majur talle juba ütelnd, mis temaga juhtub, kui ta jälle valju ägama kukub. Ja ma ei mõelnd midagit kurja. Pealegi olin ma teistelt juba kuulnd, et ta polnd neid eelmine öö silmatäitki magada last ja oli kõik loomad sealtkandist minema peletand; ja pealegi oleks käimine aidand tal aega viita. Nii ma siis ütlesin, »Mudu ma vist teaksin, kudas neist lahti saada. Aga endast mõista, kui sind see ei huvita –«

Ja tema vasta, »Kui ma tunneks ainult kedagit, kes õpetaks. Maksaksin kümme dollarit, kui saaksin kas või minut aega rahulikult istuda, ilma et see »Hõkk« – »Nojah, nüid see alles hakkas. Justku oleks ta sisikond leppind sinnamaani üsna korrapärase, aga vaikse luksumisega, aga nüid, kus ta seda meele tuletas, oleks sellel justku summuti ära võetud, sest otsemaid kostis jälle see vali »Hõkk – oh jumal!« nigu siis, kui hirvekütid ta homiku laagresse tagasi ajasid, ja ma kuulsin, kudas majuri sammud tulid põnts-põnts-põnts üle põranda. Isegi sammudest sai aru, kui vihane ta on, sellepärast ütlesin ma kähku:

»Tssss! Ära sa majurit jälle marru aja!«

Ta katsus siis tasemini luksuda: istus seal väljas trepil, vana Ash ja teised nigerid aga askeldasid köögis. Siis ta ütles: »Ma teen kõik, mis sa soovitad. Proovisin juba igat asja, mida olin isi kuulnd või mis teised käsksid. Hoidsin hinge kinni ja jõin nõnna palju vett, et nüid olen nigu sihuke suur autukumm, millega reklaami tehtakse, ja rippusin krönksus põlvedega veerand tundi puuoksa küljes ja jõin, pea alaspidi, terve pudeli vett ära, ja keski käskis põdrahaavle alla neelata, tegin ka seda. Aga midagit ei aita. Mida ma sinu arust veel peaksin tegema?«

»Nojah,« ütlen mina, »ma ei tea, mis sina sellest mõtled. Aga mina sinu asemel läheksin sinna maundi juure ja küsiksin vanalt John Basketilt abi.«

Ta istus nüid täitsa vakka, siis aga keeras end aeglaselt ja vaatas mulle otsa; olgu ma neetud, kui luksuminegi ei jäänd terveks minutiks järele. »John Basketilt?« küsib ta.

»Mudugi,« ütlen mina. »Need indiaanlased teavad igatsugu krutskeid, millest valgetel tohtritel pole veel aimugi. Ja küllap ta aitaks valget hea meelega; kõik need vaesed pärismaalased aitaksid, on ju valged nende vasta naa head olnd – jätsid neile, näe, selle mullahunniku, mida keski muu nigunii ei taha, ja lasevad neil koguni valgete nimesid kanda, ja jahu ja suhkurt ja põllutööriistasid müivad neile kah ainult parasjagu soolasema hinnaga kui valgetele. Räägitakse, et varsti lubatavat neil koguni korra nädalas linnas käia. Vana Basket aitaks sul kindlaste luksumisest lahti saada.«

»John Basketilt,« pomiseb tema; »indiaanlastelt.« Isi aga luksub aeglaste mõõdetud vahedega tasakesi edesi. Siis järsku ütleb, »Olgu ma neetud, kui lähen!« Aga olgu ma neetud, kui tal polnd nutumaik suus. Ta kargas küll püsti ja vandus kõvaste, aga ikke kõlas see nii, justku oleks tal nutumaik suus: »Mitte keski siin, must ega valge, ei hooli minust mitte üks raas. Mina vaevlen juba rohkem kui ööpäev otsa, ei saa süia ega magada, aga mitte keski kurat ei tunne mulle kaasa ega hooli minust!«

»Noh, mina ju püidsin nõu anda,« ütlen mina. »Aga eks see ole su oma asi. Mõtlesin, et oled juba sealmaal, kus valgete tarkus enam ei aita. Aga ega keski sind vägisi sunni, et mine ja lase end tohterdada.« Ja ma tegin nisukse näu, nigu teeksin minekit. Aga tegelikult läksin ainult köögi nuka taha ja piilusin sealt, kudas ta istus jälle trepile ja ikke »Hõkk-ah! Hõkk-ah!« aegamisi ja vaikselt edesi luksus; ja siis ma nägin läbi köögiakna, et vana Ash seisab hiirvaikselt otse köögiukse taga, pea vilta, nigu kuulataks midagit. Aga sellegipoolest ei tekkind mul kahtlust. Ei tekkind ka siis, kui nägin, kudas Luke end mõne aja pärast äkiste aga rahulikult püsti ajas ning umbes minut aega toda akent vahtis, kus taga teised pokkerit tagusid, siis aga pilgu pimedasse tee poole keeras, mis viib alla jõeorgu. Siis läks ta vaikselt majja ja tuli minuti pärast põleva laturna ja jahipüssiga välja. Ei tea, kelle püss see oli; vaevalt Luke seda isigi teadis või sellest hoolis. Tal oli ükspäinis nisuke rahulik ja otsustand nägu peas, kui teed pidi minema hakkas. Laturn paistis jupp aega, aga ka siis, kui see kadund oli, kuulsin ma veel kaua tema luksumist. Ma olin nüüd köögi nuka tagant välja tulnd ja seisin ja kuulasin, kudas luksumine kaugeneb, kui äkiste vana Ash mu selja tagant küsib:

»Ja lätski sõnna?«

»Kuskohta?« küsin mina.

»Tollesamuse maundi juure?« ütleb tema.

»Olgu ma neetud, kui tean,« ütlen mina. »Kui ma temaga viimate rääksin, siis ta küll ei paist tahtvat kuskile minna. Aga võib-olla mõtles siis, et jalutab vähekse. Võib-olla tuleb see talle kasuks; aitab ehk öösi uinuda ja homikul hea isuga üles ärgata. Mis sina arvad?«

Aga Ash ei lausund musta ega valget, vaid läks lihtsalt kööki tagasi. Ja ikke ei tekkind mul kahtlust. Või kudas ma pidingi aimama? Ma polnd ju vanaste Jeffersoni näindki. Polnd näind veel ehtsaid kingigi ega kahte kõrvuti poodi, kaarlampidest rääkimata.

Nii läksin ma tuppa pokkerimängijate juure ja sõnasin, »Paistab, härrased, et täna öösi saame tsipake magada.« Ja rääksin

neile asjaloo ära: et küllap ta jääb sinna homikuni ega hakka neid viit miili pimedas tagasi marssima, ja et võib-olla ei tee indiaanlased nisuksest tühiasjast nigu luksumine siukest nummert nigu valged. Ja kujutage ette, majur sai koguni pahaseks.

»Pagan võtaks, Ratliff,« ütleb ta, »seda sa küll poleks pidanud tegema.«

»Aga ma rääksin seda ju niisama, naljapärast,« ütlen mina. »Ütlesin ainult, et vana Basket on ka nigu tohter või sedasi. Ma ei arvandki, et ta seda tõsiselt võtab. Ja võib-olla ta ei läindki sinna. Läks ehk niisama pesukarujahile.«

Aga enamus arvas sama, mis minagi. »Las läheb,« ütleb mr. Fraser. »Ja loodetavasti kulub tal terve öö. Ma ei saand ta kurjavaimu pärast eelmine öösi silmatäitki magada... Sinu kord kaardid teha, onu Ike.«

»Nüüd ei saa me teda niikuinii enam kinni hoida,« ütleb onu Ike kaarte jagades. »Ja kes teab, järsku oskabki John Basket teda luksumisest terveks ravida. Kuramuse noor lollpea: kaanib end nii liha ja viskit täis, et ei saa enam neelata ega rääkida. Istub mul täna hommikul selja taga puutüvel ja ohib nagu heinapress. Mõtlesin juba, et ei aita muud, kui peab ta maha laskma... Emand annab veerand dollarit, härrased.«

Nii ma siis istusin ja vaatasin mängu pealt, isi aga mõtlen ikke ja jälle, kudas see vennike kakerdab püssi ja laturnaga viis miili läbi pimeda metsa, et luksumisest lahti saada, ja kudas metsloomad ümberringi vahivad ja imestavad, mis jahiviis see's nüüd on, või et mis kahejalgne elukas see nisukest häält teeb; või mõtlen, mis näu need indiaanlased maundi juures teevad, kui ta lõpuks sinna jõuab. Ja ma ei saand kudagi naeru pidada, kuni majur kähvatas: »Mis sina seal omaette mugistad ja kõhistad?«

»Midagit,« ütlen mina. »Lihtsalt mõtlesin ühele tuttavale.«

»Ja õigupoolest, kurat, peaksid sa temaga seal kaasas olema,« ütleb majur. Aga siis ta leidis, et on aeg napsi võtta, ja hakkas Ashi hõikama. Lõpuks läksin ma isi uksele ja hõikasin köögi poole, et kuhu ta jääb, aga vastas üks teine niger. Ja kui ta siis korvpudeli ja jooginõudega tuli, vaatab majur talle otsa ja küsib, »Kus Ash on?«

»Läts välla,« ütleb niger.

»Välja?« küsib majur. »Kuhu välja?«

»Ütles, et läheb sõnna maundi kanti,« ütleb niger. Ja ikke veel ei aimand, ei kahtlustand ma midagit. Mõtlesin ainult omaette, »Sel vanal nigeril on süda äkiste väga pehmeks läind, kui ta Luke Provine'i pärast muretseb, et see pimedas naa üksi ringi

kolab. Või meeldib talle luksumist pealt kuulata,« mõtlesin ma veel.

»Maundi kanti?« küsib majur. »Kurat võtaks, ma nülin tal naha elusalt maha, kui ta on end tagasi tulles John Basketi metsakohinat täis kaaninud.«

»Ta ei rääkind, mesjauks läts,« ütleb niger. »Ütles mulle ää minnes ükspäinis naa pallu, et läheb maundi kanti ja tuleb aovalgeks tagasi.«

»Katsugu ta tulemata jääda,« ütleb majur. »Või endal nina täis tõmmata.«

Ja nii me istusime edesi: nemad tagusid kaarte ja mina loll vahtisin pealt ega kahtlustand midagit, ainult mõtlesin isiendas, et pidi see kuramuse nigeriätt oma nina vahele toppima ja Luke'i käigu ära rikkuma, ja siis sai kell üheteistme ligi ning mehed hakkasid põhkupugemisest rääkima, sest kõik pidid homme ju jahipostidele minema, kui äkiste kuulsime müra, justku tormaks kari metsikuid hobeseid teed pidi lähemale. Ja me jõudsime ennast kõigest ukse poole keerata ja üksteiselt küsida, et mis pagan see's nüüd on, ja majur alustas, »Mida põrgut peab –«, kui see just nigu horkaan majja prahvatas ja kalidori pidi edesi tuli, ja siis lendas uks lahti ning seal see Luke oli. Tal polnd enam püssi ega laturnat, ja ta riided olid kõik lõhki rebitud, ja ta isi oli nisukse näuga, nigu oleks Jacksoni* hullumajast jalga last. Aga esimene asi, mida ma märkasin, oli see, et ta enam ei luksund. Aga sellegipoolest oli ta ka praegast nutu ääre peal.

»Nad tahtsid mind tappa!« ähib ta. »Pidid mu ära põletama! Mõistsid mu surma ja sidusid puuhunniku otsa kinni, ja üks neist tuli juba põleva londiga, aga ma jõudsin end veel lahti kiskuda ja plagama panna!«

»Kes need?« küsib majur. »Mida, kurat ja põrgu, sa jahvatad?«

»Indiaanlased!« ähib Luke. »Nad tahtsid mind –«

»Misasja?« hüiab majur. »Mida, kuradi kurat, sa jampsid?«

Ja oli mul vaja siin lolli peaga vahele segada. Luke isi polnd mind veel märgand. Aga siis ma ütlesin, »Vähemaste tegid nad sind luksumisest terveks.«

Ja nüüd ta kangestus nigu kuju. Ta polnd mind veel märgand, aga nüüd jäi vahtima. Seisab seal nigu kuju ja vahib mind sihukse metsiku näuga, nigu oleks justsama hullumajast põgenend ja peaks sinna kohe-kähku tagasi viidama.

»Mis?« küsib ta.

»Igastahes oled sa jooksuga luksumisest lahti saand,« ütlen mina.

Ja teate, ta seisis seal terve minuti vakka. Seisab, pea vilta, pilk tühi, ja kuulatab omaenese sisemust. Küllap ta sai alles nüid mahti märgata, et luksumine on järele jäänd. Ja nõnna seisis ta terve minuti nigu kuju, siis aga ilmus ta näule nisuke jahmund imestus. Ja kus siis kargas mulle kallale. Mina istusin paha aimamata toolil, ja esimese valuga mõtlesin, et nüüd, kurat, kukkus katus sisse.

Nojah, lõpuks kiskusid nad Luke'i minu küljest lahti ja rahustasid maha, ja siis pesid mul näu puhtaks ja andsid ühe klõmaka, ja mul hakkas parem. Aga mitte nõnna palju, et ma oleks pidand oma aukohuseks teda välja nuka taha kutsuda, nigu öeldakse. Mitte sinnapoolegi. Sest ma tean, kui ma olen vea teind ja valesti arvestand; majur de Spain polnd ainuke mees, kes sattus tol jahikäigul karu peale; mitte sinnapoolegi. Ja oleks juba valge olnd, pagan võtku, ma oleks oma »Fordi« rakkesse pand ja minema kobind. Aga oli alles kesköö, ja pealegi mõlkus too niger Ash mul meeles. Hakkasin juba kahtlustama, et asi pole õige, vaid et midagit on tema käigu taga. Ja ma ei saand kohe kööki pärima minna, sest Luke oli seal ees. Majur oli ka temale klõmaka and, ja nüüd istus ta laua taga ja tegi neid kaht söömata päeva tasa, kogu aeg seletades, mis tal ühe kuradima nadikaelaga plaanis on, kes tema arvel lolli nalja taht teha – aga nimesid nimetamata; küllap ta hakkas sellest õgimisest pärast jälle luksuma, aga mina ei läind enam vaatama.

Niisiis pidin ootama koidikuni, kuni nigerid köögis liigutama hakkasid; siis alles tegin sinna asja. Ja vana Ash oligi seal, ikke oma tavaline nägu peas, määris majuri saapaid sisse ja tõstis nad ahju taha, siis võttis tema püssi ja hakkas magasini laadima. Ta vaatas mulle ainult korra otsa, kui ma kööki astusin, siis toppis patruneid edesi.

»Ah et sina käisid eila seal maundi kandis,« ütlen mina. Ta vaatas mulle jälle kähku otsa ja siis jälle maha. Aga ei lausund musta ega valget, vaid lihtsalt kükitas seal nigu vana krässus peaga ahv. »Sul on siis sealkandis tuttavaid,« ütlen mina.

»Mõnda natike tunnen,« ütleb tema ja topib patruneid edesi.

»Vana John Basketit ka või?« küsin mina.

»Mõnda natike tunnen,« ütleb tema ega vaata mulle otsa.

»Eila teda ka nägid või?« küsin mina. Aga tema ei kosta musta ega valget. Ma pidin siis tooni muutma, nigu ikke, kui tahad nigerit rääkima panna. »Kuuled või,« ütlen ma. »Vaata mulle otsa.« Ta vaatas. »Mis see oli, mis sa seal eila tegid?«

»Kesse, mina või?« küsib tema.

»Jäta,« ütlen mina. »See on kõik juba möödas. Mr. Provine sai luksumisest lahti, ja mis seal veel juhtus, kui ta eila tagasi

jõudis, selle oleme juba mõlemad unustand. Ja ega sina seal naasama naljapärast käind. Võib-olla rääksid seal midagit – neile indiaanlastele, vanale Basketile? Oli nii?« Ta ei vaadand mulle enam otsa, vaid piilus kähku mõlemale poole, isi aga topib mutku patruneid magasini. »Lase tulla,« ütlen mina. »Üks kahest – kas räägid mulle, mis seal eila juhtus, või ma annan mr. Provine'ile mõista, et sina olid ka kudagi asjasse segatud.« Ta ei vaadand mulle otsa, vaid toppis patruneid edesi, aga ometi oli mul tunne, nigu loeksin ta mõtteid. »Lase tulla,« ütlen ma. »Mis-asja sa seal eila tegid?«

Eks ta siis rääkis. Küllap nägi isi ka, et varjamisest pole kasu; et kui ma just Luke'ile ei räägi, võin majurile ikke ütelda. »Lätsin tast lihtselt ringiga mööda ja jõudsin enne kohale ja rääksin indiaanidele, et ta on uus ametimees, kes tuleb salaviinaaja-jaid nuhkima, aga et ta on aravõitu, ja irmutagu teda natike, küll ta siis sääred teeb. Eks nemad siis irmutand ja nõnna see lätski.«

»Hm!« ütlen mina. »Hm! Mina veel mõtlesin, et oskan ka vahel päris kena vingerpussi mängida, aga sinu kõrval olen ma könn. Mis seal siis juhtus?« küsin ma. »Nägid isi pealt või?«

»Juhtund suurt kedagit,« ütleb tema. »Nad lätsid lihtselt talle nati maad vasta, ja siis nati aja pärast tuli ta suure luksumise ja raginaga, püss ja latter kääs. Nad võtsid talt püssi ja latre ää ja tarisid ta sõnna maundi otsa ja rääksid indiaani keeles pika jutu maha. Siis tegid nad siukse puu-uniku ja sidusid ta sõnna kinni, aga naa, et ta kerge vaevaga lahti saaks, ja siis läts üks neist põleva tukiga määst üles, ja rohkem põlnd vajagi.«

»Hm!« ütlen mina. »On aga lugu, olgu ma neetud!« Ja siis äkiste mul nigu välgatas. Ma olin juba ümber keerand ja mine-kile asutamas, kui mul nigu välgatas, ja ma keersin uueste ringi ja küsisin, »Üht asja tahan ma veel teada. Miks sa seda tegid?«

Aga tema istub seal puudekastil, nühib käega püssi ega vaata mulle jälle otsa. »Lihtselt aitasin teil teda luksumisest terveks teha,« ütleb ta.

»Jäta jama,« ütlen mina. »Ära aja mulle udu. Miks sa seda tegid? Pea meeles, mul on nüid mr. Provine'ile ja majurile mõn-dagi rääkida. Mis majur teeb, seda ma ei tea, küll aga tean, mis mr. Provine teeks, kui seda kuuleks.«

Aga tema mutku istus ja nühkis käega püssi, pilk maas, nigu mõtleks midagit. Aga see polnd seda moodu, nigu peaks ta enda-misi aru, kas rääkida mulle või mitte, vaid justku tuletaks ta miskit ammust asja meele. Ja kui ta siis rääkima hakkas, sain ma aru, et nii see oligi.

»Ega ma ei karda; võite talle rääki. Kunagi me pidasime siu-kest piknikupidu. See oli ammu, ligi kakskümmend aastat tagasi. Tema oli siis veel noor mees, ja just peu keskel ratsutasid tema ja ta vend ja veel üks valge mees – mitte ei tule selle nime meele – sõnna, kõigil pistulid kääs, ja krabasid meil ükshaaval tukast ja panid kraed põlema. Tema pani minul.«

»Ja sina ootasid kõikse aja ega hoolind vaevast, et aga temaga tasa saada?« küsin mina.

»Asi põlnd selles,« ütleb tema, isi aga nühib käega püssi. »Kraest oli kahju. Tol ajal sai kõikse kõvemgi nigerist sulane ainult kaks dollart nädalis. Krae maksis viiskümmend senti. See oli sinine, ja sääl ümmer oli punane pilt »Natchezi« ja »Robert E. Lee« võidusõidust*. Tema pani selle põlema. Praegast ma saan kümme dollart nädalis. Ja kui ma tääks, kust seda osta, ma maksaks pool palgast sihukse krae eest. Kui ma ainult tääks.«

HOMME

Onu Gavin ei saanud kohe ringkonnaprokuröriks. Aga tollest ajast, kui ta veel prokurör ei olnud, oli möödunud üle kahekümne aasta, ja too lõik tema elus oli nii lühike, et üksnes vanad mehed mäletasid seda, ja ka neist mitte kõik. Sest kogu tolle aja jooksul oli tal üksainus protsess.

Ta oli tookord noor mees, kahekümnekaheksane, lõpetanud alles aasta eest osariigi ülikooli õigusteaduskonna, kuhu ta vanaisa pealekäimisel Harvardist* ja Heidelbergist* naasnuna oli astunud; ja ta oli võtnud protsessi vabatahtlikult, veennud vanaisa, et too laseks tal asja üksi ajada, ning vanaisa nõustuski, sest kõik uskusid, et kohtuistung on puhas formaalsus.

Nii sai ta protsessi endale. Ja veel aastaid hiljem ütles ta, et see oli ainus juhtum tema praktikas, olgu eraadvokaadina või ringkonnaprokurörina, kus ta oli veendunud, et tõde ja õigus on tema poolel, ja kus ta protsessi kaotas. Tegelikult ta ei kaotanudki – sügisesel kohtusessioonil ei saavutanud vandemehed üksmeelt, aga järgmisel kevadel mõisteti tema klient vabaks. See mees, kaebealune, oli üks jõukas ja nõukas talunik nimega Bookwright, perekonnapea ja lapseisa, pärit maakonna kõrvalisest kaguotsast, mida kutsutakse Prantslase Kääruks; ja tema ohver – üks ärplev riiukukk, kes nimetas end Buck* Thorpe'iks ja keda teised noormehed need kolm aastat, mis ta neid Prantslase Käärus oma rusikatega terroriseeris, kutsusid Bucksnortiks. Suguseltsi ja tuttavateta, ilmus ta sinna üleöö teadmata kust – tülinorija, õnnemängija ja üldiselt teadaolev salaviinaajaja, kes tabati ükskord Memphise teel karja varastatud loomadega, millised omanik silmapilkselt ära tundis. Thorpe'il oli küll ostuleping, aga sellele kritseldatud nime polnud keegi meie kandis kuulnud.

Ning lugu ise oli igivana ja üsnagi banaalne: seitsmeteistaastane maaplika, kelle kujutlusvõime mehe praalimine ja uljus ja vahvus ja libe keel olid sütitanud; isa, kes püüdis tütrele aru pähe panna ning jõudis sellega sama kaugele, kui vanemad taolistel puhkudel tavaliselt jõuavad; siis keeld, kodune arest ja vältimatu kesköine pagemine; ning järgmisel hommikul kell neli äratas Bookwright Will Varneri, kohaliku rahukohtuniku ja tähtsaima ametimehe, ning ütles talle püstolit ulatades: »Ma

tulin end vangi andma. Kahe tunni eest tapsin ma Thorpe'i.«

Ja sündmuspaigale esimesena jõudnud naabrimees nimega Quick leidis, et Thorpe'il oli pooleldi vinnastatud püstol peos; ning nädal pärast lühiteate avaldamist Memphise lehtedes ilmus Prantslase Kääru naine, kes nimetas end Thorpe'i seaduslikuks kaasaks ja näitas tõendina abielutunnistust, hagedes raha ja varandust, mis mehest võib-olla olid jäänud.

Ma mäletan üldist hämmeldust, et eeluurimiskohus asjale üldse käigu andis; kui kohtukirjutaja süüdistusakti ette luges, olid kihlveošansid kakskümmend ühe vastu, et vandemeestel ei kulu kümmet minutit. Tookordne ringkonnaprokurör oli saatnud enda asemel oma abi, ja tunnistajate ülekuulamine ei võtnud tundigi. Siis tõusis onu Gavin püsti, ja ma mäletan, kuidas ta vaatas vandemehi – ühtteistkümmend talumeest ja poodnikku ning toda kaheteistkümnendat, kes protsessi peagi nurjas. Too oli niisamuti talumees – hõredate hallide juustega väike ja kõhetu mehike, välimuselt täpselt samasugune nagu kõik kehva küngasmaa farmerid – kidurad ja tööst kurnatud, ent ühtaegu kummaliselt alistamatud –, kes näevad viiekümneselt välja nagu raugad ning keda ajahammas seejärel ei puuduta. Onu Gavin rääkis vaikse, peaaegu monotoonse häälega, selle ülespuhutud paatoseta, mida olime harjunud kohtuistungeilt ootama; ainult sõnastus erines pisut tema hilisemast pruugist. Aga isegi tookord, kuigi ta oli esinenud meie inimeste ees alles aasta aega, oskas ta rääkida juba nii, et kõik – nii neegrid kui vaese küngasmaa farmerid kui ka viljaka madalmiku rikkad istanduseomanikud – temast aru said.

»Meile kõigile siin maal, Lõunas, on sündimisest peale sisendatud mõningaid põhimõtteid, mida me peame kõigest ülemaks. Üks esimesi nende hulgas – mitte üllamaid; lihtsalt esimesi – on see, et võetud elu eest saab maksta üksnes eluga; et üks surm on iseendas alles poolik. Kui nii, siis võinuksime antud juhul päästa mõlemad elud, kui oleksime vaid takistanud kaebealust tol ööl kodunt lahkumast; võinuksime päästa vähemalt ühe elu, isegi kui pidanuksime kaebealuse takistamiseks võtma *t e m a* elu. Ainult et me ei saanud õigel ajal teada. Ja sellest ma tahangi rääkida: mitte surnust ja tema iseloomust ja tema tookordse teo moraalsest küsitavusest; mitte ka enesekaitsest – sellest, kas kaebealune oli õigustatud minema nii kaugele, et võttis teise elu; vaid meist endist, kes me elame edasi selles teadmatuses – meist kõigist, inimolenditest, kes oma südames tahame toimida õiglaselt, teistele kurja tegemata; inimolenditest kõigi inimlike kirgede ja tundmuste ja veendumuste sasipuntras, mida meil

pole antud endal võtta ja valida, kes me nende kõigiga või neist hoolimata siiski püüame eluga toime tulla. Ja tänasest kaebealusest, nondesamade kirgede ja tungide ja veendumuste sasipuntras inimolendist, kelle ette oli tõusnud dilemma: tema last vältimatult ootav õnnetus, mille vastu too oma nooruslikus kangekaelsuses ja rumaluses – jälle too iidne sasipundar, mille ka tema oli sündides kaasa saanud – polnud ise suuteline end kaitsma. Ja kes lahendas selle dilemma oma võimete ja veendumuste kohaselt, kelleltki abi palumata, seejärel oma otsusest ja teost taganemata.«

Ta istus. Ringkonnaprokuröri abi ainult tõusis, tegi kohtule kummarduse ja istus tagasi. Vandemehed läksid välja, aga meie ei hakanud ruumist lahkumagi. Isegi kohtunik jäi oma kohale. Ja ma mäletan pikka hingetõmmet või kahinat, mis käis läbi saali, kui kellaseier kohtuniku pea kohal näitas algul kümne minuti ja seejärel poole tunni möödumist; siis viipas kohtunik teenrile ja sosistas midagi, ning teener läks välja ja tuli tagasi ja sosistas omakorda kohtunikule, ning kohtunik tõusis ja kolksatas haamriga ja kuulutas vaheaja.

Ma kiirustasin koju lõunat sööma ja tõttasin siis linna tagasi. Onu kontor oli tühi. Isegi vanaisa, kes tegi protsessi pooleliolekust hoolimata pärast lõunat oma tavalise uinaku, jõudis enne kohale; kell oli kolm läbi ja selle aja peale teadis kogu linn, et vandemeeste otsus seisab ühe mehe taga – teised üksteist olid kõik vabaksmõistmise poolt. Siis tuli onu Gavin kiiruga, ja vanaisa sõnas, »Noh, Gavin, vähemalt jäid sa õigel ajal vait, muidu kõlguks su klient juba võllas.«

»Ju vist, sir,« kostis onu Gavin. Sest tema säravate silmade, kõhna elava näo ja juba hallinevate salkus juustega pea oli pööratud hoopis minu poole. »Tule kaasa, Chick,« ütles ta. »Mul on sind natuke vaja.«

»Palu kohtunik Frazieril kaitsekõne annulleerida, ja las Chick teeb sinu asemel kokkuvõtte,« ütles vanaisa. Aga meie olime juba väljas trepil. Poolel teel onu Gavin pöördus, nii et me jäime täpselt keset treppi seisma, ja pani mulle käe õlale, silmad endal hiiglama säravad ja innukad.

»See ei ole just aumeestemäng,« ütles ta. »Aga õiguse jalule-seadmise meetodid ei kannata tihti päevavalgust. Vandemeeste kolleegium on mrs. Rouncewelli pansioni tagatuppa üle kolinud. Selle aknad on otse tolle mooruspuu vastas. Kui sa saaksid nüüd märkamatult hoovi lipsata ja ettevaatlikult puu otsa ronida –«

Mind ei märganud keegi. Mina aga istusin sahisevate lehtede vahel ning nägin ja kuulsin kõike, mis seal sündis: ühek-

sat vihast ja tülpinud meest, kes lösutasid toa tagaotsas tugitoolidel, ja mr. Hollandit – vandekohtu vanemat – ning veel üht meest, kes seisid tolle väikese, kuivetu, tööst kurnatud farmeri tooli ees. Tema nimi oli Fentry. Ma jätsin nende kõigi nimed meelde, sest onu Gavin ütles alati, et meie kandis pole edukal advokaadil ja poliitikul vaja ei kuldsuud ega isegi erilist nutti, vaid üksnes eksimatut nimemälu. Aga tema nimi oleks mul niikuinii meelde jäänud, sest see oli Stonewall Jackson* – Stonewall Jackson Fentry.

»Kas tunnistate õigeks, et ta tahtis Bookwrighti seitsmeteistaastase tütrega plehku panna?« küsis mr. Holland. »Kas tunnistate õigeks, et tal oli püstol käes, kui ta leiti? Kas tunnistate õigeks, et ta oli vaevalt maha maetud, kui too naine välja ilmus ja tõestas, et ta oli juba abielus? Ja kas ei pea te ka tunnistama, et ta polnud mitte üksnes päevavaras, vaid ka ümbruskonnale ohtlik, ning et kui see poleks olnud Bookwright, oleks keegi varem või hiljem seda ikka pidanud tegema, nii et Bookwrightil oli lihtsalt teistest vähem õnne?«

»Tunnistan küll,« kostis Fentry.

»Mida te siis veel tahate?« küsis mr. Holland. »Mida te veel tahate?«

»Ma ei saa sinna midagit parata,« ütles Fentry. »Ma lihtsalt ei või mr. Bookwrighti vabaks mõista.«

Ja ta ei muutnudki meelt. Ning samal õhtul saatis kohtunik Frazier vandemehed laiali ja lükkas protsessi kevadisele sessioonile; ning järgmisel hommikul tuli onu Gavin veel enne, kui olin söömise lõpetanud, mulle järele.

»Ütle emale, et võib-olla jääme öö peale,« sõnas ta. »Ütle, et ma luban hoida sind kuulide, madude ja limonaadi ülejoomise eest . . . Sest ma pean teada saama,« jätkas ta juba autos; me kihutasime piki kirdesse suunduvat maanteed linnast välja, ja tema silmad, kus polnud nõutus, vaid üksnes innukus ja otsustavus, särasid. »Ta sündis ja kasvas ning on elanud kogu oma elu siin – maakonna teises otsas, Prantslase Käärust kolmekümne miili kaugusel. Ta kinnitas vandega, et pole Bookwrighti kunagi varem näinud, ja piisab ainsast pilgust veendumaks, et tal pole rängast tööst kunagi nii palju aega üle jäänud, et valetama õppida. Ma kahtlen, kas ta oli Bookwrighti nime varem kuulnudki.«

Me sõitsime peaaegu lõunani. Nüüd ei ümbritsenud meid enam viljakas tasandik, vaid küngasmaa – männitukad ja sõnajalapadrikud, kehv liivane pinnas, kus hädine mais ja puuvill nõlvade tillukestel põllulappidel hädavaevalt hingitsesid, täpselt nagu ini-

mesedki, keda nad toitsid ja katsid; teed polnud siin õigupoolest tanumagi nime väärt – kitsad ja käänulised, jõnklikud ja tolmused, nii et pool aega sõitsime teise käiguga. Siis silmasime kirjakasti ning sellele maalitud varesejalgu: G. A. FENTRY; ja veidi eemal kahetoalist lahtise vahekäiguga palktaret; ning isegi mina, kaheteistaastane jõmpsikas, taipasin, et naise käsi pole seda juba aastaid puutunud. Me läksime väravast sisse.

Siis kuulsime häält: »Pidage! Ärge kaugemale tulge!« Ja me polnud teda märganudki – vihaselt turris valgete vuntsidega vanameest, kes seisis lagunenud rõdu serval, paljajalu ning paigatud ja luitunud, peaaegu lõssikarva tunkedes, veel kiduram ja kõhnem kui ta poeg, haavlipüss põiki peos, raevust või vanadusnõtrusest üleni vabisedes.

»Mr. Fentry –« alustas onu Gavin.

»Te olete teda juba küllalt piinand ja vaevand!« karjus vanamees. See oli siiski raev; tundus, nagu haaraks häält veel ägedam, talitsematu vahkviha palang: »Tehke, et te siit kaote! Kasige mu maa pealt! Kohe!«

»Tule,« ütles onu Gavin vaikselt. Ent tema silmis säras endiselt üksnes tõsine ja innukas otsustavus. Me sõitsime nüüd aeglasemalt. Järgmise kirjakastini polnud miiligi, ja see maja oli koguni värvitud, lillepeenrad petuuniatega kummalgi pool treppi, ja ka põllumaa oli parem; ning seekord tõusis rõdul istuv mees püsti ja tuli meile väravale vastu.

»Terekest, mr. Stevens,« sõnas ta. »Nii et Jackson Fentry keeras teil protsessi kihva.«

»Tervist, mr. Pruitt,« ütles onu. »Paistab jah. Ajame pisut juttu.«

Ja Pruitt rääkiski, mis teadis, ehkki tol ajal onu Gavin unustas end vahel ning libises jälle Harvardi või koguni Heidelbergi kõnemaneeri. Aga oli, nagu taipaksid inimesed talle otsa vaatamisest, et ta ei küsitle neid paljast uudishimust või omakasupüüdlikel ajenditel.

»Üksnes memm teab selles asjas minust rohkem,« ütles Pruitt. »Lähme istume rõdule.«

Me läksime tema järel rõdule, kus üks puhta puuvillase kleidi ja laiaäärelise päevatanu ja puhta valge põllega vana naine istus madalas kiiktoolis, tüse ja valgepäine ning lüdis puukausis herneid. »See siin on advokaat Stevens,« ütles Pruitt. »Kapten Stevensi poeg, linnast. Tahab Jackson Fentry kohta midagit kuulda.«

Ja nii me istusime ja kuulasime, mida nemad, poeg ja ema, meile vaheldumisi jutustasid.

»See nende talu,« sõnas Pruitt. »Toda maanteepoolset osa te

ju nägite. Ja ega ülejäänu tuhkagi parem ole. Aga juba tema isa ja vanaisa harisid seda, said sealt endale ja oma perele peatoidust ja maksid maksud ära ega olnd kellegile võlga. Kudas nad sellega toime tulid, käib üle mu mõistuse, aga toime nad tulid. Ja Jackson aitas neid sest peale, kui ulatas adrakurgedest kinni hoidma. Ega ta suurt pikemaks kasvandki. Nad kõik jäid nisuksteks. Võib-olla sellest tööst. Ja ka Jackson haris seda maad lapsest peale umbes kahekümne viienda eluaastani, kui ta nägi välja juba nigu neljakümnene: rühmas päevast päeva, kellegilt midagit palumata, polnd abielus ega kedagit, vaid elas seal isaga kahekesi, isi pesid pesu ja keetsid toitu, sest mis naisevõtmisele saab mees mõelda, kui tal on isaga kahe peale üks paar kingi. Kui naisevõtmisel üldse mõtet oli, sest see talu oli juba tema ema ja vanaema enne neljakümnendat eluaastat maha murd. Kuni üks õhta –«

»Jutt või asi,« ütles mrs. Pruitt. »Kui mina sinu isaga abiellusin, polnd meil oma katustki pea kohal. Elasime rentnikena teise mehe maal, teise mehe majas –«

»Noh, olgu,« ütles Pruitt. »Kuni üks õhta tuli Jackson minu poole ütlema, et on saand Prantslase Käärus saeveskitöölise koha.«

»Prantslase Käärus?« küsis onu Gavin, ja nüüd helkis tema silmis juba midagi otsustavusest säravamat ja vilkamat. »Võinii,« ütles ta.

»Kindla päevapalgaga koha,« jätkas Pruitt. »Millega rikkaks ei lähe; võib teenida ainult mõned lisadollarid. Otsustand riskida aasta või kahega, et teenida mõned lisadollarid tolleks koeraeluks, mida oli eland juba ta vanaisa, kuni ükspäev adrakurgede vahel kooles, ja mida elab tänase päevani ta isa, kuni kukub kord maisivakku, ja siis jõuab järg tema kätte, ainult et temal pole poegagi, kes tuleks ja korjaks ta vao vahelt üles. Ta oli teind ühe nigeriga kauba, et too aitab taati põllutöödel, kuni ta isi ära on; ja ta palus, et ma käiks aeg-ajalt vaatamas, kas taadiga on kõik kombes.«

»Mida sa ka tegid,« sõnas mrs. Pruitt.

»Ma läksin küllalt ligidale,« ütles Pruitt. »Küllalt ligidale, et kuulda, kudas vanamees põllul nigerit igaveseks loodriks sõimas, ja vaadata, kudas niger kõigest väest talle järele rühkis; ja ma mõtlesin siis: õnn, et Jackson ei kaubelnd enda äraolekuks kahte nigerit, sest kui see vanamees – tal oli tookord ligi kuuskümmend turjal – oleks pidand kas või ainsama päeva, käed rüpes, midagit kõplamata või rohimata puu varjus toolil istuma, siis oleks ta enne päevaloojakut juba surnd olnd. Nojah, Jackson

läks siis Prantslase Kääru. Läks jala, sest neil oli ainult üks muul. Neil pole kunagi rohkem muulasid olndki. Aga käia tuli kõigest kolmkümmend miili. Ta jäi sinna ligi kaheks ja pooleks aastaks. Siis ühel päeval –«

»Esimese jõulu ajal käis ta kodus,« sekkus mrs. Pruitt.

»Õige neh,« ütles Pruitt. »Tuli kolmekümne miili tagant jala koju ja oli esimese jõulupüha siin, ning siis kõmpis need kolmkümmend miili saeveskisse tagasi.«

»Kelle saeveski see oli?« küsis onu Gavin.

»Quicki,« ütles Pruitt. »Vana Ben Quicki veski. Aga teisel talvel ei tulnd ta jõuludeks koju. Siis, kuski märtsi algul, umbes sel ajal, kui jõelamm Prantslase Käärus hakkab tahenema ja palgiveoga võib algust teha, nii et me mõtlesime, et ta jääb veel kolmandaks aastaks saeveskisse tööle, tuli ta päriselt tagasi. Seekord ei tulnd ta jala, vaid laenatud vankriga. Sest tal olid kits ja laps kaasas.«

»Üks hetk,« ütles onu Gavin.

»Ega me teagi, kudas ta koju sai,« sõnas mrs. Pruitt. »Sest ta oli juba üle nädala kodus olnd, enne kui me ka lapsest teada saime.«

»Üks hetk,« ütles onu Gavin.

Nad ootasid ja vaatasid talle otsa; Pruitt istus rõdu käsipuul ja mrs. Pruitti sõrmed lüdisid pikkadest rabedatest kauntest herneid, tema pilk aga jälgis onu Gavinit. Ja see polnud juubeldus, mis helkis nüüd onu Gavini silmis, täpselt samuti, nagu nad polnud ennist nõutud ega eriti mõtlikudki; nad olid nüüd lihtsalt säravamad, otsekui oleks miski nende taga jutu kulgu ennetades veel heledamalt, ent rahulikult ja ühtlaselt loitma löönud.

»Jah,« sõnas ta. »Jätkake, palun.«

»Ja kui ma sellest lõpuks kuulsin ja sinna läksin,« jätkas mrs. Pruitt, »oli laps vaevalt kahenädalane. Ning mis kombel ta teda hinges oli hoid, ja veel kitsepiimaga –«

»Ma ei tea, kas teie seda teate,« sekkus Pruitt, »aga kitsega pole nii kui lehmaga. Kitse peab iga kahe tunni tagant lüpsma. See tähendab, ka öösi.«

»Jah,« ütles mrs. Pruitt. »Tal polnd mähkmeidki, ainult paar lõhkilõigatud jahukotti, mida ämmaemand oli õpetand lapsele ümber keerama. Ma tegin siis mõned mähkmed ja viisin talle; ta oli leppind nigeriga kokku, et too aitab taati põllul edesi, ja ta isi õiendas majas – keetis ja pesi ja hoolitses lapse eest, käis ja lüpsis talle kitsepiima. Ja ma ütlesin küll, »Andke laps minu hoolde. Vähemalt nii kauaks, kui ta imikueast välja jõuab. Te

võite ka isi nii kaua meil elada, kui tahate,« tema aga vaatab mulle otsa – kidur ja kõhn, juba kurnatud mehike, kes pole kordagi elus laua äärde istund ja kõhtu korralikult täis söönd – ja ütleb, »Suur tänu, proua. Küll ma toime tulen.«‹

»Mis oli ka sulatõsi,« ütles Pruitt. »Ma ei tea, kui hea saeveskitööline ta oli, ja neil pole ju õiget talu, et öelda, mis tolku tast peremehena oleks, aga tolle poisiga sai ta hakkama.«

»Jah,« ütles mrs. Pruitt. »Ja mina veel käisin nigu uni peale. ›Me ei teandki, et te naise võtsite,‹ ütlen. ›Jah,‹ kostab tema. ›Me abiellusime läind aasta. Naine suri lapsesünnitusel.‹ – ›Kes ta sihuke oli?‹ küsin mina. ›Mõni Prantslase Kääru tüdruk?‹ – ›Ei,‹ ütleb tema. ›Hoopis teisest osariigi otsast.‹ – ›Mis ta nimi oli?‹ küsin mina. ›Miss Smith,‹ ütleb tema.«

»Ta polnd töörügamisest niigi palju mahti saand, et valetama õppida,« ütles Pruitt. »Aga poisiga sai ta hakkama. Kui saak oli sügisel koristatud, lasi ta nigeri lahti, ja järgmisel kevadel tegi ta kõik jälle taadiga isi nigu vanasti. Ta oli teind sihukse märsi, nigu indiaanlastel olevat, kus poissi hoida. Ma käisin seal paar korda, kui maa veel kahutas, ning vaatasin Jacksoni ja tema taadi kündmist ja võsaraiumist pealt, ja märss rippus aiaposti küljes ning poiss magas seal nii magusaste püsti sees, nigu põõnaks sulgvoodis. Tol kevadel õppis ta käima, ja ma seisin seal aia juures ja vaatasin, kudas see väike inimhakatis vao vahel ukerdas, püides kõigest väest Jacksonile järele jõuda, kuni Jackson pidas muula vao otsas kinni ning läks ja tõstis poisi kaksiratsa kukile ja siis kündis edesi. Suve lõpuks kõndis poiss juba päris korralikult. Jackson tegi talle kepist ja sindlitükist väikse kõpla, ja ta isi, Jackson, paistis küll põlvekõrgusest puuvillast välja, kui vagu rohis, aga poissi polnd nähagi; ükspäinis põõsaste liikumisest sai aru, et ta seal oli.«

»Jackson tegi talle ka riided,« sõnas mrs. Pruitt. »Kõik isi käsitsi õmmeldud. Mina õmblesin ka mõned hilbud ja viisin sinna. Aga rohkem ma seda ei teind. Ta võttis nad küll vasta ja tänas, aga näost oli näha, et ta on vist maamullale ka kade selle toidu eest, mida laps eluks vajas. Ja ma püüdsin Jacksonit keelitada, et ta viiks poisi kirikusse ristida. Aga tema ütleb, ›Tal on juba nimi – Jackson ja Longstreet* Fentry. Taat on mõlemaga ära eland.‹«

»Ta ei läind üldse kodunt kaugemale,« ütles Pruitt. »Sest kus sa Jacksonit nägid, seal oli ka poiss. Ja kui ta oli tolle poisi Prantslase Käärust varastand, siis hoolsamalt oleks teda raske olnd hoida. Jackson ei käind isegi Haven Hillis poes, vaid saatis vanamehe sisseostusid tegema, ja ainus kord aastas, kus ta poi-

sist tsutikeseks lahkus, oli see üks päev, kus ta käis Jeffersonis maksusid maksmas. Ja kui ma poissi esimest korda nägin, tuletas ta mulle setterikutsikat meele, aga siis üks päev ma kuulsin, et Jackson on läind jälle maksusid maksma, ja ma tõttasin nende poole ning poiss oli seal taga nurgas voodi all vait nigu sukk ja vahtis mulle üksisilmi otsa. Justament nigu alles eila püütud rebase- või hundikutsikas.«

Me vaatasime, kuidas ta võttis taskust plekktoosi ja raputas selle kaande nuusktubakat ning kallas siis tubaka väljavenitatud alumisse huulde, koputades viimased raasud kaanest hoolikalt välja.

»Hästi,« ütles onu Gavin. »Ja mis sai edasi?«

»Ongi kõik,« ütles Pruitt. »Järgmisel suvel oli ta poisiga kadund.«

»Kadunud?« küsis onu Gavin.

»Justament. Ühel homikul neid lihtsalt polnd enam. Täpselt millal nad kadusid, ma ei tea. Ja siis ühel päeval ei pidand ma enam vasta, vaid läksin sinna, ja maja oli tühi, ning ma läksin edesi põllule, kus vanamees kündis; ja ma mõtlesin algul, et ju vist adra käsipuu murdus ja ta on sidund mingi toika kurgede vahele, aga siis ta nägi mind ning haaras tolle toika ja see oli haavlipüss; ja küllap ta ütles teile samad sõnad, kui te seal täna homikul kinni pidasite. Järgmisel aastal oli niger jälle põllul abiks. Siis umbes viie aasta pärast tuli Jackson tagasi. Ma ei tea, millal. Ühel homikul oli ta lihtsalt jälle seal. Ja niger oli jälle kadund, ja nad töötasid isaga just nigu vanasti. Ning siis ühel päeval ei pidand ma enam vasta, vaid läksin nende poole ja jäin sinna tara kõrvale, kus Jackson parajaste kündis, ning mõne aja pärast tõi künnijärg ta tara ääre, aga ikke ei vaadand ta minu poole – kündis vaevalt kümne jala kauguselt mööda ega keerand üldse pead; ja kui ta järgmise vaoga tagasi tuli, küsisin mina, »Kas ta suri, Jackson?«, ja siis alles vaatas ta mulle otsa. »Too poiss, kas ta suri?« küsisin mina. Ja tema küsib, »Misuke poiss?««

Nad keelitasid meid lõunale jääma, aga onu Gavin ainult tänas. »Me võtsime eine kaasa,« ütles ta. »Ja Varneri poeni on kolmkümmend miili, ning sealt Jeffersoni kakskümmend kaks. Ja meie teed pole autodega veel päris kohanenud.«

Nii oli päike alles loojumas, kui jõudsime Prantslase Käärus Varneri poeni; ja jälle tõusis tühjalt rõdult üks mees ning tuli trepist alla autole vastu.

See oli Isham Quick, Thorpe'i laibale esimesena sattunud tunnistaja – pikk ja lõnkjas neljakümnendates aastates mees, kellel olid kuidagi unistav ilme ja lühinägelikud silmad; alles hiljem märkasid, et neis vilgub midagi kavalat, pisut pilklikkugi.

»Ma ootasin teid,« sõnas ta. »Nii et see protsess läks teil vett vedama.« Ta vaatas onu Gavinile silmi pilutades otsa. »See kuramuse Fentry.«

»Jah,« ütles onu Gavin. »Miks te mind ei hoiatanud?«

»Ma ei teand siis isi ka veel,« ütles Quick. »Alles kui kuulsin, et üks vandemees ei nõustund teda õigeks mõistma, taipasin need nimed ühendusse viia.«

»Nimed?« küsis onu Gavin. »Mis ni– Aga olgu. Jutustage ise.«

Nii me istusime seal tühja ja lukustatud poe rõdul, kui tirdid siristasid ja krabistasid puudel ning jaanimardikad lendlesid vilkudes tolmuse tee kohal, Quick aga lösutas onu Gavini kõrval pingil, röötsakil ja loge, just nagu laguneks ta end liigutades kohe koost, ning vestis laisal sardoonilisel häälel, otsekui oleks tal terve öö rääkimiseks aega ega tuleks ta ka vähemaga välja. Aga lugu ei olnudki pikk. Ja rääkida oli tegelikult veel vähem. Aga onu Gavin ütleb, et iga inimelu saab kokku võtta paari sõnaga; et keegi on seda juba viiega teinud: Ta sündis, kannatas ja suri.

»See oli taat, kes ta tööle võttis. Aga kui ma kuulsin, kust ta pärit on, teadsin kohe, et see on töömees, sest sealtkandi inimestel ei jää ränga töö kõrvalt muude asjade õppimiseks aegagi. Ja et ta on aus, teadsin ma samal põhjusel: sest nende kandis pole midagit nii himustamisväärset, et selle pärast varastama õppida. Aga tema armastusevõimet hindasin ma nähtavaste alla. Küllap mõtlesin, et sealtkandist tulles pole tal seda ollagi, ja ikke samal põhjusel: et paljas teadminegi, mis armastus on, suri temas juba mitu sugupõlve tagasi – siis, kui esimene küngasmaa asunik pidi tegema lõpliku valiku armastuse ja hingespüsimise vahel.

Niisiis võtsime ta tööle. Ja ta tegi sama tööd ning sai sama palka, mis nigerid. Aga sügise lõpul, kui lamm läks juba liiga lirtsuks ja me otsustasime veski talveks seisma jätta, kuulsin ma, et ta oli teind taadiga kauba jääda kevadeni veski valvuriks ja järelevaatajaks; ainult jõulude ajal tahtis ta kolmeks päevaks koju minna. Nii ka sündis, ning kui veski järgmine aasta käima läks, oli tal selle töö nõnna selge, ja ta tegi seda naa usinaste, et keskelaveks juhtis ta kõike juba isi, ja suve lõpu poole ei näidand taat sinna nägugi ning ka mina käisin võib-olla ainult korra nädalas, kui tuju tuli. Ja sügisel rääkis taat koguni sinna osmiku ehitamisest, et ta ei pruugiks nigu eelmine aasta palja põhukoti ja vana katkise keedupliidiga katlaruumis elada. Ja ta

jäi ka teiseks talveks. Ning kui ta ka seekord jõulude aegu kodus käis, siis ei tea me tema minemisest ega tulemisest midagit, sest ka mina polnd sügisest saadik nina veskisse pist.

Siis üks veebruariõhta – ilm oli pehmeks läind ja mina ei leind nigu asu – tegin ma tiiru sinna ära. Ja esimene, keda ma kohtasin, ehkki polnd teda varem kunagi näind, oli too naine – sihuke nooruke, ja võib-olla normaalse tervise juures koguni kenake, aga võta sa kinni. Sest praegast polnd ta lihtsalt kõhn, vaid luu ja nahk. Ning mitte ainult nälgind väljanägemisega, vaid lausa haige, ehkki käis omal jalal; ja mitte ainult sellepärast, et lapse tulekuni polnd enam kuudki aega. »Kes see sihuke on?« küsin mina, ja Jackson vaatab mulle otsa ja ütleb, »Minu naine.« – »Mis ajast?« küsin mina. »Sügisel polnd sul naist ega kedagit. Ja tema saab veel see kuu lapse.« Ja Jackson küsib siis, »Kas te ajate meid minema?« ja mina ütlen, »Mistarvis peaksin ma teid minema ajama?« Ja seda, mis ma nüüd räägin, sain ma alles kolm aastat hiljem teada, kui need kaks venda oma kohtukorraldusega siia ilmusid; Jackson isi ei rääkind ei mulle ega kellegile teisele kedagit.«

»Hästi,« ütles onu Gavin. »Jutustage edasi.«

»Ma ei tea, kust Jackson ta leidis. Ei tea, kas kohtas teda kuskil, või marssis tüdruk ühel heal päeval või öösel veskisse, ja Jackson vaatas üles ning nägi teda. Aga juhtus nii, kudas ütlemine käib: et keski ei tea, kus või kunas armastus või välk teda tabab, aga igastahes pole kaht korda selleks vaja, sest ühest aitab küll. Ja ma ei usu, et tüdruk otsis oma plehkupand meest – küllap too võttis jalad selga, nii kui lapsest kuulis –, ega usu ka, et tal oli hirm või häbi koju minna, kuigi ta vennad ja isa olid algusest peale selle abielu vasta. Küllap see oli lihtsalt toosama tõmmuvereline ja mitte eriti arukas, aga kuradima hoolimatu perekondlik uhkus, millega ta vennadki siin tookord hiljem umbes tund aega laiutasid.

Igastahes oli ta siin, ja küllap teadis, et ta tund on ligi, ja Jackson võib-olla ütles, »Laseme end laulatada,« aga tema vastas, »Ma ei saa sinuga abielluda. Mul on juba mees.« Ja siis jõudis ta tunnike kätte ning ta oli seal põhukotil sirakil, ja Jackson võib-olla toitis teda lusikaga nigu last. Ja küllap ta teadis, et enam ei tõuse, Jackson aga tõi ämmaemanda, ja laps tuli ilmale, ning küllap teadsid tüdruk ja ämmaemand selleks ajaks mõlemad, et sinna kotile ta jääbki, ning võib-olla suutsid Jacksonitki lõpuks veenda, aga võib-olla mõtles tüdruk, et sellel pole niguniî tähtsust, ning ütles jah, ja Jackson võttis muula, kelle taat oli tema jaoks veskisse jätt, ning sõitis seitse miili jutlustaja

Whitfieldi juure ja jõudis tollega koidikuks tagasi, ning Whitfield laulatas nad ja tüdruk suri, ning Jackson ja Whitfield matsid ta maha. Ning samal õhtal tuli ta taadile oma lahkumisest teatama ja tõi ka muula ära, ning kui ma paari päeva pärast veskist läbi astusin, oli ta juba läind. Seal olid ainult too põhukott ja pliit, ning kausid ja pann, mis memm talle oli and – kõik puhtad ja pestud ja riiulil reas. Ja siis kolmandal suvel pärast tema lahkumist tulid need kaks venda, need Thorpe'id –«

»Thorpe'id,« kordas onu Gavin tasakesi. Õhtu pimenes kiiresti, nagu meie pool ikka, ja ma ei seletanud enam tema nägu. »Jätkake,« sõnas ta.

»Musta verd nigu tüdrukki – noorem vend oli kangeste tema nägu –, kohtutäitur või šerifiabi või kes ta oligi nendega vedruvankris kaasas, ja allkirjad ja pitsatid ja templid kõik paberil olemas. »Teil pole selleks õigust,« ütlen mina. »Tüdruk tuli siia omal tahtel, puupaljas ja haige, ning Fentry võttis ta enda juure ja toitis ja põetas teda ning tõi sünnituseks ämmaemanda ja matuseks jutlustaja; ja enne tüdruku surma pandi nad veel paari. Jutlustaja ja ämmaemand võivad seda kinnitada.« Aga vanem vend ütleb: »Nad ei saand abielluda. Meie õde oli juba abielus. Tema mehega on meil asjad joones.« Ja mina ütlen: »Olgu pealegi. Ta võttis vaeslapse enda hoolde, ja on teda juba üle kahe aasta toit ja katt ja kasvatand.« Ja selle peale tõmbab vanem vend rahakoti pooleneste välja ning surkab jälle taskusse tagasi. »Küll me selle eest hoolitseme – kui oleme poisi üle vaadand,« ütleb ta. »Ta on meie liha ja verd. Me tahame ta koju viia, ja seda me ka teeme.« Ja see polnd esimene kord, kus ma mõtlesin, et siin ilmas pole asjad enamaste üldse õigeste seatud, ja ma ütlesin: »Sinna on kolmkümmend miili. Kindlaste tahate ööseks siia jääda ja hobustel puhata lasta.« Aga vanem vend taksееrib mind ja ütleb: »Nad ei ole väsind. Me sõidame edesi.« – »Sel juhul tulen ma kaasa,« ütlen mina. »Olge lahked,« ütleb tema.

Me jäime alles keskööl laagrisse. Ja ma mõtlesin, et nüid tuleb paras võimalus, kuigi mul polnd hobust ega kedagit. Aga kui me lahti rakendasime ja paljale maale magama heitsime, jäi vanem vend üles. »Ma ei taha veel magada,« ütleb ta. »Istun natikse.« Nii polnd passimisest tolku ja ma jäin magama, ning siis oli päike juba taevas ja oli liiga hilja. Ja kuskil keskhommikul silmasime toda ilmatuma nimega kirjakasti, aga maja oli tühi, kuskil polnd kellegist kippu ega kõppu, kuni siis kuulsime kirve toksimist ning läksime ümber nurga, ja Fentry vaatas puudelõhkumiselt üles; ning ma usun, et ta oli seda juba kolmas

aasta iga päikesetõusuga oodand. Sest ta ei jäänd seisma, vaid hõikas poisile, »Jookse. Jookse. Jookse põllule vanaisa juure. Kähku,« ja tuli, kirves löögivalmis üles tõstetud, juba otseteed vanema venna poole, aga ma sain kirve varrest kinni haarata ja vanem vend haaras Jacksonist endast, ning me tõstsime ta maast lahti ja hoidsime õhus, tema aga rabeles vasta. »Jäta, Jackson! Jäta!« ütlesin mina. »Neil on kohtukorraldus!«

Siis ma tundsin, et keski togib ja küünistab mu jalgu; see oli too tilluke jõmpsikas, kes keerles vaikselt minu ja vanema Thorpe'i ümber ja tagus meid äsja lõhutud puutükiga nii kõrgelt kui ulatas. »Võta ta kinni ja vii vankrisse,« hüüdis vanem vend nooremale, ja too tegi seda, kuigi poisiga oli peagu sama palju jändamist kui Fentryga. Ta rabeles ja peksis veel süleski vasta, isi endiselt vait kui sukk: ning Fentry märatses ja lõhkus kahe eest, kuni noorem vend poisiga kadus. Siis vajus ta kokku, otsegu oleks kõik ta kondid vedelaks muutund. Mina ja vanem vend tõstsime ta just nigu koti paku kõrvale maha, ja ta lamas seal, selg vasta raiutud puid, suunurgad kergelt vahus, ja hingeldas. »Neil on kohtukorraldus, Jackson,« ütlesin mina. »Tema mees on veel elus.«

»Tean,« kostab tema vaevukuuldava sosinaga. »Ma olen seda kõikse aeg oodand. Ju vist sellepärast see naa ootamata tuligi. Ma sain juba üle.«

»Mul on kahju,« ütleb vanem vend. »Me kuulsime sellest alles läind nädalal. Aga poiss on meie lihast ja verest, ja me tahame ta koju viia. Teie olete temaga hästi ümber käind. Olge tänatud. Tema ema nimel. Võtke,« ütleb ta ja kougib taskust rahakoti ning pistab Fentryle pihku. Siis pöördub ja hakkab astuma. Ja mõne aja pärast kuulsin ma, kudas vanker ringi keeras ja allamäge minema vuras. Siis kadus selle hääl. Ma ei tea, kas Fentry seda üldse kuulis.

»Nii on seadus, Jackson,« ütlen ma siis. »Aga igal seadusel on oma konksud. Lähme linna ja räägime kapten Stevensiga. Ma tulen sinuga kaasa.«

Siis ajas Fentry end aeglaselt ja kangelt püsti ja istus pakule. Hingeldamine oli vähemaks jäänd ja ta nägi nüüd parem välja, ainult silmad olid kudagi juhmid või pimedad. Siis tõstis ta rahakotiga käe ning hakkas kotiga nigu taskurätikuga nägu pühkima; ma ei usu, et ta kotti seni märgandki oli, sest ta langetas käe ja vahtis seda oma viis sekundit, ning siis viskas selle – mitte ei virutand; lihtsalt viskas, nigu viskaksid peotäie mulda, mille headust justsama uurisid – paku taha, ja tõusis püsti ning hakkas aeglaselt ja otse üle hoovi metsa poole minema, isi peagu niisama pisike nigu too jõnglane. »Jackson,« hõikasin ma teda. Aga ta kadus tagasi vaatamata puude vahele.

Ja mina jäin seks ööks Rufus Pruitti poole ning laenasin talt järgmisel homikul muula; ütlesin, et olen naasama ringi vaatamas, sest mul polnd tahtmist sellest kellegiga rääkida. Ja kui ma muula Fentry väravaposti külge sidusin ning maja poole minema hakkasin, ei pand ma vana Fentryt rõdul kohe tähele.

Kui ma teda lõpuks märkasin, liikus ta naa kiireste, et ma ei saand veel arugi, mis riistapuu tal käes on, kui see juba paugatas ja ma kuulsin pea kohal lehtedes haavlite rabinat, ning Rufus Pruitti muul märatses ja rebis ohelikku, nigu tahaks end sinna kuradi posti külge üles puua.

Ja üks päev umbes kuus kuud pärast seda, kui Bucksnort oma joomingute ja kakluste ja kahtlaste loomakauplemistega meie kanti ilmus, istus ta siin rõdul, jälle vintis ja praaliv, ning trobikond noori tolguseid – keda ta igaüht kord ausalt, kord alatult, kudas kunagi, poolsurnuks oli klobind – lagistasid igal hingetõmbekohal naerda. Ja ma vaatasin juhtumisi üles, ning seal, keset teed, istus Fentry oma muula seljas.

Lihtsalt istus, nende kolmekümne miili tolm muula higisse pahtumas, ja vaatas Thorpe'i. Ma ei tea, kaua ta seal nõnna Thorpe'i vaadates sõnatult oli istund; aga siis pööras ta muulal otsad ringi ning sõitis sama teed küngasmaale tagasi, kust ta poleks pidand kunagi kaugemale tulemagi. Aga võib-olla on tol ütlemisel õigus, et armastuse ja välgu eest pole kuskil pääsu. Ja ma ei aimand tookord midagit; ei olnd neid nimesid veel ühendusse viind. Ma teadsin küll, et Thorpe tuleb kudagi tuttav ette, aga too lugu juhtus kahekümne aasta eest ja oli mul juba unund, kuni ma kuulsin, et protsess läks luhta. Mudugi ei võind ta Bookwrighti vabaks mõista... On juba pime. Lähme õhtast sööma.«

Aga nüüd jäi linna ainult kakskümmend kaks miili, ja see oli kruusatatud tee; poolteise tunni pärast võisime juba kodus olla, sest kohati sõitsime kolmekümne ja kolmekümne viie miilise kiirusega. Ja onu Gavin ütles, et kunagi on ka Mississippi osariigis kõik peateed asfalteeritud nagu Memphise tänavad ja igal perekonnal Ameerikas oma auto. Aga me sõitsime tookordki kiiresti.

»Muidugi ei võinud,« ütles onu Gavin. »Üks maailma viletsatest ja võitmatutest, kelle osaks on kannatada ja vastu pidada, kannatada ja vastu pidada – nii jälle homme, homme, homme taas. Muidugi ei võinud ta Bookwrighti vabaks mõista.«

»Mina küll oleksin mõistnud,« ütlesin mina. »Mina oleksin ta kohe vabastanud. Sest Buck Thorpe oli paha mees. Ta –«

»Ei, sa ei oleks,« ütles onu Gavin, ja tema käsi pigistas mu põlve, kuigi auto sõitis praegu kiiresti, tulede kollane vihk kollase maanteega paralleelne; putukate laine sööstis alla valgusse ja voogas siis jälle eemale. »Asi polnud Buck Thorpe'is, täiskasvanud mehes. Fentry oleks ta Bookwrighti asemel niisama kõhklematult maha lasknud. Aga kuskil selles allakäinud ja loomastunud kehas, mille Bookwright surmas, elas siiski kui mitte tolle poisikese – Jackson ja Longstreet Fentry vaim, siis vähemalt mälestus, ehkki mees, kelleks poisike oli kasvanud, seda enam ei tajunud, nii et üksnes Fentry teadis seda. Ja sina poleks teda ka vabaks mõistnud. Ära seda iial unusta. Iial.«

SINDLID ISSANDALE

Taat tõusis tubli tunni enne koitu ja võttis muula ja sõitis Killegrew' poole sindlilöömistalba ja vasarat laenama. Ta oleks pidand neljakümne minutiga tagasi jõudma. Aga päike oli juba tõust ning minul lehm lüpstud ja söödetud ning homikueinegi pooleniste söödud, kui ta lõpuks tagasi sai, muul üleni vahus ja vaata et viskab vedru välja.

»Rebasejahil,« ütleb ta. »Rebasejahil. Seitsmekümneaastane vanamees, isi juba pooleteist jalaga hauas, aga kükitab öö läbi kuski künkal ja räägib, et kuulab ajamist pealt. Ta kuuleks seda võib-olla ainult siis, kui nad tuleks sinna puunoti juure, kus ta istub, ja klähviks talle kuuldetorusse. Anna mulle süia,« ütleb ta memmele. »Whitfield seisab juba seal sindlipalgi juures, jalad harkis ja uur peus.«

Ja nii see oligi. Me sõitsime kirikust natikse edesi, ning seal seisid Solon Quicki koolibuss ja ka reverend Whitfieldi vana mära. Me sidusime muula puu külge ja riputasime toidumannergu oksale, ning läksime siis – taat Killegrew' talva ja vasara ja kiiludega, mina meie kirvega – sindlipalgi juure, kus Solon ja Homer Bookwright istusid kahel püstiaetud palgijupil, omad talvad ja vasarad ja kirved ja kiilud kõrval, Whitfield aga seisis oma tärgeldatud särgi ja musta kaabu ja pükste ja kaelasidemega justament nigu taat oli ütelnd, uur peus. See oli kullast ja tundus homikuse päikse käes niisama suur nigu küps kõrvits.

»Te jäite hiljaks,« ütles ta.

Taat rääkis siis jälle, kudas Killegrew-vana oli öö läbi väljas rebasejahil, ja et peale mrs. Killegrew' ja koka polnd neil kedagit kodu, kelle käest talba küsida. Ja et kokk mudugi ei hakand Killegrew' riistasid kellegile laenama, aga mrs. Killegrew oli veel kõvema kuulmisega kui Killegrew isi. Kui keski oleks sinna sisse joost ja talle ütelnd, et maja põleb, oleks tema end lihtsalt kiiktoolis edesi kõigutand ja kost, »Mina arvan ka,« kui ta poleks just kokale hõigand, et lasku koerad lahti, ennegu keski oleks jõund suudki avada.

»Sa oleksid võinud talva juba eile laenata,« ütles Whitfield. »Sa teadsid tervelt kuu aega ette, et lubasid selle ainsama päeva kogu suvest jumalakoja katuse heaks.«

»Me ei jäänd ju kahte tundigi hiljaks,« kostis taat. »Küllap Issand annab selle andeks. Teda ju aeg nigunii ei huvita, vaid ükspäinis lunastus.«

Whitfield ei last tal lõpetadagi. Minu arust muutus ta koguni pikemaks, kui seal nigu kõuepilv taadi peale müristas: »Teda ei huvita ei üks ega teine! Ja miks nad peaksidki Teda huvitama, kui on mõlemad Tema päralt? Ja miks Ta peaks hoolima mingitest sõgedatest armetutest inimhingedest, kes ei saa Tema koja katusesindlite uuendamisekski õigel ajal tööriistu laenatud, seda ei tea ma ka. Võib-olla ainult sellepärast, et Tema nad lõi. Võib-olla Ta lihtsalt ütles Iseendale: »Nad on Minu loodud. Ma ei tea küll, miks Ma nad lõin. Aga kui Ma seda tegin, siis, Jumala eest, Ma käärin käised üles ja tirin nad kas või vägisi igavesse õndsusse!«

Aga see oli niisama öeldud, ja ma arvan, et ta teadis seda isi ka, justament nigu sedagi, et nii kaua kui tema seal on, ei hakka töö üldse pihta. Ja sellepärast pani ta uuri tagasi tasku ning käsutas Soloni ja Homeri püsti, ja meie kõik peale tema võtsime mütsid peast, tema aga seisis seal, näuga päikse poole ja silmad kinni ja kulmud nigu pikk raudhall tõuk, kes peesitab kalju veerel. »Issand,« ütles ta, »las need saavad sirged sindlid, mida on hea ühtlane laduda, ja olgu nende lõhkumine kerge, sest need sindlid on Sinule,« ja avas silmad ning vaatas meile – kõikse enam taadile – veel kord otsa, ja läks ja sidus oma mära lahti ning ronis talle selga, aeglaselt ja kangelt nigu vanad inimsed ikke, ja ratsutas minema.

Taat pani sindlitalva ja vasara käest ning ladus kõik kolm kiilu korralikult ritta maha ja võttis siis kirve.

»Noh, mehed,« ütles ta, »hakkame pihta. Niigi juba hiljaks jäänd.«

»Meie Homeriga pole kuskile hiljaks jäänd,« ütles Solon. »Meie tulime õigel ajal.« Nad ei istund enam palgijuppidel, vaid kükitasid maas. Siis ma märkasin, et Homer voolib keppi. Varem ta seda nigu ei teind. »Minu arust oleme siin juba nati üle kahe tunni,« ütles Solon. »Umbkaudu.«

Taat oli endiselt poolküürakil, kirves käes. »Pigem küll tund kui kaks,« ütles ta. »Aga ütleme, et kaks, kui soovite. Mis siis?«

»Või meie soovime,« lausus Homer.

»Hea küll,« ütles taat. »Olgu kaks. Ja mis siis?«

»Mis teeb kolm inimtööühikut tunnis korrutada kahega,« ütles Solon. »Ehk ühtekokku kuus tööühikut.« Kui WPA* otsaga Yoknapatawphasse jõudis ning hakkas tööd ja lobi ja madratseid jagama, läks ka Solon Jeffersoni jaole. Sõitis oma koolibussiga iga homiku kakskümmend kaks miili linna ja tuli õhta tagasi. Ja nii peagu nädal aega, ennegu kuulis, et ei peaks abi saamiseks mitte ainult farmi kellegi teise nimele kirjutama, vaid et ta ei tohi ka seda koolibussi, mille ta isi ehitand, juhtida ega pidada. Nii et kui ta too õhta tagasi jõudis, siis rohkem ta sinna ei läind, ja sellest peale ei tohtind teised WPA-d Soloni kuuldes nimetada, kui nad ei taht temaga tülli minna. Aga aeg-ajalt kippus ta jälle midagit tööühikutesse ümber arvama nigu praegast. »Kuus tööühikut võlga.«

»Millest neli teie Homeriga oleksite võind juba tasa teha, selle asemel et siin istuda ja minu järele oodata,« ütles taat.

»Seda plaani meil küll polnd,« ütles Solon. »Me lubasime Whitfieldile kaks jagu kaksteist korda kolmest tööühikust, mis olid määratud kirikule uute katusesindlite lõhkumiseks. Meie oleme siin juba päiksetõusust saadik ja ootame, millal kolmas jagu end näule annab, et saaks alustada. Paistab, et sa ei ole üldse kursis moodsate töömeetuditega, mis viimastel aastatel kogu maad haaravad ja innustavad.«

»Mis moodsate meetuditega?« küsis taat. »Töö kohta tean ma ainult üht meetudit: et kui see on tehtud, siis tehtud, ja kui tegemata, siis tegemata.«

Homer lõikas kepi küljest jälle pika sirge liistaka. Tema puss oli terav nigu habemenuga.

Solon võttis taskust tubakatoosi ja täitis selle kaane nuusktubakaga ning kallas endale alumisse huulde ja pakkus toosi Homerile, aga Homer raputas pead, ja Solon pani teosile kaane peale ning pistis selle tagasi tasku.

»Või sedasi,« ütles taat. »Sellepärast, et mina pidin üht seitsmekümneaastast vanameest, kellel oli sama vähe asja öösi metsas kükitada kui kuski maanteeäärses kõrtsis öö läbi pummeldada, kaks tundi rebasejahilt koju ootama – sellepärast peame meie kõik kolm homme siia tagasi tulema ja need tunnid tasa tegema, mis teie Homeriga –«

»Mina küll ei kavatse tulla,« ütles Solon. »Mis Homer teeb, on tema asi. Mina lubasin Whitfieldile ühe päeva ja olin juba päiksetõusuga siin hakkamas. Kui päike loojub, loen mina oma päeva lõpetatuks.«

»Või nii,« ütles taat. »Saan aru. Tähendab, ainult mina pean tagasi tulema – mina üksi – ja vehkima siin keskhomikuni, et teha tasa neid kaht tundi, mis teie Homeriga looderdasite. Mina pean kulutama kaks tundi homsest, et teha tasa neid kaht tänast tundi, kus teie Homeriga lillegi ei liigutand.«

»Sul läheb siin kauem kui keskhomikuni,« ütles Solon. »Terve

homik läheb vett vedama. Me oleme kuus ühikut võlga. Kuus inimtöötundi. Võib-olla sa saad sellega hakkama, et töötad sama kiireste kui mina ja Homer kokku ja lõpetad nelja tunniga, aga ma kahtlen, et sa suudad töötada kolme eest kokku ja saada kahe tunniga valmis.«

Taat oli end nüüd sirgu ajand. Ta hingas raskelt, nii et me kõik kuulsime. »Või nii,« ütles ta. »Või nii.« Ta võttis hoogu ja lõi kirve ühte valmissaetud palgijuppi ning vinnas selle otsapidi püsti, et lõhkuma hakata. »Nii et mind trahvitakse poole päevaga mu oma ajast, mu oma tööst, mis ootab just praegast kodus tegemist. Mina pean rügama veel kuus tundi kahe tunni eest, mis teie kaks puhtalt lulli lõite. Ja kõik sellepärast, et ma olen tavaline palehigis orjav farmer, kes vaevalt ots otsaga kokku tuleb, aga mitte mõni Quicki- või Bookwrighti-nimeline miljonär, kellel on oma sindlitalb, kurat.«

Siis asusid nad tööle: lõhkusid palgijupid paraja laiusega pakkudeks ja pakud seejärel sindliteks, mida Tull ja Snopes ja teised, kes olid luband homme tulla, pidid hakkama pärast vanade sindlite maharookimist kiriku katusele taguma. Nad istusid peagu ringis maas, jalad harkis, lõhutud pakk jalge vahel püsti; Solon ja Homer töötasid kergelt ja kärmelt ja korrapäraselt nigu kaks tokk-tokk käivat kella, aga taat lõi iga kord nisukse valuga, nigu tapaks mokassiinmadu. Oleks poolgi löögijõust kiiruseks muutund, siis oleks ta löönd sama palju sindleid kui Solon ja Homer kahe peale kokku, tema aga võttis hoogu ja hoidis siis vasarat mõnikord vaata et minut aega pea kohal, ennegu alla talva põhjale lajatas, nii et sindel lendas küll ainsama löögiga lahti, aga talb* vajus varresilmani maasse, ja taat istus ning tiris seda nüüd tükk aega kangekaelselt ja vihaselt, just nigu sooviks, et see jääks kuskile juure või kivi külge kinni ega tulekski enam lahti.

»Hei, rahulikumalt!« ütles Solon. »Kui sa niimoodu rahmeldad, siis ei jää sul homme nende kuue lisatunni ajal muud üle kui puhata.«

Taat ei vaadand tema poolegi. »Kobi eemale,« ütles ta. Mida Solon ka tegi. Ja poleks ta veeämbrit kaugemale nihutand, oleks taat selle koos pakuga pilbasteks lõhkund; ning seekord pani sindel nisukse vihinaga nigu vikatitera ainult natikse Soloni säärest mööda.

»Tead, mis sa peaks tegema?« ütles Solon. »Peaksid palkama kellegi, kes need lisaühikud sinu asemel ära teeb.«

»Ei tea mille eest?« kostis taat. »Ja mina pole õppind WPA-s tööga kauplema. Kobi eemale.«

Aga seekord oli Solon juba isi kaugemale nihkund. Taat oleks pidand kas asendit muutma või sindli kõveraks lööma. Nii ei taband sindel ka seekord Solonit, ja taat istus ning mässas tükk aega vihaselt ja kangekaelselt talvaga, et seda maast välja saada.

»Vahest on peale raha veel midagit, millega sa võiks kaupa teha,« ütles Solon. »Näituseks selle koeraga.«

Nüüd järsku jäi taat hiirvait. Ma ei märgand seda kohe, aga igastahes hulk aega enne Solonit. Taat istus seal, vasar pea kohale tõstetud ja talb pakul lööki ootamas, ning vaatas Solonile otsa. »Koeraga?« küsis ta.

See oli sihuke segavereline peni, kelles oli natike linnukoera ja natike lambakoera ja suurem jagu vist kõikidest sortidest kokku, aga metsas liikus ta hääletult nigu vaim, ja kui leidis maast orava jäljed, siis haugatas korraks, ning seda ka ainult siis, kui teadis, et sa teda parajaste ei näe, ja siis läks kikivarvul just nigu inime, kuni jõudis puu alla, kus orav oli, ning nüüd alles haugatas uueste ja jälle ainult siis, kui teadis, et oled ta silmist kaotand. Ta oli taadil Vernon Tulliga kahasse. Will Varner kinkis kutsika Tullile, ja taat kasvatas ta poole peremeheõiguse eest üles; mina aitasin taadil teda välja õpetada, ja kuni ta veel väike oli, magas ta minu juures voodis, aga lõpuks ajas memm ta toast välja. Ja kõik need viimased kuus kuud käis Solon peale, et taat ta ära müiks. Ta oli Tulliga tema poole asjas juba kahele dollarile kokku leppind, aga meie poole osas oli tal taadiga alles kuuedollariline vahe, sest taat ütles, et koer on vähemalt kümme dollarit väärt ja et kui Tull ei suvatse sellest oma täit osa nõuda, siis kasseerib tema isi selle Tulli eest sisse.

»Või sedasi on lood,« ütles taat. »Need polndki siis inimtööühikud, vaid koeraühikud.«

»Ma andsin sulle ainult nõu,« ütles Solon. »Väike sõbralik soovitus, et need pirmakad sindlid ei lööks su eraettevõtmisi homme homikul kuueks tunniks segamini. Sina müid mulle oma poole tollest suurest riugastega krantsist, ja mina lõpetan sinu eest sindlitoksimise.«

»Endast mõista on need kuus lisa-koeradollarit hinnas sees,« ütles taat.

»Ei-ei,« ütles Solon. »Mina maksan sulle kaks dollarit poole koera eest, täpselt samuti nigu me Tulliga tema poole peale kokku leppisime. Sa tood koera homme homikuks siia ja võid siis minna tagasi koju või kus need kibekiired eraasjad sind ootavadki ega pruugi neist sindlitest enam mõelda.«

Umbes kümme sekundit istus taat seal, vasar pea kohal, ja

vaatas Solonit. Siis umbes kolm sekundit ei vaadand ta Solonit ega kedagit. Siis vaatas ta jälle Solonile otsa: just nigu oleks ta umbes kahe ja üheksa kümnendiku sekundi järel märgand, et ei pea Solonit silmas, ja oleks kohe-kähku rutand seda viga parandama. »Haa,« ütles ta. Siis hakkas ta naerma. Seda ei saand teisiti nimetada, sest ta suu oli lahti ja hääl oli sedamoodu. Aga ta naeris ainult hammastega; sügavamale või üles silmadeni see naer ei jõund. Ja seekord ei öelnd ta ka »Kobi eest,« vaid nihutas ainult kähku tagumikku ja lajatas vasaraga, nii et talb vajus läbi paku maasse, sindel aga lendas viuhti vasta Soloni säärt.

Siis läks töö jälle edesi. Seniajani võisin ma ka seljaga nende poole seistes taadi lööke Soloni ja Homeri omadest eraldada, mitte küll sellest, et taadi löögid oleksid olnd valjemad või korrapärasemad, sest ka Solon ja Homer töötasid korrapäraselt ja ega sindlitalb maasse tungides erilist häält teind, vaid sellest, et nad olid hulga harvemad; Soloni ja Homeri vasarad tegid viis-kuus korda viksilt ja viisakalt »toksti«, ennegu kostis taadi talva »tsahh!« ja sa teadsid, et jälle üks sindel keerutab kuski õhus. Aga siitpeale olid taadi löögid niisama kerged ja viksid ja viisakad nigu Solonil või Homeril, ja võib-olla koguni natike kärmemad, nii et mina ei jõund enam sindlite ladumisega hästi järelegi; kuni varsti paistis, et Tullile ja teistele homsetele töömeestele saab sindleid küll ja küll. Aga siis oli juba keskpäev ja me kuulsime Armstidi talust kella, ning Solon pani talva ja vasara käest ja vaatas oma uuri. Ja me ei olnd kuigi kaugel, aga kui ma taadile järele jõudsin, oli ta muula juba puu küljest lahti sidund ning talle selga ronind. Ja võib-olla Solon ja Homer mõtlesid, et olid taadi sisse vedand, ja võib-olla mõtlesin ka mina algul nõnna; aga oleksid nad siis tema nägu näind! Taat võttis meie toidumannergu oksalt ja ulatas minule.

»Mine ja hakka sööma,« ütles ta. »Minu järele ei maksa sul oodata. Teda ja tema tööühikuid. Ja kui ta peaks küsima, kuhu ma läksin, siis ütle, et unustasin midagit maha ja pidin koju tagasi minema. Ütle, et unustasin supilusikad maha ja läksin neid kodunt tooma. Või ei, seda ära ütle. Sest kui ta kuuleb, et ma läksin midagit tarvilist tooma, olgu või söömariistu, siis ei usu ta ilmaski, et ma koju läksin, sest mul pole seal midagit, mida ma isi ka laenata tahaks.« Ta keeras muulal otsad ringi ja surus kannad külgedesse, aga siis pidas uueste kinni. »Ja kui ma tagasi tulen, siis mis ma ka ei ütleks, ära tee sellest välja. Mis ka ei juhtuks, sina ole kuss vait. Pea oma suu kinni, kuuled?«

Siis ratsutas ta minema, ja mina läksin tagasi Soloni ja Homeri

juure, kes istusid Soloni koolibussi astmelaual ja sõid. Ja kindla peale ütles Solon just seda, mida taat oli arvand:

»Ma imetlen tema optimismi, aga ta petab end. Kui see on midagit vajalikku, milleks ta oma sündimisel saadud käsi ja jalgu tarvitada ei või, siis kodunt ta seda ei leia.«

Me olime just uueste tööle asund, kui taat jõudis tagasi ja ronis muula seljast maha ja sidus ta jälle puu külge ning tuli ja võttis kirve ja koksas selle järgmisse palgijuppi.

»Olgu nii, mehed,« ütles ta, »ma mõtlesin asja üle järele. Ma ei pea seda praegastki ausaks, aga ma ei ole veel selle vasta rohtu leind. Igastahes peab keski need kaks tänahomikust tühja tundi tasa tegema, ja et teid on kaks ühe vasta, siis paistab, et nad jäävad minu kraesse. Aga mul on endalgi homseks tööd küllalt. Mais ootab just praegast kodus ja karjub mu järele. Aga võib-olla on ka see vale. Võib-olla on asi lihtsalt selles, et ma võin end küll omavahel ületrumbatuks tunnistada, aga ma oleksin viimane peni, kui istuksin siin homme homikul üksi ja tunnistaksin seda kogu ilmarahvale. Seda ma ei tee. Nii et saagu su tahtmine, Solon. Ma müün selle koera sulle maha.«

Solon takseeris taati. »Ma ei tea, kas ma tahangi enam kaupa teha,« lausus ta.

»Või sedasi,« ütles taat. Kirves oli ikke veel pakus. Taat hakkas selle vart üles ja alla kangutama, et tera välja kiskuda.

»Pea,« ütles Solon. »Pane see kurjavaimu kirves kõrvale.« Aga taat oli kirve juba pea kohale tõst ning vaatas Solonile ootavalt otsa. »Tähendab, sa müüd mulle pool koera poole päeva töö eest,« ütles Solon. »Oma koerapoole selle poole päeva sindlitoksimise eest, mis sa võlga oled.«

»Pluss kaks dollarit,« ütles taat. »Nigu te Tulligagi leppisite. Mina müün sulle pool koera kahe dollari eest, ja sina tuled homme siia ning lõpetad need sindlid ära. Sa annad mulle praegast kaks dollarit, ja mina toon koera homme homikuks siia, kui sul on kviitung Tulli poole eest kaasas.«

»Meil on Tulliga kaup koos,« ütles Solon.

»Väga hea,« ütles taat. »Siis võid need kaks dollarit Tullile ära maksta ja kviitungi ilma pikemata vasta saada.«

»Tull tuleb ju homme homiku kiriku juure vanu sindleid maha rookima,« ütles Solon.

»Seda parem,« ütles taat. »Siis pole sul üldse raske temalt kviitungit saada. Pead kirikust mööda sõites korraks kinni. Tull pole mõni Grier. Temal pole vaja kuskilt raudkangi laenama minna.«

Solon võttis siis rahakoti ja andis taadile kaks dollarit ning nad hakkasid uueste tööle. Ja nüüd jäi nisuke mulje, nigu tahaks

nad tõeste täna õhtaga valmis saada – mitte üksi Solon, vaid ka Homer, kellel ei paist ju loost sooja ega külma olevat, ja isigi taat, kes oli vahetand pool koera töö vasta, mis Soloni jutu järgi homseks veel jäi. Ma ei püindki enam nendega sammu pidada; lihtsalt ladusin sindleid, nigu jõudsin.

Siis pani Solon talva ja vasara käest. »No nii,« ütles ta. »Ma ei tea, mis teie, mehed, mõtlete, aga mina loen päeva lõpetatuks.«

»Hüva,« ütles taat. »Eks see ole sinu otsustada, millal lõpetame, sest kõik kondimooturitunnid, mis sa arvad homseks veel jäävat, kuuluvad sinule.«

»Justament,« ütles Solon. »Ja kui ma annan kirikule poolteist päeva üheainsa asemel, mis ma algul plaanitsesin, siis on mul vist targem koju minna ja natike omaenda töid teha.« Ta võttis oma talva ja kirve ja vasara ning läks bussi juure ja seisis ja ootas seal, et ka Homer peale kobiks.

»Ma olen siis homiku koeraga siin,« ütles taat.

»Endast mõista,« ütles Solon. Ta ütles seda nii, nigu oleks ta koera juba unustand või nigu poleks sel enam tähtsust. Aga ta jäi veel umbes sekundiks seisma ning vaatas taadile vaikselt ja teravalt otsa. »Ja Tulli kviitungiga tema poole peale. Nigu sa ütlesid, pole seda üldse raske temalt saada.« Siis ronisid nad Homeriga bussi ja ta pani mootori käima. Ma ei saand nende jutust midagit aru. Tundus peagu, nigu kiirustaks Solon selleks, et taadil poleks vaja keerutada ja nägu teha, nigu oleks tal veel midagit pooleli. »Ma teadsin küll, et kui välk kuskile sisse lööb, siis teist korda pole tal vaja sinna lüüa. Ja et sellepärast pole keski välgu eest kaitstud. Aga minu viga oli nähtavaste, et ma ei taiband kohe, mis pilvega mul tegemist. Homme näeme.«

»Ja siis juba koeraga,« ütles taat.

»Endast mõista,« ütles Solon, jälle nii, nigu oleks ta selle juba täieste unustand. »Mudugi koeraga.«

Siis sõitis ta Homeriga minema ja taat ajas end püsti.

»Mis?« hüüdsin mina. »Sa müüsid oma poole Tulli koerast selle poolepäevase töö eest maha? Kudas sa võisid!«

»Müüsin neh,« ütles taat. »Aga mitte enne, kui olin Tulliga kaubale saand, et ta müüb oma koerapoole mulle, kui kisun homme pool päeva tema eest vanu sindleid. Ainult et me ei hakka homseni ootamagi. Me kisume nad juba täna öösi maha, ja nii vaikselt kui vähetegi võimalik. Ma ei taha, et mul homme oleks muud muret, kui vaadata, mitu inimtöötundi mr. Solon Quick püiab toda teist koerapoolt kahe või koguni kümne dollari eest ära osta. Ja sellepärast teeme seda juba täna. Ma ei taha lasta tal arvata, nigu oleks ta alles homiku hiljaks jäänd. Ta peab

mõistma, et oli juba täna õhta magama heites hiljaks jäänd.«

Me läksime siis koju ja mina söötsin loomad ja lüpsin lehma ära, taat aga läks Killegrew' poole talba ja vasarat viima ning kangi laenama. Aga nigu kiuste ja jumal teab milleks oli Killegrew-vana selle ükskord paadiga kaasa võtt ja neljakümne jala sügavusse vette pilland. Ja taat ütles, et ta oleks juba äärepealt Soloni poole läind ja puhtast õiglustundest tema kangi laenand, aga et Solon oleks võind paljast kangi nimetamisest haisu ninna saada. Ja sellepärast läks ja laenas ta Armstidi kangi, ning kui ta tagasi jõudis, siis me sõime ning puhastasime laterna ära ja täitsime selle petrooliga, memm aga ei saand kudagi rahu, et mis asi see meil on, mis ei anna homseni oodata.

Ta arutas seda ikke veel, kui me eesväravast väljusime ja sammud kiriku poole seadsime. Seekord läksime jala, taadil köis ja kang ning minul haamer kaasas, ja latern alles süitamata. Whitfield ja Snopes tõstsid Snopesi vankrilt redelit maha, kui me ennist koduteel kirikust möödusime, nii et meil pruukis ainult redel kiriku seina najale ajada. Taat ronis laternaga üles katusele ja kiskus niikaua sindleid lahti, kuni sai laterna sissepoole roovilaudade taha riputada, nii et see paistis laudade vahelt läbi, aga eemal nägi seda ainult maanteelt, ja sinna kostis meie ropsimine nigunii ära. Siis ronisin mina köiega üles, ja taat sidus selle roovitise vahelt ümber sarikapalgi, otsad aga meile mõlemale ümber kere, ja siis hakkasime pihta. Ja see läks meil päris robinal. Sindlid lausa sadasid alla. Mina kiskusin neid oma sõralise laudsepahaamrega ja taat kangiga – toppis kangi otsa terve sindliterea alla ning rõhus kogu jõust, kuni tundus, et veel üks nõks, või kui kang nüid natikesekski kuskile kinni jääb, ja ta tõstab terve katuse nigu karbikaane korraga üles.

Ja seda ta lõpuks tegigi: rõhus kangile, too aga jäi kuskile kinni. Ja seekord ei olnd see ükspäinis sindliterida, vaid terve roovitisejagu, nii et kui ta kangile rõhus, siis ropsas terve katuseosa sealt laterna ümbert lahti – nigu lehed maisitõlviku ümbert. Latern rippus naela otsas, aga naela ta ei liigutandki, lihtsalt kiskus laua lahti, nii et tundus, nigu seisaksid latern ja kang ka terve minuti tühjas õhus keset pöörast sindlitesadu, lahtine nael ikke veel laterna sangast läbi, ennegu kõikse kupatus alla prantsatas. See kukkus kiriku põrandale ning põrkas korraks üles. Siis langes see uueste maha, ja nüid täitus kogu kirik kollasest karglevast tulest, meie taadiga aga kõlkusime köie otsas lõõmava sügavuse kohal.

Ma ei tea, mis sai köiest või kudas me sealt välja pääsesime, ega mäleta ka allaronimist. Mäletan ainult, kudas taat mu selja

taga röökis ning mind umbes poole redelini sudis, siis aga kahmas tunkedest ning lennutas mu maha, ja siis olime mõlemad maas ja jooksime veetünni poole. See seisis nurga taga vihmaveetoru all, ja Armstid oli ka juba seal; ta oli umbes tunni eest juhtumisi õuele tulnd ja kirikukatusel laternat näind, ning ei saand enne hingerahu, kui tuli lõpuks vaatama, mis siin sünnib, ja jõudis just parajaks ajaks. Nad seisid taadiga teine teisel pool tünni ning röökisid vastamisi. Ja ma usun, et me oleksime tule nüüdki kustutand. Taat pööras selja tünni poole ja kükitas maha ning kahmas peagu täis tünni selga ja ajas end püsti ja jooksis ümber nurga ja kirikutrepist üles ning komistas ülemisel astmel ja lendas koos tünniga siruli ja jäi nigu nott oimetult lamama.

Nii et kõigepealt pidime taadi eemale tarima, ja siis oli ka memm seal, ning mrs. Armstid peagu samal ajal, ja mina ja Armstid kahmasime tulekustutuspanged ja jooksime allika juure, ja kui me tagasi jõudsime, oli seal rahvast murdu, Whitfield ka, panged kaasas, ja me püüdsime küll, aga veeni oli kakssada jardi ja kümme ämbert ammutasid allika tühjaks ja sealt sai vett alles viie minuti pärast, ning lõpuks seisime lihtsalt taadi ümber, kes oli jälle teadvusele tulnd, suur haav kuklas, ja vaatasime põlemist pealt. Kirik oli vana, tohtkuivast puust, ja vanu värvilisi piiblipilte täis, mis Whitfield üle viiekümne aasta oli kogund, ja latern kukkus just nende keskele, kui plahvatus käis. Ja siis oli seal veel üks eriline nael vana pika öösärgi jauks, mida Whitfield ristimisel kandis. Jumalateenistusel ja pühapäevakoolis vahtisin ma seda alati, ja vahel läksime teiste poistega ainult selleks kirikust mööda, et seda läbi akna piiluda, sest kümneaastasele poisile ei olnd see lihtsalt tavaline riietusese ega raudrüigi, vaid vana vägev peaingel Miikael isi; ja see oli juba nii kaua patuga heidelnd ja võidelnd, et tundis inimeste vasta, kes just nigu sead ja koerad ikke jälle patu juure tagasi pöörasid, lõpuks sedasama põlgust, mis vana vägev peaingel isi pidi tundma.

Hulk aega ei läind see üldse põlema, ka siis, kui muu kirik juba lõõmas. Me vaatasime, kudas ta rippus seal keset tuld, just nigu ei hakkaks tuli talle külge – ja mitte sellepärast, et ta oli niivõrd veest läbi imbund, vaid et ta oli liiga kaua kurjavaimu ja kõigi põrguvägedega võidelnd ja heidelnd, et hakata põlema mingist tühjast tulekahjust, mille Res Grier oma plaaniga Solon Quickilt pool koera välja tüssata oli põhjustand. Aga lõpuks süttis seegi – rahulikult, kiirustamata, lihtsalt kõik ühekorraga, lahvatades nigu suur pikk möire tähtede ja kauge pimeduse poole. Ja siis ei olnd seal enam muud midagit kui läbimärg ja totra näuga taat, kes istus meie keskel maas, ja Whitfield, kes oli nigu

tavaliselt tärgeldatud särgis ning musta kaabu ja pükstega, ja seisis, kaabu peas, nigu oleks ka tema juba liiga kaua püünd päästa inimesi, kes oleks tulnd üldse loomata jätta, hukatusest, millest nad ei tahtki pääseda; ning et sellepärast ei pruukind ta oma kaabut enam kellegi ega millegi ees maha võtta. Ta vaatas selle alt meie poole; me olime nüüd kõik seal – kõik, kes kuulusid kogudusse ja kasutasid toda kirikut sündimiseks ja laulatuseks ja suremiseks: meie ja Armstidid ja Tullid ja Bookwright ja Quick ja Snopes.

»Ma eksisin,« ütles ta. »Ütlesin, et tuleme homme hommikul kirikule katust panema. Aga me tuleme hoopis kirikut taastama.«

»Mudugi, kirik peab olema,« ütles taat. »Küll me ehitame ta üles. Ja varsti. Aga mõned meist on and see nädal tema heaks juba päeva või sedasi, ja kõik omaenda tööajast. Mis on õigus ja kohus, ning me anname veel, ja rõõmuga. Aga ma ei usu, et Issandal –«

Whitfield lasi tal lõpetada. Ta lihtsalt seisis seal ega lausund sõnagi, kuni taadi jutt lõpuks isi takerdus ja ta istus maas ning püüdis memmest mööda vaadata. Siis alles avas Whitfield suu.

»Sind pole siia vaja,« ütles ta. »Püromaani.«

»Pürumaani?« kordas taat.

»Jah,« ütles Whitfield. »Kui on mingit tööd, mida sa võid ette võtta, ilma et veeuputus ja tulekahju ja hukatus ja surm sinu kannul käiksid, siis tee seda. Aga enne kui oled meile tõestanud, et sulle võib jälle täisinimese õigusi ja kohustusi usaldada, ei pea sa oma kätt selle uue koja külge panema.« Ta vaatas uueste ringi. »Tull ja Snopes ja Armstid lubasid niikuinii homme tulla. Ja nagu ma aru saan, kavatses Quick veel pool päeva –«

»Ma võin töötada terve päeva,« ütles Solon.

»Ma võin töötada nädala lõpuni,« ütles Homer.

»Mul pole ka kuskile kiiret,« ütles Snopes.

»Hakatuseks sellest aitab,« ütles Whitfield. »On juba hilja. Lähme kõik koju.«

Ta läks esimesena, kordagi meie või kiriku poole tagasi vaatamata. Läks oma vana mära juure ning ronis aeglase ja jäiga väärikusega talle selga ning oligi läind, ja ka meie läksime igaüks isi kanti. Aga mina vaatasin küll tagasi. Kirikust olid jäänd nüüd ainult seinad ning aegamööda kustuv punane kuma, ja mõnikord olin ma seda vihand ning teinekord jälle kart, ja mul oleks pidand hea meel olema. Aga oli midagit, mida tuligi polnd puudutand. Ja võib-olla see oligi peamine – murdumatus, visadus; too vana mees, kes võis pidada juba taastamisplaani, kui kiriku seinad alles leegitsesid, ning siis keerata rahuga selg

ja ära minna, sest ta teadis, et mehed, kellel polnd anda uue kiriku heaks muud kui oma töökäed, on homme varahomikul platsis, nigu ka ülehomme ja üleülehomme – nii kaua kui vaja, et ehitada see oma kätega uueste üles. Nii et see polndki nigu hävind; see hoolis miskist tühjast tulekahjust ja veeuputusest sama vähe kui Whitfieldi vana ristimisöösärk. Siis jõudsime koju. Memm oli lahkund nisukse kiiruga, et lamp oli põlema jäänd, ja me vaatasime nüüd taati, kes seisis ja ikke veel tilkus, suur haav tollest tünnist taga kuklas, ja riided vööni vereseguse veega läbi ligund.

»Võta need märjad riided seljast,« ütles memm.

»Ei tea, kas ma hakkangi võtma,« ütles taat. »Mulle on avalikult teada antud, et mul ei kõlba enam valgete inimestega läbi käia; eks ma annan siis neile valgetele inimestele ja metudistidele omalt poolt teada, et ärgu katsugugi minuga läbi käia, või mudu läheb asi kuradiks.«

Aga memm ei teind seda üldse kuulma. Ja kui ta veekausi ja rätiku ja salvipudeliga tagasi tuli, oli taat juba öösärgis.

»Ja neid asjandusi pole ka vaja,« ütles taat. »Kui mu pea polnd lõhkilöömiseks kõlvulik, siis ei tasu teda ka lappida.« Aga memm ei teind ka seda kuulma. Ta pesi ja kuivatas taadi pea ära ning pani sellele sideme ümber ja läks siis jälle välja, taat aga kobis voodisse.

»Anna mulle mu tubakatoos; ja siis katsu, et sa siit kaud,« ütles ta.

Aga ennegu ma jõudsin seda teha, tuli memm tagasi. Tal oli klaas kuuma punšiga käes, ja ta läks taadi voodi juure ning seisis seal, kuni taat pead keeras ja seda vaatas.

»Mis see on?« küsis ta.

Aga memm ei kost sõnagi, ja siis ajas taat end voodis istukile ning tõmbas, nii et me mõlemad kuulsime, pikalt ja kähinal hinge, ja siis umbes minuti pärast sirutas käe ning istus seal, klaas peus, ja hingas sügavaste, ning siis võttis lonksukese.

»Jumala eest, kui tema ja kõik need teised ka mõtlevad, et mina ei või nigu iga teine omaenda kiriku taastamisel töötada, siis olgu mees ja katsugu mind takistada.« Ta võttis uue lonksu. Ja siis veel ühe, pikema. »Pürumaan,« sõnas ta. »Inimtööühikud. Koeraühikud. Ja nüüd veel pürumaan. Jumala eest, no oli alles päev!«

PIKAD MEHED

Nad sõitsid raatsikuuri* tumedast mürakast mööda. Siis nägid nad lambivalguses maja ja teist autot, arsti väikest kupeed, mis jäi parajasti värava ette seisma, ja kuulsid koera haukumist.

»Olemegi kohal,« ütles vanaldane marssaliabi*.

»Kelle auto see teine on?« küsis noorem mees, kes oli siin võõras – osariigi kutsealuste komisjoni inspektor.

»Doktor Schofieldi,« vastas marssaliabi. »Lee McCallum palus teda välja kutsuda, kui ma talle meie tulekust teatasin.«

»See tähendab, te hoiatasite neid?« küsis inspektor. »Helistasite ette, et ma tulen, arreteerimiskäsk nende kahe komisjonist kõrvalehiilija jaoks kaasas? Kas niimoodi te täidategi Ühendriikide valitsuse ülesandeid?«

Marssaliabi oli kuivetu, korraliku väljanägemisega vanamees, kes mugis pidevalt tubakat. Ta oli selles maakonnas sündinud ja elanud siin kogu oma elu.

»Nigu ma aru sain, tahate need McCallumi poisid ükspäinis vahi alla võtta ja linna viia,« ütles ta.

»Tahtsin!« sähvas inspektor. »Aga nüüd olete teie neid hoiatanud, andnud neile võimaluse pageda. Võib-olla põhjustanud valitsusele sedagi kulu, et neid peab sõjaväega taga otsima. Kas olete unustanud, et seisate ka ise valitsuse teenistuses?«

»Ma pole seda unustand,« kostis marssaliabi. »Ja kõikse tee Jeffersonist siia olen ma püünd teile seletada midagit, mida teie ei tohiks unustada. Aga ju vist peavad need McCallumid selle isi teile klaariks tegema . . . Ajage sinna teise masina taha. Püüame kõigepealt välja uurida, kui haige see haige neil on.«

Inspektor ajas auto teise masina taha ja lülitas mootori välja ja kustutas tuled. »No on inimesed,« lausus ta. Ent siis mõtles, *Aga see tudisev, tubakat järav vanamehekõbi on ka üks neist, oma ameti aule ja väärikusele vaatamata, ehkki see oleks pidanud teda teistsuguseks tegema.* Sellepärast ei öelnud ta seda valjusti, vaid võttis võtmed ja ronis autost välja ning seejärel lukustas auto, olles enne kõik aknaklaasid üles keeranud, mõeldes endamisi, *No on inimesed: kes valetavad ja varjavad oma maavaldust ja varandust, et saada mõni hädaabitöö, mida neil*

pole mõtteski teha; kes arvavad endal olevat konstitutsioonipärase õiguse looderdada; kes riskivad kaotada tollegi tööotsa oma armetute ja läbipaistvate riugastega, et kerjata mõni tasuta madrats, mille nad kavatsevad kohe-kähku maha parseldada; kes loobuksid tõepoolest tollestki tööst, kui saaksid ainult seeläbi tasuta lobi ja mingi paigakese, ükspuha mis rotiurka, kus linnas magada; kes annavad oma talu kohta valeandmeid, et hankida külvilaenu, mida nad kasutavad hoopis muuks otstarbeks; ning kes reageerivad valju sõimu ja nördinud hämmeldusega, kui neid pettuselt tabatakse. Ja kui lõpuks paljukannatanud ja hädaohus valitsus palub neilt ühtainsat vastuteenet, ühtainsat lihtsat asja – end kutsealustena arvele võtta –, siis nad keelduvad.

Vana marssaliabi läks ees. Inspektor järgnes talle läbi plankaias oleva toeka värvimata värava; kahe rea vanade rääbakate kadakate vahel kulgev lai telliskivirada tõi nad pika ja samuti värvimata kahekorruselise majalösuni, mille lahtisest koridoriuksest paistis mahe lambivalgus; maja alumine korrus, nagu inspektor nüüd seletas, oli tahumata palkidest.

Koridorist langevas valguses nägi ta nüüd ka maja ees olevat toekat värvimata rõdu, mille alt ennist kuuldud peni – suur jahikoer – ilmus uue raginaga ja tõkestas harkisjalu tee, lõuates nende peale, kuni üks mehehääl majast ta vaikima sundis. Inspektor läks marssaliabi järel trepist üles rõdule. Siis silmas ta ukseavas seisvat ja neid ootavat kogu – umbes neljakümne viie aastast mitte eriti pikka, aga turjakat meest, kellel olid rahulik päevitanud nägu ja hobusemehe käed ning kes heitis talle üheainsa lühikese terava pilgu, pöördudes seejärel politseiniku poole: »Tervist, mr. Gombault. Astuge sisse.«

»Tervist, Rafe,« ütles marssaliabi. »Kes teil siin haige on?«

»Buddy,« vastas mees. »Libastas täna ja jäi jalgapidi söödapurusti vahele.«

»Ons asi tõsine?« küsis marssaliabi.

»Minu arust küll,« ütles mees. »Mudu me poleks tohtrit kutsund, vaid oleksime ta isi linna toond. Aga me ei saand verejooksu kudagi pidama.«

»Sant lugu,« ütles marssaliabi. »See siin on mr. Pearson.« Nüüd vaatas mees uuesti inspektori poole, pruunid silmad pruunis näos üsna lahked, rahulikud, ja ka väljasirutatud käsi tugev, ent selle pigistus ometi kuidagi lõtv ja külm. »Jacksonist.* Kutsealuste komisjonist,« jätkas politseinik. Ja siis, ilma et inspektor oleks märganud mingit toonivahet: »Tal on poiste jaoks vahistamiskäsk.«

Ja ka nüüd ei märganud inspektor vähimatki muutust. Lõtv tugev käsi oli tema käest lihtsalt lahti lasknud; rahulik nägu oli nüüd jälle politseiniku poole pööratud. »Kas me oleme siis sõja kuulutand?«

»Ei,« ütles marssaliabi.

»Küsimus pole selles, mr. McCallum,« ütles inspektor. »Neilt nõuti ainult arvele võtmist. Võib-olla poleks nende numbrid seekord kutse alla läinudki; tõenäosusseaduste järgi arvatavasti mitte. Aga nemad keeldusid end arvele võtmast – või vähemalt ei ilmunud kohale.«

»Saan aru,« ütles mees. Ta ei vaadanud inspektorile otsa. Ja inspektor polnud kindel, kas ta ka marssaliabile otsa vaatas, kui tollelt küsis: »Kas tahate Buddyga rääkida? Tohter läks juba sisse.«

»Pidage,« ütles inspektor. »Ma tunnen teie venna õnnetusele kaasa, aga ma –« Marssaliabi vaatas korraks tema poole, tokerjad hallid kulmud kortsus, pilk ühtaegu viisakas ja kergelt ärritatud, nii et inspektor tajus hetkeks vanamehes midagi, mis oli vilksatanud juba Rafe'i põgusas vaates. Inspektor oli rohkem kui keskmise intelligentsiga mees; ta hakkas juba hoomama, et siin on midagi pisut teisiti, kui ta oli ette kujutanud. Aga ta oli töötanud mitu aastat osariigi hädaabiteenistuses, kus tal tuli tegelda peaaegu eranditult maainimestega, seepärast uskus ta end neid ikka veel tundvat. Ja nii mõtles ta vana marssaliabi vaadates, *Jah. Nad on kõik ühe vitsaga löödud, ametile vaatamata, ehkki selle vastutus ja autoriteet oleksid pidanud teda muutma.* Mõeldes jälle, *No on inimesed. No on inimesed.* »Ma tahan veel öise rongiga Jacksonisse tagasi jõuda,« ütles ta. »Mul on koht kinni pandud. Esitage order ja me –«

»Tulge,« ütles vana politseinik. »Meil on aega maa ja ilm.«

Ta järgnes politseinikule – sest muud ei jäänud üle –, seesmiselt kobrutades ja keedes, püüdes sel lühikesel teel koridoris taastada enesevalitsemist, et saada olukorra peremeheks, sest ta mõistis nüüd, et kui keegi peab hakkama olukorra peremeheks, siis on see tema; et kui nende lahkumist vahialustega tuleb kiirendada, siis peab ta ise vana politseiniku asemel asjakäiku tõhustama. Tal oli olnud õigus. Vana tudisev marssaliabi polnud mitte ainult südames selle rahvaga ühel meelel, vaid oli juba palja majjaastumisega ilmselt taas langenud vanasse pärilikku saamatusse, loidusse ja vastutustundetusse. Niisiis järgnes ta neile piki koridori ühte magamistuppa; kus ringi vaadates teda ei vallanud mitte üksi hämmeldus, vaid peaaegu hirm. Tuba oli avar, palja värvimata põrandaga, ja peale voodi leidusid seal ainult paar tooli ja veel üks vanamoeline mööbliese. Ometi tundus see

inspektorile turjakaid mehi – kõik uksele tulnuga samast kännust – nii täis, et seinadki näisid paisuvat. Seejuures ei olnud mehed ei eriti pikad ega kogukad, ja neist ei tulvanud ka ülekeevat energiat, sest nad seisid hääletult, liikumatult, pilgud temal, kes ta seisis uksel, kõigi nägudel peaaegu identne verehõimluse pitser: umbes seitsmekümnene kõhn, peaaegu kiitsakas vanamees, teistest terakese pikem; veel üks valgepea, kes aga muus osas oli neid uksel kohanu täpne koopia; kolmas mees, uksele tulnuga enam-vähem samaealine, kelle nägu oli aga kuidagi õrnem ning kelle pruunides silmades peitus midagi tumedat, traagilist ja meeletut; siis kaks äravahetamiseni sarnast sinisilmset noorukit; ja lõpuks voodis lamav sinisilmne mees, kelle kohale doktor, viksis linnaülikonnas tüüpiline linnaarst, praegu kummardus – kes kõik pöördusid ja vaatasid vaikides teda ja marssaliabi, kui nad sisenesid. Ja ta nägi arsti selja tagant voodil lamava mehe lõhkist püksisäärt ning sellest paistvat muserdatud verist jalga, ja seistes ukse kõrval, nende vaiksete liikumatute pilkude all, tundis ta, et tal hakkab paha. Marssaliabi läks voodislamaja poole, kes suitsetas maisitõlvikust piipu, suur vanamoeline korvpudel – samasugune nagu see, kus inspektori vanaisa oli hoidnud viskit – kõrval laual.

»Kehv lugu, Buddy,« ütles marssaliabi.

»Ah, isi olen süüdi, kurat,« ütles voodislamaja. »Stuart hoiatas mind küll, et ma seda raami ei kasutaks.«

»Hoiatasin jah,« ütles teine valgepea.

Teised ei lausunud endiselt sõnagi, vaiksed pilgud ainiti inspektoril, kuni marssaliabi end veidi pöörates ütles: »See siin on mr. Pearson. Jacksonist. Tal on poiste jaoks vahistamiskäsk.«

»Mis eest?« küsis voodislamaja.

»Tolles sõjaväekohusluse asjas, Buddy,« kostis marssaliabi.

»Me ei sõdi ju,« ütles voodislamaja.

»Ei,« ütles marssaliabi. »Aga nüüd on uus seadus.* Nad jätsid end arvele võtmata.«

»Mis teil nendega plaanis on?«

»Meil on vahistamiskäsk, Buddy. Kohtulik order.«

»Tähendab, nad pannakse vangi.«

»Meil on order,« kostis vana politseinik. Siis märkas inspektor, et voodislamaja teda silmitseb, ise endiselt piipu popsides.

»Vala sorts viskit, Jackson,« ütles mees.

»Ärge valage,« ütles arst. »Ta on saanud juba ülearu.«

»Vala sorts viskit, Jackson,« kordas voodislamaja. Ta popsis ühtsoodu piipu ning silmitses inspektorit. »Te tulete valitsuse käsul?« küsis ta.

»Jah,« ütles inspektor. »Nad oleksid pidanud end arvele võtma. Rohkem neilt praegu ei nõutagi. Nemad aga –« Tema hääl katkes. Seitse paari silmi jälgisid teda; voodislamaja popsis ühtsoodu edasi.

»Me poleks kuskile kadund,« ütles ta. »Poleks kuskile plehku pand.« Ta pööras pead. Mõlemad noorukid seisid kõrvuti voodi jalutsis. »Anse, Lucius,« sõnas ta.

Inspektorile tundus, nagu oleks vastus tulnud ühest suust: »Jah, isa.«

»See härra on tulnd pika tee Jacksonist ütlema, et valitsus ootab teid. Lähim värbamispunkt on vist Memphises. Minge üles ja pakkige asjad.«

Inspektor võpatas, astus ettepoole. »Pidage!« hüüdis ta. Ent Jackson, meestest vanim, oli teda ennetanud. »Pidage,« lausus temagi, ja nüüd ei vaadanud nad inspektori, vaid arsti poole.

»Kudas tema jalaga on?« küsis Jackson.

»Näete ise,« ütles doktor. »Ta on selle juba sama hästi kui amputeerinud. Kauemini ei tohi viivitada. Ja transportida teda ei saa. Ma pean kutsuma sanitari abiks ja hankima eetrit, kui ta muidugi selle viskikoguse järel narkoosi üldse talub. Üks teist võtku mu auto ja sõitku linna. Ma helistan ette ja –«

»Eetrit?« ütles voodislamaja. »Milleks? Te ütlesite ju, et see on sama hästi kui otsast ära. Veel paar klõmakat, ja ma võiksin mõne Jacksoni lihunikunoa teravaks ihuda ja selle isi maha nüsida. Laske aga käia. Lõpetage see asi ära.«

»Teist šokki ei kannataks te välja,« ütles arst. »Seda te räägite viski mõjul.«

»Lora,« ütles voodislamaja. »Ükskord Prantsusmaal me jooksime üle nisupõllu, ja ma nägin, kudas kuulipilduja põllu teisest otsast täristas, ja püüdsin hüpata üle tule, nigu hüppaksid aiateiba eest, kui keski sind sellega rabab, aga vilta läks. Ja siis ma olin seal pikali maas, ja videviku poole hakkas valutama, aga umbes samal ajal käis miski kõll! vasta kiivri kukalt, nigu oleks haamriga alasile löödud, ja siis ei tund ma enam midagit. Kui jälle teadvusele tulin, oli meid terve kari jõe kaldale sidumispunkti kõrvale maha laotud, ainult et tohter ei saand kõiki korraga ette võtta, ja pikapeale hakkas juba kõvaste valutama. Praegane valu pole üldse kõne väärt, tollest peale, kui ma pudeli pihku sain. Laske käia ja lõpetage see asi ära. Ja kui teil on abi vaja, siis Stuart ja Rafe võivad aidata . . . Vala veel üks sorts, Jackson.«

Seekord tõstis doktor pudeli üles ja vaatas, palju sinna jäänud. »Vähemalt kvart on juba joodud,« sõnas ta. »Kui te olete

kella neljast saadik terve kvardi ära joonud, siis ma kahtlen, kas te narkoosi talutegi. Kas usute, et kannatate välja, kui ma kohe lõikusele asuksin?«

»Jah, lõpetage see asi ära. Ma olen jala tuksi pand ja tahan tast lahti saada.«

Arst vaatas ringi – teiste vaikseid ühesarnaseid nägusid, mis teda jälgisid. »Oleks ta mul linnas, haiglas, sanitari valve all, siis ma ootaksin arvatavasti, kuni ta esialgsest šokist toibub ja organism alkoholist vabaneb. Aga nüüd on teda juba hilja transportida, ja pealegi ei saa ma verejooksu sulgeda, ning isegi kui mul oleks eetrit või mingit paikset tuimastit –«

»Lora,« ütles voodislamaja. »Paremat üldist või paikset lohutit ja tuimastit kui see, mis siin pudelis, pole jumal loond. Ja see pole Jacksoni või Stuarti või Rafe'i või Lee jalg, vaid minu jalg. Mina ta tuksi panin, ja ma arvan, et võin tast lahti saada, nigu mulle meeldib.«

Aga arst vaatas endiselt Jacksoni poole. »Kuidas jääb, mr. McCallum?« küsis ta. »Teie olete kõige vanem.«

Aga vastas Stuart. »Jah,« ütles ta. »Lõpetage see asi ära. Mida teil vaja läheb? Kuuma vett vist?«

»Jah,« ütles doktor. »Ja paar puhast lina. On teil mõnd suuremat lauda, mille saaks siia tuua?«

»Köögilaud,« ütles mees, kes oli neile uksel vastu tulnud. »Ma toon selle poistega –«

»Pea,« ütles voodislamaja. »Poistel pole aega sind aidata.« Ta vaatas uuesti noorukite poole. »Anse, Lucius,« sõnas ta.

Jälle tundus inspektorile, nagu vastanuksid nood ühest suust: »Jah, isa.«

»See härra seal, paistab, hakkab juba kannatust kaotama. Nii et asuge teele. Ja kui järele mõelda, pole teil pakkida vajagi. Päeva-paari pärast saate nigunii mundrid. Võtke veoauto. Teid Memphisesse viia ja autot tagasi tuua pole praegast kellegil aega, seepärast jätke see Gayoso Söödakompanii hoolde, kuni keski siit järele läheb. Mulle meeldiks, kui te astuksite kuuendasse jalaväerügementi, kus ma isi omal ajal teenisin. Aga seda on vist palju tahta, ja te peate minema sinna, kuhu teid saadetakse. Ja eks see ole ükstapuha; peaasi, et olete sõjaväes. Valitsus talitas omal ajal minuga õiglaselt, küll talitab ka teiega. Astuge aga, kuhu teid saadetakse, kuhu teid vajatakse, ning kuulake oma seersantide ja ohvitseride sõna, kuni sõjakunst selge. Kuulake nende sõna, aga pidage oma nime au sees ja ärge laske kellegil endale ülekohut teha. Nüüd võite minna.«

»Pidage!« hüüdis inspektor jälle, taas võpatades ja sammu

ettepoole, toa keskele astudes. »Protesteerin! Ma tunnen mr. McCallumi õnnetusele kaasa. Ja mul on kogu loo pärast kahju. Aga nüüd pole minul ega temal enam võimu asjakäiku peatada. Süüdistus, et nad jätsid end seadusekohaselt arvele võtmata, on juba esitatud ja vahistamiskäsk välja antud. Sellest ei saa niisama mööda hiilida. Kohtulik menetlus tuleb enne järgmiste sammude astumist lõpetada. Sellele oleks pidanud varem mõtlema – siis, kui noormehed jätsid komisjoni ilmumata. Ja kui mr. Gombault keeldub neid vahistamast, siis teen ma seda ise ja viin nad Jeffersoni vastust andma. Ja ma pean mr. Gombaulti hoiatama, et talle esitatakse süüdistus ametikohustuste ignoreerimises!«

Vana marssaliabi pöördus, tokerjad kulmud jälle kortsus, ja kõnetas inspektorit sellisel toonil, nagu oleks too väike laps: »Kas te pole ikke veel oimand, et me kumbki ei lähe siit niipea kuhugi?«

»Mis?« hüüatas inspektor. Ta vaatas ringi – neid tõsiseid nägusid, mis jälgisid teda taas tolle mõtliku eemaloleva pilguga. »Kas mind ähvardatakse?« hüüdis ta.

»Keski pole teist väljagi teind,« ütles marssaliabi. »Olge lihtsalt natike vagusi ja teiega ei juhtu midagit, ning siis mõne aja pärast võime linna tagasi minna.«

Nii jäi inspektor uuesti vait ja seisis seal, taas mõtliktõsiste nägude kiretust talumatust pilgust vabanenud, ning vaatas pealt, kuidas noorukid voodi päitsisse astusid ja kordamööda kummardusid ja isa suud suudlesid, ning siis ühekorraga pöördusid ja toast lahkusid, heitmata talle mööda minnes pilkugi. Ja istudes vana marssaliabi kõrval magamistoa ukse taga valgustatud koridoris, kuulis ta, kuidas veoauto törtsatas, tagurdas, siis maanteele pööras ja kaugenes, selle mürin aegamööda hääbumas, kadumas, kuni jäi ainult vaikne soe öö – juba poole novembrini kestnud Mississippi järelsuvi –, mida täitis tirtide viimne vali sirin, otsekui aimaksid nemadki talvekülma ja surma lähenemist.

»Ma mäletan vana Anse'i,« rääkis marssaliabi selle familiaarse, lahke tooniga, millega täiskasvanu kõnetab võõrast last. »Ta on nüüd juba oma viis-kuusteist aastat mulla all. Võis olla kuueteistmene, kui algas kodusõda, ja läks siit jala Virginiasse, et sellest osa võtta. Ta oleks võind ka siinsamas väkke astuda ja kodus sõdida, aga ta ema oli Carterite* suguseltsist ja poiss ei jäänd enne rahule, kui pidi minema kõikse maa Virginiasse sõdima, ehkki ei olnd Virginiat isi näindki; jah, kõmpis kõikse tee jalgsi maale, mida polnd varem silmagagi näind, ja astus seal Stonewall Jacksoni* armeesse ning tegi kaasa kogu Shenandoah' kampaania, kuni need Carolina poisid Jacksoni Chancellorsville'i

all eksikombel maha kõmmutasid. Ning jätkas sõdimist tolle päevani 1865. aastal, kui Sheridani* ratsavägi sulges tee Appomattoxist Shenandoah' orgu, kuhu Lee* oleks nende käest jälle lipsand. Ja kõmpis siis Mississippisse tagasi, niisama puupaljas kui minnes, ja võttis naise ja ehitas maja alumise korruse – sellesamuse palkidest osa, kus me praegast istume –, ja siis hakkasid need poisid ridamisi tulema – Jackson ja Stuart ja Raphael ja Lee ja Buddy.

Buddy sündis teistest hulga hiljem – küllalt hilja, et jõuda sinna teise sõtta, Prantsusmaale. Kuulsite küll, mis ta rääkis. Ta tuli sealt kahe medaliga tagasi, üks Ameerika ja teine Prantsuse oma, aga keski ei tea tänapäevani, kudas ta nad sai või mida seal tegi. Ma ei usu, et ta ka Jacksonile ja Stuartile ja teistele vendadele rääkis. Ja vaevalt sai koju tagasi, kõik need numbrid ja haavatupaelad ja medalid mundril, kui oli juba endale tüdruku leind, ja aasta hiljem sündisid kaksikud – täpipealt vana Anse McCallumi elusad koopiad. Oleks vana Anse ainult seitsekümmend viis aastat noorem olnd, oleks neid võind kolmikuteks pidada. Ma mäletan, misuksed nad olid – kaks väikest jõnglast, nii ühte nägu nigu kaks tilka vett, ja metsikud nigu noored hirved; nad lasid siin ööd ja päevad koertega pesukarujahil ringi, kuni kasvasid küllalt suureks, et Buddyt ja Stuartit ja Leed põllutöödel ja raatsikuuris aidata, ja ka Rafe'i tema hobuste ja muuladega, keda ta kasvatas ja välja õpetas, et viia nad Memphisesse müüa. Kuni umbes kolm-neli aastat tagasi läksid nad aastaks põllumajanduskooli veisekasvatust tudeerima.

See oli siis, kui Buddy oma vendadega puuvilla kasvatamisest loobus. Ma mäletan ka toda. Siis, kui valitsus esmakordselt sellesse vahele segas, mida keski oma maa ja puuvillaga teeb. Hindade stabiliseerimine, ülejääkide likvideerimine, nigu nemad seda nimetasid, toppides oma abi ja nõu igaühele, tahtku ta seda või ärgu tahtku. Küllap panite neid mehi seal toas tähele; iseäralikud inimesed, võiks peagu öelda. Esimesel aastal, kui maakonna-ametnikud püüdsid uut süsteemi farmeritele seletada, tuli üks asjamees ka siia ning katsus Buddyle ja Leele ja Stuartile selgeks teha, et vähendagu külvipinda, küll valitsus maksab saagivahe kinni, nii et tegelikult on see neile isegi tulusam kui omapäi majandamine.

»Aitäh hüva nõu eest,« ütleb Buddy, »aga meil pole abi vaja. Me kasvatame puuvilla nigu varemgi, ning kui saak ikaldub, siis on see meie oma risk ja kaotus, ja ehk teine kord veab paremini.«

Ja nii ei kirjutandki nad neile paberitele ja blankettidele alla.

Lihtsalt võtsid ja kasvatasid puuvilla nigu ennegi, justament nigu vana Anse neid oli õpetand; paistis, otsegu ei suudaks nad uskuda, et valitsus kavatseb aidata kedagit, kes seda isi võib-olla ei tahagi; kavatseb sekkuda sellesse, kui palju ja mida keski omaenda maalapil higi ja vaevaga võib saada. Nad korjasid saagi kokku ja raatsisid siinsamas oma kuuris ära nigu alati, ja siis vedasid müügiks linna – kõikse maa siit Jeffersoni, ja seal alles avastasid, et ei saagi seda müüa, sest esteks oli neil puuvilla liiga palju, ja teiseks polnd neil mingit blanketti, et tohivad seda müüa. Nii pidid nad koorma tagasi vedama. Kõik ei mahtund raatsikuuri ära, sellepärast panid nad osa Rafe'i talli ja ülejäänu siiasamusse koridori, kus me praegast istume ja kus see neil talv otsa jalus oli, justku meeldetuletuseks, et täitku too blankett järgmisel kevadel kindlaste ära.

Aga järgmisel aastal jätsid nad jälle kõik paberid täitmata. Paistis, nigu ei usuks nad seda ikke veel; nigu usuksid endiselt igaühe õigusse ja vabadusse isi oma usinust ja suutlikkust mööda toime tulla, justament nigu valitsus seda oli luband tagada – toosama Ühendriikide valitsus, keda vana Anse omal ajal oli püünd asjatult kaheks kiskuda, siis oma lüüasaamist ausalt tunnistades ja tagajärgedega leppides; valitsus, kes oli autasustand Buddyt medaliga ning tema eest hoolitsend, kui ta oli haavatuna võõral maal kodust kaugel.

Niisiis korjasid nad ka tolle saagi kokku. Ja jälle ei saand nad seda kellegile müüa, sest neil polnd vastavat blanketti. Seekord ehitasid nad puuvilla hoidmiseks omaette küüni, ja ma mäletan, kudas tol teisel talvel tuli Buddy üks päev linna advokaat Gavin Stevensiga rääkima. Mitte selleks, et saada juriidilist nõu, kudas sundida valitsust või kedagit teist nende puuvilla ka tolle blanketita ostma, vaid lihtsalt uurima, milles on asi. »Mina olin selle poolt, et anname pealegi allkirja,« räägib ta, »kui nüüd on sihuke kord. Aga me arutasime seda omavahel, ja Jackson pole küll põllumees, aga ta tundis isa kauemini kui meie teised, ning tema ütles, et isa oleks keeldund, ja ma mõtlen nüüd, et õigeste oleks teind.«

Nii nad loobusidki puuvilla kasvatamisest; neil oli seda mõneks ajaks küllalt varuks – kakskümmend kaks palli, kui ma õigeste mäletan. Ja hakkasid veiseid pidama; muutsid vana Anse'i puuvillapõllud karjamaaks, sest just seda oleks tema neile soovitand, kui puuvilla ei saand enam teisiti kasvatada, kui et valitsus kõik ette kirjutab – palju sa seda teed ja palju selle eest nõuad, kus seda müüd ja kunas – ning siis maksab veel tegemata töö eest peale. Aga ka siis, kui nad puuvillakasvatusest loobusid,

tuli maakonna põllundusinspektori noor abi iga aasta mõõtma, palju nad karjamaad rajavad, et maksta vähemalt selle pealt, kui ei saand enam tolle olematu puuvilla eest tasuda. Ainult et tema mõõtmised jäidki mõõtmata. »Kui tahate meie tööd niisama pealt vaadata, siis olge lahke,« ütleb Buddy. »Aga oma kaardile ärge midagit sirgeldage.«

»Aga te saaksite selle eest raha,« ütleb noormees. »Valitsus tahab teile karjamaade rajamise eest tasuda.«

»Raha tahame selle eest nigunii saada,« ütleb Buddy. »Ja kui ei saa, siis proovime midagit muud. Aga valitsuselt me ei võta. Andke see neile, kes seda himustavad. Meie tuleme isi toime.«

Ja ongi enam-vähem kõik. Need kakskümmend kaks palli vaeslapseks jäänd puuvilla seisavad praegastki seal raatsikuuris, sest nüüd, kus nad seda ei kasuta, on seal ruumi küll. Ja poisid said suureks ning läksid aastaks põllumajanduskooli veisekasvatust tudeerima, ja siis tulid teiste juure tagasi – nende iseäralike inimeste juure, kes elavad siin omaette, kui kõik muu ilm on ööl ja päeval põlevaid uhkeid neoontulesid täis, ja kergeste saadavat raha vedeleb igal pool ringi, nii et ole ainult mees ja kraba, ja igaühel on uus läikiv auto, mis jõutakse loguks sõita ja prügimäele viia ja uus asemele tuua, enne kui vana alles välja maksmata, ja igal pool käib üks suur vali hurraa ja trügimine AAA* ja WPA* ja veel oma tosina kolme tähega ettekäände järele, et poleks vaja töötada. Ja siis tuleb see sõjaväekohustuse seadus, ja need iseäralikud inimesed ei pane end jälle kirja, ja teie tulete kõikse maa Jacksonist, order korrakohaselt tembeldatud ja puha, ja me sõidame teiega siia, ning mõne aja pärast võime linna tagasi minna. Kuhu küll teed ei vii, eks ole?«

»Jah,« ütles inspektor. »Mis te arvate, kas me võime nüüd sõitma hakata?«

»Ei,« kostis marssaliabi ikka sama lahke tooniga, »veel ei või. Aga varsti võime. Rongist jääte mudugi maha. Aga homme läheb ka rong.«

Ta tõusis, kuigi inspektori kõrv polnud midagi tabanud. Inspektor jälgis teda, kui ta läks piki koridori magamistoa ukseni ja avas selle, astus tuppa ning sulges ukse. Inspektor istus nüüd vagusi, kuulas öiseid hääli ja silmitses suletud ust, kuni see mõne aja pärast uuesti avanes ja marssaliabi tagasi tuli, mingi verisesse linasse mähitud komps ettevaatlikult käes.

»Võtke,« sõnas ta. »Hoidke natike.«

»See on ju verine,« ütles inspektor.

»Pole midagit,« ütles marssaliabi. »Küll me pärast, kui kõik läbi, peseme.« Inspektor võttis siis kompsu ja seisis, see käes, jälgides vanameest, kes läks piki koridori uksest välja ja kadus ning tuli varsti süüdatud laterna ja labidagá tagasi. »Tulge,« ütles ta. »Olemegi varsti valmis.«

Inspektor läks tema kannul uksest välja ja üle hoovi, raske vormitu verine komps, millest tundus praegugi õhkuvat elusooja, ettevaatlikult käes; vastu marssaliabi jalga kõlkuv latern heitis maapinnale tema pikkade käärjate sammude tohutu varju; üle õla kostev hääl oli endiselt lahke ja familiaarne: »Jah, eks ole. Kuhu küll teed ei vii ja mida kõike ei näe; igat sorti inimesi igatsugu olukordades. Häda on selles, et me oleme hakand inimesi olukordadega segi ajama. Nigu teiegi praegast,« jätkas ta samal mõnusal, sundimatul ja familiaarsel toonil. »Te ei mõtle midagit paha; olete lihtsalt omal pea kõigi nende reeglite ja seadustega segamini ajand. See meie häda ongi. Me oleme endale nii palju reegleid ja eeskirju ja instruktsioone välja mõelnd, et ei näe enam midagit muud; kui nähtu ei käi mõne reegli või eeskirja alla, oleme jännis. Vaat et oleme juba sihukesed olendid, kelle tohtrid laboratooriumides on ehk loond: kes on õppind ka ilma kontide ja sisikonnata elama; keda saab võib-olla koguni igaveste elus hoida, ilma et nad kontide ja sisikonna kadumist märkaksid. Selgroost oleme juba lahti saand; oleme otsusele jõund, et selgroogu pole enam vaja – et see on vanamoeline. Aga vagu, kus selgroog oli, on alles, ja ka selgroog isi on veel elus, ja ühel heal päeval saab kõik jälle paika pandud. Ma ei tea küll, millal see sünnib või kui palju väänutamist meile õpetuseks vaja on, aga üks päev see juhtub.«

Nad olid nüüd õuest väljas ning läksid nõlva mööda üles; inspektor eristas eespool teist kadakaterühma – väikest tukka, mis seisis mingis räsitud väärikuses tähistaeva taustal. Sinna jõudnud, marssaliabi seisatas ja pani laterna maha; komps käes talle järgnedes nägi inspektor väikest nelinurkset madala tellisäärisega platsi. Siis nägi ta kaht hauda, õigemini kaht päitsikivi – otsapidi maasse surutud lihtsaid graniitplaate.

»Vana Anse oma prouaga,« seletas marssaliabi. »Buddy naine tahtis, et teda maetaks vanemate juure. Küllap ta oleks end siin nende McCallumite keskel üksildaselt tund. Nii, peame väheke aru.« Ta seisis hetke, lõug peos; inspektori meelest täpipealt nagu mõni vanaproua, kes otsib põõsa istutamiseks sobivat kohta. »Nad pidid tulema ühte ritta, vasakult paremale, Jacksoniga alustades. Aga pärast seda, kui kaksikud sündisid, pidid Jackson ja Stuart kolima isa ja ema kõrvale, et Buddy võiks veidi edesi nihkuda ja poistele ruumi teha. Nii et tema koht on umbes siin.« Ta tõstis laterna lähemale ja võttis labida. Siis, märgates, et ins-

pektor hoiab kompsu endiselt käes, sõnas: »Pange see maha. Mul läheb kaevamisega aega.«

»Ma võin ka hoida,« ütles inspektor.

»Rumalus, pange maha,« ütles marssaliabi. »Buddy ei tee sellest numbrit.«

Nõnda pani inspektor kompsu telliskiviäärisele, ja marssaliabi hakkas kogenult ja kähku kaevama, ikka tol familiaarsel toonil edasi rääkides: »Jah, nii see on. Me oleme unustand inimesed. Elu on odavaks läind, aga elu ei ole odav. Elu on üks kuramuse väärtuslik asi. Ma ei mõtle lihtsalt ühest WPA abirahast teiseni venitamist, vaid eneseväärikust ja au ja uhkust, mille pärast tasub inimest hoida, tasub teda üldse hinnata. See'p see on, mida meil tuleb uueste õppida. Ja võib-olla alles häda, tõsine häda suudab seda meile õpetada; võib-olla too jalgsitee Virginiasse – lihtsalt sellepärast, et ta ema oli sealt pärit – ja sõja kaotamine ja jalgsi koju tagasi tulek õpetasidki seda vanale Anse'ile. Igastahes sai ta selle nähtavaste selgeks, ja veel nii hästi, et oskas ka poegadele edasi anda. Kas panite tähele: Buddyl ei pruukind poistele muud öelda, kui et aeg on minna, sest valitsus saatis sõna? Ja kudas nad temaga hüvasti jätsid? Täiskasvand mehed, kes suudlevad üksteist ilma varjamata ja häbenemata. Võib-olla seda ma tahtsingi selgeks teha... No nii,« ütles ta. »Sellest aitab.«

Ta pöördus kärmelt ja osavalt; inspektor ei jõudnud end veel liigutadagi, kui ta oli juba kompsu kitsasse kaevandisse tõstnud ja kühveldas mulda peale, töötades sama kiiresti kui kaevamise juures ning siludes siis maa labidaga üle. Siis ajas ta end sirgu ja võttis laterna – pikk ja kuivetu vanamees, kelle hingamine oli kerge ja ühtlane.

»Ma mõtlen, et nüüd võime linna tagasi minna,« ütles ta.

KAKS SÕJAMEEST

Õhtati käisime Pete'iga Killegrew-vana raadiot kuulamas. Me ootasime, kuni söök olid söödud ja pimedaks läks, ja siis läksime Killegrew-vana elutoa akna taha ning kuulsime kõik ära, sest Killegrew-vana naine oli kurdivõitu ja vana pani raadio täiest kõrist üürgama, ja nii kuulsime meie Pete'iga seda seal väljas suletud akna taga vist sama häste kui Killegrew-vana nainegi.

Ja too õhta ma küsisin, »Mis jaapanlased? Kus see Pearl Harbor on?« aga Pete ütles, »Kuss.«

Nii me seisime väljas külma käes ja kuulasime, mis see mees seal raadios rääkis, aga mina ei saand sellest miskit tolku. Siis ta ütles, et see on praegast kõik, ja me läksime Pete'iga teed mööda koju tagasi, ja Pete seletas mulle kõik ära. Sest Pete oli peagu kakskümmend täis ja just juunis kooli lõpetand ja teadis igatsugu asju: et jaapanlased pommitavad Pearl Harborit ja et see Pearl Harbor on suure vee taga.

»Misukse vee taga?« küsisin mina. »Kas riigi veehoidla taga, mis Oxfordi juures on*?«

»Ei,« ütles Pete. »Päris suure vee taga. Vaikses ookeanis.«

Siis jõudsime koju. Memm ja taat magasid juba, ja ka meie pugesime voodi, aga mina ei saand ikke tolku, kus see on, ja Pete seletas siis uueste – Vaikses ookeanis.

»Kudas sa nii tume oled?« ütles ta. »Endal juba üheksamas aasta käes. Septembrist peale käid koolis. Kas sa pole seal's midagit õppind?«

»Ju me pole vist Vaikse ookeanini jõund,« ütlesin mina.

Me olime ikke veel vikikülviga ametis, mis oleks pidand juba viieteistkümnemaks novembriks lõpetatud olema, aga taat oli omadega jälle plindris nigu alati, sest saati kui meie teda mäletame. Ja küttepuud oli ka vaja kuuri vedada, aga sellegipoolest käisime Pete'iga iga õhta Killegrew-vana akna taga ja kuulasime seal väljas külma käes raadiot; siis tulime koju tagasi ja pugesime voodi ja Pete seletas mulle kõik ära. See tähendab, natike seletas. Siis jäi vait. Just nigu ei tahaks sellest rohkem rääkida. Ütles mulle, et olgu ma vakka, sest tema tahab magama jääda, aga isi ei tahtki.

Ta lihtsalt lamas, hoopis vaiksemalt kui magades, ja ma tundsin, kudas miski temast välja hõngas, justku oleks ta minu peale vihane, aga ma teadsin, et ta ei mõtlegi minust, või justku muretseks ta miskipärast, aga seda see ka ei saand olla, sest temal polnd kunagi miskipärast muretseda. Tema ei jäänd omadega kunagi plindrisse, nigu taat ilmast ilma oli. Kui ta kooli lõpetas, andis taat talle kümme aakrit, ja mulle ja Pete'ile paistis mõlemale, et taadil on paganama hea meel, et sai vähemalt kümnest aakrist lahti ega pruugi nende pärast enam muretseda; ja Pete'il olid need kümme aakrit üles küntud ja vikki täis külvatud ja talveks kõik valmis, nii et see see ka ei olnd. Aga midagit seal oli. Ja õhtati käisime endiselt Killegrew-vana raadiot kuulamas, ja nüüd madistasid nad juba Filipiinidel, aga kindral MacArthur* ei last neid edesi. Ja kui me siis koju tagasi tulime ja voodi pugesime, ei taht Pete mulle midagit seletada ega üldse rääkida. Lihtsalt lamas hiirvait, nigu passiks kedagit, ja kui ma tema külge või jalga puudutasin, olid need raudkõvad ja -kanged, kuni siis mõne aja pärast jäin ma magama.

Siis üks õhta – see oli esimene kord, kus ta polnd mulle päev otsa midagit öelnd, ainult puude tegemisel kargas korra ninna, et ma polla küllalt pilpaid lõhkund – ütles ta, »Pean ikke minema.«

»Kuhu?« küsisin mina.

»Sinna sõtta,« ütles Pete.

»Ennegu meil puudki kuuri all?«

»Käigu need puud kus,« ütles Pete.

»Hüva,« ütlesin mina. »Kunas me teele asume?«

Aga tema ei kuulandki. Lihtsalt lamas seal pimedas, raudkõva ja -kange. »Pean ikke minema,« kordas ta. »Ma lihtsalt ei või pealt vaadata, kudas Ühendriikidega nõnna ümber käiakse.«

»Jah,« ütlesin mina. »Jäägu need puud pealegi. Ju meil tuleb vist minna jah.«

Seekord ta kuulis mind. Ta lamas nigu ennegi liikumata, aga nüüd oli see kudagi teisiti.

»Sinul?« ütles ta. »Sõtta?«

»Sina kolgid suuri, mina väikesi,« ütlesin mina.

Siis ta ütles, et mina ei saavat minna. Algul ma arvasin, et ta lihtsalt ei taha mind omale sappa, just nigu siis, kui käis Tulli plikadega tiiba ripsutamas. Aga siis ta ütles, et mind ei võeta armeesse, sest ma olla liiga väike, ja siis ma mõistsin, et ta räägib tõsiselt ja et siin ei aita miski vägi. Ja oli nõnna, nigu poleks ma sinnamaani ka tema minekut päriselt uskund, aga nüüd ma teadsin, et ta läheb tõega ega luba mind endaga kaasa tulla.

»Ma raiun teile puid ja tassin vett!« ütlesin ma. »Puid ja vett on teile ikke vaja!«

Igastahes kuulas ta nüüd, mis ma rääksin, ega olnd enam nigu raud.

Ta pööras end küljeli ja pani käe mulle rinnale, sest nüüd lamasin mina seal sirgelt ja kangelt selja peal.

»Ei,« ütles ta. »Sa pead siia taadile abiks jääma.«

»Mis kasu sest oleks?« ütlesin mina. »Nigunii pole ta omadega kunagi toime tulnd. Ja rohkem plindrisse ei saa ta enam jääda. Selle särgisabasuuruse farmiga saab ta ikke kudagi hakkama, kuni meie mõlemad jaapanlasi kolgime. Mina pean ka sõtta minema. Kui pead sina, siis pean ka mina.«

»Ei,« ütles Pete. »Jää nüüd vait ja vagusi.« Ja ta mõtles seda tõsiselt, ma teadsin küll. Ainult ma tahtsin seda tema enda suust kuulda. Tegin, nigu annaksin järele.

»Nii et ma ei saa siis minna,« ütlesin.

»Ei,« ütles Pete. »Lihtsalt ei saa. Esteks oled sa liiga väike, ja teiseks –«

»Hea küll,« ütlesin mina. »Siis jää vakka ja lase mul magada.«

Ta jäi siis vait ja keeras selili. Ja ka mina lamasin vaikselt, nigu magaksin juba, ja varsti jäi ta magama, ja siis ma teadsin, et see oli see sõttamineku soov, mis teda enne vaevas ja ei last magada, aga et nüüd, kus ta oli otsustand minna, ei teind see talle enam muret.

Järgmine homik ta ütles memmele ja taadile. Memm oli tubli; lihtsalt hakkas nutma.

»Ei,« rääkis ta läbi pisarate, »ma ei taha, et ta läheks. Pigem läheksin tema eest isi, kui võiksin. Milleks mulle see kodumaa päästmine? Minu poolest võiksid need jaapanlased selle tükkis endale võtta, kui nad ainult minu ja mu pere ja lapsed rahule jätavad. Aga ma mäletan oma venda Marshi tolle eelmise sõja ajal. Isi polnd veel üheksateistmenegi, aga leidis ka, et peab minema, ja meie ema sai sellest tookord sama vähe aru kui mina praegast. Aga ta ütles Marshile, et kui ta peab minema, siis mingu. Ja sellepärast, kui Pete peab seekord minema, siis mingu. Ärge ainult nõudke, et mina sellest aru saaksin.«

Aga kus taat! See alles kukkus seletama. »Sõtta?« ütleb ta. »Mitte ei näe, mis mõttega. Sa ei ole nii vana, et sind väevõimul võetaks, ja vaenlane pole ju maale tungind. Küll president Washingtonis peab olukorda silmas ja teatab meile, kui vaja. Pealegi olen mina juba sõdur olnd – tolle eelmise sõja ajal, millest memm just rääkis: siis saadeti mind otseteed Texasesse ja hoiti seal ligi kaheksa kuud laagris, kuni nad sõdimise üks-

kord lõpetasid. Minu arust oleme mina ja mu pere sellega ja sinu onu Marshi sõjaskäiguga, kes sai Prantsuse rindel päriselt haavata, oma kohused kodumaa kaitsmisel täit, vähemaste minu eluajaks. Pealegi, kesse mind aitab, kui sina nüid ära lähed? Ma jään nõnna ju talutöödega päriselt plindrisse.«

»Plindris oled sa alati olnd, nii kaua kui mina mäletan,« kostis Pete. »Ja lähen ma igastahes. Ma pean minema.«

»Mudugi peab,« ütlesin mina. »Need jaapanlased –«

»Sina ole vait!« kähvas memm läbi nutu. »Sinuga pole keski rääkind! Mine too parem sületäis puid! On sust naa paljugi abi!«

Ju ma siis tõin. Ja kõikse järgmise päeva, kui mina ja Pete ja taat katsusime naa palju puid kuuri alla vedada, kui vähetegi suutsime (sest Pete ütles, et taadi meelest on juba siis küllalt, kui kuuris on kas või üks pilbas, mida memm pole jõund veel pliidi alla panna), oli memm Pete'i ärasõidu ettevalmistustega ametis. Ta pesi ja parandas tema riideid ja küpsetas talle kingakarbitäie toitu kaasa. Ja too õhta Pete'iga voodis lamades me kuulsime, kudas memm tema kotti pakkides nuttis, kuni siis mõne aja pärast tõusis Pete üles ja läks öösärgis kööki, ja oli kuulda, kudas nad rääkisid, kuni lõpuks memm ütles, »Kui sa pead minema, siis ütlen ka mina – mine. Aga aru ma sellest ei saa, ei saa saamagi, seda ära üldse looda.« Ja Pete tuli tagasi ja puges uueste voodi ning jäi jälle raudkõvalt ja -kangelt selili lamama, ja siis ta ütles, aga mitte minule, vaid niisama omaette: »Ma pean minema. Lihtsalt pean.«

»Mudugi pead,« ütlesin mina. »Need jaapanlased –« Nüid pööras ta end järsku, justku rontsatas küljeli, ja jäi mind pimedas vaatama.

»Sina igastahes olid täitsa vunts,« ütles ta. »Mõtlesin, et sinuga tuleb mul rohkem tegemist kui teiste kõigiga kokku.«

»Ju ma ei saa sinna vist kedagit parata,« ütlesin mina. »Aga võib-olla kestab sõda veel paar aastat, siis võin ka mina minna. Võib-olla saame seal ükspäev veel kokku.«

»Loodetavaste mitte,« ütles Pete. »Ega sõtta niisama lõbu pärast minda. Keski ei jäta oma ema niisama lõbu pärast koju nutma.«

»Misjaoks sa's lähed?« küsisin mina.

»Ma pean,« ütles tema. »Lihtsalt pean. Jää nüid magama. Ma pean homiku vara bussile minema.«

»Olgu,« ütlesin mina. »Aga kuuldavaste on Memphis pirakas linn. Kudas sa seal õige koha üles leiad?«

»Küsin mõne käest, kus saab sõjaväkke astuda,« ütles Pete. »Jää nüid magama.«

»Seda küsidki või? Et kus sõjaväkke astuda?« küsisin mina.

»Jah,« ütles Pete. Ja keeras uueste selili. »Ole nüid kuss ja jää magama.«

Me siis jäime. Järgmisel homikul sõime lambivalgel, sest buss pidi juba kuue ajal mööda minema. Memm ei nutt enam, vaid oli ainult kudagi tohe ja asjalik, kui meile homikust lauale pani. Kuni me sõime, pakkis ta veel üht-teist Pete'ile kaasa. Pete ei taht küll kotiga sõtta minna, aga memm ütles, et korralikud inimesed ei lähe kuskile, ka sõtta, ilma et neil vahetuspesu miski kandeasjaga kaasas oleks. Ta pani ka kingakarbi praetud kana ja leibadega sinna sisse ja piibli ka, ja siis oligi aeg. Ja me keski ei aimand, et memm isi ei tulegi Pete'i saatma. Ta lihtsalt tõi tema mütsi ja palitu, ja ka nüid ei hakand ta nutma, ainult seisis seal liikumata, käed Pete'i õlgadel, aga isigi nõnna seistes tundus ta kudagi karm ja äge, justament nigu Pete öösi, kui ta end voodis minu poole keeras ja ütles, et mina igastahes olin täitsa vunts.

»Nad võiksid selle maa hoopistükkis endale võtta, kui nad minu ja mu pere rahule jätavad,« ütles memm. Siis sõnas ta, »Pea oma nime alati au sees. Sa pole rikas, ja peale Prantslase Kääru pole keski sust kusagil kuulnd. Aga sinu suguselts pole kellegist halvem, pea seda alati meeles.«

Siis andis ta Pete'ile suud, ja siis olime õues, ja taat tassis Pete'i kotti, ehkki Pete oleks taht selle enda kätte võtta. Väljas polnd koitmagi hakand, ka siis veel, kui olime jupp aega maanteel kirjakasti juures oodand. Siis hakkasid paistma bussi tuled, ja ma vaatasin bussi, kuni see meieni jõudis ja Pete käe tõstis, ja siis järsku oli juba valgeks läind – kudagi nii, et ma ei märgand. Ja meie Pete'iga kartsime, et nüid ütleb taat jälle mõne lolluse, nigu siis, kui ta ütles, et onu Marshi haavatasaamisest Prantsusmaal ja tema enda Texases käigust tookord 1918. aastal olla praegast 1942. aastal Ühingriikide päästmiseks küll, aga midagit niukest ei juhtund. Ka taat oli täitsa vunts. Ütles ainult, »Hüvasti, poeg. Pea siis ema sõnu alati meeles ja kirjuta talle naa tihti, kui saad.« Siis surus ta Pete'i kätt, ja siis vaatas Pete veel minuti mind ja pani käe mulle pea peale ja siis sasis seda naa kõvaste, et pidi, pagan, mul kaela kahekorra keerama, ja siis kargas bussi ja bussijuht pani ukse kinni ja buss hakkas põrisema; ning juba see liikuski – mürises ja põrises ja vingus üha valjemini; ja siis kihutas juba kiireste, aga need kaks punast tulukest seal taga ei paist üldse vähenevat, ainult nihkusid järjest koomale, kuni lõpuks tundus, et kohe-kohe nad sulavad kokku. Aga seda ei juhtund, vaid enne oli buss kadund, ja minul oli nisuke tunne, et kukun töinama, mis sest, et olen peagu üheksane.

Me läksime taadiga tuppa tagasi. Ja kõikse päeva olime puudega ametis, sellepärast ei saand ma enne võimalust, kui alles kuski pooles õhtas. Siis võtsin ma oma kada ja oleksin hea meelega võtt ka kõik linnumunad, sest Pete oli ka oma kogu mulle jätt ja eks ta aidand mind varemgi koguda, sest talle meeldis just niisama kui mullegi neid kastiga välja võtta ja vaadata, mis sest, et ta pidi varsti juba kahekümneseks saama. Aga kast oli pika tee jaoks liiga suur ja kobakas, sellepärast võtsin ma ainult hüübimuna, sest see oli kõikse haruldasem, ja panin selle sissemähitult iluste tikutopsi ja peitsin koos kadaga lauda nuka alla. Siis sõime õhtast ja heitsime magama, ja ma mõtlesin veel, et kui ma peaks kas või üheks ööseks sinna tuppa ja voodi jääma, ma lihtsalt ei kannataks välja. Siis kuulsin ma taadi norskamist, aga memmest polnd kippu ega kõppu, et kas ta magab või ei, aga vist ei magand. Sellepärast võtsin ma kingad ja poetasin aknast välja, ning siis ronisin isi järele, nigu olin näind Pete'i tegevat, kui ta oli alles seitsmeteistmene ja taat ei luband tal öösi väljas hulkuda, sest ta olla selleks liiga noor. Siis panin ma kingad jalga ja läksin võtsin lauda nuka alt kada ja hüübimuna ning siis seadsin sammud maantee poole.

Külm ei olndki, oli ainult kuramuse pime, ja see maantee mutku venis ja venis, justku oleks see praegast, kus keski seda ei kasutand, poole pikemaks venind, nigu inimegi on maha puhkama heites pikem, nii et ma mõtlesin vahepeal, et päike on juba kõrgel, ennegu ma need kakskümmend kaks miili käidud saan. Aga ei olndki. Hakkas alles koitma, kui ma mäenõlvakust üles Jeffersoni marssisin. Tee äärest nigerihurtsikutest tuli toidutegemise lõhna, ja ma mõtlesin, et oleks pidand leiba kaasa võtma, aga nüüd oli juba hilja. Ja Pete oli küll öelnd, et Jeffersonist Memphiseni on veel jupp maad, aga ma ei teandki, et tervelt kaheksakümmend miili. Nii ma's seisin seal tühjal väljakul, ümberringi läks mutku valgemaks, aga tänavalambid põlesid veel, ja see politsei vahtis mind, aga minul oli Memphiseni veel kaheksakümmend miili, ja kui ma kahtkümmend kaht kõikse öö käisin, siis selle aja peale, kui Memphisesse jõuaksin, oleks Pete juba Pearl Harborisse läind.

»Kust sa tuled?« küsis politsei.

Ma siis seletasin. »Mul on vaja Memphisesse, venna juure jõuda.«

»Tahad öelda, et sul polegi siin sugulasi?« küsis politsei. »Rohkem kedagi kui see vend? Mis sa's siinkandis teed, kui su vend on Memphises?«

Ma siis seletasin uueste. »Mul on vaja Memphisesse jõuda. Mul pole praegast aega seda arutada ja jala minna pole ka aega. Ma pean veel täna seal olema.«

»Tule kaasa,« ütles politsei.

Me läksime üht tänavat pidi. Ja seal seisis sama moodu buss nigu see, millega Pete eila homiku minema läks, ainult et see oli praegast tühi ja tuled ei põlend. Ja ka bussijaam oli päris eht nigu raudteejaam, ja üks mees istus seal piletileti taga, ja politsei ütles, »Istu sinna pingile,« ja mina läksin istusin, ja politsei ütles, »Ma kasutaksin teie telefoni,« ja rääkis natike telefoniga ja siis pani toru ära ja ütles leti taga istuvale mehele, »Hoidke tal silm peal. Ma tulen nii kähku, kui mrs. Habersham voodist üles ja riidesse saab,« ja siis läks välja. Ma tõusin püsti ja läksin leti juure.

»Mul on vaja Memphisesse minna,« ütlesin.

»Kindla peale,« ütles mees. »Aga praegu istu seal pingil. Mr. Foote tuleb kohe tagasi.«

»Ma ei tunne ühtki mr. Foote'i,« ütlesin mina. »Ma tahan tolle bussiga Memphisesse sõita.«

»Raha sul on?« küsis mees. »See maksab seitsekümmend kaks senti.«

Ma koukisin tikutopsi taskust välja ja mähkisin hüübimuna lahti. »Ma vahetan selle teile Memphise pileti vasta,« ütlesin.

»Mis see on?« küsis mees.

»Hüübimuna,« ütlesin mina. »Ega te sihukest varem pole näind. See maksab terve dollari. Ma annan ta seitsmekümne kahe sendi eest ära.«

»Ei lähe läbi,« ütles mees. »Bussiomanikud nõuavad, et opereeritaks sularahaga. Kui ma hakkan siin pileteid linnumunade ja elusinventari ja jumal teab mille vastu vahetama, tehakse mulle tuul alla. Mine istu sinna pingile tagasi, nagu mr. Foote –«

Ma hakkasin ukse poole minema, aga ta jõudis järele – toetas käe letile ja hüppas üle ja jõudis mulle järele ja tahtis mul juba särgist haarata, aga ma kahmasin taskunoa ja kiskusin tera lahti.

»Katsu mind puutuda ja ma lõikan sul käe otsast,« ütlesin.

Ma tahtsin temast mööda uksest välja lipsata, aga ma pole nõnna kärmet täiskasvanut näind. Ta oli peagu sama kärme kui Pete ja lõikas mul tee ära ja jäi seal, selg vasta ust, üks jalg nati üles kergitatud, seisma, ja teist väljapääsu polnd. »Mine istu sinna pingile tagasi,« käskis ta.

Mul ei jäänd muud üle. Teist väljapääsu polnd, ja ta seisis uksel risti ees. Nii läksin ma pingi juure tagasi. Ja siis äkiste oli bussijaam justku kõik rahvast täis. Seal oli see politsei, ja

kaks naist temaga kaasas, mõlemad karusnahksetes mantlites ja näud juba värvitud. Aga ikke nägid nad välja, nigu oleksid justsama kiiruga ja vasta tahtmist tõust, ja nad mõlemad vahtisid mind, noor ja vana.

»Tal pole palitutki seljas!« ütles vanem. »Kuidas, püha taevas, ta nii üksipäini siia sattus?«

»Sama hästi võiksin mina seda teie käest küsida,« ütles politsei. »Poisilt ei pigistanud ma rohkem välja, kui et tal on vend Memphises ja et ta tahab sinna tema juurde jõuda.«

»Justament,« ütlesin mina. »Ma pean veel täna Memphises olema.«

»Muidugi pead,« ütles vanem naine. »Aga oled sa kindel, et leiad Memphisesse jõudes venna üles?«

»Usun küll,« ütlesin mina. »Ta mul ainuke vend ja ma tunnen teda kõikse elu. Ju ma peaksin ta ära tundma, kui jälle näen.«

Vanem naine silmitses mind. »Millegipärast ei jäta ta muljet, et oleks Memphisest pärit,« sõnas ta.

»Ega vist olegi,« ütles politsei. »Aga kesse teab, kust ta pärit on. Tunked ei loe midagi. Tänapäeval kaovad nad üleöö, kus ku . . . tuju tuleb; nii poisid kui plikad, enne kui korralikult käiagi oskavad. Võib-olla oli ta eile Missouris või Texases, meie ei tea midagi arvata. Aga selles, et ta vend on Memphises, ei näi tal kahtlusi olevat. Mina ei mõista midagi targemat, kui saata ta sinna, las otsib ise.«

»Ju vist,« ütles vanem naine.

Noorem istus nüüd minu kõrva pingile ja tegi käekoti lahti ja võttis sealt autumaatsulepea ja mingid paberid.

»Nii, kallis laps,« ütles vanem, »me aitame sul venna üles leida, aga kõigepealt peame oma kartoteegi jaoks andmed kirja panema. Ütle meile oma nimi ja oma venna nimi ja kus sa sündisid ja kunas su vanemad surid.«

»Minul pole miskit kartuteeki tarvis,« kostsin mina. »Mul on tarvis ainult Memphisesse jõuda. Ma pean veel täna seal olema.«

»Näete nüüd?« ütles politsei. Ta ütles seda nõnna, nigu oleks tal peagu hea meel. »Mis ma teile rääkisin.«

»Teil on veel vedanud, mrs. Habersham,« ütles bussimees. »Tulirelva tal loodetavasti ei ole, aga nuga käib kur . . . tahtsin öelda, imekähku lahti.«

Aga too vanem naine lihtsalt seisis ja vahtis mind.

»Mjah,« lausus ta. »Mjah. Mitte ei tea, mida teha.«

»Mina tean,« ütles bussimees. »Ma maksan tema pileti omast taskust kinni, et kaitsta kompaniid vägivalla ja verevalamise eest. Ja kui mr. Foote sellest linnavalitsusele teatab, kuulutatakse see

patriootiliseks teoks ja mulle makstakse mu raha välja ning antakse veel medal ka. Kuidas on, mr. Foote?«

Aga keski ei teind temast välja. Too vanem naine seisis ja vahtis mind edesi. Siis lausus ta jälle, »Mjah,« ja siis võttis rahakotist dollari ja andis bussimehele. »Talle piisab vist lastepiletist, või kuidas?«

»Ei tea, proua,« ütles bussimees. »Raske öelda, mis eeskirju kohaldada. Küllap tehakse mulle tuul alla, et ma teda puuri ei pannud ja silti »Eluohtlik« külge ei riputanud. Aga ma riskin siiski.«

Siis läksid nad välja. Siis tuli politsei tagasi ja tõi mulle võileiva.

»Oled ikka kindel, et oma venna üles leiad?« küsis ta.

»Ei tea, miks ma leidma ei peaks,« ütlesin. »Ükskõik, kas näen mina Pete'i esimesena või Pete mind. Eks tema tunne mind ka ju.«

Siis läks ka politsei päriselt minema, ja mina sõin võileiva ära. Siis tuli teisigi inimesi piletit ostma, ja siis ütles bussimees, et on aeg, ja ma ronisin bussi, nigu Pete eila, ja me hakkasime sõitma.

Ma nägin kõik linnad ära. Viimase kui ühe. Siis kui buss juba kiireste vuras, tundsin ma, et hakkan väsimusest magama jääma. Aga seal oli naa palju asju, mida ma polnd varem näind. Me jätsime Jeffersoni selja taha ja siis tulid põllud ja metsad, siis jõudsime uude linna ja jätsime ka selle selja taha ja jälle tulid põllud ja metsad, ja siis jõudsime jälle uude linna, kus olid poed ja raatsikuurid ja veetornid, ja siis sõitsime natike aega raudtee kõrval, ja ma nägin, kudas simafor kätt liigutas, ja siis nägin rongi ja siis jälle uusi linnu, ja ma olin surmväsind ja tahtsin magada, aga ei võind seda endale lubada. Siis hakkas Memphis peale. Ja näis, nigu ei tuleks sellel üldse otsa. Iga poodiderea juures ma mõtlesin, et see see nüüd kindlaste on, ja buss pidas isegi kinni. Aga ikke polnd see Memphis ja me sõitsime jälle veetornidest ja pikkade suitsutorudega veskitest mööda, ja kui need olid puuvilla- ja saeveskid, siis ma ei teandki, et neid naa palju ja naa suuri on, ja kust kõikse puuvill ja palgid võetakse, ei mõista ma ka arvata.

Aga siis ma nägin Memphist. Teadsin kohe, et seekord pole eksimist. See tõusis seal kõrgele taevasse. Oli tunne, nigu oleks oma tosin Jeffersonist suuremat linna väljal püstipidi üles aetud, nii et nad seisid seal, igast Yoknapatawpha maakonna mäest kõrgemad. Siis olime nende vahel, ja buss pidas minu arust iga paari sammu takka kinni, ja mõlemalt poolt vihisesid autod

mööda, ja tänav oli kõik tol päeval linna tulnd rahvast täis, nii et ma imestasin, kudas keski veel Mis'sippisse oli jäänd, et mulle bussipiletit müia, kartuteegi jaoks andmete kirjapanekust rääkimata. Siis jäi buss seisma. Seal oli jälle bussijaam, aga Jeffersoni omast hulka suurem. Ja ma ütlesin, »Hüva. Kus siin saab sõjaväkke astuda?«

»Misasja?« küsis bussimees.

Ma siis ütlesin uueste, »Kus siin saab sõjaväkke astuda?«

»Aa,« ütles tema. Ja siis seletas, kudas sinna saada. Alguses ma kartsin, et ei jaga ära, kudas nisukses suures linnas teed leida. Aga jagasin küll. Ei pidandki rohkem kui kahel korral üle küsima. Siis olin päral, ja paganama hea meel oli, et saan natikeseks nende tormavate autode ja rahvasumma ja kõikse kära eest ära, ja ma mõtlesin, Nüüd ei lähe enam pikalt, ja veel mõtlesin, et kui seal on ehk suurem kari inimesi, kes kõik juba väkke astund, siis küllap märkab Pete mind enne kui mina teda. Ja nii läksin ma uksest sisse. Aga Pete'i ei olndki seal toas.

Teda polnd üldse näha. Oli ainult üks sõdur suure noolepeaga käisel, kes kirjutas, ja kaks meest seisid tema ees, ja paar inimest oli vist veel. Mul on nigu meeles, et paar inimest oli veel.

Ma läksin laua juure, kus sõdur kirjutas, ja küsisin, »Kus Pete on?« ja tema tõstis silmad ja ma seletasin, »Minu vend. Pete Grier. Kus ta on?«

»Misasja?« ütles sõdur. »Kesse?«

Ma siis seletasin uueste. »Ta astus eila sõjaväkke. Et Pearl Harborisse minna. Mina lähen ka. Ma tahan teda kätte saada. Kuhu te ta panite?« Nad kõik vahtisid nüüd mind, aga mina ei teind väljagi. »Noh,« ütlesin. »Kus ta on?«

Sõdur oli kirjutamise katki jätt ja käed laual laiali ajand. »Haa,« ütles ta. »Et sina lähed ka või?«

»Jah,« ütlesin mina. »Ma võin puid raiuda ja vett tassida. Puid ja vett on neil ikke vaja. Noh. Kus Pete on?«

Sõdur ajas end püsti. »Kes su sisse lasi?« kähvas ta. »Tee sääred. Viska varvast.«

»No kuram,« ütlesin mina. »Öelge kohe, kus Pete –«

Aga tema pagan oli veel kärmem kui too bussimees. Ta ei karand küll üle laua, vaid tuli ümbert, aga oli mul juba natist kinni võtt, ennegu ma arugi sain, nii et ma jõudsin vaevalt tagasi põrgata, taskunoa kahmata, lahti kiskuda ja korraks susata, ja siis ta röögatas ja põrkas tagasi ning haaras ühe käega teisest ja seisis seal, vandus ja karjus.

Üks neist, kes laua ees seisid, haaras must selja tagant, ja ma püidsin ka teda susata, aga ei ulatand.

Siis hoidsid nad mõlemad, kes seal seisid, mind selja tagant, ja siis tuli üks teine sõdur tagumisest uksest. Tal oli vöö peal ja nisuke sedelgarihm üle õla.

»Mis kurat siin toimub?« küsis ta.

»See väike värdjas lõi mind noaga!« karjus esimene sõdur. Ma tahtsin teda selle peale uueste susata, aga need teised hoidsid mind kinni, kaks ühe vasta, ja too sedelgarihmaga sõdur ütles, »Kuss-kuss. Pane nuga ära, poiss. Ükski meist ei ole relvastatud. Ja paljakäsi inimeste vastu mees nuga ei tarvita.« Pikapeale jõudsid tema sõnad minuni. Ta rääkis minuga just nigu Pete. »Laske ta lahti,« ütles ta. Need teised lasid. »Noh, millest see pahandus algas?« Ma siis seletasin. »Või nii,« ütles tema. »Ja sina tulid teda veel enne ärasõitu vaatama, et kas tal on kõik kombes.«

»Ei,« ütlesin mina. »Ma tulin, et –«

Aga ta oli pöörand juba tolle esimese sõduri poole, kes mähkis taskurätikut ümber käe.

»On ta meil kirjas?« küsis ta. Esimene sõdur läks jälle laua juure ja soris paberites.

»Leidsin,« ütles ta. »Astus eile. Määrati rühma, mis suundub täna hommikul Little Rocki.« Ta vaatas kella, mis oli tal rihmaga käe peal. »Rong läheb oma viiekümne minuti pärast. Kui ma maapoisse tunnen, on nad kõik juba arvatavasti seal jaamas.«

»Kutsuge ta välja,« ütles sedelgarihmaga mees. »Helistage jaamakorraldajale. Las võtab talle takso. Sina aga tule minuga,« lisas ta.

Ukse taga oli teine konturituba, kus polnd muud kui laud ja paar tooli. Me istusime, sõdur suitsetas, ja ei läindki kaua aega; ma tundsin Pete'i samme kuuldes need kohe ära. Siis avas too esimene sõdur ukse ja Pete astus sisse. Ta polndki sõduririetes, vaid nägi justament nii välja, nigu eila homikul bussi ronides, ainult et minule tundus, nigu oleks sellest juba nädal möödas, naa palju oli sestsaadik juhtund ja mina olin pidand naa palju reisima. Ta astus sisse ja siis seisis ja vaatas mind, nigu polekski kodunt lahkund, kuigi olime Memphises ja pidime Pearl Harborisse minema.

»Mida põrgut sina siin teed?« küsis ta.

Ma siis seletasin: »Ma võin teile kõigile puid raiuda ja vett tassida. Puid ja vett on teil ju söögitegemiseks vaja.«

»Ei,« ütles Pete. »Sa lähed koju tagasi.«

»Ei, Pete,« ütlesin mina. »Mina pean ka sõtta minema. Ma pean. Mudu ei saa mu süda rahu, Pete.«

»Ei,« ütles Pete. Ta vaatas tolle sõduri poole. »Mitte ei mõista, mis temaga lahti on, leitnant,« ütles ta. »Varem pole ta eluilmaski kedagit noaga susand.« Ta vaatas mulle otsa. »Miks sa seda tegid?«

»Ma ei tea,« ütlesin. »Lihtsalt pidin. Lihtsalt pidin siia tulema. Lihtsalt pidin su kätte saama.«

»Vaata, et sa seda enam kunagi ei tee, kuuled?« ütles Pete. »Pane nuga iluste tasku ja ära seda enam puutu. Kui ma peaksin veel kuulma, et sa sellega kellegile kallale läksid, tulen ma kusttahes maailma otsast ja peksan su vaeseomaks. Kuulsid?«

»Ma lõikaksin kas või mõnel kõri läbi, kui sa selle peale ainult tagasi tuled,« ütlesin mina. »Pete,« mangusin ma. »Pete.«

»Ei,« ütles Pete. Nüüd ei olnd tema hääl enam vali ja äkiline, vaid peagu tasane, ja ma mõistsin, et ta ei muuda meelt. »Sa pead koju tagasi minema. Pead memme eest hoolt kandma, ja oma kümme aakrit jätan ma ka sinu hoolde. Ma tahan, et sa koju tagasi läheksid. Juba täna. Kuulsid?«

»Kuulsin küll,« ütlesin mina.

»Oskab ta üksi tagasi minna?« küsis sõdur.

»Kui ta üksi tuli,« ütles Pete.

»Küllap ma oskan,« ütlesin mina. »Ega kodu kuskile ära kao. Seisab seal endises paigas.«

Siis võttis Pete taskust dollari ja andis minule. »Sellega saad bussipileti otse meie kirjakastini,« ütles ta. »Ja vaata, et sa leitnandi sõna kuulad. Tema saadab su bussile. Ja mine otseteed koju ja kanna memme eest hoolt ja vaata minu kümne aakri järele, aga see kuramuse nuga hoia taskus. Kuulsid?«

»Jah, Pete,« ütlesin mina.

»Hüva,« ütles Pete. »Nüüd ma pean minema.« Ja ta pani mulle käe jälle pea peale. Aga seekord ei hakand ta mul kaela kahekorra keerama, vaid hoidis kätt ainult natike pea peal. Ja siis, pagan, kummardus ja andis mulle suud, ja ma kuulsin ta samme ja ukse sulgemist, aga ei vaadand üles. Ja oligi kõik, ja ma istusin seal ja nühkisin käega kohta, kuhu Pete mind oli suudelnd, ja too sõdur lesis toolil, vaatas aknast välja ja köhatas. Siis pistis ta käe taskų ja ulatas minu poole vaatamata mulle midagit. See oli tükk närimiskummit.

»Aitüma,« ütlesin mina. »Nojah, mul on vist aeg astuma hakata. Päris pikk maa minna.«

»Oota,« ütles sõdur. Siis ta rääkis telefoniga, ja mina ütlesin

jälle, et pean vist astuma hakkama, aga tema ütles jälle, »Oota. Pea meeles, mis Pete sulle ütles.«

Me siis ootasime, ja siis tuli jälle üks naine, jälle vanem ja karusnahkses mantlis, aga hea lõhnaga, ja temal ei olnd autumaatsulepead ja kartuteegi andmeid ei olnd tal ka vaja. Kui ta tuppa astus, tõusis sõdur püsti, ja naine vaatas kähku ringi ja kui mind nägi, siis tuli ja pani käe nii lihtsalt ja kergelt ja kärmelt mu õlale, nigu oleks memm isi seda teind.

»Tule,« ütles ta. »Lähme minu poole lõunale.«

»Aitäh, proua,« ütlesin mina. »Ma pean Jeffersoni bussi peale minema.«

»Ma tean. Aega on. Kõigepealt lähme ja sööme.«

Ta oli autoga. Ja siis me olime juba autodevoolu keskel. Pidime peagu busside alla jääma, ja kõikse rahvas seal tänaval oli naa ligi, et oleks võind nendega rääkida, kui ma neid oleks tund. Siis mõne aja pärast peatas ta auto. »Jõudsimegi pärale,« ütles ta, ja ma vaatasin seda maja, ja kui see oli kõik tema jagu, siis pidi tal alles pere olema. Aga kõik ei olnd siiski. Me läksime läbi suure eeskoja, kus kasvasid puud, ja ühte väiksesse uberikku, kus oli ainult üks niger, hulga uhkemas mundris kui neil sõduritel, ja niger pani ukse kinni, ja siis ma hüidsin, »Ettevaatust!« ja püidsin kuskilt kinni võtta, aga ei juhtund midagit hullu; lihtsalt see uberik tõusis otsejutis üles ja jäi seisma ja uks läks lahti ja me olime jälle ühes eeskojas, ja see naine avas ühe ukse ja me astusime sisse, ja seal oli jälle üks sõdur, juba vanem mees, kellel olid ka nisuke sedelgarihm ja hõbedased linnukesed mõlemal õlal.

»Jõudsimegi pärale,« ütles naine. »See siin on kolonel McKellogg. Noh, mida sa lõunaks tahad?«

»Ma vist võtan ainult praetud muna singiga ja kohvi,« ütlesin mina.

Ta tahtis juba telefonitoru võtta. Aga siis pöördus. »Kohvi?« ütles ta. »Mis ajast sa seda jooma hakkasid?«

»Ma ei tea,« ütlesin mina. »Vist nii vara, et ei mäleta.«

»Sa oled vist kaheksane, eks ole?« küsis ta.

»Ei, proua,« ütlesin mina. »Kaheksa ja kümme kuud. Käin üheteistmendamat.«

Siis ta helistas. Siis me istusime ja ma rääksin neile, kudas Pete läks täna homikul Pearl Harborisse ja et ka mina tahtsin temaga kaasa minna, aga pean nüüd koju tagasi minema, et memme eest hoolt kanda ja Pete'i kümne aakri järele vaadata, ja naine ütles, et neil on ka umbes minusuurune poeg, kes käib kuskil idarannikul koolis. Siis tuli üks niger, aga mitte see eelmine,

vaid nisukses lühikses väikses kuues, ja veeretas sisse nisukse kärumoodu laua. Seal olid praetud muna singiga ja klaas piima ja tükk kooki ka, ja ma mõtlesin, et olen näljane. Aga nii kui ma esimese suutäie võtsin, tundsin, et see ei lähe mul kudagi alla, ja tõusin kähku püsti.

»Ma pean nüüd minema,« ütlesin.

»Oota,« ütles naine.

»Ma pean nüüd minema,« kordasin.

»Üks minut,« ütles tema. »Ma kutsusin juba auto. See peab iga minut kohale jõudma. Joo vähemalt piimagi! Või tahad tõesti kohvi?«

»Aitäh,« ütlesin mina. »Mul ei ole praegast isu. Küll ma kodus söön.« Siis helises telefon. Aga naine ei hakand vastamagi.

»Noh,« ütles ta. »Juba tuli.« Ja me sõitsime selles liikuvas uberikus tolle mundris nigeriga jälle alla. Seekord oli see suur auto, mida juhtis üks sõdur. Ma ronisin ette tema kõrvale, ja naine andis sõdurile dollari. »Võib-olla tahab ta teel süüa,« ütles ta. »Otsige siis mõni viisakas koht.«

»Okei, mrs. McKellogg,« ütles sõdur.

Siis hakkasime jälle sõitma. Ja nüüd, kus päike paistis ja me Memphises tiirutasime, sain ma linna hästi vaadata. Ja ennegu arugi sain, olime samal maanteel, kustkaudu buss homikul tuli – samad poodideread ja suured raatsikuurid ja saeveskid, ja jälle tundus, nigu ei lõpeks Memphis kunagi ära, aga viimaks hakkas ikke maha jääma. Ja siis sõitsime jälle põldude ja metsade vahel, ja auto kihutas kiireste, ja poleks seda sõdurit olnd, siis poleks ma nigu Memphises käindki. Me sõitsime tõega kiireste. Selle ajuga ei saand arugi, kui olime juba kodu ligi, ja kui ma mõtlesin, kudas ma selle suure autoga Prantslase Kääru sõidan, sõdur kõrval roolis, siis hakkasin ma äkiste nutma. See tuli naa ootamata, et ma ei saand enam pidama. Nii ma's istusin seal sõduri kõrval ja nutsin. Auto aga kihutas kiireste.

EI KAO EAL

Kui see teade Pete'i kohta tuli, olin mina isaga juba põllule läinud. Ema võttis selle pärast meie minekut kirjakastist ning tuli sellega põllule tara äärde, ja ta teadis juba siis, mis see on, sest tal polnud päikesekübaratki peas, nii et küllap ta vaatas köögiaknast, kui kirjakandja tuli. Ja ka mina teadsin kohe, mis see on. Sest ema ei lausunud sõnagi, vaid lihtsalt seisis seal tara ääres, too hele margita ümbrikuke peos, ja nii hõikasin hoopis mina isale, aga ma olin temast kaugemal põllu tagaotsas, ja nii jõudis tema esimesena tara ääres ootava emani, kuigi ma tulin jooksuga. »Ma tean, mis siin on,« ütles ema. »Aga ma lihtsalt ei saa seda lahti teha. Tee sina.«

»Pole tõsi!« karjusin mina jooksu pealt. »Pole tõsi!« Siis hakkasin ma karjuma, »Ei, Pete! Ei, Pete!« Siis hakkasin ma karjuma, »Kuradi japsid! Kuradi japsid!« Ja siis pidi isa minust kinni haarama ja mind kogu jõust hoidma, minuga maadlema, just nagu polekski ma üheksa-aastane poiss, vaid samasugune täismees.

Ja oligi kõik. Ühel päeval oli Pearl Harbor*. Ja nädal hiljem läks Pete Memphisesse ning astus sõjaväkke, et neile seal appi minna; ja siis ühel hommikul seisis ema põllul tara ääres ümbrikuga, mis ei vajanud markigi, kus oli nii tilluke paberileht, et sellega poleks saanud tuldki läita, ja lehel, *Oli laev. Enam ei ole. Teie poeg oli ka seal peal.* Ja me lubasime endale ainult ühe leinapäeva, ja oligi kõik. Sest see juhtus aprillis, keset kibedaimat külviaega, ja põld ootas – need seitsekümmend aakrit, mis meid toitsid ja katsid ja soojas hoidsid; põld, mis oli üle elanud juba eelmised Grierid, sest nad olid temaga nagu kord ja kohus ümber käinud, ja elas üle ka Pete'i, sest temagi oli siin olles andnud oma osa ühisest tööst ja vaevast, ja elab üle ka ema ja isa ja minu, kui meiegi nõndasamuti teeme.

Aga siis tuli järgmine. Võib-olla ei turganud meile pähegi, et see võib juhtuda ka teistele, kes armastasid oma poegi ja vendi niisamuti nagu meie Pete'i; juhtub kuni päevani, mil sõda ükskord lõpeb. Pärast seda, kui me nägime Pete'i nime ja pilti Memphise ajalehes, tuli isa linnas käies iga kord lehega tagasi.

Ja seal olid teistest Mississippi ja Arkansase ja Tennessee linnadest ja maakondadest pärit maa- ja mereväelaste nimed ja pildid, aga meie kandist polnud enam kedagi, ja nii hakkas mõne aja pärast paistma, et Pete jääbki ainukeseks.

Aga siis tuli järgmine. Oli juuli lõpp, üks reedene päev. Isa oli hommikul vara Homer Bookwrighti loomaveokiga linna sõitnud ja nüüd oli loojak. Mina olin just põllult muldamast tagasi jõudnud ja muula talli viinud ja tulin sealt parajasti välja, kui Homeri veok kirjakasti juures peatus ja isa maha ronis ja jalgrada mööda tulema hakkas, jahukott õlal ja pakk kaenla all ja kokkukeeratud ajaleht peos. Ja ma heitsin lehele ainult ühe pilgu ning teadsin kohe, ehkki ta tuli linnast nüüd alati lehega. Sest varem või hiljem pidi see juhtuma; ei saanud olla, et kogu Yoknapatawpha maakonnast olime ainult meie oma armastusega leinaõiguse ära teeninud. Ja nii ei küsinud ma midagi, vaid lihtsalt läksin talle vastu ja võtsin paki ja me läksime koos maja poole ning astusime kööki, kus laual ootas külm õhtusöök ja ema istus päikese viimastes kiirtes lahtisel uksel ning peksis ühtlaselt ja väsimatult kirnus võid.

Kui see teade Pete'i kohta tuli, ei teinud isa katsetki ema lohutada. Ja ka nüüd ei puudutanud teda ega midagi. Lihtsalt tõstis koti õlalt lauale, ja siis läks tooli juurde ning ulatas kokkukeeratud lehe. »Major de Spaini poeg, linnast,« sõnas ta. »See piloot või mis ta oli. Kes siin möödund sügisel ohvitserimundris kodus käis. Rammis lennukiga jaapanlaste lahingulaeva ja laskis selle õhku. Nii nad siis teadsid, mis tast sai.« Ja ema käsi käis endiselt männaga üles-alla, sest minagi sain kuulmise järgi aru, et või on kohe valmis. Siis tõusis ta püsti ja läks pesi käed ära ja siis tuli ja istus oma kohale tagasi.

»Loe,« ütles ta.

Ja siis alles taipasime meie kaks, et ema teadis kogu aeg, et üks päev see juhtub, ja teadis ka seda, mida ta siis teeb: mitte ainult tollel ja järgmisel korral, vaid ka ülejärgmisel ja ülejärgmisel, ja nii edasi kuni päevani, mil kõik leinajad maa peal, nii rikkad kui vaesed – nii need, kes elavad kümne nigerist teenriga suures uhkes värvitud linnamajas, kui need, kes hingitsevad seitsmekümneaakrisel kehvapoolsel maalapil nagu meie, kui ka need, kellel pole midagi muud kui õigus päev läbi palehigis tehtud töö eest õhtul süüa –, võivad lõpuks ütelda, *Vähemalt oli meie valul seekord mingi mõte.*

Me söötsime ja lüpsime loomad ära, ja siis tulime ja sõime külma õhtust, ja siis tegin ma tule pliidi alla ja ema pani katla ja igasuguste kastrulitega vett sooja, et meile mõlemale jätkuks,

ja mina tõin toobri tagarõdult sisse, ja siis ma istusin isaga maja ees trepil, kuni ema nõusid pesi ja kööki koristas. Oli just see õhtune aeg, kus ma möödunud detsembris Pete'iga ühtevalu neid kaht miili kõmpisin, et kuulata Killegrew-vana akna taga, mis raadio Pearl Harbori ja Manila kohta räägib. Aga peale Pearl Harbori ja Manila on sestsaadik veel palju muud juhtunud, ja Pete'i pole enam seda kuulamas. Ja ka mina ei kuula: kuna keegi ei oska meile täpselt öelda, kus Pete olemast lakates oli, siis ei saanudki temast lihtsalt *oli* kuskil kindlas paigas, kuhu need, kes teda armastasid, võiksid talle kivi peale veeretada, vaid ta just nagu *on* endiselt igal pool maa peal, igavesti üks kõigist sõjameestest, kes *on* või *olid*. Ja sellepärast pole emal või isal või minul tarvis püüda mingi puust kastikesega inimeste hääli, kes eneseohverdust ja vaprust pealt nägid. Siis hõikas ema, et tulgu ma kööki. Vesi toobris auras väheke, ja seal kõrval olid seebitotsik ja puhas öösärk ja rätik, mille ema vanadest kulunud puuvillakottidest oli teinud, ja siis ma pesin end ja tegin toobri tühjaks, et ema saaks seda omakorda kasutada, ja siis me heitsime magama.

Ja siis oli hommik, ja me tõusime üles. Ema oli nagu alati esimesena jalul. Minu puhas valge pühapäevasärk ja püksid ootasid juba, ja sealsamas olid ka sukad ja kingad, mida ma polnud sestsaadik, kui maa enam külm polnud, näinudki. Aga algul ma panin eilsed tunked selga ja läksin, kingad peos, kööki, kus ka ema oli alles eilses kleidis ja pliidil oli peale hommikusöögi ka isa lõuna; ja ma panin oma kingad ema pühapäevakingade kõrvale seina äärde ja läksin lauta ja aitasin isal sööta ja lüpsta, ja siis me tulime kööki tagasi ja istusime maha sööma, ja ema õiendas kogu aeg pliidi ja laua vahet, kuni me omadega valmis olime, nii et ta sai ka ise sööma istuda. Ja siis ma võtsin viksikarbi, aga siis tuli isa ja võttis kõik – viksi ja harja ja kaltsu ja kõik neli kinga – minu käest ära. »De Spain on pururikas,« seletab ise. »Nii kui süljata tahab, on valges ahvikuues niger topsiga platsis. Sina aga viksid kingi, nigu oleks nad ükspäinis sinule vaatamiseks: ükspäinis ninasid, mis paistavad sulle endale alla vaadates ära.«

Siis me riietusime. Ma panin pühapäevasärgi selga ja püksid jalga, ja need olid nii kõvasti tärgeldatud, et oleksid ka tühjalt püsti seisnud; ja siis ma läksin, sukad peos, kööki, ja ka ema tuli, sukad peos, samuti pühapäevariietes, kübargi peas, ja ta võttis minu sukad ja pani koos omadega viksitud kingade kõrvale lauale ning tõstis reisikoti köögikapi riiulilt alla. See oli samas pappkarbis, milles tuligi, ja too San Francisco kauplus, kust

Pete selle ostis, oli oma värvilise lipiku peale kleepinud. Kott oli pealt ümar ja alt kandiline, sangaga, veekindlast materjalist, ja küllap Pete mõtles kohe, kui seda kaupluses nägi, et see on nagu ekstra meie jaoks tehtud. See käis tõmbelukuga kinni; ei ema ega isa olnud sihukest asjandust varem näinud. See tähendab, me olime küll kõik Jeffersoni poodides käinud, aga mina olin meist ainuke, kes tookord huvi tundis, kuidas sihuke asjandus töötab, ehkki ka mina ei võinud siis veel uneski aimata, et meil endil ükskord säherdune lukk on. Nii tegin mina koti lahti, ja seal sees olid piip ja toos tubakat isale ja karbiidlambiga jahimüts minule ja emale oli kott ise. Ja ema tõmbas luku kinni ja jälle lahti, ja siis proovis isa omakorda ja sõidutas lukustit piki kitsast krigisevat rada edasi-tagasi, kuni ema ütles, et jätku järele, enne kui luku ära kulutab; ja siis pani ema koti lahtiselt karpi tagasi ja mina tõin laudast tühja kvardise lehmarohupudeli ja ema pesi pudeli ja korgi kuuma veega läbi ning pani nad koos puhta kokkukeeratud rätikuga kotti ja tõstis koti karbiga kapi riiulile; ta jättis luku endiselt lahti, sest kui meil kotti kunagi vaja võis minna, tuli see kõigepealt avada, ja nii kulus lukk sedajagu vähem. Nüüd võttis ta koti karbist ja pudeli kotist välja ja täitis pudeli puhta veega ja pani korgi peale ja siis pani pudeli koos meie kingade ja sukkadega kotti puhta rätiku juurde tagasi ja tõmbas luku kinni, ja siis me läksime maanteele ja seisime seal kuumas eredas hommikupäikeses postkasti kõrval, kuni buss tuli ja peatus.

See oli sama buss, millega ma möödunud talvel iga päev Prantslase Kääru kooli läksin ja koolist tulin, ja millega ka Pete oli igal hommikul ja õhtul kooli lõpetamiseni sõitnud, aga praegu sõitis see vastassuunas, Jeffersoni, nagu laupäeviti alati, ja me vaatasime hulk aega, kuidas see mööda pikka sirget maanteed lähemale tuli, sest ka teiste kirjakastide juurest läks inimesi peale. Siis oli meie kord. Ema andis Solon Quickile, bussi ehitajale ja omanikule ja juhile, kaks veeranddollarilist ja me ronisime peale ja buss läks edasi, ning varsti polnud kirjakastide kõrval seisvate ja kätt tõstvate inimeste jaoks enam ruumi ja sõit läks kiiremini, veel kakskümmend, siis kümme, siis viis miili ja siis üks, ja juba sõitsimegi viimasest nõlvakust üles, kust algasid betoonkattega tänavad, ja me läksime nüüd bussi pealt maha ja istusime kõnnitee äärele ja ema tegi koti lahti ning võttis meie kingad ja veepudeli ja rätiku, ja me pesime jalad ära ja panime sukad ja kingad jalga ning ema pani pudeli ja rätiku kotti tagasi ja tõmbas luku kinni.

Ja siis läksime piki raudvarbadest tara, mis oli sama pikk kui puuvillapõld, ja keerasime õuele, mis oli mulle tuntud taludest suurem, ja kruusatee, mida mööda me kõndisime, oli Prantslase Kääru tänavatest laiem ja siledam, ning minule igatahes tundus too maja ka kohtumajast suurem; me läksime trepist üles ja üle nii avara kivist sammaskoja, et meie maja oleks ees- ja tagarõduga tükkis sinna ära mahtunud, ja koputasime uksele. Ja siis oli täiesti ükskõik, kas meie kingad olid üldse viksitud: tolle tsirkuseülikonnas nigeri silmavalged vilksatasid ainult hetkeks, kui ta meile ust avas, ja kuskil koridori otsas vilksatas veel tema valge kuub, ning siis oli ta läinud, niisama hääletult nagu kass, jättes meid üksipäini mõistatama, missugune on õige uks. Ja me mõistatasime ära – astusime rikka mehe võõrastetuppa, mida iga naine Prantslase Käärus ja küllap vist kogu maakonnas oleks võinud tollhaaval kirjeldada, aga mida isegi mehed, kes tulid pärast panga tööaega või pühapäeval major de Spainilt võlapikendust paluma, polnud oma silmaga näinud; lae keskel rippus meie pesutoobri suurune lühter, just nagu kilgendavaid jäätükikesi täis, ja seina ääres seisid meie laudavärava laiune kullakarva harf ja nii kõrge peegel, et muula seljas istuv mees oleks koos muulaga üleni ära paistnud, keset tuba aga oli neljakandiline laud, just nagu kirst konföderatsiooni lipuga kaetud*, ja seal peal olid major de Spaini poja pilt ja lahtine karbike medaliga ja suur sinkjas automaatpüstol, ja major de Spain seisis laua otsa juures, kaabu peas, ning kulus hulk aega, enne kui meie nimi tema kõrvu ja teadvusse jõudis; ta ei olnud küll päris major, vaid teda hüüti nii tema isa järgi, kes oli olnud konföderaatide armees majoriks, aga pankurina maksis tema sõna nii äri- kui poliitikamaailmas, ja isa rääkis, et tema teha olla kogu Mississippi kubernerid ja senaatorid; praegu aga seisis seal lihtsalt vana mees – nii vana, et poleks uskunudki, et tal oli kõigest kahekümnekolmene poeg; igatahes liiga vana selleks, et seista seal sellise näoga.

»Haa,« ütles ta. »Nüüd tuleb meelde. Ka teie lasite end veenda, et teie poeg valaks oma verd sõjalise ettevalmistamatuse ja mannetuse altaril. Mida te soovite?«

»Mitte midagi,« ütles ema. Ta ei jäänud ukse juurde seismagi, vaid läks otse laua poole. »Teile pakkuda pole meil midagi. Ja ma ei näe siin ka midagi, mida tahaksime endale võtta.«

»Eksite,« ütles major de Spain. »Teil on veel teine poeg. Võtke siis see nõuanne, mida mulle pakuti: minge koju ja palvetage. Mitte surnu, vaid tolle eest, kes teile veel jäetud on – et miski kuskil teda kuidagi säästaks!« Aga ema ei vaadanud talle otsa; oli üksnes korraks tema poole vaadanud. Ta läks lihtsalt otse-

joones üle selle küünisuuruse saali, täpselt samamoodi nagu siis, kui tõi meile lõuna mannerguga taranurka (kui meil polnud vahel aega kündmist katkestada), et siis kodu poole tagasi keerata.

»Mul on teile lihtsam nõuanne,« ütles ta. »Nutke.« Siis jõudis ta lauani. Aga kuigi ta jäi seisma, sirutas ta käe nii osavalt ja kärmelt välja, et major de Spain sai tal alles randmest kinni. Ja siis seisid nad, kummagi käsi suurel sinisel püstolil, mis lebas seal foto ja medali värvilise lindi ning rauatükikese vahel, tollel vanal lipul, mida paljud inimesed meie kandis polnud näinudki ja veel rohkem inimesi poleks ka nähes ära tundnud; ja major de Spain oli liiga vana, et ka sellise häälega rääkida.

»Kodumaa eest! Mis kodumaad tal oli: sellest maast ütlen ka mina lahti! Meie mõlema kodumaa purustati ja rüüstati ja laastati kaheksakümne aasta eest, kui mindki polnud veel sündinud. Tema esiisad võisid tookord selle eest võidelda ja surra, ehkki nad võitlesid lootusetut võitlust palja unistuse eest. Temal ei olnud sedagi. Pettekujutlus oli kõik, mille eest ta suri. Liigkasuvõtjate huvide eest, poliitikute rumaluse ja ahnuse tõttu, ametiühingubosside auks ja kuulsuseks!«

»Jah,« ütles ema. »Nutke.«

»Valitud rahvaesindajate eest, kes värisevad oma sinekuuride pärast! Petetud tööliste eest, kes kuulavad orjalikult neid petvate demagoogide sõna! Häbi? Valu? Mis häbi ja valu võivad tunda pelgurlus ja ahnus ja vabatahtlik orjameelsus?«

»Häbi võib tunda igaüks,« ütles ema. »Täpselt nagu igaüks võib olla vapper, väärikas ja ohvrimeelne. Ja valuga on samuti. Läheb aega, aga nad õpivad seda tundma. Meie ja teie valust ei aita. Selleks kulub rohkem valu. Ja seda tuleb; tuleb küllaldaselt.«

»Millal? Siis kui kõik noored mehed on surnud? Mida siis enam päästa tasub?«

»Ma tean, mida te tunnete,« ütles ema. »Ka meie Pete'il tuli liiga vara surra.« Siis ma nägin, et nende käed ei ole enam koos, et major de Spain seisab jälle sirgelt ja et ema hoiab püstolit vastu külge langetatud käes; ja hetkeks ma mõtlesin, et ema teeb koti lahti ja võtab sealt rätiku. Aga selle asemel pani ta püstoli lauale tagasi ja astus major de Spainile lähemale ja võttis tal rinnataskust taskurätiku ja toppis talle pihku ja taganes uuesti. »Nii on õige,« sõnas ta. »Nutke. Aga mitte tema pärast, vaid meie, vanade pärast, kes ei suuda sellest aru saada. Mis teie neegri nimi on?«

Aga major de Spain ei vastanud. Ja ei pühkinud ka taskurätikuga silmi. Ta lihtsalt seisis seal, taskurätik peos, just nagu ei teaks, et hoiab seda käes, või poleks veel märganud, et ema talle midagi pihku toppis. »Meie, vanade pärast,« kordas ta. »Teie siis usute. Teil on olnud kolm kuud aega õppida, aru saada; mina kuulsin alles eile. Õpetage mind.«

»Ma ei tea,« ütles ema. »Võib-olla pole naistele määratudki teada, miks nende pojad peavad sõdades langema; võib-olla on neile määratud poegi üksnes taga leinata. Aga minu poeg teadis, miks ta peab minema. Ja minu vend läks samuti sõtta, kui ma olin alles tütarlaps, ja meie ema ei saanud sellest samuti aru, aga vend teadis, misjaoks läheb. Ja ka minu vanaisa võttis kodusõjast osa, ja küllap ei saanud ka tema ema sellest aru, aga küllap vanaisa teadis, miks sõdib. Ja nii teadis ka minu poeg, miks ta peab seekord minema, ja teadis, et mina seda tean, ehkki ei saa sellest aru; teadis seda sama hästi, kui et me mõlemad selle lapsega teadsime, et ta ei tule enam kunagi tagasi. Ju ta siis teadis, miks läheb, ehkki mina ei saanud sellest siis ega saa ka nüüd aru, ei saa saamagi. Ju see's peab nii olema, ehkki mina ei saanud sellest aru. Sest temas polnud midagi, mis poleks pärit meilt kahelt, tema vanematelt. Mis teie neegri nimi on?«

Nüüd hõikas major de Spain nigerit. Ja too polnudki teab kus kaugel, aga major de Spain jõudis siiski seljaga ukse poole keerata, kui ta sisenes. Major ei pööranud pead, ainult viipas taskurätikut hoidva käega laua suunas, ja ka niger ei vaadanud ringi, vaid läks hääletult nagu kass laua juurde ega peatunud sealgi; tundus, nagu oleks ta veel lauani jõudmata ümber keeranud ja ukse poole tulema hakanud: must käsi valges käises vilksatas ainult hetkeks ja püstol oli kadunud, just nagu poleks ta seda puutunudki, ja ka siis, kui ta minust uuesti möödus, ei mõistnud ma arvata, kuhu ta selle pani. Ja nii pidi ema teist korda »Lähme« ütlema, enne kui ma aru sain, et ta minuga räägib.

»Pidage,« ütles major de Spain. Ta oli näoga jälle meie poole keeranud. »See oli pärit teilt kahelt, tema vanematelt. Siis peaksite ju teadma, mis see on.«

»Ma tean ainult, et see on midagi väga vana,« ütles ema. »Ja ju siis ka väga tugev, et kesta kõik need inimpõlved. See pidi olema midagi väga head, et ta millegi nii vana ja nii ilmatuma kaugelt pärineva eest oli nõus surema. Lähme,« ütles ta jälle.

»Pidage,« ütles major de Spain. »Pidage. Kust te tulite?«

Ema jäi seisma. »Ma ütlesin – Prantslase Käärust.«

»Õigus. Aga kuidas? Vankriga? Autot teil ju pole.«

»Ah seda,« ütles ema. »Me tulime mr. Quicki bussiga. Ta käib iga laupäev linnas.«

»Ja sõidab alles õhtul tagasi. Ma lasen teid oma autoga viia.« Ta hõikas jälle nigerit. Aga ema segas vahele. »Suur tänu,« ütles ta. »Aga me maksime mr. Quickile tagasisõidu juba kinni. Ta on selle meile võlgu.«

Üks vana ja rikas naine, kes oli Jeffersonis sündinud ja kasvanud, jättis kuskil Põhjas surres linnale muuseumi ehitamiseks raha. See oli sihuke tühi kiriku moodi maja, kus polnud muud kui tema enda poolt väljavalitud pildid – kõikjalt üle Ühendriikide pärinevad pildid, kuhu inimesed olid maalinud oma sünni- või kodukohti või kohti, mis neile nii väga meeldisid, et nad neist ka teistele vaatamiseks pildi tegid; seal oli pilte meestest ja naistest ja lastest, ja linnadest ja majadest ja tänavatest, ja põldudest ja metsadest ja jõgedest, kus nad kõik elasid või töötasid või lõbutsesid; ja kõik, kes tahtsid – olgu inimesed Prantslase Käärust nagu meie või maakonna veel väiksematest küladest või koguni teistest osariikidest – võisid tulla sinna jahedasse ja vaiksesse majja ning vaadata ilma tasuta segamatult neid mehi ja naisi ja lapsi piltidel, kes olid kõik meiega üks rahvas, ehkki nende majad ja laudad olid teistsugused ja ka põldu harisid nad teistmoodi ja seal kasvasid hoopis teised viljad. Ja nii oli juba hilja, kui me muuseumist lahkusime, ja veel hiljem, kui ootava bussini jõudsime, ja veel veel hiljem, kui sõitma hakkasime, aga vähemalt võisime bussi minna ja sukad ja kingad ära võtta. Sest mrs. Quick oli veel tulemata ja Solon pidi teda ootama, mitte sellepärast, et ta oli tema naine, vaid et Solon nõudis ka temalt edasi-tagasi-sõidu eest veerand dollarit, kui mrs. Quick käis laupäeviti linnas mune müümas, ja Solon ei jätnud kedagi, kes talle maksnud oli, maha. Ja kuigi me sõitsime kiiresti, kui maantee jälle pikale tasasele lagendikule jõudis, olid loojangust jäänud ainult viimased kiired, just nagu suure tuhmuva ratta kodarad, mis sirutusid kuskilt Vaiksest ookeanist üle kogu taeva, üle kogu Ameérika, heites veel viimast valgust kõikidele paikadele, mida need meile tundmata nimedega mehed ja naised seal muuseumis nii väga olid armastanud, et neist pildid tegid.

Ja mulle tuli meelde, kuidas isa tõi mulle ja Pete'ile igas asjas ikka vanataati eeskujuks. Ükskõik, kas me olime tema arust midagi vajalikku tegemata jätnud või midagi sellist teinud, mida ta oleks õigel ajal jaole saades keelanud. Ikka ütles ta, »Võtke vanataadist õppust.« Ja ka vanataat tuli mulle meelde: see polnud meie, vaid isa enda vanaisa – nii igivana, et raske uskudagi; nii vana, et minu arust oli ta ühte iga nende inimsoo esiisadega, kes

Moosese raamatutes Jumalaga näost näkku rääkisid, ja et vanaisa oli nad kõik peale Jumala üle elanud. Minu meelest pidi ta juba kodusõjast osavõtmiseks liiga vana olema, ehkki ta muust enam ei rääkinudki – mitte ainult siis, kui uskusime teda ärkvel olevat, vaid ka siis, kui teadsime, et ta tukub, kuni lõpuks pidime tunnistama, et ei oskagi tema uinakute ja ärkvelolekute vahel vahet teha. Ta istus tavaliselt oma tooliga õues mooruspuu all või rõdu päiksepoolsel küljel või oma kindlas nurgas kamina kõrval; kuni järsku võpatas ja kargas üles, aga meie ei saanud kunagi sotti, oli ta nüüd ärkvel ja polnudki vahepeal tukkunud või nägi endiselt und, kui püsti seistes karjus, »Eest ära! Eest ära! Tulevad!« Ja see polnud alati ka üks ja sama nimi, mida ta siis karjus; nad polnud alati samal poolel ja vahel sõjamehedki: Forrest* või Morgan* või Abe Lincoln või Van Dorn* või Grant* või kolonel Sartoris, kelle järglased elavad praegugi maakonnas, või kolonel Sartorise ämm mrs. Rosa Millard, kes kõik need neli sõja-aastat jänkisid ja sumadanimehi* tagasi hoidis, kuni kolonel Sartoris sai lõpuks ise koju tulla. Pete'i arust oli see lihtsalt naljakas, aga isal ja minul oli häbi. Mis ema mõtles, seda me ei teadnud; ja ei saanud üldse õiget tolku enne kui tookord kinos.

See oli üks lõputu Metsiku Lääne film; tundus, nagu jookseks see juba aastaid, igal laupäeva õhtul. Ja igal laupäeval sõitsin ma isa ja Pete'iga linna seda vaatama, ja vahel tuli ka ema kaasa; ja siis me istusime seal pimedas ja hobused kihutasid ja revolvrid paukusid, ja iga kord oli tunne, et nad saavad ta kätte, aga me teadsime, et ei saa, et see jätkub ka tuleval ja ületuleval ja üleületuleval laupäeval, ja iga kord võisin ma vahepealsel nädalal rääkida Pete'iga kurjategija pärlilustustega revolvrist, mida Pete oleks tahtnud, ja kangelase õunikust hobusest, keda tahtsin mina. Siis ühel laupäeval otsustas ema ka vanataadi kaasa võtta. Ta istus seal ema ja minu vahel ja tukkus nagu tavaliselt, nii vana, et ei pruukinud enam norsatagi, kuni siis tuli see koht, mille järgi oleks võinud igal laupäeva õhtul kella seada: kus hobused tormasid järsakust alla ja keerasid ringi ja siis tulid kõik summas piki uurakut meie poole, kuni tundus, et järgmisel hetkel sööstavad nad ekraanilt saali, tillukeste ülespööratud nägude sekka, ja pillutavad need nagu maisikõlud laiali. Siis ärkas vanataat üles. Umbes viis sekundit istus ta hiirvakka – nii vaikselt ja pingul, et minagi tundsin. Siis hüüdis ta, »Ratsavägi!« Ja siis kargas püsti. »Forrest!« karjus ta. »Bedford Forrest! Katsuge, et te kaote! Kaduge eest ära!« Ja siis hakkas ta inimeste ja toolide otsa komistades rea vahelt välja kakerdama,

meie ähmiga järel, ja tormas mööda vahekäiku ukse poole, kogu aeg karjudes, »Forrest! Forrest! Juba tulevad! Kaduge eest ära!« Ja siis olime kõik väljas, pool saali ringis ümber, ja vanataat seisis seal, üleni värisedes, silmad päevavalgusest pilkumas, ja Pete toetus kätega vastu seina, just nagu hakkaks öökima, naerust kõveras, isa aga sakutas vanataati käest ja sisistas, »Sa vana tola! Sa vana tola!« kuni ema ütles, et jätku järele. Ja siis talutasime ta kõrvaltänavale ja aitasime oma vankrile, ja ema ronis ka peale ja hoidis tema kätt, kuni ta enam nii hullusti ei värisenud. »Mine too talle pudel õlut,« ütles ema.

»Ta pole seda ära teenind!« ütles isa. »Nisuke vana tola, teeb meid kogu linna naeruks . . .«

»Mine too talle õlut!« käsutas ema. »See on tema oma vanker, kus ta võib seda rahumeeli juua. Kähku!« Isa tõi siis, ja ema aitas vanataadil pudelit hoida, kuni vanataadi käsi enam nii ei värisenud, ja siis hoidis ema tema teist kätt, kuni vanataat võttis tubli sõõmu. Siis jäi värisemine vähemaks. Vanataat tegi »Aa-h-h« ja võttis uue sõõmu, ja tegi jälle »Aa-h-h« ja lasi ka teise käe ema käest lahti, ja nüüd ei värisenud ta kuigivõrd, vaid jõi väikeste järskude lonksudega õlut ja tegi »Haa!«, ja siis võttis jälle lonksu ja tegi jälle »Haa!«, ja nüüd ei olnud ta vaade enam pudelis kinni, vaid vilas ringi ja ta pilkuvais silmades oli natuke säragi. »Ise olete tolad!« pragas ema meiega. »Arvate, et ta ratsameeste eest põgenes? Ei põgenenud, vaid kappas kõige ees ja karjus neile tossidele, et kasigu parematel meestel jalust – meestel, kes veel praegugi, seitsekümmend viis aastat hiljem, on tugevad ja ohtlikud ja tegudeks valmis!«

Ja minagi tundsin neid. Minagi olin neid näinud, kuigi polnud Prantslase Käärust kunagi nii kaugele saanud, et poleks jõudnud ööseks koju magama. Just nagu oleks see väike küla, mida pole kaartidel ollagi ja millest vaevalt kakssada inimest kogu maa peal teavad, et ta nimi on Prantslase Kääru või et tal üldse nime on, saanud tolle päikeseloojaku sarnase hiiglaratta rummuks, kust kiirtekodarad sirutusid igasse suunda ja miski polnud liiga suur või liiga väike, et jääda neist puutumata: ei ükski linn ega alev, kus inimesed on elanud ja seda armastanud, ükskõik, kas neil oli seda millegagi maalida või mitte, ega ükski väike vaikne kohake, kus on armas ja rahulik elada, kuigi nende nimed kõnelevad varasemast rahutumast ajast, nagu ka inimeste nimed, kelle tegude läbi nad said rahulikeks – meeste ja naiste nimed, kes nägid vaeva ja pidasid vastu ja lõid lahinguid ja kaotasid ja läksid uuesti võitlusse, lüüasaamist isegi märkamata, ja alistasid laaned ja ületasid mäed ja kõrbed ja surid ja liikusid Ühendriikide üha kasvava ja laieneva territooriumiga aina edasi. Minagi tundsin neid: mehi ja naisi, kes veel praegugi, seitsekümmend viis ja kaks korda seitsekümmend viis ja kaks korda kaks korda seitsekümmend viis aastat hiljem olid ikka veel tugevad ja ohtlikud ja ikka veel kõikjal, põhjas ja lõunas ja idas ja läänes, tegudeks valmis, kuni kõik, mis nad kunagi tegid, ja kõik, mille eest nad surid, sulas kokku üheksainsaks kõuest valjemaks sõnaks. See sõna oli Ameerika, ja see kattis kogu selle maa.

FAULKNERI LÜHIPROOSAST

Lühijuttu peavad ameeriklased mõneti lausa rahvuslikuks žanriks. Omajagu on taolist arvamust soodustanud ka asjaolu, et neile lähim ja tuntuim võrdlusalus, kunagise emamaa kirjandus, polnud pikka aega kuigi novellilembeline. 18. ja 19. sajandi suured inglise prosaistid olid peaaegu eranditult puhtakujulised romaanikirjanikud; kui nad just kirjutasid midagi lühemat, siis pigem humoristlikku või esseelähedast skitsi *(sketch)* kui süžeelist juttu. Alles möödunud sajandi lõpust hakkas novell briti autoreid rohkem paeluma, aga esialgu ka peamiselt eksootilise vürtsina, tihti võõral ainestikul ja võõrastel eeskujudel. Seevastu ameerika kirjanduses olid juba esimesed nimekad proosameistrid – Washington Irving, Poe, teatud reservatsiooniga ka Hawthorne – eeskätt just novellistid. Seletust on otsitud noore maa olude kujunematuses, kaootilisuses, asukate püsitus liikuvuses ja individualismis, mis kõik killustasid kogemuse atomaarseteks episoodideks. Aga olid põhjused milles tahes, lühijutt on tänapäevani jäänud ameerika kirjanikele niihästi esimeseks katsepõlluks kui ka edaspidi romaaniga kõrvuti viljeldavaks žanriks.

Ka Faulkner pole erand. Mahult on tema lühiproosa üsna ulatuslik ning sisaldab ka nooruskatsetusi arvestades üle saja nimetuse. Ja täpsemat arvu on raske anda just sellepärast, et piirgi romaani ja jutustuse vahel on Faulkneri loomingus äärmiselt sujuv, liikuv, üleminekud ühest teise väga mitmeastmelised. Kaks raamatut, »Alistamatud« ja »Mine tagasi, Mooses«, on näiteks peaaegu täies ulatuses komponeeritud varem eraldi avaldatud juttudest, ja žanrimääratluseks sobib nende puhul kõige paremini romaan novellides. Aga ka märksa tihedama struktuuriga romaanid koosnevad tihti suhteliselt iseseisvatest plokkidest, olgu tegu eri jutustajatele kuuluvate osadega nagu »Hälinas ja raevus«, süžeeliselt vähe seotud liinidega nagu »Augustivalguses«, peatükiti vahelduvate allromaanidega nagu »Metsikutes palmides« või mosaiikselt liituvate episoodidega nagu »Külas«. Enamikust Faulkneri romaanidest saab tegelikult eraldada pikemaid või lühemaid omaette loetavaid osi.

Aga kuigi Faulkneri lühiproosas leidub igale ameerika novelli esindusvalikule kohustuslikke pärleid, pole jutustustel tema loomingutervikus seda osa, mis näiteks Hemingwayl või Fitzgeraldil, kui piirduda võrdlustega põlvkonnakaaslaste hulgast. Peale käputäie kooliantoloogiate kaudu hästi tuntud ja rohkesti kommenteeritud juttude on Faulkneri novellistika jäänud omajagu teenimatultki romaanide varju. Seda kajastab ka kriitika seis. Samal ajal kui poolest tosinast tähtsamast romaanist on juba kõigist mitmeid monograafilisi uurimusi, ilmus novellistika kohta alles 1981. a. esimene üldistav teos. Tavaliselt on kriitikud Faulkneri lühijutte puudutanud vaid möödaminnes seoses täiendava valgusega, mida nad romaanidele heidavad, neid süžeeliselt või motiivistikult ennetades või täiendades.

Kahtlemata oli Faulkner eeskätt romaanikirjanik ja teadis seda ka ise. Kusagil on ta küll lühijuttu nimetanud luule järel kõige nõudlikumaks žanriks ja öelnud, et romaane hakatakse kirjutama alles siis, kui luuletuste ja novellidega toime ei tulda. Aga teisal jälle möönnud, et jutustus pole tema pärisala ega paku talle seda pinget mis romaan. Lisaks on osa tema lühiproosast sündinud eeskätt rahavajadusest ning arvestab, ehkki korralikul professionaalsel tasemel, loodetava turu, hästitasuvate massiajakirjade maitsega. Aga enamik on nagu romaanidki lähtunud sisemisest tarvidusest.

Ometi on sümptomaatiline, et Faulkneri loominguloos puudub praktiliselt novellijärk kui romaanidele üleminekut ettevalmistav õpipoisiperiood. Oma järsul ja otsustaval pöördumisel proosasse võttis ta romaani ja lühijutu enamvähem korraga käsile. Ajaliselt langes see pööre kokku New Orleansi saabumisega 1925. a. alguses. Faulkner oli parajasti kahekümneseitsmene; ja pealtnäha luhtunud, lootusetu juhtum. Oma Põhja-Mississippi kodulinnakeses Oxfordis oli ta omandanud millekski kõlbmatu loodri ja pilgatava pisiboheemlase kuulsuse. Äsjane sunnitud lahkumine koduülikooli postkontori ülema kohalt oli nagu avalikku arvamust kinnitavaks pitseriks. Tõsi küll, parajasti detsembris oli ilmunud tema esimene raamat, õhuke luulekogu »Marmorfaun«. Aga kui meenutada, et ta sepitses värsse juba üle kümne aasta, seejuures viimased viis end kutsumuselt luuletajaks pidadeski, siis polnud saavutus teab kui suur. Ja »Marmorfauni« luuletused ise, ehkki mitmeid kordi viimistletud ja ümber töötatud, pärinesid enamikus 1919. a. kevadsuvest. Vaevalt oli autoril tekkinud ajalise ja kriitilise distantsi tagant nende väärtuse kohta enam liigseid illusioone. Nagu ka vahepeal korjunud luuletuste kohta, mis ilmusid alles 1933 tema teises ja viimaseks jäänud kogus »Haljas oks«. Üksikuid luuletusi lisandus küll järgneval perioodilgi, aga ilmselt oli Faulkner oma poeediande kohta teinud juba karmi otsuse. Kuid tahe jääda vabakutseliseks kirjanikuks oli kolme lohutu postkontoriaasta järel tugevam kui kunagi varem.

Kuni New Orleansi saabumiseni oli Faulkner avaldanud proosas ainult kaks lühikest ja algelist jutukest kodulinna ülikoolilehes. Leidusid veel mõned käsikirjalised katsetused, mille arvu ja täpse tekkeaja suhtes uurijad pole seni üksmeelele jõudnud. Igatahes näib, et neid polnud kuigi palju, võib-olla poole tosina ringis; ja et tasemelt olid nad kaunikesti nigelad – luuletaja juhuslikud kõrvalharrastused. Aga oli siin tegu parajasti New Orleansis elava tunnustatud novellimeistri Sherwood Andersoni mõju ja innustusega, nagu tavaliselt arvatakse, või tõukas Faulknerit tagant eeskätt sisemine rahulolematus oma luulega ning vajadus leida loomingukihule uut väljapääsu, igatahes asus ta nüüd energiliselt proosat kirjutama ja avaldama. Juba varem oli tal sugenenud kontakt New Orleansis ilmuva ajakirjaga »Double Dealer«, mis piiratud tiraažile vaatamata oli Ühendriikide tolleaegseid paremaid kirjandusväljaandeid. Selle kaastööliste nimekirjas figureerisid Ernest Hemingway, Ezra Pound, Allen Tate, Hart Crane, Malcolm Cowley ja mitmed teised siis veel suhteliselt vähe tuntud, aga hiljem kuulsaks saanud autorid. 1925. a. jaanuari-veebruarinumbris avaldas ajakiri

paar Faulkneri luuletust, essee »Kriitikast« ja üheteistkümnest umbes leheküljepikkusest lühipalast koosneva tsükli »New Orleans«. Impressionistlik-lüürilistes monoloogides tutvustavad end siin sellised tegelased nagu Rikas juut, Preester, Meremees, itaalia immigrandist Kingaparandaja, neegrist Sadamatööline, Kunstnik, oma ametit eufemistliku Magdaleenaga varjav naine jt. Samal ajal hakkas Faulkner ilmutama jutte New Orleansi ajalehe »Times-Picayune« kirjanduslikul pühapäevaleheküljel. Ühtekokku ilmus tal siin veebruarist septembrini 1925 kuusteist lugu. Need on »New Orleansi« paladest ulatuslikumad, keskmiselt kümmekond raamatulehekülge pikad, aga märksa ebaühtlasemalt kirjutatud. Eeskätt on see kirev stiili- ja laadiproovide galerii. Kõrvuti maneerselt ilutsevate kunstlikus sõnastuses meeleolupiltidega (milles sageli korduvad juba luuletustes kasutatud kujundid) esineb siin niihästi räigelt kõnekeelse vestluse jäljendusi (neist mõned sherwood-andersonlikus ratsavõistluste miljöös), kaunis ebausutavate süžeeliste ja psühholoogiliste käikudega põnevuslugusid, otsitud puäntidega naljajutte kui ka parajasti moesolevat gangsteriromantikat. Nagu »Double Dealeri« palades, eelistab autor neiski enamasti New Orleansi alam- või põhjakihtide tüüpe, kelle reaalsete esindajatega tal võis olla paremal juhul üksnes põgus tutvus. Nii on neid siis nähtudki tavakohaste eksootikastampide vaatenurgast. Ainult ühe jutu, »Luiskaja« *(The Liar)* miljöö meenutab autori enda kodukanti ja selle tulevast kirjanduslikku teisikut Yoknapatawphat.

Sellest peale, kui »Times-Picayune'i« lood 1950. aastatel ajalehe vanadest aastakäikudest üles otsiti ja mitmes väljaandes uuesti avaldati*, on kirjandusteadlased küll õhinal uurinud neid Faulkneri varaseid proosapalu, leides siin tema küpset loomingut ennetavaid teemasid, motiive, kujundeid jmt. Aga kui sellised omast kohast seaduspärased huvid kõrvale jätta, siis on jutud üldiselt üsna tavalisel joonealusetasemel. Võib nimetada ainult paari-kolme lugu, kus hakkab aimama tulevast meistrit. Nii pakub »Jumalariik« *(The Kingdom of God)* esimese ja juba üsna meeldesööbiva portree Faulkneri pikast idiootidereast, seekord salaviinakaubanduse vägivaldsel taustal; nagu »Hälina ja raevu« Benjy, reageerib nõdrameelne siingi valju protestiga oma lillekese äravõtmisele. Täpselt väljapeetud karges toonis »Loojak« *(Sunset)* jutustab tragikoomilise loo külavaimuliku jutluse mõjul oma algkodumaale Aafrikasse tagasikippuvast neegrist, kelle aurulaeva kapten saadab ühel Mississippi juhupeatusel maale ja kes siin ööpimeduses »pärismaalastega« tulevahetusse sattudes hukkub. »Maamatsid« *(Country Mice)* on aga nauditaval tasemel puhthumoristlik lugu tüssatud tüssaja teemal. Ent kuigi need paremad näidised pärinevad seeria lõpuosast, on »Times-Picayune'i« juttude põhjal raske kõnelda autori meisterlikkuse pidevast kasvust. Veel viimastegi juttude hulgas kohtab sama vähepakkuvaid palasid kui alguses, ja mitmel puhul lõpetab Faulkner hästi alanud loo mingi hooletu trafaretse käiguga ära, nähtavasti leides, et on teda huvitava laadi või »nõksu« kätte saanud, või siis

*Kõige täielikum väljaanne on Carvel Collinsi toimetatud raamat »New Orleansi visandid« *(New Orleans Sketches)*, 1958.

märgates mahupiiri liginemist. Ilmselt polnud lugude nigeluse põhjuseks sageli niivõrd kogenematus kui üleolev suhtumine lehe jutunurka: küllap võttis Faulkner seda kui võimalust redigeerimata suleproovide eest mõned lisadollarid teenida. Sest kui võrrelda tema lehejutte samal ajal kirjutatud romaaniga »Sõduripalk«, märkame üpris suurt vahet. »Sõduripalk« pole kaugeltki täiuslik teos, vaid kannatab autori tuntavale andekusele vaatamata üsna tavaliste esikromaani nõrkuste all. Ometi suunab seda sihipärane kunstiline taotlus, võime arendada valitud teemasid ja laade; kohati hoomab isegi teatavat kergekäelist artistlikkust.

Üksnes trükis avaldatud teoseid arvesse võttes jääbki mulje, et Faulkneri kujunemine proosakirjanikuks toimus peaaegu eranditult romaani baasil. Sest järgnes viis aastat, enne kui ta lühijuttudega taas avalikkuse ette ilmus. Ja just neil aastail tegi ta läbi tohutu arengu. Kui 1925. ja 1926. aastal kirjutatud »Sõduripalka« ja »Moskiitosid« lugeda õpipoisiromaanideks, siis võib 1927 valminud esimest Yoknapatawpha raamatut »Sartoris« pidada Faulkneri eneseleidmiseks, põhiliselt 1928. a. jooksul loodud »Hälin ja raev« on aga nii tema enda kui ka kogu 20. sajandi kirjanduse üks tippromaane. Tegelikult mahtus neisse aastaisse kindlasti palju rohkem kobamisi, katsetusi, luhtumisi, sealhulgas ka novellivallas. Aga säilinud käsikirjad, mida nüüd postuumsete publikatsioonide kaudu osaliselt tunneme, ei paku Faulkneri otsingutest täielikku pilti. Nagu ta korra mainis, olevat ta oma kirjanikutee algul hävitanud kaks romaani. Nii võivad mõned neist aastaist pärinevad fragmendid kujutada endast sama hästi jutukatseid kui mingi suurema terviku riismeid.

Näib, et 1925. a. teise poolde jäänud Euroopa-reisi ajal tegeles Faulkner põhiliselt iroonilis-humoristliku kunstnikuromaaniga »Elmer«, siis aga jättis töö pooleli, sest kirjutatu olnud küll »naljakas, aga mitte küllalt naljakas«. »Elmer'is« kasutas ta mitmel puhul oma vahetuid reisimuljeid, ja teatud tõenäosusega võib oletada, et vähemalt osa Faulkneri poolest tosinast Euroopa-ainelisest novellist ja umbes samast hulgast Esimese maailmasõja teemalistest juttudest sai algse kuju tookord reisil. Kuid nende meile tuntud versioonid pärinevad mõnevõrra hilisemast ajast, kogenuma kirjaniku sulest. Arvatavasti 1926 ja 1927. aastasse jäävad ka kaks Faulkneri enda poolt paaris eksemplaris trükitud, illustreeritud ja köidetud jutustust, mida ta kinkis tuttavaile. Üks on allegooriline *Mayday*, mille pealkirja võiks tõlkida »Kevadpüha«. Selles vabaneb rändrüütel sir Galwyn of Arthgyl lõpuks oma lakkamatuist saatjaist Näljast ja Valust, leides puhkepaiga jões »sõsar Surma« kaisus. Teine lugu »Soovidepuu« *(The Wishing Tree)* on Faulkneri ainus teadaolev puhtakujuline lastejutt (ehkki muidu on lastel ja noorukitel tema teostes sageli oluline osa). Vestes ühe tüdrukukese imepärastest juhtumustest sünnipäeva hommikul, viib »Soovidepuu« meid (eriti ingliskeelses) lastekirjanduses tavapärasesse fantaasiariiki; süžeeliseks põhimotiiviks on muinasjuttudest tuttav teema – silmapilkselt täituvate soovidega seotud ohud; ja traditsioonilises vaimus on ka loo lõpp: püha Franciscus kingib tüdrukule ühe oma lindudest, sest »kui sa oled mõne abitu olendi vastu hea, siis pole sul vajagi puud, mis täidaks su soove«. (Püha Franciscus ja tema »sõsar

Surm«, olgu meenutatud, ilmuvad taas »Hälinas ja raevus« – Quentini enesetapu-eelsetes mõtetes.) Nii kuuluvad mõlemad jutud ikka veel taolise lüürilis-literatuurse proosa liiki, mida võib oodata endiselt (ja üpris literatuurselt) luuletajalt.

Arvatavasti valmisid esimesed Yoknapatawpha jutud kuskil selle vahemiku lõpuosas, »Sartorise« ning »Hälina ja raevu« naabruses. Aga kindlamad andmed pärinevad alles 1930. aastast, kui toimus Faulkneri läbimurd üleriikliku levikuga ajakirjadesse. Selleks ajaks oli ta lisaks neljale avaldatud romaanile kirjutanud veel kaks – »Pelgupaiga« esialgse variandi ja »Kui ma olin suremas«. Ükski ilmunud romaanidest polnud suuremat sisse toonud; ja peale »Pelgupaiga«, võime ettehaaravalt ütelda, ei kujunenud ükski teine Faulkneri kõrgperioodi romaan talle majanduslikult tulusaks. Mõnelt hea honorariga massiajakirjalt nagu »Saturday Evening Post« või »Scribner's Magazine« võis lühijutu eest rohkem teenida kui kirjastuselt tillukese tiraažiga romaani aeglasest läbimüügist. Ja nii hakkas Faulkner 1930. aastast ajakirju regulaarselt juttudega pommitama. On säilinud omalaadne tabelikujuline register, mida ta 1930. a. algusest 1932. a. alguseni väljasaadetud juttude kohta pidas, märkides üles nii aktsepteeringud kui ka tagasilükkamised. Selle põhjal on ta nende kahe aasta jooksul ajakirjadele läkitanud üle 40 jutu: aukartustäratav arv, kui mõelda, et samal ajal omandas lõpliku kuju »Pelgupaik« ning valmis järgmine mahukas tippromaan »Augustivalgus«. Ilmselt pidi üksjagu juttudest varasemast võtta olema. Ometi sunnivad mitmed kaudsed tõendid arvama, et meistritaseme saavutas Faulkner lühijutu alal veidi hiljem kui romaanis – vähemalt pärast »Hälinat ja raevu«; mis on tavalisele vastupidine arengukäik.

Mõnesugust ettekujutust Faulkneri kui novellisti küpsemisest pakub paari neisse aastaisse kuuluva tippjutu esialgsete variantide ja lõpliku kuju võrdlus. Üldiselt võib tehtud muudatused jagada kolme kategooriasse: ülearuse kärpimine, materjali ümberpaigutused, täiendused. Esimest illustreerib kõige paremini »Roos Emilyle«, võib-olla Faulkneri tuntuim, kindlasti kõige kommenteeritum novell. Varasemas variandis leidus selle lõpuosas miss Emily ja tema neegrist teenri kõnelus, kus miss Emily vihjab linnarahva jahmatusele, kui nood tema toast surnud mehe leiavad, ja neeger räägib oma edaspidistest eluplaanidest. Kärpimine teravdas siin dramaatilist pinget, asendas otseütlemise palju mõjuvama aimusega. Samalaadse pinge tõusu saavutas Faulkner »Põuases septembris« osade ümberpaigutamisega. Kui esialgne versioon algas praeguse teise osaga, miss Minnie Cooperi looga, ja sündmustik kandus alles seejärel juuksuriärisse, siis nüüd annab sõnavahetus juuksuri juures novellile kohe alguses terava, pahaendelise tooni. Järkjärguliste laienduste näiteks on aga »Kui õhtul päike kaob«, mis lisas esialgsele lühidale sündmustiku kokkuvõttele edaspidistes töötlustes täiendavat materjali niihästi üldise miljöö kui ka Nancy saatuse kohta; seejuures rõhutab lõplik variant iseäranis Nancy paanilise hirmu ja laste lihtsameelse teadmatuse kontrasti. Umbes samal viisil sai lõpliku kuju indiaaniaineline »Rusked lehed«, mille algvariant hakkas peale neegri põgenemise ja tagaajamisega (praegune neljas

osa); alles hiljem lisas autor loo tausta selgitavad ja atmosfääri kujundavad algusosad. Aga olgu tegemist täienduste, ümbertõstmiste või kärbetega, peaaegu alati võib nentida, et lõppvariant on eelnevatega võrreldes võitnud.

Kord novellikunsti kätte saanud, viljeles Faulkner seda kogu oma kõrgperioodi vältel. Võib öelda, et kõrvuti lühiajaliste Hollywoodi-teenistustega oligi jututoodang tol perioodil tema põhiliseks sissetulekuallikaks. Konkreetsel aastal avaldatud novellide arv võis olla juhuslik, sõltuda ajakirjade konjunktuurist, Faulkneri seotusest muude töödega jne. Pikemate lõikude võrdlemisel märkame aga produktiivsuse selget langust: perioodi esimese seitsme aastaga (1930–36) ilmutas Faulkner trükis (ajakirjades, eraldi väljaandeis, kogudes) umbes poolsada juttu (neist 30 olid ülalmainitud tabeli põhjal juba 1930–31 olemas); järgneva seitsme aastaga (1937–43) aga ainult 20. Elu viimasel kahel aastakümnel lisas ta (ajakirjanduses trükitud publikatsioonieelseid romaanikatkendeid arvestamata) veel kõigest pool tosinat novelli: erinevalt romaanist ei taastunud tema aktiivsus pärast 1940. aastate keskpaiga pikemat loomingupausi lühiproosas enam kunagi.

1948. a. »Kogutud juttude« väljaandmisele mõeldes kirjutas Faulkner Malcolm Cowley'le, et »ka jutukogule on vorm, integratsioon sama tähtis kui romaanile – et see moodustaks omaette ühtlase terviku, ühes helistikus kontrapunktilise põimingu, ühtse lõppsihi, finaali poole püüeldes«. Seesugune taotlus oli tal nähtavasti juba esimeses jutukogus »Need 13« *(These 13)*, mis ilmus septembris 1931. Kogu pealkiri võib näida pretensioonitult lihtne, osutades üksnes juttude arvule; aga küllap oli number 13 valimises ka sihilikku irooniat, seda enam, et valdav osa raamatust on tumedais toonides. Need valitsevad juba esimeses alajaotuses, mis koosneb maailmasõjateemalistest juttudest »Võit« *(Victory)**, »Ad astra«, »Kõik hukkunud lendurid« ja »Lõhang«. Sama tonaalsust jätkavad teist, Yoknapatawpha-ainelist tsüklit avavad »Rusked lehed« ja »Roos Emilyle«; järgnevad lahedama õhustiku ja õnnelikuma lõpuga »Õigusemõistmine« ja »Juuksed«; selle hingetõmbe tsükli keskel katkestavad taas lohutud »Kui õhtul päike kaob« ja »Põuane september«. Kolmanda ja viimase alajaotuse jutud »Mistraal« *(Mistral)*, »Lahusolek Napolis« *(Divorce in Naples)* ja »Carcassonne« kõnelevad ameeriklastest välismaal ning reastuvad järgnevuses traagiline-koomiline-traagiline. Paarileheküljeline sisemonoloog »Carcassonne«, mis on pigem lüüriline proosaluuletus kui lühijutt sõna tavalises mõttes, oli nähtavasti Faulkneri eriline lemmik, millega ta kolm aastakümmet hiljem lõpetas ka »Kogutud jutud«. Selle teemaks on täitumatu unistus, kunstnikku lakkamatult saatva täiusekujutluse rõõm ja piin; ja see lõpetab kogumiku pisut hämara, mõistatusliku, ängistavüleva nägemusega – nagu võibki oodata Faulkneri »traagilisel perioodil« ilmunud raamatust.

* Originaalpealkirjad on antud ainult nende novellide puhul, mis pole meie kaheköitelisse tõlkevalimikku võetud; tõlgitute osas leiab nad märkustest.

Üleschituse »kontrapunktilist« põhimõtet demonstreerib kõige paremini keskmine ja pikim tsükkel, kuhu kuulub rida Faulkneri tugevamaid novelle. Juba pealiskaudsel vaatlusel võib nentida, et autor on selles nimme vältinud kronoloogilist, temaatilist või mõnd muud liiga lihtsat ja ilmset grupeerimist. Indiaanijutte »Rusked lehed« ja »Õigusemõistmine« lahutab hoopis teist ajajärku ja probleemistikku esindav »Roos Emilyle«; Quentin Compsoni jutustatud lugude »Õigusemõistmine« ja »Kui õhtul päike kaob« vahel seisab »Juuksed«; ja »Kui õhtul päike kaob« eraldab ühise tegelase Hawkshaw' kaudu seotud »Juukseid« ja »Põuast septembrit«. Taolise järgnevusega on takistatud tsükli killustumist allgruppideks ning saavutatud tõepoolest »kontrapunktiline« teemade, tegelaste jm. ühendavate elementide vaheldus ja kordumine, mis liidab jutud ühtejärge lugemisel pidevaks elamuseks.

Faulkneri teine kogu »Doktor Martino« *(Doctor Martino)* ilmus 1934 ja sisaldas neliteist lugu, millest ainult kaks olid varem ajakirjades ilmumata. Üldiselt on siia koondatud jutud eelmise kogu omadest nõrgemad. Kaks parimat, »Wash« ja »Koer« *(The Hound)*, on seotud vastavalt romaanidega »Absalom, Absalom!« ja »Küla«; ja kui »Wash« säilitas teatud iseseisvuse ka pärast »Absalomi« ilmumist ning on »Kogutud juttudes« ümber trükitud, siis »Koer« lülitus jäägitult »Küla« mosaiiksesse struktuuri. Ka ei ole »Doktor Martino« ülesehituses märgata erilist plaani; pigem on see iseseisva sihi ja tervikluseta tavaline jutukogu.

»Need 13« ja »Doktor Martino« jäidki pikemaks ajaks Faulkneri ainsateks novelliraamatuteks. Omaette rariteettrükistena ilmusid veel kaks juttu – »Kõrbeidüll« *(Idyll in the Desert)* 1931. a. ja »Miss Zilphia Gant« 1932. a. Kumbki pole tema tipplugusid, kuigi miss Zilphia pakub mõningat võrdlushuvi Faulkneri teiste üksildaste naistegelastega (nagu Emily Grierson või Minnie Cooper), aga samuti hilisemate Lõuna autorite, eriti naisautorite Eudora Welty, Carson McCullersi ja Flannery O'Connori novellide grotesksete tüüpidega. Suur osa Faulkneri jutte kadus aga lihtsalt ajakirjade aastakäikudesse.

Teistsugune saatus ootas neid lugusid, mis olid algusest peale mõeldud suurema terviku osadeks. Nii ilmusid »Alistamatute« (1938) seitsmest loost kuus varem eraldi ajakirjades, ja muudatused, mida autor neid raamatuks liites ette võttis (peamiselt täienduste näol), polnud eriti suured ega jutustuste laadi põhimõtteliselt muutvad, kuigi lisasid ajakirjavariantidega võrreldes peenemaid psühholoogilisi ja »metafüüsilisi« momente. Mahukam töö seisis ees teise romaaniga novellides, mille nimeks sai »Mine tagasi, Mooses« (1942). Selle aluse moodustasid kaheksa varem ajakirjades ilmunud juttu. Neist paar viimast avaldati küll vahetult raamatu trükkimise eel, nii et tegemist võib olla juba valmis romaanist eraldatud ning iseseisvaks ajakirjapublikatsiooniks kohendatud variantidega. Aga enamik jutte eelnes romaanile, mis omandas lõpliku kuju nende ulatusliku töötlemise, täiendavate ja siduvate motiivide lisamise teel. Alles raamatus ilmus ka keskse jutustuse »Karu« neljas ja pikim jagu – jahiloo muust stiilist teravalt erinev »ühe lausega kirjutatud« osa, kus esitatakse romaani kui terviku seisukohalt olulisimad sündmused: kuidas Isaac McCaslin avastab oma esiisa verepatu ja loobub avastuse mõjul pärandusest. Mis puutub kolmandasse varasemaid lugusid inkorporeerinud teosesse, romaani »Küla« (1940), siis moodustavad sellesse lülitunud neli ajakirjajuttu tema mahust märgatavalt väiksema osa, kõigest mõned episoodid, ning loomulikult töödeldi need romaani keerukasse stiililisse koesse sulatamisel põhjalikult ümber.

Oma lühiproosat ei asunud Faulkner taas koondama enne kui 1940. aastate lõpus. Kõigepealt eraldas ta muust hulgast Gavin Stevensiga seotud detektiivjutud ning avaldas need 1949. a. raamatuna »Ratsugambiit« *(Knight's Gambit)*. Selle kuus lugu on reastatud lihtsalt trükis ilmumise järjekorras. Esimene novell »Suits« *(Smoke)* oli valmis juba 1930. a. ja avaldati 1932; »Monk« ilmus 1937, »Käsi vee kohal« *(Hand Upon the Waters)* 1939, »Homme« 1940 ja »Viga keemias« *(An Error in Chemistry)* 1946. Lõpetav nimilugu on mahult pikem jutustus või lühiromaan, mis täidab umbes poole raamatust ning avaldati selles esmakordselt.

Üldiselt on Faulkneri detektiivlood küll kompetentselt kirjutatud, ei kuulu aga ei tema enda ega vastava žanri tippude hulka. Paar neist, »Monk« ja »Homme«, ei olegi õigupoolest detektiivsed sõna kitsamas mõttes, ehkki mõlemas jõuab Gavin Stevens juriidilisi ametiasju ajades mingi teo tõeliste tõukejõudude avastamiseni. Torkab silma, et just neis juttudes on sotsiaalne taust ning karakterid kõige ilmekamalt välja joonistatud. Ülejäänud kolm lühemat novelli järgivad žanritruumalt kurjategija paljastamise käiku. Neis esineb Gavin Stevens traditsioonilises sherlock-holmesilikus rollis, Stevensi nooruke õepoeg Charles (Chick) Mallison on aga tema saatjana, sündmuste jutustajana ja naiivsevõitu küsimuste esitajana dr. Watsoni asemikuks. Mõnevõrra keerulisem on raamatu nimilugu. Siin tuleb Stevensil kuriteoplaan ette aimata ja nurjata; ning ta ei ole sündmuskäiku väljast sekkuv erapooletu kõrvalseisja, vaid asjalooga emotsionaalselt tihedasti seotud kaasosaline. Nii avaneb tema isiksus märksa mitmekülgsemalt, Stevensi ebapraktilisust ja sõnaohtrust rõhutades ka vastuolulisemalt. Kuivõrd jutustus oli kirjutatud enne (samuti detektiivžanri malli järgivat) romaani »Põrmu häirija« – mis jõudis aasta varem ilmuda –, siis võib seda võtta Gavin Stevensi karakteri eelvisandina.

Iseseisva raamatuna ei kujunenud »Ratsugambiit« samasuguseks terviklikuks romaaniks novellides nagu »Alistamatud« või »Mine tagasi, Mooses«, kuigi kõigi kolme saamislool on sarnasust. Kuna puudus läbiv süžee, jäi uus raamat vaid žanritavade ja ühistegelaste kaudu lõdvalt seotud jutukoguks. Mis puutub tema sisulisse kohta Faulkneri loomingus, siis esindab ta oma läbinägeva detektiivikuju ga ning onu-õepoja vahekorraga kirjaniku hilisemale arengujärgule iseloomulikke positiivse kangelase otsinguid ning didaktilisi huve. Väärib ka märkimist, et kuigi puhtakujuline detektiivžanr oma piiratud vaatenurgaga Faulknerile ilmselt ei sobinud, on selle tehnika võrreldav paljude tema romaanide ja juttude ülesehitusega, mis hoiab lugejat enamjagu aega suhtelise teadmatuse pinges, kuni vahetult nähtud sündmuste põhjused alles lõpus avatakse.

Hoopis tähtsam koht Faulkneri kaanonis on »Kogutud juttude« *(Collected Stories)* 900-leheküljelisel köitel, mis ilmus augustis 1950 ning tõi autorile järg-

neval aastal (seega juba pärast Nobeli loorbereid) esimese olulise kodumaise preemia – vastasutatud Rahvusliku raamatuauhinna *(National Book Award)*. Sisaldades 42 novelli, hõlmas köide – päris algusperioodi katsetusi ja romaanidesse lülitunud jutte arvestamata – Faulkneri lühiproosa põhiosa. Lausa trükis avaldamata lugusid siin küll ei leidunud, ometi jõudsid 17 juttu esmakordselt kaante vahele; ja üldse sai alles nüüd võimalikuks hinnata Faulkneri novellitoodangut tervikuna. Ühtlasi sundis köite kaalutletud ülesehitus, »kontrapunktiline põiming« nägema ka üksikjutte sageli uues valguses.

»Kogutud jutud« jagunevad kuueks allosaks. Neist esimesed kolm on puhtalt Yoknapatawpha-ainelised, tagumised kolm viivad enamasti muusse miljöösse, kuigi ka neis leidub üksikuid Yoknapatawphaga seotud lugusid. Yoknapatawpha novellistika kui Faulkneri lühiproosa tuumiku paigutamine raamatu algusse oli kahtlemata igati põhjendatud. Hüpoteetilisemaks jäävad kolme esimese tsükli – maajutud, linnajutud, indiaanijutud – omavahelise reastuse ajendid. Igatahes on autor jälle silmatorkavalt vältinud liiga kergeid ja ilmseid »mehaanilisi« paigutusi, eelkõige sündmuskronoloogilist järjestust. Avatsükkel algab küll möödunud sajandi lõppu viiva »Laudasüütajaga«, mis on Faulkneri tugevamaid novelle ja sellisena raamatule jõuliseks avaakordiks; seejärel toob »Sindlid Issandale« meid aga vahetusse lähiminevikku. Kuivõrd maatsükli kuuest jutust neli kuuluvad sündmustikult ja loomingukronoloogiliselt kõige hilisemasse järku, Teise maailmasõja aastatesse, siis on see köite kõige olevikulähedasem novellirühm. Seevastu Yoknapatawpha algusaegadest vestvad indiaanijutud tulevad alles kolmanda rühmana. Sündmuskronoloogia lineaarse loogika lõhkumine on muidugi Faulkneri tavalisemaid võtteid: olgu tegemist romaani või novelliga, harva räägib ta loo »ilusti« otsast otsani, enamasti alustab ikka kuskilt lõpust või keskelt. Lisaks võis »Kogutud juttude« kokkupanekut mõjutada asjaolu, et suhteliselt hiljuti (1946) oli ilmunud Malcolm Cowley toimetatud mahukas ja mõjukas läbilõikeköide *The Portable Faulkner*, kus ülesehitus järgis Yoknapatawpha kronoloogiat. Ja kuigi Faulkner oli valiku koostamisele aktiivselt kaasa aidanud ning Cowley tööd tagantjärele väga kiitnud, ei tahtnud ta arvatavasti korrata juba kasutatud skeemi. Pealegi võis indiaanitsükkel talle tunduda Yoknapatawpha kontekstis kõrvalisem: kahtlemata annavad maa- ja linnajutud ühtekokku raamatu alguses lugejale Faulkneri maailma kvintessentsi. Maatsükkel tervikuna on küll märgatavalt nõrgem linna omast, mis sisaldab kõige rohkem Faulkneri tippnovelle. Ometi sõnastuvad külajuttudes kõige selgemini autori positiivsed veendumused, ja kooskõlas oma hilisloomingu moralistliku hoiakuga võis ta maatsükli just sellepärast – terviku tooni ja tausta määrajana – raamatu algusse paigutada. Kui võtta arvesse ka neljas jaotus, Esimese maailmasõja ainelised jutud, siis reastuvad esimesed, temaatiliselt kindlapiirilised tsüklid üldise tonaalsuse poolest järgnevalt: hele-tume-hele-tume.

Et »Kogutud juttude« neli esimest jaotust on meie kaheköitelisse lühiproosavalimikku kas tervikuna või peaaegu tervikuna tõlgitud ja nende konkreetsemaid probleeme on arutatud märkuste vastavais osades, siis ei tarvitse neil pikemalt

peatuda. Teine lugu on raamatu kahe viimase tsükliga. Viies jaotus kannab mõnevõrra kummalist pealkirja *The Middle Ground*, mida võib mõista niihästi kunstialase terminina »Keskmine plaan« kui ka laiemalt, »Vahetsoonina«. See on köite kõige pikem ja kirjum osa, temaatiline segatsükkel, mis sisaldab üksteist juttu: »Wash«, »Au« *(Honor)*, »Doktor Martino«, »Rebasejaht« *(Fox Hunt)*, »Pennsylvania vaksal« *(Pennsylvania Station)*, »Kunstnik kodus« *(Artist at Home)*, »Pross«, »Mu vanaema Millard« *(My Grandmother Millard)*, »Kullamaa« *(Golden Land)*, »Oli kord kuninganna« ja »Võit mägedes«. Kolm neist – »Alistamatute« hilisema täiendusena sündinud humoristlik »Mu vanaema Millard«, »Võit mägedes« ja »Wash« – kõnelevad kodusõja aegadest Yoknapatawphas, aga kuna nad poleks andnud küllalt terviklikku omaette tsüklit, ei saanud Faulkner neid nähtavasti mujale paigutada. Arusaadamatum on, miks ei lülitunud »Oli kord kuninganna« ja »Pross« Jeffersoni-aineliste linnajuttude tsüklisse, kuhu nad sisuliselt näikse kuuluvat. Peale »Mu vanaema Millardi« on äsja mainitud jutud meie tõlkevalimikus olemas. Ülejäänud jäid Yoknapatawpha-välistena sellest välja. Temaatiliselt käsitleb »Au« nagu linnatsüklisse kuuluv »Surmahüpegi« vigurlendurite elu ja on nii selle poolest kui ka oma armastuskolmnurgaga romaani »Püloon« eelvisandiks. Erisugused armastusvahekorrad esinevad ka »Doktor Martinos« ja »Rebasejahis«, mille tegelased pärinevad jõudeelu elavast Lõuna ülakihist. »Pennsylvania vaksal« on lugu pimedast eneseohverdusest ja tänamatusest ning puudutab riivamisi Põhja suurlinnade kuritegelikku maailma. Moraalset langust kujutab ka »Kullamaa«, aga seekord Faulknerile Hollywoodi-käikudest tuttava lõbujanuse Kalifornia taustal. Kõige erandlikumas laadis on »Kunstnik kodus«, kus boheemliku keskkonna ja loominguprobleemide käsitlust varjundavad tugevad kirjandusliku paroodia jooned. Üldiselt pole põhjust nende juttude kõrvalejäämist meie lühiproosavalimikust eriti kahetseda, sest (võib-olla »Au« ja »Rebasejaht« välja arvatud) ilmselt ei kuulu nad Faulkneri novellistika paremikku.

Täiesti eemale on meie valimikust jäänud »Kogutud juttude« viimane jaotus *Beyond*. Tsükli pealkirjal on sisu seisukohast kaks tähendust – kitsam »teisal, mujal« ja laiem »teispoolsus, transtsendents«. Laiemat tähendust esindavad tsükli algupoole üleloomuliku ainestikuga jutud: »Teispoolsus« *(Beyond)* räägib ühe kohtuniku käigust surmajärgsesse maailma, »Tume muusika« *(Black Music)* jutustab kummalise fauniksmuutumise loo, ja »Jalg« *(The Leg)* on traditsioonilisemat laadi vaimudelugu. Kitsamas tähenduses võib pealkirja rakendada tsükli teisele poolele – juba Faulkneri esimesest jutukogust tuttavaile geograafilise teisal-oleku kujutustele »Mistraal«, »Lahusolek Naapolis« ja »Carcassonne« (viimase puhul tuleb arvesse ka laiem tähendus). Faulkneri lühiproosa üldisel taustal jäävad ka selle jaotuse jutud juhuslikumate huvide ja katsete tõendeiks ning kuuluvad valdavalt tema loomingu algusjärku. Ja kui paarileheküljeline lüüriline monoloog »Carcassonne« kõrvale jätta, siis võib iseseisvalt tugevaks novelliks nende hulgas pidada vist ainult »Mistraali«.

Faulkneri viimaseks eluajal ilmunud lühiproosaraamatuks sai 1955 a. avalda-

tud jahijuttude kogu »Suur laas« *(Big Woods)*. See sisaldab jutustused »Karu« (ilma neljanda osata, niisiis puhtakujulise jahiloona) ja »Endine hõim« romaanist »Mine tagasi, Mooses«, käesolevas tõlkeköites leiduva »Karujahi« ning vahetult enne raamatu trükkimist ajakirjanduses avaldatud uue novelli »Hommikune ajujaht« *(Race at Morning)*. Neid põhiüksusi raamivad teistsuguses šriftis lühemad katkendid muudest teostest, teemaks nagu juttudeski inimese ja looduse, inimese ja ümbruse vahekord. Raamatu väärtust tõstavad Edward Shentoni elegantsed joonistused (eesti lugejale on see kunstnik tuttav Hemingway »Aafrika haljaste küngaste« illustratsioonide kaudu). Eriliseks uueks panuseks kirjaniku loomingusse kogumik muidugi polnud, vaid võimaldas lihtsalt jahi- ja loodusteema käsitlusi näha ühiste kaante vahel. Võib veel mainida, et Faulkneri surma-aastal (1962) avaldas populaarne sari *Modern Library* tema »Valitud lühijutud« *(Selected Short Stories)*, mis sisaldab kolmteist lugu.

Nüüd järgnes pikem paus, kuigi osa jutte vedeles endiselt praktiliselt kättesaadamatutena ajakirjade vanades aastakäikudes või käsikirjas. Nende koondajaks said lõpuks »Kogutud juttude« omalaadse täiendusena 1979. a. ilmunud »Varemkogumata jutud« *(Uncollected Stories)*, mille koostajaks on Faulkneri monumentaalse 2000-leheküljelise biograafia autor ja ka »Valitud kirjade« trükkitoimetaja Joseph Blotner. Tihedamat šrifti arvestades ei jää see köide oma rohkem kui 700 leheküljega »Kogutud juttudest« palju maha ning sisaldab 45 lugu. 20 neist, mis ühtekokku hõlmavad ligi poole raamatu mahust, on hiljem romaanidesse lülitunud juttude esialgsed ajakirjavariandid. Osa erineb romaaniversioonist küll nii vähe, et nende ümbertrükk näib puhas paberiraiskamine. Teised seevastu (eeskätt mõned romaanide »Küla« ja »Mine tagasi, Mooses« sfääri kuuluvad jutud) evivad ka algversioonis iseseisvat väärtust ning on üldse köite tugevamaid palasid. Raamatu teise osa moodustavad 12 seni üksnes ajakirjades või privaattrükkides ilmunud juttu. Kolmandas osas avaldatakse 13 juttu esmakordselt käsikirjast. Sisu poolest peaks need viimased osad tegelikult ümber jagama, sest üks jagu teise sektsiooni jutte kujutab endast Faulkneri varaseimasse loomingujärku kuuluvaid katsetusi, mis on alles viimase aastakümne jooksul mitmesuguste akadeemiliste väljaannete veergudel ära trükitud. Kui liita neile samasse arengufaasi kuuluvad palad esmakordselt avaldatu sektsioonist, saame kümmekond nimetust hõlmava rühma, mis sisuliselt oleks »New Orleansi visandite« täienduseks. Ülejäänud novellidest on paar tükki kirjutatud Faulkneri elu lõpuaastatel, juba pärast »Kogutud juttude« trükkitoimetamist. Ning viimaks kuulub umbes tosin nimetust sisaldav rühm samasse loomingu kõrgjärku, mis valdav osa »Kogutud juttudestki«; seejuures pole perioodikast või käsikirjast võetud lugude vahel erilist tasemevahet. Temaatiliselt on nende hulgas paar Esimese maailmasõja ainelist lendurijuttu – umbes taolist sõjasegaduses sündivate absurdsuste kroonikat, nagu võiks olla käesolevas köites leiduv »Kõik hukkunud lendurid«, kui selle traagilises häälestuses raamosad ära jätta. Teise kindlapiirilisema ja võib-olla kõige huvitavama rühma moodustavad kolm novelli – »Tähtis nina« *(The Big Shot)*, »Igav lugu« *(Dull Tale)* ja »Evangeline« (kaht esimest võib pidada ka ühe jutu eri variantideks) –, kus visanduvad romaani »Absalom, Absalom!« süžeelised põhikonfliktid. Muud jutud esindavad juhuslikumaid teemasid ja huve; nimetamist väärib ehk lõbustav eneseparoodia »Lehma pärastlõuna« *(Afternoon of a Cow)*. Aga kuigi sellised kõrgperioodi rühma paremad näidised võiksid seista vabalt »Kogutud juttude« kehvemate või isegi keskmiste novellide kõrval, pole nad kindlasti Faulkneri tipplugusid. Ja nii peab »Varemkogumata juttude« kohta kokkuvõtteks arvama, et nad pakuvad huvi Faulkneriga spetsiaalsemalt tegelevatele kirjandusteadlastele, kes jälgivad tema lühiproosa kujunemist ja korduva materjali metamorfoose. Mis puutub laiemasse lugejasse, siis võib kahelda, kas leiavad ameeriklasedki siit midagi oma Faulkneri-pilti oluliselt muutvat või täiendavat. Seda enam ei osutunud vajalikuks meie kaksköitmikku »Varemkogumata juttude« arvel paisutada.

Lõpuks jäägugi paar märkust eesti lugeja tutvusest Faulkneri lühiproosaga ning käesoleva väljaande laadist. Üldse esimeseks eesti keeles ilmunud Faulkneri teoseks tuleb pidada 1955. a. Torontos H. Elleri tõlkes avaldatud romaani novellides »Võitmatud« (meie valimikus kannab see pealkirja »Alistamatud«). Esimeseks meil trükitud Faulkneri raamatuks sai Valda Raua tõlgitud »»Loomingu« Raamatukogu« vihik »Ümberpöörd« (1965), mis sisaldas neli juttu – »Kaks sõjameest«, »Au«, »Ja kui tore see siis on« ja »Ümberpöörd«. Neist »Ümberpöörd« ja »Au« esindavad Esimese maailmasõja ja vigurlendurite elu temaatikat ning jäid Yoknapatawpha-välistena meie valimikust eemale. Teised kaks on siia võetud, aga murdekeele ja mitmete muude joonte ühtlustamiseks kaksköitmiku üldiste printsiipidega osutus otstarbekaks nad ümber tõlkida; nii sai üks ka uue pealkirja – »See oleks hiiglama vahva«. Samadel põhjustel tuli uuesti vahendada ameerika novelli antoloogias »Broadway öö« (1962) ilmunud jutt »Õhtupäike« (tõlkija L. Rajandi), mis kannab nüüd pealkirja »Kui õhtul päike kaob«. Mainida võib veel 1974. a. »»Loomingu« Raamatukogus« allakirjutanu tõlkes ilmunud väljaannet »Isaac McCaslini lugu«, kus leidub kolm osa romaanist novellides »Mine tagasi, Mooses«: »Endine hõim«, »Karu« ja »Delta sügis«. Kuivõrd kõik kolm on originaalis ka eraldi juttudena avaldatud (»Karu« küll lühemas variandis), võib neidki tingimisi lühiproosa hulka liigitada, ehkki ühtekokku moodustavad nad pigem väikese allromaani.

Nagu juba Faulkneri jutustuste esimese köite, »Yoknapatawpha vanaaja« eessõnas mainitud, peab käesolev kaksköitmik silmas kaht sihti: vahendada eesti lugejale ulatuslikumalt kirjaniku novellistikat; ning anda terviklik ülevaade tema müütilisest maakonnast. Olnuks tegu ainult esimese sihiga, võinuks autori enda koostatud »Kogutud jutud« muudatusteta ümber tõlkida. Aga teine siht tundus vähemalt sama oluline või isegi olulisem. Ja see nõudis ühelt poolt enamikust muude ainetel kirjutatud novellidest loobumist (mis polnud õnneks suur kaotus), teiselt poolt »Kogutud juttudes« olevate temaatiliste tühikute täitmist meie valimiku esimesse köitesse võetud »Alistamatute« ja »Kohtumajaga«. Ning lõpuks tuli kogu järjestus analoogiliselt Malcolm Cowley koostatud valimikule *The*

Portable Faulkner viia kronoloogilisele alusele. See tähendas muidugi teatud taganemist autori kompositsioonitavadest, lihtsamat ja mehaanilisemat ülesehitust. Siiski ei tarvitse arvata, et Faulkner oli kronoloogilise printsiibi tingimusteta vastane: ta poleks kunagi jaganud Cowley'le superlatiivseid meelitusi, kui *The Portable* olnuks koostatud talle vastuvõetamatul alusel. Selle siht oli selgelt ülevaatlik: anda lugejale Faulkneri maakonna üldine plaan, kuhu paigutada üksikromaanid. Kindlasti on samalaadne plaan eesti lugejale ruumilis-ajalise kauguse tõttu veel vajalikum. Tuleb ainult loota, et juba olemasolevat paari romaanitõlget täiendavad edaspidi uued, mis siinses valimikus pakutud Yoknapatawpha kondikavale liha ja verd lisavad.

J. Rähesoo

MÄRKUSED

Allpool on tsiteeritud siin-seal Faulkneri ütlemisi Virginia ülikoolis peetud vestluste transkribeeringust »Faulkner ülikoolis«, tema intervjuude koondkogust »Lõvi aias« ja »Valitud kirjadest«. Neile on viidatud järgmiste lühenditega:

FIU = *Faulkner in the University. Class Conferences at the University of Virginia 1957–1958. Edited by Frederick L. Gwynn and Joseph L. Blotner. New York: Vintage Books, 1965.*

LIG = *Lion in the Garden: Interviews with William Faulkner 1926–1962. Edited by James B. Meriwether and Michael Millgate. New York: Random House, 1968.*

SL = *Selected Letters of William Faulkner. Edited by Joseph Blotner. New York: Random House, 1977.*

VÕÕRAS SÕJAS

Yoknapatawpha uusaja alustamine Esimese maailmasõja kaugel tandril on muidugi omajagu tinglik. Ometi on käesoleva alajaotuse kolmest loost kaks formaalseltki Faulkneri müütilise maakonnaga seotud, kuivõrd neis esinevad Yoknapatawpha ühe tähtsaima perekonna Sartoriste nooremad võsud, keda seiklusiha on toonud üle ookeani. Kolmas lugu, »Lõhang«, laiendab vaatevälja lendurite romantiliselt keskkonnalt kaevikusõja argipäevale ning on oma räiges õuduses Faulkneri teravaim hukkamõist tapatalgule.

Formaalseist sidemeist veel olulisem on Esimese maailmasõja tähtsus Faulkneri loomingutervikus. Ühendriikide hilist ja piiratud osavõttu arvestades reageerisid ameeriklased sõjale üldse hämmastava tundlikkusega. Kirjanduses väljendus see eelkõige nn. »kadunud sugupõlve« teostes, mille iseloomulikemad näidised pärinevad Hemingway, Dos Passose ja Scott Fitzgeraldi sulest. Neis kajastuvad niihästi äge sõjavastasus, pettumuse- ja petetusetunne kui ka veendumus, et ülemaailmse katastroofi läbi on vana elukord pääsmatult purunenud ning asendunud uue ja ebakindlamaga, kuid samas endistest tabudest ja illusioonidest vabamaga. Toda veendumust jagasid ka Lõuna »kirjandusliku taassünni« esindajad, kelle teadvuses kodukandi alanud industrialiseerumine ning endise elulaadi kiire kadu seostusid paratamatult globaalsete nähtustega. Lõuna

senisest provintslusest ja konservatiivsusest välja püüdes võtsid nad innukalt omaks sõjajärgse kirjanduse üldise uuendusmeelsuse, rafineeritud eksperimendid ja skeptilise, kriitilise vaimu. Nii on ka Faulkneril kogu Yoknapatawpha uusaeg paigutatud otsekui Esimese maailmasõja mõttelisse raami.

Faulkner ise teatavasti Euroopa tandrile ei jõudnud: sõda lõppes enne kui tema kadetikursus Kanada lennukoolis. Ilmselt oli see noormehele tõsiseks pettumuseks, mida ta katsus kompenseerida võõrastes seltskondades jutustatud fantastiliste sõjaseiklustega ning seejärel sõjaaineliste teostega. Tema esikromaan »Söduripalk« (1926) järgis üsna äratuntavalt »kadunud põlvkonna« sõjakirjanduse malli, ja mingil määral kordas seda ka Yoknapatawpha avaromaani »Sartoris« (1929) põhiline süžeeliin – noore Bayard Sartorise naasmine kodulinna ning tema sõjaelamustele taandatav püsitu rahutus. Samasse temaatilisse ringi liitub pooltosinat novelli. Neis kõigis sai Faulkner kasutada mõistagi ainult kaudset materjali – sõjaaegsest ajakirjandusest ja hiljem sõjaromaanidest kokkuloetut, kusjuures tema lendurijuttude miljöökujutus näib tuginevat, nagu osutavad hilisemad uurimused, kirjanduslikult üsnagi tagasihoidlikele massiromaanidele, mille autoriteks olid aga autentse sõjakogemusega endised lendurid. Üldiselt oli Faulkneril nii miljöö kui meeleolude edasiandmisel hea vaist, sest enamasti ei kahelnud tõelised veteranid, et need teosed pärinevad omasuguse sulest. Ega siis Faulkner asjata hiljem kinnitanud, et kolmest kirjanikutööks vajalikust tegurist – isiklikust kogemusest, vaatlusest ja kujutlusest – võivad ükspuha millised kaks või vahel ka ainult üks ülejäänu puudumise tasa teha (*LIG*, lk. 248). Siiski on tähelepanuväärne, et enamik Faulkneri sõjaainelisi teoseid räägib pigem veteranide kohanematusest sõjajärgse eluga kui sõjast endast: kohanematusetunnet võis Kanada lenduritekoolist suikuvasse kodulinna naasnud noormees ka ise jagada.

Faulkneri lendurites on kõigele sõjaeitusele vaatamata ikka mingi romantiline fataalsus, milles kahtlemata heiastub autori enda nooruslik vägitegudeja surmaiha. Ei olnud too romantilisus ka lausa tegelikkusevõõras, sest tolleaegsete algeliste lennukitega peetud esimene õhusõda meenutas sageli keskaja rüütlite surmapõlglikke duelle. Tõsi on ka see, et surmasaanute protsent oli lendurite hulgas teiste väeliikidega võrreldes märksa kõrgem, ning et pärast sõja närvipinget ei suutnud paljud piloodid tsiviilelu rütmiga enam harjuda.

Faulkneri vastakas suhtumine sõtta sõnastub võib-olla kõige ilmekamalt kirjas kasupojale 5. dets. 1942, kui too valmistus parajasti armeesse astuma »Ma kardan, et ka sellest sõjast tõuseb jälle too vana vastik lehk, mis on saatnud siiani kõiki sõdu: loe kas või Churchilli kõnet, et tema ei lase tükeldada Briti impeeriumi. Aga ikkagi on see suurim sündmus, mis sinu eluajal aset leiab. Kõik su eakaaslased jõuavad seal ära käia, enne kui see lõpeb, ja kui sa ise ei olnud nende hulgas, hakkad seda alati kahetsema. Tõsi küll, see tunne sinu lihas ja luus ja veres pärineb kuskilt igivanast koopaajast. Aga seal see on, ja kummalisel kombel tikub ka kõige arukam mees avalikult tõestama oma mehisust: oma julgust ja vastupidavust ja ohvrivalmidust maa eest, mis on kujundanud tema esivanemaid. Ega minagi taha minna. Ükski terve mõistusega inimene ei armasta sõda. Aga kui saab, siis lähen ma samuti, võib-olla üksnes tõestamaks endale, et suudan (mõistagi oma east tingitud füüsilistes piirides) teha mulle ja mu perele ja suguseltsile sobiva ja meeldiva elulaadi kaitsmiseks sama palju kui teised.« (SL, lk. 166.)

Faulkneri enda jaoks jäi Esimene maailmasõda alati tema põlvkonna suureks sõjaks, milles ta võis pretendeerida vähemalt kaudsele osavõtule. Ja sellepärast pöördus ta uue maailmasõja päevil alustatud romaanis »Tähendamissõna«, vastses mures inimkonna tuleviku pärast, taas Esimese maailmasõja sündmuste poole, paigutades nende taustale allegooria Kristuse rahumissioonist

Faulkneri »Kogutud juttudes« kannab sõjatsükkel pealkirja *The Wasteland*. See on ilmne viide T. S. Elioti tuntud poeemile *The Waste Land* (1922), milles Esimese maailmasõja põlvkond nägi oma meeleheite ja pettumuse manifesti (eesti keelde on poeemi pealkirja tõlgitud sõnadega »Tühimaa«, »Tühermaa«, »Kõnnumaa«, »Jäätmaa«). Kuivõrd eesti lugejas ei árataks algpealkiri erilisi assotsiatsioone, on koostaja valinud tõlketsüklile uue. Faulkneri originaaltsükkel sisaldas lisaks siin tõlgitule veel kaks juttu: »Ümberpöörd« *(Turnabout)*, mis leidub eesti keeles samanimelises tõlkevihikus, ja »Võit« *(Victory)*, mille aineks on ühe šoti töölisnooruki muserdumine ja kalestumine sõjas ning hilisem rahuaegne kohanematus. Faulkneril reastusid novellid tsüklis järgnevalt: »Ad astra«, »Võit«, »Lõhang«, »Ümberpöörd«, »Kõik hukkunud lendurid«.

AD ASTRA

Jutustus oli valmis hiljemalt märtsis 1930, kui Faulkner alustas selle pakkumist ajakirjadele. Esmatrükk almanahhis »American Caravan« IV, märts 1931, seejärel mõningate kohendustega kogus »Need 13«. Koos jutustusega »Kõik hukkunud lendurid« kasutas Faulkner lugu filmistsenaariumis »Sõjalinnud« *(War Birds)*, mille ta kirjutas 1932/33 Metro-Goldwyn-Mayeri kinokompanii teenistuses, kuid stsenaarium jäi realiseerimata.

Lisaks Bayard Sartorisele, kes oli keskseid tegelasi romaanis »Sartoris«, esines Gerald Bland varem romaanis »Hälin ja raev« (Quentini-osas), kus temast jäi aga märksa eemaletõukavam tühise ja täispuhutud snoobi mulje. Ka teisi novelli tegelasi kohtame põgusalt muudes Faulkneri teostes.

Loo tegevus toimub otse Esimese maailmasõja lõpetanud vaherahu (11 november 1918) sõlmimise järel. Ladinakeelne ütlus *per ardua ad astra* (läbi raskuste tähtede poole), kust pärineb pealkiri, oli Briti õhujõudude deviisiks

6 subadar – pärismaalasest kompaniiülem Anglo-India sõjaväes.

7 Rhodesi stipendiaadid – Briti koloniaalpoliitiku C. J. Rhodesi (1853–1902) poolt asutatud valikstipendiumidega kolmeks aastaks Oxfordi ülikooli tulnud Briti impeeriumi (praegu Rahvaste Ühenduse) ja Ühendriikide õppurid.

8 »Dolphin« – Briti hävituslennuk Esimeses maailmasõjas.

R. F. C. *(Royal Flying Corps)* – Kuninglik Lennukorpus, Briti õhujõudude ametlik nimetus peaaegu Esimese maailmasõja lõpuni, seejärel R. A. F. *(Royal Air Force)* – Kuninglikud Õhujõud.

9 Antonius, Marcus (u. 83–30 e. m. a.) – Rooma väepealik, traditsiooniliselt sõdurliku-meheliku ideaali võrdkuju.

10 Bayreuth – linn Baieris, on sinna 1876. a. Richard Wagneri ooperite etendamiseks püstitatud teatrihoonega tema muusika viljelemise keskus.

11 *patronne* – perenaine (prants. k.).

»Camel« (Sopwith »Camel«) – Briti hävituslennuk Esimeses maailmasõjas; oli hea manööverdamisvõimega, aga kaunis ebastabiilne, millest on pikemalt juttu veel novellis »Kõik hukkunud lendurid«.

Ak. W. – Esimese maailmasõja lõpuks vananenud Briti lennukitüüp.

hunnid – sakslaste sõimunimetus Esimese maailmasõja ajal.

13 *Herr Leutnant* – härra leitnant (saksa k.).

15 niger – neegri halvustav nimetus. Kuna lõunaosariikides oli sõna tavaline, ei pruukinud sellel Faulkneri ajal valgete kõnes olla alati solvavat varjundit, nagu nähtub mitmel puhul ka järgnevaist novellidest. Antud juhul kasutab ameeriklasest välipolitseinik seda hindu kui tõmmunahalise kohta.

Kaiser – keiser (saksa k.).

Bishop, William Everly (1894–1956) – kanadalasest lenduräss Esimeses maailmasõjas.

16 Nialli sugu (Ui Neill) – iiri kuningadünastia (V–XI saj.).

17 *boche* – sakslase sõimunimi prantsuse keeles.

LÕHANG *(Crevasse)*

Kuulus algselt kokku novelliga »Võit« ja ilmus nagu toogi esmakordselt kogus »Need 13«.

28 suaavid – Prantsuse koloniaalvägede sõdurid; saanud nime ühe Alžeeria berberihõimu järgi.

KÕIK HUKKUNUD LENDURID *(All the Dead Pilots)*

Ilmus esmakordselt kogus »Need 13«.

Noore John Sartorise hukkumist oli puudutatud juba romaanis »Sartoris«, ehkki hukkumise üksikasjad olid seal mõnevõrra erinevad. Jutustuses mainitud vanavanatädi mrs. Virginia Sartoris on toosama tädi Jenny (abielunimega Du Pre), keda »Yoknapataw. 'a vanaaja« lugeja kohtas juba »Alistamatute« lõpus, veel noore naisena (samas köites leidub ka Sartoriste sugupuu skeem). Tema surma näeme järgnevalt novellis »Oli kord kuninganna«.

31 11. november 1918 – Esimese maailmasõja viimane päev.

32 »Camelid« – vt. »Ad astra«, märkus lk. 11.

Sukapaelaorden – Briti vanim ja kõrgeim orden.

Monsi Täht – Briti ekspeditsioonivägede tuleristseteks Esimeses maailmailmasõjas olid Belgia linna Monsi juures toimunud kaitselahingud augustis 1914; Monsi Täht oli neist osavõtnuile antud medal.

D. S. O. *(Distinguished Service Order)* – Briti sõjaväeline orden »Väljapaistva teenistuse eest«.

Sandhurst – Briti sõjaväeakadeemia.

33 *pro patria* – isamaa eest (ladina k.).

Pool (»Lomp«) – Thamesi suudmeala, Londoni meresadamarajoon.

4. august 1914 – Suurbritannia sõttaastumise päev.

Kitchener, Horatio Herbert (1850–1916) – Briti väejuht, feldmarssal, 1914–16 sõjaminister.

35 Harrow – tuntumaid ja aristokraatsemaid inglise erainternaatkoole *(public school)*.

38 S. E. – Briti hävituslennuk Esimeses maailmasõjas.

Ak. W. – vt. »Ad astra« märkus lk. 11.

»Fee« – ilmselt vananenud tüüpi lennuk.

39 La Fayette ootab teda Santerre'i platool – Ühendriikide sõttaastumist kujutas ametlik propaganda vastuteenena Prantsuse kindrali La Fayette'i (1757–1834) osavõtule Ameerika Iseseisvussõjast. Santerre on paikkond Picardie's, Somme'i departemangus, kus novellis kujutatud ajal käisid lahingud.

40 *Où est-elle, 'Toinette?* – Kus ta on, 'Toinette? (Prants. k.)

vin – vein (prants. k.).

R. F. C. – vt. »Ad astra«, märkus lk. 8.

Maman – ema (prants. k.).

41 *Que faites-vous en haut?* – Mida te üleval teete? (Prants. k.)

Descendez – Tulge alla. (Prants. k.)

42 Anzac – lühend Austraalia ja Uus-Meremaa armeekorpuse *(Australian and New Zealand Army Corps)* täisnime esitähtedest.

45 Malbrouck – prantsuse rahvaballaadi *Malbrouck s'en va-t-en guerre* (»Malbrouck läheb sõtta») kangelane, kes läheb sõtta ega pöördu enam tagasi. Faulkner kasutab nime üldistatult sõjaseikleja ja õnnerüütli tähenduses, novellis »Laudasüütaja« koguni marodööri varjundiga, mis ballaadis puudub.

R. A. F. – vt. »Ad astra«, märkus lk. 8.

46 jänkid – põhjaosariiklaste halvustav nimetus Lõunas. Kodusõja üleelanud vanavanatädile on Ühendriigid, kes astusid maailmasõtta 6. apr. 1917, ikka veel »jänkid«, kelle sõdadega lõunalastel ei ole asja.

LINN

Faulkneri »Kogutud juttudes« kannab vastav alajaotus pealkirja *The Village*, mida võinuks tõlkida ka aleviks. Kuid meil on Jeffersonist ikka juttu olnud kui maakonna l i n n a s t, ja ka Snopeside triloogia teine osa kasutab selle kohta pealkirja *The Town*. Jeffersoni elanike arvu pole kirjanik otseselt andnud. Tema reaalelulinе kodupaik Oxford, kirjandusliku Jeffersoni alus ja prototüüp, mahub nende kolme või nelja tuhande elanikuga, mis tal Faulkneri loomingu kõrgaastail oli, Eestimaa mõisteiski parajasti linna ja alevi piirile, kuid on nii juriidiliselt kui ka ümberkaudses teadvuses kahtlemata linn ja veel osariigi ülikoolilinn. Ülikooli ärajätmisega on Faulkner oma Jeffersoni mõnevõrra pisendanud, vaimselt kindlasti rohkem kui füüsiliselt, ning teinud ta tüüpilisemaks Põhja-Mississippi maakonnakeskuseks. Aga kui tilluke ja kolkalik see polekski, maakonna jaoks on see ikka *the town*, nende ainus kohalik linn.

»Kogutud juttude« vastavast tsüklist erineb meie alajaotus sedavõrra, et välja on jäänud humoristlikus laadis novellid »Vaskkentaur« *(Centaur in Brass)* ja »Muul hoovis« *(Mule in the Yard)*, mis lülitusid juba jutustustekogu ilmumise järel Snopeside triloogia teise köitesse »Linn«. Siin oleme järginud Faulkneri enda pruuki, kes romaanidesse inkorporeeritud lugusid üldreeglina »Kogutud juttudesse« ei võtnud. See-eest on käesolevasse tõlkejaotusse toodud novellid »Pross« ja »Oli kord kuninganna«, millised Faulkner mõnevõrra hämaratel kaalutlustel liigitas »Kogutud juttude« segatsüklisse *The Middle Ground*. Kuivõrd »Prossis« ei ole linnake nimepidi mainitud, on mõned uurijad arvanud loo küll Yoknapatawpha saagast välja, kuid sisulist põhjendust ei näi sellel olevat: kujutatud miljöö langeb Jeffersoni omaga üsnagi ühte.

Need muudatused ja meie kakskõitmiku üldine põhimõte järgida laias laastus Yoknapatawpha kronoloogiat on tinginud ka tsüklisisese järjekorra muutmise, kusjuures on püütud siiski jäljendada Faulkneri kompositsioonitavasid. »Kogutud juttudes« reastusid novellid tsüklis *The Village* sel kombel: »Roos Emilyle«, »Juuksed«, »Vaskkentaur«, »Põuane september«, »Surmahüpe«, »Elly«, »Onu Willy«, »Muul hoovis«, »See oleks hiiglama vahva« ja »Kui õhtul päike kaob«.

Ajaliselt kuulub käesoleva alajaotuse juttudes kujutatu kõik kirjaniku enda võimalikku kogemussfääri. Üksnes »Roos Emilyle« jääb sündmustiku varasema osaga möödunud sajandi viimasesse kolmandikku, kuid lõpuosa tuuakse juba enam-vähem vahetusse kirjutamisaega. Küllalt pikale ja mõnevõrra ebamäärasele ajavahemikule paigutub ka »Juuste» sündmustik, mille lõpu peab aga jälle arvama Esimese maailmasõja järgsesse perioodi. »See oleks hiiglama vahva« ja »Kui õhtul päike kaob« kuuluvad veel sõjaeelsesse suikuvasse aega, kuskile uue sajandi esimestesse aastatesse, kui autor ise oli poisike, ning mõlemad ongi nähtud läbi laste silmade, kasutades Faulkneril sagedast kontrasti jutustaja ilmsüütu naiivsuse ja jutustatava loo pinge või paine vahel. Tsükli ülejäänud jutud paigutuvad kindlalt maailmasõdade vahelisse rahutusse ja liikuvasse aega, kuhu moed ja autod ja lennukid tõid uut elu ja põnevust, vanade tavade varisemine põhjustas aga ka püsimatust, ebakindlust ja hüsteerilise vägivalla plahvatusi. Faulkneri paljutahulises loomingus keerab see aeg ette kord oma paremad, kord halvemad küljed. Seda küll rohkem romaanides, kus haare ja manööverdamisruum on laiem. Novellid kipuvad – kui Faulkner ei kirjuta just puhtakujulist humoristlikku lugu – võtma üldiselt teravama ja traagilisema värvingu. Nii võib käesolev alajaotus, mille jutud pealegi pärinevad 1930. aastate algupoolest, Faulkneri »traagilisest perioodist«, ja kust puuduvad originaaltsükli leevendavad huumorinäidised, jätta kirjaniku suhtumisest kaasaega tumedama ja ühekülgsema mulje kui tema looming tervikuna. Seepärast on ehk kohane meenutada Faulkneri korduvat ütlemist, et elu on muutumine, liikumine, mille ainsaks vastandiks on surm, ja et tulutu on muutumist taunida ning vana taga nutta. Sellelt seisukohalt võib osutada ka kolmes novellis – »Elly«, »Pross« ja »Oli kord kuninganna« – korduvale vana ja noore naise konfliktile, mis mingil määral kehastab ajastute endi konflikti. Nagu näeme, võib Faulkner emotsionaalselt samastuda konflikti kummagi osapoolega ning tema sümpaatiad ja antipaatiad jaotuvad iga kord erinevalt.

Linnatsükkel on üks tugevamaid Faulkneri novellistikas. Siin liigub ta kõige kindlamal, tuttavamal pinnal: keskendub ju enamiku tema romaanidegi tegevus Jeffersoni, ja kujutatus võib sageli leida paralleele autori kodulinna konkreetsetele paikadele, tüüpidele, sündmustele. Tegelaste galeriis figureerivad kõik selle väikese, veel suhteliselt suletud, tavadelt ja vaadetelt kaunikesti homogeense kogukonna kihid: kunagised aristokraadid, kes püüavad endiselt tooni anda; mitmesugused uue keskklassi esindajad, kes ilmuvad küll enamasti episoodilistes, kuid sotsiaalselt selgesti määratletud rollides; linnaelanike põhimassi moodustavad teenistujad, väikepoodnikud ja ametnikud; ning lõpuks mustatöölised-neegrid. Ka temaatiliselt kajastab tsükkel mitmeid Faulkneri koguloomingu keskseid probleeme. Lisaks juba mainitud ajastute ja põlvkondade konfliktile võib nimetada neegrite ja valgete vahekorda ning linnaliku lõbujanu ja vagatsevalt range usulis-moralistliku hoiaku vastuolusid. Ning lõpuks pakub tsükkel

ka puhtkunstilise virtuoossuse poolest rea Faulkneri esindusnovelle. Nii on »Roos Emilyle«, »Põuane september« ja »Kui õhtul päike kaob« tema sagedamini antologiseeritud jutte.

ROOS EMILYLE *(A Rose for Emily)*

Novell valmis 1929. aasta sügisel, ilmus järgmisel kevadel ajakirja »Forum« aprillinumbris ja aasta hiljem väikeste kohendustega kogus »Need 13«.

Kui jätta arvestamata kodulinna ja New Orleansi piiratud levikuga väljaannetes avaldatud proosakatsetused, siis oli »Roos Emilyle« esimene Faulkneri jutt, mis nägi trükimusta laiemale lugejaskonnale apelleerivas ajakirjas. Huvitaval kombel on see jäänud ka tema kõige rohkem kommenteeritud lühiproosapalaks. Juba 1970. aasta seisuga loetles üks bibliograafia ligi kolmkümmend »Emilyle« pühendatud eriartiklit ning raamatutes avaldatud pikemat käsitelu; ja samal aastal ilmus Thomas M. Inge'i toimetusel omaette kriitikakogumik, kus mitmekülgse vaatluse ja arvustuse all on see üksainus novell.

Arusaadavalt on »Emilyst« eriti agaralt otsitud sümboolikat. Novelli viimistletud kujunditesüsteem, toonitatult sünge atmosfäär ning jube puänt, iroonia ja tragöödia segunemine toetavad igatahes sääraseid spekulatsioone ja kutsuvad võimalikke allhoovusi sondeerima. Kõige tavalisem on mõistagi loo tõlgendamine vana Lõuna allakäigu ja surma allegooriana. Ka Faulkneri sõber ning uurija, kirjandusteadlane Malcolm Cowley kinnitas: »kirjanik on siin leidnud ühe oma kõige tõhusama sümboli, mis kujutab vana korra laostumist.«

Faulkner ise suhtus säärastesse tõlgendustesse siiski kõhklevalt. Kui novellis ongi sümboolikat, olevat see sinna sattunud autori teadmata, seletas ta Virginia ülikoolis ühes jutuajamises sealsete üliõpilaste ning õppejõududega. Tema ei kuulutanud ega illustreerinud »Emilys« mingit teesi, vaid üritas, nagu ikka, »luua lihast ja verest elusaid, kannatavaid, piinlevaid inimesi« (*FIU*, lk. 47). Ja nõnda ei olnud loo konflikt tema jaoks niivõrd »Lõuna ja Põhja, vaid, kui nii võib öelda, jumala ja saatana vahel... Konflikt oli miss Emilys, kes teadis, et inimest ei tohi tappa. Ka oli teda õpetatud, et ei tohi pidada armukest. Abiellutakse, mitte ei peeta armukesi. Ta oli astunud üle kõigist oma kasvukeskkonna käskudest ja lõpuks ka jumala käsust, mis ütleb: sa ei tohi võtta teiselt elu. Ja ta teadis, et teeb kurja, ja hukutas nõnda ka oma elu. Selle asemel, et tappa üks armuke ja siis minna ja võtta uus ja tappa jälle, kui ka see on ära kasutatud, tegi ta kogu elu oma kuritegu heaks« (*FIU*, lk. 58). Ja veel, ühest Jaapanis antud usutlusest: »Emily õnnetus oli, et ta oli ainus laps, ainus tütar. Ajal, kui ta oleks võinud mehele minna, elada oma elu, ütles keegi, arvatavasti isa: »Ei, sa pead koju jääma ja minu eest hoolitsema.« Ja kui ta siis leidis mehe, puudusid tal inimeste suhtes kogemused. Ta valis arvatavasti halva kandidaadi, sellise, kes kavatses teda maha jätta. Ja ta mõistis, et tolle mehe kaotus tähendab ka tema enda elu lõppu, et teda ootab ees veel ainult üksildane eraklik vananemine; seda midagi, mis tal oli olnud, tahtis ta hoida,

aga see on halb – kui inimene tahab midagi iga hinna eest hoida. Siiski tunnen ma Emilyle kaasa.« Novelli pealkirja roos, lisas Faulkner samas, oli sümboolne kingitus ja kaastundeavaldus sellele äpardunud eluga naisele (*LIG*, lk. 127).

48 raatsikuur – hoone, kus puuvillaraatsiga *(cotton gin)* eraldatakse puuvillakiud seemnetest.

Jeffersoni lahing – kodusõjaaegne lahing Jeffersoni lähistel, mille aega ja kulgu Faulkner (ka mujal) ei täpsusta.

kolonel Sartoris – novelli tausta ajaline ebamäärasus ei võimalda vaieldamatult öelda, missuguse Sartorisega on siin tegemist. Igal juhul on linnapea kodusõjast osavõtnud kolonel John Sartorise (kõige ulatuslikumalt tutvustatakse viimast »Alistamatutes«) järglane, kes esindab toda elukäsitust, suhtumist ja aumõiste tõlgendust, mis väideti olevat omane vanale Lõunale. Isa auastme või aunimetuse ülekandmine lugupidavas kõnepruugis näiteks pojale vastas tolleaja Lõuna tavale.

52 *noblesse oblige* – suursugusus kohustab (prants. k.).

54 Põtrade Klubi *(Elks' Club)* – heategevusüritusi toetav vennaskond (ka: *Benevolent and Protective Order of Elks)*.

56 Konföderatsiooni munder – hall munder, mida Ühendriikide kodusõja ajal kandsid lõunaosariikide konföderatsiooni sõjaväelased.

SEE OLEKS HIIGLAMA VAHVA *(That Will Be Fine)*

Kirjutatud arvatavasti märtsis 1935, ilmus lugu ajakirjas »American Mercury« sama aasta juulinumbris. Ümbertrükk »Kogutud juttudes«.

Novelli kirjutamisel võis Faulkner kasutada lapsepõlvemälestusi jõulude vanamoelisest pühitsemisest ning külaskäikudest emapoolsete vanavanemate juurde, kes elasid Oxfordist mõnikümmend kilomeetrit eemal asuvas Ripley's. Teatavat osa loo tekkes võisid samuti mängida perekondlikud pärimused suguvõsa »mustast lambast« Henry Falknerist, kelle armuseiklused lõppesid nagu onu Rodney'lgi ühe vihase abielumehe käe läbi. »Hälina ja raevu« lugejad märkavad kahtlemata ühiseid jooni novelli ja romaani kahe tegelase vahel. Seelikukütist tšekivõltsija onu Rodney sarnaneb sealse onu Mauryga, ainuüksi raha vastu huvi tundev seitsmeaastane Georgie meenutab aga mõneti noort Jason Compsonit.

60 Mottstown – väljamõeldud väikelinn Põhja-Mississippis, mida tavaliselt samastatakse Water Valleyga; viimane asub Oxfordist umbes 20 miili edelas.

69 Kingston – väljamõeldud väikelinn Põhja-Mississippis. Arvatavasti mõeldakse selle all Oaklandi, kust läheb läbi *Illinois Central Railroad*'i pealiin.

JUUKSED *(Hair)*

Faulkner saatis novelli märtsis 1930 ajakirjale »American Mercury«, kus see ilmus mais 1931 ning seejärel väikeste muudatustega kogus »Need 13«. Loo juuksurist peategelane (»Hawkshaw«) oli esinenud juba varem novellis »Põuane september«.

82 Birmingham – Alabama osariigi linn, Lõuna vanimaid tööstuskeskusi.

84 Hawkshaw – koomiksite detektiivist kangelane.

86 Memphis – Jeffersonile lähim suurlinn, mis asub Mississippi jõe kaldal Tennessee osariigi edelanurgas.

KUI ÕHTUL PÄIKE KAOB *(That Evening Sun)*

Novelli algvariant »Nutnud pole eales, kui sul naeruks on soov« *(Never Done No Weeping When You Wanted to Laugh)* pärineb arvatavasti samast ajast kui romaan »Hälin ja raev«, millega seda seovad ühised tegelased. Kuna novellis ei mainita Compsonite neljandat last Benjyt ja Quentin on pandud lugu jutustama kahekümne nelja aastaselt (romaani järgi lõpetas ta oma elu enne kahekümne esimest sünnipäeva), peavad mõned uurijad novelli romaanist varasemaks. Nii või teisiti aga ei suvatsenud Faulkner »faktilisi andmeid« romaaniga ühtlustada ka siis, kui ta novelli juba »Hälina ja raevu« ilmumise järel põhjalikult ümber töötas. Selle tulemusena kasvas lugu mahult ligi kaks korda ja sai pealkirjaks *That Evening Sun Go Down*. Nagu esialgne, nii oli ka uus pealkiri võetud neegrite laulurepertuaarist, nimelt populaarsest *St. Louis Blues*'ist, mis algab sõnadega *I hate to see that evening sun go down* (»Ei meeldi mul, kui õhtul päike kaob«). Novelli saatmist ajakirjadele alustas Faulkner 1930. aasta oktoobris. Ilmus see »American Mercury« märtsinumbris 1931. Ajakirja toimetaja, tuntud kriitiku H. L. Menckeni soovitusel – viimane pelgas tolleaegse lugeja liigset šokeerimist – pehmendas autor vihjeid Nancy rasedusele ja pani tema mehe nimeks Jubah. Neid ajakirja tarvis tehtud parandusi novelli hilisemad ümbertrükid raamatutes – »Need 13« ja »Kogutud jutud« – ei arvestanud, küll aga muutis autor veel kord loo pealkirja, lühendades fraasi kahe viimase sõna arvel.

Hiljem Virginia ülikoolis seletas Faulkner Nancy mehe Jesuse nime: »Võimalik, et selles oli mingil määral ka šokeerimissoovi. Aga Mississippi neegrite hulgas see nimi esineb – mitte küll sageli, aga ette tuleb, tundmatu ei

ole. Siiski ei olnud siin vist tegemist niivõrd šokeerimissooviga, kuivõrd tahtmisega toonitada loo mõtet – seda, et too neegrinaine, kes oli valgete peret ustavalt teeninud, teadis, et kui tema katsumistund tuleb, pole tal nendest valgetest abi« *(FIU*, lk. 21).

Kaks aastakümmet hiljem äratas Faulkner novellis surmale määratud Nancy taas ellu ja tegi temast romaan-näidendi »Reekviem nunnale« (1951) ühe peategelase.

Compsonite kõrval vilksatab jutus teisigi »Hälinast ja raevust« tuttavaid tegelasi – neegerkokk Dilsey ja tema lapsed Versh, Frony, T. P.

95 pühakutepäeva laupäev *(Halloween)* – 31. oktoobri õhtu, mil lapsed käivad maskeeritult külas, umbes nagu meil mardi- ja kadrisandid.

103 plaksumais *(popcorn)* – maisi need sordid, mille terad kuival kuumutamisel (röstimisel) lõhkevad tuhmi plaksatusega.

PÕUANE SEPTEMBER *(Dry September)*

Esialgne versioon kandis pealkirja »Põud« *(Drouth)*. Faulkner alustas novelli pakkumist perioodikale veebruaris 1930. Ilmus see jaanuaris 1931 ajakirjas »Scribner's Magazine« ning seejärel kogus »Need 13«.

»Põuane september« on esimesi teoseid, kus Faulkner nii teravalt räägib neegritele osaks saavast julmusest ja ülekohtust. Selles suhtes võib novelli pidada eelprooviks paar aastat hiljem ilmunud romaanile »Augustivalgus« (1932), mille neegriveres kahtlustatav peategelane Joe Christmas samuti lintšitakse.

109 Butch – tavaliselt jõhkravõitu või hoolimatult tormaka nooruki hüüdnimi. Vrd. sõna kasutust novellis »Karujaht«.

114 kapten – Lõunas sageli lihtsalt lugupidav kõnetlustiitel, eriti neegri pöördumisel valge poole.

ELLY

Novelli idee ja algvisand pärinevad kirjaniku naiselt Estelle'ilt, kes polnud aga oma katsetusega rahul. Faulkner töötas selle põhjalikult ümber, säilitades süžeelise skeemi, kuid tihendades üldist kudet kärbete ja lisandustega ning andes tervikule oma äravahetamatu stiili pitseri. Esialgse pealkirjaga »Palistus« *(Selvage)* hakkas ta juttu ajakirjadele saatma detsembris 1928, kuid ilmus see (juba praeguse pealkirjaga) alles veebruaris 1934 ajakirjas »Story« ning paar kuud hiljem kogus »Doktor Martino«.

127 Harvardi ülikool – Ühendriikide vanim ja auväärseim kõrgkool, mis asub Massachusettsi osariigis, XIX sajandi liberalismi ja abolitsionismi vaimse keskuse Bostoni läheduses. Virginia ülikool on Lõuna aristokraat-

likuim kõrgkool. Sellepärast üllatabki neegriveres kahtlustatava Pauli viibimine Virginia ülikoolis Elly vanaema palju enam kui tema õpingud Harvardis.

SURMAHÜPE *(Death Drag)*

Faulkner alustas novelli pakkumist perioodikale detsembris 1930. Ilmus see jaanuaris 1932 ajakirjas »Scribner's Magazine«, kusjuures autor oli vastavalt toimetuse soovitustele seda mõnevõrra ümber töötanud, asendades muide Ginsfarbi vigast hääldust jäljendava kõne normaalkeelsega. Väikeste lisakohendustega lülitus lugu hiljem kogusse »Doktor Martino«.

Faulkneri enda lennuhuvi viis ta lähemasse kontakti vigurlenduritega, kelle elu ja keskkond kajastuvad veel novellis »Au« ja romaanis »Püloon«. Mõnevõrra haakub see teemaring ka Esimese maailmasõja aineliste teostega, sest enamasti taandab Faulkner lendurite juuretuse nii või teisiti õhusõja elamustele. Ühes vestluses on ta öelnud järgmist: »Nad olid ühtaegu rabav ja üürike nähtus kaasaja näitelaval. See tähendab, ei majanduses ega elulaadis polnud nende jaoks tegelikult kohta, aga seal nad olid, tol ajal, ja kõik teadsid, et neid pole kauaks, ega olnudki. Aga tol ajal kihutasid need pöörased väikesed lennukid mööda maad ringi, ja lendurid teenisid ainult nii palju, et endal elu sees hoida ja jõuda järgmise asulani, kus jälle trikke näidata. Selles oli midagi hullumeelset ja omamoodi peaaegu amoraalset. Et nad polnud mitte üksnes väljaspool heakorralikkuse ja armastuse piire, vaid ka jumala enda võimu alt väljas. Et nad olid pääsenud kohustusest kanda mineviku ja tuleviku koormat, olid nagu hoopis ilma minevikuta. Nad olid sama üürikesed nagu liblikas, kes sünnib täna hommikul ega vaja magu, sest homme on juba surnud« (*FIU*, lk. 36).

137 Ameerika Leegion – 1919. a. asutatud sõjaveteranide organisatsioon, kus valitseb üsna šovinistlik vaim; korraldab või toetab ka mitmesuguseid poolsõjalise maiguga üritusi.

Rotary-klubi – äriringkondi ühendav organisatsioon, millel on rahvusvaheline klubidevõrk.

138 *Grüss Gott* – saksakeelne tervitus, mida siin on ilmselt kasutatud »jumal hoidku« tähenduses.

Coolidge, Calvin (1872–1933) – Ühendriikide president 1923–29, vabariikliku partei esindaja; tema ajal saavutas suure majanduskriisi eelne spekulatsioon kõrgtipu.

PROSS *(The Brooch)*

Esialgse versiooni pakkumist ajakirjadele alustas Faulkner jaanuaris 1931. 1935. a. algul töötas ta novelli ümber, lisades muide tema jaoks küllalt ebahariliku pikema viite teisele kirjandusteosele – romaanile »Rohelised kojad«.

Ilmus lugu ajakirja »Scribner's Magazine« jaanuarinumbris 1936; ümbertrükk »Kogutud juttudes«. 1953. a. kirjutas Faulkner novelli põhjal samanimelise telelavastuse stsenaariumi.

149 Charlottesville – linn, kus asub Virginia ülikool, Lõuna aristokraatlikuim kõrgkool.

Fauntleroy-ülikond – sajandivahetusel moes olnud peenutsev lasteülikond, kuhu kuulusid lühike kuub, põlvpüksid, laia kraega kroogitud särk ja lehvkaelaside; sai nime F. H. Burnetti romaani »Väike lord Fauntleroy« (1886) järgi.

161 »Rohelised kojad« *(Green Mansions)* – inglise kirjaniku William Henry Hudsoni eksootiline romaan (1904; eesti keeles 1930). Selle minajutustaja Abel kohtab Guajaana metsades linnuliku hääle ja olekuga tütarlast Rimat, kes on arvatavasti ühe kõrgema hukkunud inimtõu viimane esindaja. Rännak Riolama mäele ja episood sealses koopas kujutavad Rima luhtunud katset oma sugurassi leida ning ühtaegu tema ja Abeli vastastikuse armastuse ülestunnistust. Järgnevad Rima tulesurm indiaanlaste käe läbi, Abeli kättemaks, kahetsus ja vaevarikas lunastus.

ONU WILLY *(Uncle Willy)*

Jutustus valmis arvatavasti märtsis 1935 ning ilmus esmakordselt ajakirja »American Mercury« sama aasta oktoobrinumbris. Ümbertrükk »Kogutud juttudes«.

Teatud aluseks loole võis olla Faulkneri kodulinlase apteeker Bob Chiltoni surm autoõnnetusel septembris 1934. Onu Bob, nagu teda hüüti, oli elanud kogu elu töökalt ja korralikult, kui ta järsku kuuekümnendates aastates hakkas soliidsete kodanike ehmatuseks napsitama ja kergemeelsete näitsikutega läbi käima, sooritades autoga sagedasti lõbusõite Memphisesse. Faulkner on oma tavalist irooniat vagatsevate sektide arvel teravdanud veel seeläbi, et pani onu Willy perekonnanimeks Christian (»kristlane«).

165 kedagi Bundreni-nimelist maameest viidi Jacksonisse hullumajja – Darl Bundreni viimine hullumajja on romaani »Kui ma olin suremas« (1930) üks episoode. Jackson on Mississippi osariigi pealinn.

167 marssal – väikelinna politseinik, kes sageli täitis ka linna öövalvuri ülesandeid.

173 Manuel Street – väljamõeldud tänav Memphise lõbumajade kvartalis; esineb veel mitmes Faulkneri romaanis.

Keeley kliinik – dr. Leslie E. Keeley rajas laialdase alkoholismiravilate võrgu, mille üks kliinik asus ka Memphises.

OLI KORD KUNINGANNA *(There Was a Queen)*

Novell on kirjutatud 1929. a. kevadel, seega aastat poolteist-kaks pärast romaani »Sartoris«, mille süžeeliseks jätkuks ta on. Kuna esialgsed katsed seda ajakirjadele müüa luhtusid, töötas Faulkner loo ümber. Esmatrükk ajakirja »Scribner's Magazine« jaanuarinumbris 1933, ümbertrükk kogus »Doktor Martino«.

»Yoknapatawpha vanaaega« lugenutele on Virginia Du Pre (»tädi Jenny«) tuttav juba kodusõja-aineliste »Alistamatute« (1938) lõpust, kus nägime seda veel noort, hiljuti lesestunud naist oma kindlameelsusega vennapoega raskel hetkel toetavat. Meelekindlust ja vaimuteravust jätkub tal ka kaheksakümnesena romaanis »Sartoris«, kus ta on markantsemaid tegelasi – ühtaegu Sartoriste romantilise perekonnapärimuse hoidja kui ka selgepilguline arvustaja. »Oli kord kuninganna« rõhutab rohkem vanade väärtuste hoidja rolli. »Sartorisest« pärineb ka varastatud armastuskirjade lugu: need kirjutas Narcissa Benbow'le anonüümselt pangaametnik Byron Snopes, kes hiljem, Narcissa abiellumisel noore Bayard Sartorisega, kirjad varastas ja pangast röövitud rahadega põgenes. Võrreldes »Sartorisega« ilmub Narcissa novellis märksa ebasümpaatsemas valguses. Sellisena meenutab ta juba romaani »Pelgupaik« (1931) Narcissat, kes seisab samuti üksnes perekonna välise maine valvel ning püüab seepärast takistada oma venna Horace Benbow' katseid romaani kahtlases allmaailmas õiglust jalule seada.

Võrreldes »Sartorisega« lisab novell aristokraatsete Sartoriste ja nende neegerteenijate suguluse motiivi, tõstes Elnora tädi Jenny kõrval endisaegsete väärtuste peamiseks kaitsjaks. Hiljem teeb Faulkner neegrite ja valgete veresuguluse romaanides »Absalom, Absalom!« (1936) ja »Mine tagasi, Mooses« (1942) märksa valusamate ja keerukamate konfliktide kandjaks.

Sartoriste perekonnaloos on »Oli kord kuninganna« enam-vähem viimaseks oluliseks lüliks. Nende edasisest saatusest teame paari hilisematesse teostesse põimitud maini ngu kaudu ainult nii palju, et Narcissa poeg oli Teise maailmasõja päevil lenduriks, jätkates nõnda oma isa ja onu traditsiooni.

181 Beale Street – Memphise kurikuulsamaid tänavaid, sealse ööelu keskus.

182 miss Jenny – Lõuna kõnepruugis kasutatakse sõna »miss« ka abielus olnud või olevate naiste nime ees, praegusel juhul Virginia Du Pre kohta.

188 Fii Beeta Kapa *(Phi Beta Kappa)* – vanim (asutatud 1776) ja auväärseim Ühendriikide üliõpilasorganisatsioon, kuhu võetakse ainult väljapaistvate akadeemiliste saavutustega tudengeid.

MAA

Käesolev jaotus sisaldab kõik Faulkneri »Kogutud juttude« vastava tsükli *(The Country)* novellid, pluss »Homme« Gavin Stevensiga seotud kriminaaljuttude kogust »Ratsugambiit« (1949). Järjestust on jälle mõnevõrra muudetud.

Originaaltsüklis reastusid lood niiviisi: »Laudasüütaja«, »Sindlid Issandale«, »Pikad mehed«, »Karujaht«, »Kaks sõjameest«, »Ei kao eal«.

Faulkneri kodukant oli kolkalik ja agraarne, ning ka Yoknapatawpha põhiilme määrab nii või teisiti maaelu. Maakonnalinngi, pisike ja suikuv, ärkab enamasti alles nädalalõpuks, kui farmerid tulevad turule kauplema ja sisseoste tegema. Nii on linn siin õigemini osake maast. Aga mingi vahe on linna- ja maamehe vahel siiski: on elulaadis, arvamustes, keeles.

Ajaloolises tagasivaates valitsesid kodusõja-eelse Lõuna põllumajandust orjanduslikud istandused, mis olid haaranud nõudliku puuvilla jaoks sobivaimad maad. Kehvema pinnasega alad jäid väikefarmeritele, nn. »vaestele valgetele« *(poor whites)*, kelle armetuimat kihti hüüti põlastavalt koguni »valgeks rämpsuks« *(white trash)*. Ab Snopes ja Wash Jones meie tõlkevalimiku esimesest köitest esindavad hästi selle põhjakihi kahetist suhtumist plantaatoreisse, kus segunesid vihkamine ja parasiitlik lömitavus.

Pärast orjuse kaotamist jaotati istandused enamasti pisikesteks renditaludeks. Neegrid teenisid sulaste või pooleterameestena vanu isandaid edasi, elades nüüd formaalselt vabadena sageli endisest viletsamaltki, sest sulase või rentniku eest ei tundnud peremees enam sama vastutust. Priiuse peaaegu ainsat käegakatsutavat eelist, liikumisvabadust, hakkasid nad arvukamalt kasutama alles Esimese maailmasõja paiku, kui hoogsalt laieneva tööstuse vajadused soodustasid mustanahaliste massilist väljarändu Põhja suurlinnadesse. Kojujäänud jätkasid aga ikka sama elu.

Vähe muutus ka »vaese valge« olukord. Monokultuurne puuvillakasvatus kurnas maad ja seadis farmeri alalisse sõltuvusse selle ainsa turusaagi iga-aastastest kasvutingimustest ja hindadest. Enamasti oli farmer külapoodniku juures ilmast ilma võlgades. Tema elutingimused erinesid vaevalt mustanahalise naabri omadest, keda ta majandusliku konkurendina nüüd veel ägedamalt vihkas. Toda viha neegrite ja endiste plantaatorite vastu kasutasid osavalt sajandivahetusel esilekerkinud demagoogid, igasugused Vardamanid ja Bilbod, kes meelitasid valijaid oma lihtrahvaliku päritolu ja suuresõnalise räuskamisega. Üksikud tõusikud välja arvatud (neid esindab Faulkneril Snopeside röövellik suguselts), jäid aga »vaesed valged« ka demagoogide võimu all endiselt virelema. Alles Teise maailmasõja paiku hakkas Lõuna üldine majanduslik tõus ning Roosevelti valitsuse külvipindade reguleerimise ja farmerite abistamise poliitika märgatavat vilja kandma ja maaelu muutus paari aastakümnega nii tundmatuseni, et tänasele traktoripõllundusega üleskasvanud Mssissippi farmerile on Faulkneri muulapõllunduse-ühiskond juba sama kauge kui meile Vilde või Tammsaare külaolustik.

Faulkneri loomingus kajastuvad maaelu eri küljed üsna erineval määral. Yoknapatawphale dekreteeris ta neegerelanikkonna enamuse, kuigi tema enda kodumaakonnas Lafayette'is olid mustanahalised alati, ka enne Esimese maailmasõjaga alanud väljarändu, mõnesuguses vähemuses. Sellele vaatamata käsitleb ainult üks raamat, romaan novellides »Mine tagasi, Mooses« (1942), põhja-

likumalt maaneegrite ja nende endiste isandate vahekorda. Märksa suuremat tähelepanu on pööratud valgele farmerkonnale, kellega on asustatud peaaegu kogu Yoknapatawpha idapool. Detailsemalt on välja maalitud kaks fiktsionaalset paika: kagusse jääv Prantslase Kääru *(Frenchman's Bend)*, kuhu paigutub romaanide »Kui ma olin suremas« (1930) ja »Küla« (1940) tegevus; ning kirdeosa hõlmav nn. Neljas ringkond *(Beat Four)*, mille viljatute männiliivikute vahele eksinud üksildased talud oma šotiliku klannitruuduse ja veretasuga pakuvad ainet romaani »Põrmu häirija« ja jutukogu »Ratsugambiit« kriminaalsele sündmustikule.

Välja arvatud »Karujaht«, mille taustaks on Yoknapatawpha kõiki kihte ühendav jahirituaal Tallahatchie jõeoru veel säilinud padrikus, jaotuvad ka käesoleva tsükli novellid nende kahe paikkonna vahel. Ajaliselt kuulub »Laudasüütaja« möödunud sajandi lõppu. »Karujahi« ja »Homme« (õigemini nende vahetu jutustamisaja) võib väiksemate tunnuste järgi paigutada maailmasõdade vahelisse perioodi. Ülejäänud lugude tegevus toimub juba otse Teise maailmasõja eel või ajal.

Lõuna varasemas kirjanduses oli juurdunud linnamehe ja aristokraadi üleoleva pilgu läbi nähtud »vaese valge« koomiline kuju, milles rõhutati metsmehelikku ohmusust, laiskust ja saamatust. Veel Faulkneri ajalgi teenis romaanides »Tubakatee« ja »Issanda põllulapp« seda traditsiooni külaerootikaga ja sotsiaalse kriitikaga pikkiv Erskine Caldwell laialdase populaarsuse. Ka Faulkner võib selle elemente aeg-ajalt kasutada, nõnda »Karujahis«, »Sindlites Issandale« ja oma koomilise geeniuse peamises saavutuses, romaanis »Küla«. Kuid tema põhisuhtumine »vaestesse valgetesse« on siiski teine: eelkõige tõstab ta varjamatu poolehoiuga esile nende vastupidavust, algelist individualismi ja eneseväärikust, nähes neis pioneeriajastu ja rahvusliku karakteri parimate joonte edasikandjaid. Sellelt seisukohalt tuleb mõista tema kahtlust ja vaenu Roosevelti valitsuse reguleerivate abinõude suhtes: Faulkner kartis, et neist saavad farmerliku iseseisvuse ja sitkuse õõnestajad ning parasiitlike meeleolude soodustajad.

Ja sellepärast pöördus Faulkner Teise maailmasõja ajal, millesse ta suhtus hoopis teisiti kui oma noorpõlve imperialistlikesse tapatalgutesse, vapruse ja meelekindluse sisendamiseks taas väikefarmerite poole. Ja kuigi need jutud ei kuulu liig ilmse propagandistliku sihiseade tõttu tema parimate hulka, tunnistavad nad ometi autori sotsiaalseid sümpaatiaid.

Käesoleva lühiproosavaliku esimese köite, »Yoknapatawpha vanaaja« saatesõna mainis juba mõningaid tõlkeprobleeme, esmajoones seda, et pidasime konkreetseid eesti murdeid Faulkneri talumeeste ja neegrite jaoks kohatuiks ning kasutasime hädalahendusena laiema levikuga ebakirjakeelsusi. Selles suhtes on tõlkes, erinevalt originaalist, neegrite ja talumeeste kõnel vaid üksikuid lahutavaid erijooni; üldiselt on mõlemate puhul kasutatud põhimõtteliselt samu »väärkeelendeid«, jagades neid talumeestele kasinamalt, neegritele ohtramalt. Ka on Faulkneri murdetarvitus kaugel pedantsusest: ühe ja sama keskkonna

esindajad, koguni ühed ja samad tegelased võivad kasutada kord murdelisi, kord kirjakeelseid vorme, ilma et sellel leiduks sündmustikust lähtuvat reaalelulist põhjendust. Pigem tuleb murdemäära kõikumiste põhjust otsida teoste erinevaist kunstilistest sihtidest. Faulkneri maajutud näitavad seda eriti ilmekalt. Vastavalt kujunenud kirjanduslikule traditsioonile rakendab ta murret kõige ohtramalt humoristlikku laadi juttudes, nõnda »Karujahis«, »Sindlites Issandale« ja »Kahes sõjamehes«. Mujal on seda pruugitud üsna tagasihoidlikult, üksnes dialoogi markeerimiseks. Iseäranis silmatorkava kontrasti moodustavad ühelt poolt »Sindlid Issandale« ja »Kaks sõjameest« ning teiselt poolt »Ei kao eal«: kuigi kõigi kolme jutustajaks on sama talupoisike, on tema kõne viimases, ülev-innustavana mõeldud novellis täiesti murdevaba ja tugevasti literatuurne, nõudes lugejalt arvatavasti teatud pingutustki, et loo teistsuguse tinglikkusega harjuda.

LAUDASÜÜTAJA *(Barn Burning)*

Jutustus valmis 1938. a. sügisel ning pidi algse kavatsuse kohaselt saama romaani »Küla« esimeseks peatükiks. Ilmselt oli väikesele Sartyle algul Snopeside triloogias üldse ette nähtud suurem roll, kuid siis muutis Faulkner oma plaane. Praegu jutustab »Laudasüütaja« sündmused »Küla« alguses ümber õmblusmasinateagent Ratliff, üks romaani peategelasi. Väikest Sartyt on tema loos ainult möödaminnes mainitud ja ta kaobki jäljetult, triloogia näitelavale rohkem ilmumata. Kõrvuti Sartyt puudutava plaani muutumisega võis Faulkneri otsust »Laudasüütaja« kohta mõjutada ka asjaolu, et novelli kõrgendatult dramaatiline, isegi traagiline tonaalsus sattunuks vastuollu »Küla« üldiselt rahulikuma ja koomilisema laadiga, eriti romaani alguses, mis peab andma lugejale nii-öelda õige helistiku. Ratliffi poolmuigav vigurlik jutustus sobib »Küla« tervikule kahtlemata paremini. Kuid samas ei hakanud Faulkner muidugi ära viskama »Laudasüütajat«, mis on ka iseseisvalt tema tugevamaid (ja jällegi suhteliselt sagedamini antologiseeritud ja kommenteeritud) novelle, ja nii ilmus see eraldi ajakirja »Harper's Magazine« juuninumbris 1939 ning hiljem avaloona »Kogutud juttudes«.

Meie tõlkevalimiku esimest köidet lugenud märkavad kindlasti vahet »Alistamatute« hädisevõitu Abner Snopesi ning »Laudasüütaja« raevuka ja paindumatu, peaaegu monumentaalse kuju vahel. Osalt võib seda põhjendada väikese Sarty vaatenurgaga, kust isa paistab mõistagi suuremana. Ent peamine on Abneri muutunud funktsioon Snopeside saaga seisukohalt, ja teatud monumentaalsuse säilitab ta kui suguvõsa esiisa ka »Külas«. Muide saab »Külas« märksa selgemaks, et laudapõletamised ei olnud Abnerile üksnes (kuitahes vääriti mõistetud) eneseväärikuse kaitse ja kättemaksuvahend, vaid ka omalaadne elatise hankimise viis: võtnud rendikoha suve hakul koos maaomaniku poolt antava moona ja seemneviljaga, ei asunud ta kuigi usinalt tööle, et laenu saagist hiljem tagasi maksta, vaid otsis selle asemel peremehega sihilikult tüli,

et too lõpuks ohtliku süütaja laenu tagasi nõudmata minna laseks.

Kolonel Sartoris, kelle järgi Abneri noorem poeg on ristitud, on muidugi kohalik kodusõja kangelane John Sartoris, »Alistamatute« tähtsamaid figuure, ja poisikese nimi sümboliseerib juba ise konflikti tema au- ja õiglustunde ning perekondliku lojaalsuse vahel. Meenutagem, et üsna sarnast konflikti oli Faulkner käsitlenud juba varem, 1930. aastal kirjutatud novellis »Võit mägedes«, mis ilmus meie valimiku esimeses köites.

»Laudasüütajas« tagaplaanile jäävast Abneri vanemast pojast Flemist saab hiljem Snopeside tõusu peamine hoob ja triloogia »Küla« – »Linn« – »Häärber« tähtsaim tegelane.

198 konföderaadid – lõunaosariikide orjandusliku konföderatsiooni pooldajad kodusõja ajal.

199 nii sinises kui hallis mundris mehed – sinist mundrit kandsid kodusõjas põhjalased, halli lõunalased.

205 kakskümmend vakka – ameerika vakk *(bushel)* võrdub u. 35 liitriga.

211 Malbrouck – vt. »Kõik hukkunud lendurid«, märkus lk. 45.

KARUJAHT *(A Bear Hunt)*

Valmis 1933. a. lõpukuudel, vahetult pärast Faulkneri viibimist sügistalvises jahilaagris Oxfordi läheduses, kus teda tabas samasugune luksumishoog nagu Luke Provine'i. Säärased etteaimamatud mitmepäevased hood olid teda piinanud varemgi, ja vähemalt osa »Karujahis« mainitud rahvameditsiinist (veejoomine, pea peal seismine) oli tal ka isiklikult ära proovitud.

Loo esmailmumisel 10. veebruaril 1934 ajakirjas »Saturday Evening Post« oli seda jutustava õmblusmasinateagendi nimeks Suratt. Samanimeline tegelane oli juba esinenud põgusalt romaanides »Sartoris« ja »Kui ma olin suremas«. Hiljem muutis Faulkner tema nime Ratliffiks ning sellisena sai ta üheks Snopeside triloogia põhitegelaseks ja Faulkneri enda lemmikuks. »Karujahi« ümbertrükk »Kogutud juttudes« ühtlustab nimekasutuse triloogiaga.

»Karujaht«, mis on kirjutatud puhtakujulise »luiskeloo« *(tall tale)* malli järgi, esindab käesolevas kogumikus muu kõrval veel Faulkneril sagedast jahikeskkonda. Jahi tõsisemad, pühalikudki aspektid tõusevad esile eelkõige Isaac McCasliniga seotud osades romaanist »Mine tagasi, Mooses«, millised on eesti keeles ilmunud omaette raamatuna »Isaac McCaslini lugu« (1974). Kui Faulkner 1955. aastal koondas oma jahijutud raamatusse »Suur laas« *(Big Woods)*, tegi ta »Karujahis« veel ühe ühtlustava muudatuse, samastades Lucius Provine'i Lucius Hogganbeckiga – meile »Isaac McCaslini loost« tuttava Boon Hogganbecki pojaga. Lapsik-tormaka iseloomu poolest on Booni ja Luciuse (olgu Provine'i või Hogganbecki) vahel kahtlemata otsene järgnevus.

214 Butch – vt. »Põuane september«, märkus lk. 109.

maund (inglise *mound*, »küngas, kääbas«) – eelajalooliste indiaanlaste matmis- või kultuskääbas, milliseid leidub rohkesti Mississippi jõgikonnas.

215 Shermani marss – põhjaosariiklaste kindrali Shermani marss läbi Georgia 1864. aastal, kusjuures ta kasutas »põletatud maa« taktikat, oli kodusõja dramaatilisemaid episoode.

222 Jackson – vt. »Onu Willy«, märkus lk. 165.

225 »Natchezi« ja »Robert E. Lee« võidusõit – 1870. aastal toimunud tuntuim Mississippi jõelaevade võidusõit.

HOMME *(Tomorrow)*

Jutustus oli valmis augustis 1940 ja ilmus 23. nov. samal aastal ajakirjas »Saturday Evening Post«. Hiljem lülitas Faulkner selle kogusse »Ratsugambiit«, mis koondab Gavin Stevensiga seotud detektiivlood.

Idealistlik ja romantiline advokaat Stevens on mingil määral Faulkneri vanema sõbra ja esimeste kirjanduslike katsetuste suunaja Phil Stone'i portree. Sporaadiliselt esineb ta Yoknapatawpha romaanides juba varakult, oluliseks tegelaseks tõuseb aga alles Teise maailmasõja järel kirjutatud teostes – »Põrmu häirijas« ning Snopeside triloogia viimastes köidetes »Linn« ja »Häärber«. »Ratsugambiidi« juttudes täidab ta üsna traditsioonilist sherlock-holmesilikku detektiivirolli. Kuid üldiselt on »Homme« »Ratsugambiidis« kõige vähem detektiivne (igatahes kõige vähem kriminaalne) lugu, mis tohiks eriliste häireteta sobida praeguse tsükli teiste novellide hulka, millega teda seob üks ja sama keskkond. Olgu veel tähendatud, et kohtuasjad on üldse yoknapatawphalaste põhilisi huviaineid, ning Jeffersoni kohtumajas toimuvaid protsesse jälgitakse samasuguse tähelepanuga nagu mujal ehk paremaid teatrietendusi.

Pealkiri on, nagu näitab tsitaat novelli lõpus, vihje tollelesamale inimelu pessimistlikult hindavale monoloogile »Macbethi« V vaatuse 5. stseenist, kust pärineb ka »Hälina ja raevu« pealkiri. Jaan Krossi tõlkes kõlab vastav koht: »Ja jälle homme, homme, homme taas / käib tillukesel sammul päevast päeva / / me seatud aja viimse silbini! / Kõik eilsed valgustasid narridele / teed põrmusesse surma.«

226 Harvard – vt. »Elly«, märkus lk. 127.

Heidelberg – ülikoolilinn Saksamaal.

Buck – arvatavasti ei ole see päris-, vaid hüüdnimi, sest seda mitmesuguseid isaseid loomi (sikkusid, hirvi, põtru) märkivat sõna tarvitatakse slängis üldiselt tugeva ja ülemeeliku noore mehe kohta. Buck Thorpe'ist moonutatud »Bucksnort« (umbes »sokunorse«) on kahtlemata halvustava varjundiga.

229 Stonewall Jackson – vt. »Pikad mehed«, märkus lk. 259.

233 Longstreet, James (1821–1904) – lõunaosariiklaste kindraleid kodusõjas.

SINDLID ISSANDALE *(Shingles for the Lord)*

Novell valmis juulis 1942 ja ilmus ajakirjas »Saturday Evening Post« 13. veebr. 1943. Ümbertrükk väiksemate kohendustega »Kogutud juttudes«.

Niisiis on »Sindlid Issandale« kirjutatud pärast käesoleva tsükli viimaseid lugusid »Kaks sõjameest« ja »Ei kao eal«, kus samuti räägitakse Grieride talu-perekonnast ning jutustajaks on sama poisike. »Sindlid Issandale« kasutab taas ajaliselt varaseima »Kahe sõjamehe« koomilist laadi. Kuivõrd kuskil pole mainitud mujal olulist jutustaja vanemat venda Pete'i ega sõda, on raske öelda, kas »Sindlite« tegevustik peaks eelnema või järgnema mõlema varem valminud jutu sündmustele.

242 WPA *(Works Progress Administration)* – 1930. aastate suure kriisi ajal tegutsenud valitsusorganisatsioon, mille ülesandeks oli leevendada tööpuudust teede, ühiskondlike hoonete jmt. rajamisel ja hooldamisel võimaldatava teenistusega.

244 sindlilöömistalb (ingl. *froe*) – u. 30 cm pikkune, mitte eriti terav kiil, mille külge on täisnurgi kinnitatud vars; sindlite löömiseks taotakse talva põhjale puuvasaraga *(maul)*, ja kui sindel hakkab juba paku küljest eralduma, tõmmatakse see talvavarre abil lõplikult lahti. Niisugune on tavaline tööviis, mida kasutavad Solon ja Homer, aga Res Grier (»taat«) annab vihaga talvale sellise hoobi, et sindel lendab paku küljest kohe lahti.

PIKAD MEHED *(The Tall Men)*

Valmis märtsis 1941 ja ilmus ajakirjas »Saturday Evening Post« 31. mail 1941; ümbertrükk »Kogutud juttudes«.

Kuigi novelli kirjutamise ajal ei olnud Ühendriigid veel sõtta astunud, käis võitlus Euroopas juba teist aastat (Jaapani agressioon Aasias oli alanud veel varem), ning polnud vaja erilist prohvetlust aimamaks, et varsti on Ameerikagi selle keerisesse kistud. Faulkner, kes vihkas fašismi algusest peale, oli ammu ette näinud, kuhu maailmapoliitika sündmuskäik viib. Nüüd pöördus ta kaasmaalaste võitlusvaimu tõstmiseks taas McCallumite maskuliinse perekonna poole, kelle ta oli loonud juba Yoknapatawpha avaromaanis »Sartoris«. Seal põgenes noor Bayard Sartoris pärast autoõnnetust ja vanaisa surma McCallumite tallu, kuhu hiljuti oli Esimese maailmasõja tandrilt naasnud ka pere noorim poeg Buddy, »Pikkade meeste« amputeeritav. Juba »Sartorises« vastandusid McCallumite patriarhaalne rahu ja enesekindlus noore Bayardi hingehädale ja moodsa elu püsimatusele. Möödaminnes vilksatavad McCallumid ka teistes Faulkneri romaanides. Yoknapatawpha tervikus on nad iseseisvate väikefarmerite meeldejäävamaid esindajaid.

Vana Anse'i osavõttu kodusõjast meenutades ei ole kahtlemata juhus, et tema poegade eesnimed (Jackson, Stuart, Lee) langevad kokku lõunaosariiklaste tuntumate kindralite perekonnanimedega. Ka Rafe on, nagu selgub mujalt, ristitud kodusõja kangelase kapten Raphael Semmesi järgi. Buddy (»sõber, semu«) on küll tavaliselt hüüdnimi, aga Faulkner ei nimeta teda kunagi teisiti. Igatahes võis see erinevus perekondlikust nimedemallist sümboliseerida Buddy valmidust astuda Esimese maailmasõja ajal Ühendriikide sõjaväkke, hoolimata vana Anse'i meelepahast, kelle jaoks see oli ikka veel põhjaosariiklaste, »jänkide« armee (vrd. vana miss Jenny samasugust suhtumist novellis »Kõik hukkunud lendurid«).

»Pikkades meestes« väljendub veel teravamalt kui »Sindlites Issandale« Faulkneri eitav suhtumine põllumajanduse reguleerimisse ja abirahade poliitikasse, mida ajas Roosevelti valitsus. Nagu juba varem öeldud, polnud kirjaniku hinnang siin kuigi õiglane, sest lõpuks päästsid just need abinõud Lõuna farmeri igavesest virelemisest.

253 raatsikuur – vt. »Roos Emilyle«, märkus lk. 48.

marssaliabi – vt. »Onu Willy«, märkus lk. 167.

254 Jackson – vt. »Onu Willy«, märkus lk. 165.

256 uus seadus – septembris 1940 kehtestati Ühendriikides esmakordselt rahu ajal üldine sõjaväekohuslus; seni oli armee koosnenud vabatahtlikest. Vanamoelise mõttelaadiga ning omaette elavaile McCallumitele on uus korraldus tundmata ja omajagu arusaadamatu.

259 Carterid – vanemaid ja tuntumaid Virginia perekondi.

Stonewall Jackson, õieti Thomas Jonathan Jackson (1824–1863) – lõunaleste populaarsemaid kindraleid kodusõjas. Nn. Shenandoah' oru kampaania ajal 1862. a. ohustas ta vahepeal koguni põhjaosariiklaste pealinna Washingtoni. Langes oma meeste eksikuulist Chancellorsville'i lahingu segaduses.

260 Sheridan, Philip Henry (1831–1888) – põhjaosariiklaste kindral kodusõjas.

Lee, Robert Edward (1807–1870) – lõunaosariikide vägede ülemjuhataja; alistus 9. aprillil 1865 Appomattoxis (Virginia) põhjaosariiklaste ülemjuhatajale Ulysses S. Grantile, millega kodusõda oli praktiliselt lõppenud.

262 AAA *(Agricultural Adjustment Administration)* – president F. D. Roosevelti poolt 1935. a. loodud põllumajandusliku reguleerimise ametkond, mille eesmärgiks oli tõsta põllumajandushinnad ületoodetavate saaduste

külvipinna vähendamisega Esimese maailmasõja eelsele tasemele. Farmeritele, kes järgisid selle ettekirjutisi, maksti külvipindade vähendamise eest kahjutasu.

WPA – vt. »Sindlid Issandale«, märkus lk. 242.

KAKS SÕJAMEEST *(Two Soldiers)*

Valmis jaanuaris 1942 ja ilmus ajakirjas »Saturday Evening Post« 28. märtsil samal aastal; ümbertrükk »Kogutud juttudes«.

Niisiis on novell kirjutatud üsna vahetult pärast jaapanlaste hävitavat kallaletungi 7. detsembril 1941 Ameerika mereväebaasile Pearl Harboris (Havai saarestikus), mis tõi kaasa Ühendriikide astumise Teise maailmasõtta.

265 riigi veehoidla Oxfordi juures – 1930. aastatel rajatud Sardise paisjärv Faulkneri kodulinna läheduses.

266 MacArthur, Douglas (1880–1964) – Ameerika kindral, detsembrist 1941 Ühendriikide relvajõudude ülemjuhataja Kaug-Idas, juhtis 1941–42 Filipiinide kaitsmist.

EI KAO EAL *(Shall Not Perish)*

Novell valmis aprillis 1942 ja oli mõeldud »Kahe sõjamehe« järjeks hästitasuvas ajakirjas »Saturday Evening Post«, kuid seal peeti selle keelt üheksaaastase talupoisi jaoks liiga literatuurseks ja pompöösseks. Faulkner töötas loo ümber, kõrvaldades kõige silmatorkavamad ülepakkumised, kuid novelli teistsugust tonaalsust ja funktsiooni arvestades säilitas siiski märgatava stiilivahe võrreldes eelmise jutuga. Nii võis poisikese kõne ka ümbertöötatud variandis tunduda liialt tinglik; igatahes lükkas »Saturday Evening Post« jutu uuesti tagasi ning see ilmus lõpuks vähetasuva »Story« juuli-augustinumbris 1943. Ümbertrükk »Kogutud juttudes«. Aprillis 1953 kirjutas Faulkner novelli alusel telestsenaariumi; ekraanile jõudis lavastus järgmise aasta veebruaris.

»Ei kao eal« oli kirjutatud eeskätt rahavajadusest ning orienteeritud sõjaaegse massiajakirja oletatavale maitsele, kuid väljendas siiski autori sisimaid veendumusi. Kindlasti jagas ta major de Spaini kibedust omakasupüüdlike poliitikute suhtes, kes olid sulgenud silmad möllavale maailmasõjale ja jätnud Ameerika selleks ette valmistamata. Veel enam võis ta aga solidariseeruda mrs. Grieri ja noore põlvkonnaga, kelle jaoks Lõuna vanad kannatused olid juba ammu lunastatud minevik ning nii põhja- kui lõunaosariiklaste kodusõjaaegsed kindralid seisid ühtses mõttelises rivis, innustava eeskujuna ühise isamaa, Ühendriikide kaitsjaile. Muide on novelli pealkiri viiteks Abraham Lincolni tuntud kõnele, mille ta pidas Gettysburgi lahingus surmasaanute kalmistu pühitsemisel, kutsudes lõpusõnades elavaid üles jätkama langenute üritust, »et rahva hulgast, rahva poolt, rahva jaoks seatud valitsus ei kaoks eal *(shall not perish)* maa pealt«. Kuna kõnet õpitakse Ameerika koolides pähe, võis Faulkner eeldada viite ja selle laiema konteksti äratundmist.

279 Pearl Harbor – vt. eelmise jutu kommentaari.

283 konföderatsiooni lipuga kaetud – mõeldud on orjanduslike lõunaosariikide kodusõja-aegset konföderatsiooni.

287 Forrest, Nathan Bedford; Morgan, John Hunt; Van Dorn, Earl – lõunaosariiklaste kodusõja-aegsed kindralid; Grant, Ulysses Simpson – põhjaosariiklaste kindral.

sumadanimehed *(carpetbaggers)* – pärast kodusõda Lõunas saagitsenud põhjaosariiklastest politikaanide ja spekulantide põlastav nimetus.

Jaak Rähesoo, Enn Soosaar

SISUKORD

VÕÕRAS SÕJAS
6 Ad astra
23 Lõhang
31 Kõik hukkunud lendurid

LINN
48 Roos Emilyle
58 See oleks hiiglama vahva
77 Juuksed
91 Kui õhtul päike kaob
108 Põuane september
120 Elly
133 Surmahüpe
149 Pross
163 Onu Willy
181 Oli kord kuninganna

MAA
196 Laudasüütaja
213 Karujaht
226 Homme
241 Sindlid Issandale
253 Pikad mehed
265 Kaks sõjameest
279 Ei kao eal

290 Faulkneri lühiproosast *J. Rähesoo*
303 Märkused *J. Rähesoo ja E. Soosaar*

Novellid »Roos Emilyle«, »See oleks hiiglama vahva« ja »Kui õhtul päike kaob« on tõlkinud Enn Soosaar, ülejäänud Jaak Rähesoo.

Faulkner, W.

F 17 Yoknapatawpha uusaeg. – Tln.: Eesti Raamat, 1983. – 328 lk.

William Faulkneri jutustuste käesolev köide on järjeks varem ilmunud «Yoknapatawpha vanaajale». Kui sealsete novellide aine oli võetud Ühendriikide lõunaosa elust möödunud sajandil, siis siinsed jutustused toovad meid praegusesse sajandisse.

F $\frac{4703000000-007}{901(15)-83}$ 165—82 84.37Am

Уильям Фолкнер.
НОВЫЕ ВРЕМЕНА ЙОКНАПАТОФЫ.
На эстонском языке.
Перевод с английского: Я. Ряхесоо, Э. Соосаар.
Художник-оформитель Х. Керсна.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja E. Simson
Kunstiline toimetaja M. Torim
Tehniline toimetaja M. Tammes
Korrektor K. Kuutma
ИБ № 2946.
Laduda antud 24. 02. 82.
Trükkida antud 05. 11. 82.
Formaat 84×108/32
Trükipaber nr. 1. Kiri: tschörtner. Kõrgtrükk.
Trükipoognaid 10,25. Tingtrükipoognaid 17,22. Tingvärvitõmmiseid 17,73
Arvestuspoognaid 20,39
Trükiarv 24 000. Tellimus nr. 559
Hind rbl. 2.10
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10
Trükikoda «Ühiselu», 200001, Tallinn, Pikk tn. 40/42